

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

104. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Pirjo Markkola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Marko Lamberg, Marko Tikka

Hallitus: Pirkko Leino-Kaukiainen (pj.), Heikki Talvitie (vpj.), Pauli Kettunen,

Tuomo Lappalainen, Katariina Mustakallio, Harri Rinta-aho

Ulkoasu: Heikki Kallioma

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Pirjo Markkola, Tiede, tieto ja valta 233

Rintamamiehen psyyke

Ville Kivimäki, Psykiatrien paperisota. Suomalais-sotilaiden psyykkisten vammojen diagnoosit ja hoito toisen maailmansodan aikana 235

Kolumni

Heini Hakosalo, Valta ei ole abstraktio 253

Tiede, tieto ja valta

Antti Oikarinen, Kreikkalaistuva Rooma – Rooman tasavallan aikaiset kirjat ja kreikkalaisen kirjallisuuden leviäminen 255

Marko Junkkarinen, Maailmankuvututkimus historian "aputieteenä" 273

Oiva Kuisma, Henrik Gabriel Porthanin estetiikka
Riikka Nisonen, Poliitiikka ja piilolinsejä – akateemikko Otto Wichterlen toiminta Prahan kevään ja normalisoinnin aikana 282

Katsaus

Arto Nevala, Korkeakouluhistorian linjoja 306

Keskustelua

Johan Bäckman, Miten venäläinen kirjoittaa talvisodan? 312

Kari Selén, Itsenäinen sotilaspoikajärjestö? 313

Marko Paavilainen, Nuoria maanpuolustajia vai suomalaisia lapsisotilaita? 314

Syväluenta

Seppo Hentilä, Tutkijat ja sota 317

Arvosteluja

Kustaa H. J. Vilkkunen, Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta (*Jukka Kokkonen*) 323

Esko Hartikainen, Heränneitä ja nukahtaneita. Kulttuuri, kontrolli ja herätys 1800-luvun alun Liperissä (*Irma Sulkunen*) 326

Pirkko Leino-Kaukiainen, Tuntematon sotilas Turkin sodassa: sotamies S. A. Wallinin elämänvaiheet (*Teuvo Laitila*) 328

Tarja-Liisa Luukkanen, Säätö-ylioppilaasta ensimmäisen polven sivistyneistöön. Jumaluusopin ylioppilaiden sukupolvikehitys ja poliittisyhteiskunnallinen toiminta 1853–1918; Marko Paavilainen, Kun pääomilla oli mieli ja kieli. Suomalaiskansallinen kielinationalismi ja uusi kauppiaskunta maakaupan vapauttamisesta 1920-luvun alkuun (*Ilkka Liikanen*) 330

Tauno Saarela, Kansan Tahto. Pohjolan työtätekevien lehti (*Ulla Aatsinki*) 334

Antti Kujala, Paperiliiton historia. Paperiteollisuuden työmarkkinasuhteet ja suomalainen yhteiskunta (*Pekka Kaarninen*) 336

Matti Pelttonen, Hanna Kuusi ja Katariina Kilpiö (toim.), Alkoholin vuosisata. Suomalaisen alkoholiolojen käännteitä 1900-luvulla (*Marko Tikka*) 338

Tuomas Hoppu, Historian unohtamat. Suomalaiset vapaaehtoiset Venäjän armeijassa 1. maailmansodassa 1914–1918 (*Jouko Vahvola*) 339

Jari Hanski, Juutalaisvastaisuus suomalaisissa aikakauslehdissä ja kirjallisuudessa 1918–1944; Jari Hanski, Juutalaisviha Suomessa 1918–1944 (*Eero Kuparinen*) 341

Anna Sivula, Kysymyksiä ja voimaviivoja March Blochin historiantutkimuksellisen tuotannon metodologinen perintö (*Matti Pelttonen*) 344

Jouni Keskinen, Jarmo Peltola ja Sami Suodenjoki. Tamperelaiset. Tehdaskaupungin väestö, alue ja asuminen (*Marjatta Rabikainen*) 347

Timo Herranen, Uusiin aseisiin. 1950-luvun lopulta 1990-luvun puoliväliin (*Erkki Vasara*) 349

Anssi Halmesvirta & Heino Nyssönen (toim.), Bridge Building and Political Cultures: Hungary and Finland 1956–1989 (*Pekka Harttila*) 353

Jukka Renkama, Ideology and Challenges of Political Liberalisation in the USSR, 1957–1961 (*Joni Krekola*) 354

Esko Salminen, Viestinnällä vallankumoukseen. Demokraattisen toimittajakoulutuksen aika 1960-luvulta 1980-luvulle (*Sinikka Wunsch*) 357

Tiedemaailma

Kirjoittajat 359
Notes on the contents 362

Kansi: Vergilius seuranaan muusat Klio ja Melpomene. Roomalainen mosaiikki. Bardo-museo, Tunis. Suomen Kuvapalvelu/Corbis (Roger Wood).

Tiede, tieto ja valta

■ Tämänkertaisen *Historiallisen Aikakauskirjan* numeron käsikirjoituksia lukiessani tartuin muutama vuosi sitten ilmestyneeseen neliosaiseen teossarjaan *Suomen tieteen historia*. Tieteenalakohtaisten laajojen artikkeleiden lisäksi sarjassa on kaksi osaa, joissa luodataan tieteen ja tutkimuksen yleistä tilaa – ykkösosassa 1880-luvulle asti ja nelososassa 1880-luvulta lähtien. Koska tämä numero käsittelee tiedettä, tietoa ja kulttuuria eri näkökulmista, on valaisevaa lukea, mitä kollegat ovat muutama vuosi sitten kirjoittaneet aihepiiristä. Samaan aikaan olen eri syistä istunut kokouksissa, joissa pohditaan tiedeyhteisön selviytymistä uusista haasteista. Yliopistot tekevät suunnitelmia ja strategiapapereita, joissa etsitään ratkaisuja valtioneuvoston asettamiin valtionhallinnon tehostamistavoitteisiin.

Historiallisen Aikakauskirjan päätoimittajana pohdin, miten me toimituksessa teemme lehteä, joka on samaan aikaan tieteellisesti tasokas ja lukijoita kiinnostava. Opettajana ja tutkijana mietin, miten hankkia resursseja järkevälle opetukselle ja korkeatasoiselle tutkimukselle. Näissä ristipaineissa ja joskus mahdottomilta tuntuvien yhtälöiden edessä *Suomen tieteen historiasta* löytyy ajatuksia herättävää luettavaa. Erityisen puhutteleva on tohtori Erkki Urpilaisen epilogi hyödyn ja uushumanismin kauden tieteestä ja tutkimuksen ehdoista. Hänen

mukaansa tiede suuntautui hyödyn aikana perinteisten akateemisten rajojen ulkopuolelle ja yhteiskunnan odotukset asettivat yliopistolle paineita:

”Hyötyajattelu merkitsi sitä, että tieteellisessä tutkimuksessa keskeiseksi tuli välittömän hyödyn tuottaminen. Siten tutkimuksesta tuli käytännönläheistä, eikä teoretisoinnille ja perustutkimukselle jäänyt kovin suurta tilaa.”

Urpilainen kirjoittaa 1700-luvun puolivälisistä, mutta samoin äänenpainoin on suoreminkin kritisoitu nykyisen tutkimustyön ehtoja ja painopisteitä. Ei tietenkään ole paha asia, jos tieteestä on hyötyä, mutta tutkimuksen valjastaminen kansainvälisen kilpailukyvyn tai jonkin muun oman aikansa poliittisen johtoajatuksen palvelukseen saattaa olla hyvinkin lyhytnäköistä. Urpilainenkin korostaa, että hyödyn ajan käytännön tutkimuksen arvostus laski varsinaisissa ”tieteellisissä” piireissä ja kun talouspolitiikan suunta muuttui, hyötytieteiden kannatus putosi.

Tieteen ja vallan tematiikkaan liittyy tässä numerossa erityisesti Riikka Nisosen artikkeli, joka käsittelee nimekkään tsekkitutkija Otto Wichterlen uraa ja toimintaa Prahan kevään ja normalisoinnin aikana. Kun tiedettä ja sen tavoitteita määritellään tiedeyhteisön ulkopuolelta, tutkimuksen taso väistämättä kärsii. Normalisoinnin aikana

tsekkitutkijat joutuivat istumaan aatteellisilla luennoilla. Wichterlen kollegat eivät istuneet tehostamiskokouksissa, mutta heidän tutkimusaikaansa söivät pakolliset luennot. Onko ero kovin suuri? Tehostamista ja leikkauksia suunnittelevat palaverit vievät työaikaa siinä missä oikeaa aatetta opettavat luennotkin.

Tieto on valtaa, mikäli suomalaisen sannonaan on uskominen. Tiedon, kulttuurin ja vallan yhteys on saanut ajan kuluessa monia muotoja. Antti Oikarisen artikkeli antiikin Rooman kirjastoista tuo hyvinkin paljaalla tavalla esiin oppineisuuteen ja kulttuuriin instituutioihin liittyvät statuskysymykset. Roomalaiset, jotka arvostivat Kreikan kulttuuria, osoittivat arvostuksensa muun muassa ryöstämällä kreikkalaisia kirjastoja ja tuomalla niitä sotasaaliina kotiin. Oiva Kuisman artikkeli Porthanin estetiikasta esittelee puolestaan monipuolisen akateemisen opettajan, joka pohti eri taiteenaloja nykynäkökulmasta hyvinkin raikkaasti ja kulki opetus- ja sivistystyössään vuosikymmeniä hallinnollisten päätösten edellä. Suoremmin korkeakoulupolitiikkaan ja sen historiaan liittyy Arto Nevalan katsaus, jossa hän hahmottelee uusia avauksia yliopistohistorian tutkimukseen.

Tieto on valtaa, jonka käyttöä kaikki eivät aina edes huomaa. Tiede on oman historiansa aikana ollut sekä vallankahvassa että vallan sylissä. Tiede ja tieto vaikuttavat sellaistenkin ihmisten elämään, jotka uskovat elävänsä kaukana norsunluutorneista. Ihmiset voivat kertoa *Hurskaan kurjuuden* poikien tavoin, etteivät he tunne pitäjästä ketään Nelmanni-nimistä herraa, mutta silti eri alojen ”Nelmannit” pääsevät muun muas-

sa sanomaan, mikä on normaalia ja mikä on poikkeavaa. Ville Kivimäen artikkeli psykiatrien paperisodasta on tästä kouriintuntuva esimerkki. Suomalaiset rintamamiehet saivat toisessa maailmansodassa kampailla sekä vihollista että sotapsykiatrian määritelmiä vastaan. Jälkimmäinen vastustaja oli vaikeammin hahmotettavissa ja tunnistettavissa, koska se käytti valtaa sekä miesten yli että miesten hyväksi. Tavoite oli hyvä: saada miehet riviin mahdollisimman hyväkuntoisina. Tähän tavoitteeseen ei valitsevien tieteellisten käsitysten mukaan mahtunut traumoja.

Alkuvuodesta ilmestynyt akatemiaprofessori Marjatta Hietalan toimittama teos *Tutkijat ja sota* käsittelee tieteen ja tietentekijöiden asemaa yhteiskunnallisesti ja poliittisesti hankalissa olosuhteissa. Suomalaisen tiedeyhteisön kontaktit Saksaan olivat maailmansotien välisenä aikana jo vanhastaan vakiintuneella pohjalla. Sota ja sen loppu-tulos pakottivat arvioimaan tieteen kansainvälisyyttä uudelta pohjalta. Seppo Hentilä arvioi tässä numerossa Hietalan tutkimusryhmän teosta ja toteaa, että kansainväliset huiput olivat jo ennen sodan loppumista luoneet yhteyksiä eri suuntiin. Monipuoliset ja monenkieliset keskusteluyhteydet voivat edelleen olla suomalaiselle tutkimukselle voimavara, jota kannattaa tavoitella – tai pitää kiinni, jos kansainväliset kontaktit ovat jo valmiiksi laajat. Tässä korostuu myös kielitaidon ja muun kulttuurisen ja sosiaalisen pääoman merkitys.

Pirjo Markkola

pirjo.markkola@uta.fi

RINTAMAMIEHEN PSYYKE

VILLE KIVIMÄKI

Psykiatrien paperisota

Suomalaisotilaiden psyykkisten vammojen diagnoosit ja hoito toisen maailmansodan aikana

Ville Kivimäki käsittelee suomalaispsykiatrien kirjoituksia psyykkisesti vammautuneiden sotilaiden diagnosoinnista ja hoidosta toisessa maailmansodassa. Artikkelissa kuvataan diagnosoiperiaatteiden taustaideologiaa, kehitystä ja vaikutusta hoitokäytäntöihin. Keskeisenä tutkimuskysymyksenä on, millaisen liikkumavaran psykiatriset käytännöt jättivät sotilaille ilmaista sodan aiheuttamia psyykkisiä järkytyksiä ja saada niihin apua.

■ Suomalaispsykiatrien määrittelemät diagnoosit ja hoitomenetelmät olivat keskeinen osa niiden vähintään 18 000 miehen todellisuutta, jotka saivat sodan aikana hoitoa psyykkisiin häiriöihin tai vammoihin.¹ Vaikutuksen voi perustella ulottuvan paljon laajemmallekin. Psykiatrien käyttämä kieli ja sen sisältämät arvorakenteet olivat vallan puhetta, joka määritteli normaalia ja tervettä mieskansalaisuutta; siis niitä rajoja, joiden sisällä sotilaan ja veteraanin oli pysyttävä säilyttääkseen vapautensa kansalaisena. Diagnoosikieli oli usein suorassa yhteydessä poliittiseen, taloudelliseen ja sotilaalliseen vallankäyttöön. Se määritteli psyykkisiä ilmiöitä todelliseksi tai olemattomiksi, johti

hoitokäytäntöihin ja armeijaviranomaisten toimenpiteisiin, ratkaisi maksettavia korvauksia sekä linkittyi julkisesti mahdolliseen ja hyväksytyyn tapaan puhua sodasta. Näin ollen myös ne sotilaat, jotka eivät koskaan päätyneet psykiatriseen hoitoon, tulivat tietoisiksi omista olemisen ja toimimisen rajoistaan.²

Lähteenäni on 21 vuosina 1930–54 lääketieteellisessä julkaisussa painettua tekstiä, joista kuusitoista on lähtöisin Martti Kailan, Lauri Saarnion, S. E. Donnerin ja Konrad von Baghin kynästä. Esittelemäni psykiatrit toimivat sodan aikana eri tehtävissä kenttä- ja sotilassairaaloissa, armeijan lääkintähuollon erikois- ja johtotehtävissä, invalidihuollossa sekä lainsäädännön asiantuntijatehtävissä – heidän toimillaan oli hyvin kouriintuntuvia seurauksia sotilaille.³

Historiallisessa tutkimuksessa traumasta on houkutusena lähteä itse diagnosoimaan sotilaita ja liittyä lääketieteelliseen väitteilyyn diagnoosien paikkansapitävyydestä.⁴

1. Psykiatristen potilaiden määrästä ks. Matti Ponteva (1977) *Psykiatriset sairaudet Suomen puolustusvoimissa vv. 1941–1944. Sotilaslääketieteellinen Aikakauslehti* 2a (52), 50–51, 86; Matti Ponteva (1995a) 'Traumaperäisen stressihäiriön alidiagnostiikka', *Duodecim* (111), 1585.

2. Vrt. Svenja Goltermann (2000) 'Die Beherrschung der Männlichkeit. Zur Deutung psychischer Leiden bei den Heimkehrern des Zweiten Weltkriegs 1945–1956', *Feministische Studien* 2/2000, 9. Ks. myös Svenja Goltermann (2001) 'Im Wahn der Gewalt. Massentod, Opferdiskurs und Psychiatrie', teoksessa Klaus Naumann (toim.) *Nachkrieg in Deutschland*. Hamburg: Hamburger Edition, 343–347.

3. Haluan kiittää ystävääni ja jatko-opiskelijakollegaini Helena Hirvosta suuresta avusta artikkelin lähteiden kartoittamisessa.

4. Vuosina 1995–1996 *Duodecimissa* käydyssä keskustelussa Matti Ponteva perusteli suomalaisveteraanien

Yritän pääpiirteissään välttää tällaista lähestymistä, vaikka artikkelini keskeisenä juonteenä onkin tulkinta suomalaisen sotapsykiatrian ahdaskatseisuudesta suhteessa sodan aiheuttamiin psyykkisiin vammoihin. Traumaa koskevan historian tutkimuksen ensisijainen tehtävä ei mielestäni ole osoittaa jonkin menneen diagnoosiperiaatteen paikkansapitämättömyyttä nykytiedon valossa, vaan sijoittaa tuo periaate ajalliseen kontekstiinsa.⁵ Trauman historiallisuuden korostamisen ei silti tulisi merkitä menneisyyden kärsimyksen *todellisuuden* kiistämistä, rakentui tuo todellisuus sitten millä hetkenä sidotulla kielellä tahansa.

Tutkimuskysymyksiäni artikkelissa ovat: Minkä psykiatrisen paradigman pohjalta talvi- ja jatkosodassa ilmenneitä psyykkisiä häiriöitä ryhdyttiin käsittelemään? Mitä arvoja ja normeja tähän traditioon sisältyi? Kuinka sotakokemus muokkasi psykiatrista diagnostiikkaa ja hoitokäytäntöä? Rajaan artikkelini käsittelemään ongelmaa, joka osoittautui psykiatreille vaikeimmaksi diagnosoida: missä määrin varsinaiset sotaelämykset saattoivat aiheuttaa mielenhäiriöitä ja ketkä olivat niille alttiita? Ensimmäisestä maailmansodasta näihin päiviin psykiatrit, psykologit ja upseerit ovat ponnistelleet kartoittaakseen tätä ”pelkuruuden ja hulluuden väliin jäävää harmaata vyöhykettä”⁶ – kuinka suomalaispsykiatrit onnistuivat tehtävässään? Suljen tarkastelustani pois niin sanotut varsinaiset mielisairaudet, kuten skitsofrenian ja maanisen depression, sekä fyysisen haavoittumisen aiheuttamat psyykkiset häiriöt, kuten aivovammasta seuraavat komplikaatiot. En paneudu sota-aikaisiin päihdeongelmiin ja niiden synnyttämiin mielisairauksiin, vaikka näilläkin voi perustellusti nähdä olevan yhteytensä sotakokemukseen.⁷

Suomalaispsykiatria ja sota-neuroosit ennen toista maailmansotaa

Toista maailmansotaa edeltävä suomalainen psykiatria kehittyi ennen kaikkea kiinteässä suhteessa Saksaan.⁸ Tämä sidos näkyi niin suomalaispsykiatrien ulkomaanyhteyksissä ja opiskelupaikoissa kuin heidän tieteelli-

sen työnsä viitekehyksessäkin.⁹ Saksassa käyty laaja keskustelu niin sanotusta sota-neuroosista ja sodan aiheuttamien psyykkisten vammojen korvattavuudesta tunnettiin Suomessa jo 1930-luvulla, ja se taustoitti voimakkaasti suomalaispsykiatrien asennoitumista psyykkisiin häiriöihin toisen maailmansodan aikana.

Saksassa psykiatrien enemmistö oli ensimmäisen maailmansodan jälkeen luopunut Hermann Oppenheimin vuonna 1889 muotoilemasta traumaattisen neuroosin teoriasta, jonka lähtökohtana olivat traumaattisen onnettomuuden aiheuttamat orgaaniset muutokset kokijassaan. Oppenheim painotti itse tapahtuman ja psyykkisten oireiden syy-yhteyssuhdetta. Tämän mukaan

tulleen sodan psyykkisten pitkäaikaisvaikutusten osalta alidiagnosoiduksi, Arto Nuutila ja Matti Viukari puolustivat vallinnutta diagnosointi- ja korvauskäytäntöä. Ks. Matti Ponteva (1995b) ”Traumaperäinen stressihäiriö”, *Duodecim* (111), 875–882; samassa Arto Nuutila (1995) ”Stressitrauma vai sopeutumattomuus stressiin?”, 1582–1583 ja Matti Ponteva (1995a) 1584–1585; Arto Nuutila & Matti Viukari (1996) ”Traumaperäisen stressihäiriön korvaaminen”, *Duodecim* (112), 728–729; samassa Matti Ponteva (1996) ”Pitkäkestöisen traumaattisen stressihäiriön korvaaminen sotavammassa”, 729–732.

5. Tästä ks. esim. Paul Lerner & Mark S. Micale (2001) ”Trauma, Psychiatry, and History: A Conceptual and Historiographical Introduction”, teoksessa Micale & Lerner (toim.) *Traumatic Pasts. History, Psychiatry, and Trauma in the Modern Age, 1870–1930*. Cambridge: Cambridge University Press, 25; Paul Lerner (2003) *Hysterical Men. War, Psychiatry, and the Politics of Trauma in Germany, 1890–1930*. Ithaca & London: Cornell University Press, 6, 9–10; Goltermann (2000) 9–10.

6. Ben Shephard (2002) *A War of Nerves. Soldiers and Psychiatrists 1914–1994*. London: Pimlico (alkup. 2000), 28.

7. Artikkelini on ensimmäinen osa laajempaa kirjoitusta, jonka toinen osa julkaistaan tänä syksynä (2006) ilmestyvässä artikkelikokoelmassa. Ville Kivimäki (tulossa 2006) ”Sotapsykiatria ja koettu todellisuus”, teoksessa Katri Komulainen, Hannu Rätty & Jussi Silvonen (toim.) *Työnimi Hulluudesta itsehallintaan. Uuden historian näkökulmia psyykkisiin ilmiöihin ja ammattikäytäntöihin*, *Psykologian tutkimuksia* 25. Joensuu: Joensuun yliopisto.

8. Yrjö O. Alanen et al. (1983) ”Psykiatrisen tutkimus”, teoksessa Kalle Achte et al. (toim.) *Seitsemän vuosikymmentä suomalaista psykiatriaa*. Helsinki: Suomen Psykiatriyhdistys, 50.

9. Ks. Marjatta Hietala (2006) ”Tutkijat ja Saksan suunta”, teoksessa Marjatta Hietala (toim.) *Tutkijat ja sota. Suomalaisen tutkimuksen kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana*, *Historiallinen Arkisto* 121. Helsinki: SKS, 31–33, 40–42, 64.

ensimmäisessä maailmansodassa henkisesti järkkyneiden saksalaisotilaiden vammat oli nähtävä varsinaisten sotatapahtumien seurauksena ja täten lainsäädännön mukaisesti korvauksiin oikeuttavina. Sodan kestäessä ja psyykkisesti oireilevien potilaiden määrän noustessa ennalta arvaamattoman korkealle Oppenheimin diagnostiikka asetti armeijan ja valtiontalouden vaikeaan tilanteeseen; jos suora syy-yhteys sotakokemuksen ja psyykkisen vamman välillä tunnistettiin, oli samalla hyväksyttävä haavoituneen status, hoito ja korvaukset potentiaalisesti jokaiselle sotilaille, joka koki mielensä rintamalla järkkyneen. Myös karttuneet kokemukset sotaneuroosista näyttivät osoittavan, ettei tälle suoralle yhteydelle löytynyt katetta.¹⁰

Sodan päättymistä ja marraskuun vallankumousta vuonna 1918 näytti Saksassa seuraavan aiempien neurootikkojen joukkoparantumisen. Saksalaista psykiatria vuosina 1890–1930 tutkineen Paul Lernerin mukaan tämä kokemus viimeistään saattoi niskan päälle ne psykiatrit, jotka jo sodan aikana olivat suhtautuneet hyvin kriittisesti Oppenheimin oppiin. Sotaneuroosin syy-yhteys sotaelämäyksiin kiistettiin, ja vakiintuneeksi käsitykseksi muodostui ”korvausneuroosi”. Trauman takana nähtiin olevan enemmän tai vähemmän tietoinen taloudellinen motivaatio, jota liian ymmärtävä suhtautuminen potilaisiin oli vahvistanut. Keskustelu ohjautui koskemaan psyykkisesti vammautuneille veteraaneille maksettavia korvauksia ja niiden haitallista vaikutusta niin rasitetulle kansantaloudelle kuin veteraanien tervehdyksellekin. Psykiatreja painoi myös huoli kansakunnan degeneraatiosta, mikä ilmeni marraskuun vallankumouksellisten ja sotaneurootikkojen psykopatologisoitina.¹¹

Tähän saksalaiseen keskusteluun ja psykiatriseen traditioon suomalaislääkäreitä perehdytti psykiatri Martti Kaila vuonna 1930. Kaila oli toiminut Heidelbergin yliopiston psykiatrisen klinikan apulaislääkärinä vuosina 1927–29¹². Hän otti kriittisen kannan Oppenheimiin ja selvitti tämän traumaattisen neuroosin teorian tulleen Saksassa tyystin kumotuksi. Todellinen ongelma

oli psykogeenisesti syntyvä tavoittelu- eli korvausneuroosi, jota potilaan kuvitelmat ruokkivat – etenkin, jos varomaton lääkäri tuli vahvistaneeksi näitä luuloja puhumalla sairaudesta. Sotakokemuksen tai tapaturman sijaan neuroosin takana oli ennen kaikkea potilaan luonne, konstituutio. Kun neuroosiin johti potilaan hermoheikkoudesta, vähä-älyisyydestä tai mielisairaudesta johtuva ”erehdys”, ei voitu katsoa, että tällainen vamma olisi korvattava. Eläke olisi potilaalle itselleen vain haitaksi ehkäisten häntä parantumasta.¹³

Kaila palasi aiheeseen juuri sodan alla vuonna 1939. Periaate oli sama kuin edellisessä kirjoituksessa; maailmansota oli osoittanut, että neuroosit ovat pakoa sairautteen sodan todellisuudesta. Kaila myönsi, että lääkärin asema tuomarina oli tällaisissa tapauksissa hankala, mutta painotti, että potilaalle myönnetty korvaus ei mitenkään parantaisi tilannetta, sillä potilaalle olisi tällöin hyödyksi pitäytyä sairaudessaan. Toive korvauksesta oli neuroosin synnylle ratkaiseva, mutta tämä ei tarkoittanut pelkästään potilaiden tuomitsemista näyttelijöiksi. Kaila tekikin karkean jaottelun kahteen neuroosipotilaiden ryhmään. Ensimmäiseen kuuluivat ne, joilla korvaus oli selvästi neu-

10. Lerner (2003) passim; tiivistetysti Paul Lerner (2000) 'An Economy of Memory: Psychiatrists, Veterans and Narratives of Trauma in Weimar Germany', teoksessa Inka Müller-Bach (toim.) *Modernität und Trauma. Beiträge zum Zeitenbruch des Ersten Weltkrieges*. Wien: WUV, 82–87; Shephard (2002) 98–101. Suomenkielinen yleisesitys psykologian kehittämisestä ensimmäisen maailmansodan aikana on Risto Marjomaa (2004) 'Psykologien sotaanmarssi. Sotapsykologian synty ensimmäisen maailmansodan aikana', *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2004 (102), 481–491.

11. Lerner (2003) 210–216, 225–234, 242–245, 249–250; Lerner (2000) 82–87.

12. *Suomen lääkärit* 1946 (1947), toim. Gunnar Soininen & Leo A. Kaprio. Helsinki: Suomen Lääkäriliitto: Kaila, Martti Eero, synt. 24.2.1900. Kaila toimi talvisodassa kenttäsaaraalan lääkärinä ja jatkosodassa epämääräisesti ilmoitettuna ”Karjalan Armeijan esikunnan erikoistehtävässä” puolentoista kuukauden ajan. Tämän lisäksi hän toimi mm. Invaliidihuoltokomiteassa vuodesta 1945 sekä Valtion Tapaturmatoimiston lääkäriasiantuntijana, sterilisointilain uudistuskomiteassa 1943–1944 ja Henkivakuutusyhtiö Suomen edustajistossa.

13. Martti Kaila (1930) 'Psykogeenisten oireiden merkityksestä korvauskysymyksissä', *Duodecim* (46), passim.

roosin päätekiä. Näissä tapauksissa tunto-merkkeinä olivat oireiden suuri demonstraatiivisuus ja taustalla potilaan sielullinen rakenne. ”Aito ja moraalisesti vähemmän tuomittava” oli sen sijaan neuroosi, jonka taustalla oli todellinen järkytys ja näin syntynyt huoli omasta tulevaisuudesta. Tässäkin tapauksessa mahdollisuus korvaukseen ajoi potilaan neuroosiin, sillä siinä nähtiin mahdollisuus oman elämäntilanteen parantamiseen ja tulevaisuuden turvaamiseen. Ensimmäisestä kategoriasta poiketen potilas toimi nyt täysin ”hyvässä uskossa” ilman tietoista näyttelemistä. Vaikeassa elämäntilanteessa oleva neurootikko huusi sairautensa kautta yhteiskuntaa apuun vedoten ajan humaaniin henkeen, joka on ”ehkäistä heikkojen ja turvattomien tuhoutumisen”.¹⁴

Kailan käyttämissä esimerkkitaapauksissa on huomattavaa, että neuroosien takaa paljastui yleensä esiin rappeutunut suku, vähämielisyyys, mielisairaus tai varomattoman lääkärin voimistama luulotautisuus. Esimerkkitaapauksen miehet ovat myös kaikki työläistäustaisia.¹⁵ Kailan diagnosointi liittyy näin siihen degeneraatiokeskusteluun, jota käytiin 1930-luvun Suomessa laajalti.¹⁶ Vastaavasti kansan taistelukurun ja psykologian yhteyttä Akateemisen Karjala-Seuran vuosikirjassa vuonna 1938 selostanut psykologi Kai von Fieandt jaotteli ihmisen tarpeet keskenään ristiriidassa oleviin alempiin ja ylempiin tarpeisiin. Länsimainen kulttuuri-ihminen kykeni kontrolloimaan alempia tarpeitaan, jolloin sodassakin kunnian-, häpeän- ja velvollisuudentunto toimivat patoina paljasta itsesuojeluvaistoa vastaan. Kulttuuri ja sivistys nostivat yksilön toleranssirajaa, mutta heikommin kehittyneet saattoivat joutua alkeellisen pakokauhun valtaan, joka tartunnan tavoin levisi sille alttiiden parissa.¹⁷

von Fieandin tekstissä tulee näkyviin pyrkimys sulauttaa yksilö kansakuntaan ja täten kokea kansakunta yhtenä mielenä ja ruumiina, jonka terveys tai sairaus on riippuvainen jokaisen kansalaisen luonteen konstituutiosta, terveestä ruumiista ja tahdosta. ”Voimakkaan ihannemuodostuksen” kautta yksilö voi nousta kansakuntaan sa-

maistuneeksi kansalaiseksi alhaisten tarpeitensa yläpuolelle. Kansakunnan terveys puolestaan tarkoitti pystyvää taistelukurtoa kansojen olemassaolon kamppailussa. Yksilön terveys oli kansanterveyttä – siis terve mies oli taistelukurtoinen mies. von Fieandtille psykologia sovellettuna maanpuolustuksen ja sotatieteen hyväksi oikeutti sen aseman tieteiden joukossa ”kansallisena tieteenä”.¹⁸ Tämä ei jäänyt pelkäksi puheeksi; Helsingin yliopiston psykologian laboratorio teki 1930-luvun jälkimmäisellä puoliskolla yhteistyötä armeijan kanssa pyrkien testaamaan suomalaisen sotilasaineksen ominaislaatuja ja tuottamaan armeijassa sovellettavaa tietoa.¹⁹

von Fieandin peräänkuuluttama tieteen kansallisuus taustoitti ratkaisevasti suomalaispsykiatrien toimintaa sodan aikana – lääkäreiden lojaliteetti sitoi heidät ensisijassa sotaikäyvän valtion ja sen armeijan intresseihin. Tämän orientoitumisen taustalla on nähtävissä suomalaispsykiatrian vahva sidos saksalaiseen psykiatriaan, joka painotti yhteiskunnan ja myöhemmin rodun merkitystä yksilön sijaan. Sairaana diagnosoinnissa ja hoidossa lääkärin tuli ajatella kollektiivin etua, mikä heijastui suurena kiinnostuksena perinnöllisyystekijöihin. Orastava suomalai-

14. Martti Kaila (1939) 'Traumaattisen neuroosin psykopatologiasta', *Duodecim* (55), crit. 344–346, 365.

15. Kaila (1939) 347–364. Vrt. saksalaispsykiatrian harastamasta työväenluokan psykopatologisoinnista, Lerner (2003) 2; Lerner (2000) 82–87.

16. Degeneraatio-oppien historiasta Suomessa 1900-luvun alussa ja niiden vaikutuksesta käsityksiin mielisairauksista ks. Anssi Halmesvirta (1998) *Vaijojensa vangit. Kansa valitti ja lääkäri auttoi – historiallinen vuoropuhelu 1889–1916*. Jyväskylä: Atena, erit. 13–26, 247–278; Helena Hirvonen (2004) 'Mielisairauden saattamat. Mielisairaat perimän turmelijoina 1900-luvun alun suomalaisessa yhteiskunnassa', *Läbde – Historiatieteellinen aikakauskirja* 2/2004, 145–160. Monografia suomalaisesta rotuhygieniasta vuoteen 1935 saakka, ks. Markku Mattila (1999) *Kansamme parhaaksi. Rotuhygieniasta Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*. *Bibliotheca Historica* 44. Helsinki: SIIS.

17. Kai von Fieandt (1938) 'Kansan taistelukurun psykologisia ongelmia', teoksessa *AKS:n Tie 1938. Akateemisen Karjala-Seuran vuosikirja* II. Helsinki: AKS, passim; vrt. Kaila (1939) 344.

18. von Fieandt (1938) 76, 78; myös Kai von Fieandt (1940) 'Psykologin säsom försvarsberedskapens hjälpetenskap', *Psykisk Hygien. Tidskrift för socialpsykiatri* 1–4/1940, 2–4, 12–13, 18–21.

19. von Fieandt (1940) 3–12, 16.

nen sotapsykiatria, jonka tieteellinen viitekehys rakentui liki yksinomaan saksalaisen tutkimustradition varaan, sai huomenlahjana ankaran epäluulon psyykkisesti oirehtivia sotilaita kohtaan. Vuoden 1918 jälkeen saksalaispsykiatrit syyttivät sotaneurootikoja kärsitystä tappiosta ja valtiontalouden ylikuormittamisesta korvaushakemuksin. Psykiatria politisoitui psykiatrien enemmistön siirtyessä oikealle laidalle – psykiatristen tapausten ”liian hempeää” kohtelua sodassa pidettiin nyt traagisena virheenä.²⁰ Tätä kokemusta heijastivat ne kirjoitukset, joihin Martti Kaila suomalaispsykiatreja tutustutti.

Talvisota ja diagnoosien rakentuminen

Martti Kailan artikkeleista huolimatta Suomen armeijan varautuminen psyykkisiin ongelmiin talvisodan alkaessa oli käytännössä olematonta.²¹ Valmiina oli kuitenkin ideologinen perusta, jonka pohjalta psykiatrit lähtivät rakentamaan diagnoosejaan. Tähän kuului Kailan esittelemä saksalaisen psykiatrian traditio – muut psykiatrit viittasivat tulevissa teksteissään edellä mainittuihin Kailan artikkeleihin – ja aiemmin kehittyneet opit degeneraatiosta. Kansakunnan etu tuli sodan oloissa aina asettaa etusijalle diagnooseja ja hoitomenetelmiä suunniteltaessa.

Talvisodan improvisoiduissa olosuhteissa toimineen sotapsykiatrin kokemuksista kirjoittivat ensimmäisinä Lauri Saarnio ja Paavali Alivirta vuonna 1940.²² Erotuksena Kailasta Saarnio ei täysin tyrmännyt Oppenheimin teoriaa traumaattisesta neuroosista ja suorasta syy-yhteydestä jonkin sotatapahtuman ja neuroosin välillä. Neuroositapausten konkretisoituminen sodassa ja psykiatrien huomio psyykkisesti vammautuneiden sotilaiden suuresta halusta parantua ja päästä rintamalle²³ tekivät ainakin Saarniolle vaikeaksi langettaa moraalista tuomiota potilaille. Silti Saarniokin laski painoa hysterian tavoin ilmeneville tavoitteluneurooseille, joissa tautiin pakeneminen tapahtui ”enemmän tai vähemmän tajuisesti”. Psykkisten reaktioiden synnyssä konstitutionaalisilla ominaisuuksilla oli hyvin suuri mer-

kitys. Mutta sotakokemus oli osoittanut, ettei tällainen rakenneselitys ollut riittävä ja saattoi johtaa väärintymmärryksiin sairaiden hoidossa. Oppenheimiin viitaten Saarnio käsitti psyykkisesti terveidenkin voivan sairastua neuroosiin. Oli tarpeen jaotella neuroosit fysiogeenisiin (syinä uupumus, aivo- ja kranaatintärähdys, osin myös järkytys) ja psykogeenisiin (syyt ennen kaikkea yksilön konstituutiosta).²⁴

Saarnion eritellessä psykogeenisen neuroosin taustalta löytyvää luonteenrakennetta piirtyvät samalla esiin sota-aikana epänormaaliksi koetun yksilön ääriiviivat ja tämän julkilausumattomana varjona normaalin mieskansalaisen kuva. Konstitutionaalista neuroosia synnyttivät liiallinen taipumus sääliin ja pelkoon, heikko itsetunto, homoseksuaalisuus,²⁵ taisteluvietin heikkous, herkkätunteisuus ja ilmeisesti tappamisen aiheuttama uskonnollinen synnintunto. Hermojen pettämisen sodassa voikin samal-

20. Shephard (2002) 133, 301; Lerner (2003) 210–216.

21. Sven E. Donner (1946a) 'Experiences of War Psychiatry from Finland's Second War 1941–1944', *Acta Psychiatrica et neurologica* (Suppl. 47), 495.

22. *Suomen lääkärin* 1946: Saarnio, Lauri, synt. 13.4.1898. Myös Saarnio oli tutustunut opintomatkoillaan saksalaiseen psykiatriaan vuosina 1921 ja 1930. Talvisodan aikana Saarnio toimi 6. Sotasairaalan psykiatrisen osaston ylilääkärinä, jatkosodassa samoin sotasairaalan lääkärinä; *Suomen lääkärin* 1946: Alivirta, Paavali, synt. 22.1.1905. Alivirta toimi talvisodassa paltjoonan lääkärinä ja jalkaväen koulutuskeskuksen päällikkölääkärinä, jatkosodassa mm. rykmentinlääkärinä sekä kenttäsaaraalan ja koulutuskeskuksen päällikkölääkärinä.

23. Tästä Saarnion lisäksi Sven E. Donner (1942) 'Hermotapaukset sodassa', *Medistinarin* 1/1942, 8; Sven E. Donner (1945) 'Hermosto- ja mielitautien vastustamistoinnin tärkeimmät tehtävät sodanjälkeisenä aikana', *Yhteiskunnallis-psykiatrisen vuosikirja* 1942–1945, 16–17.

24. Lauri Saarnio (1940) 'Sotaneurooseista', *Duodecim* (56), passim; myös Lauri Saarnio (1942) 'Psyykkisesti sairastuneista sotilasta ja heidän ensihoitotoimenpiteistään', *Sotilaslääketieteellinen aikakauslehti* (17), erit. 78–80.

25. Saarnio mainitsee esimerkin, jossa kahden kuukauden ajan ”suurenmoisesti” taistellut sotilas oli kiintynyt homoseksuaalisesti rintamatoveriinsa. Toverin kuoleman jälkeen sotilaan elämä menetti merkityksensä, taisteluinto sammui ja mies vaipui syvään depression. Saarnio ei kuitenkaan näe ystävän menetyksen aiheuttamaa järkytystä masennuksen syynä, vaan sotilaan konstituutiosta piilevän ”seksuaaliabnormisuu-den”. Saarnio (1940) 239.

Uupunut sotilas vetäytymismarssilla maaliskuussa 1940. Psykiatrit tunnustivat fyysisen ja henkisen väsymyksen aiheuttamat psyykkiset häiriöt, mutta jos oireet eivät poistuneet levolla, nähtiin syynä olevan sotilaan oma "sielullinen konstitiutio". TK-kuva. Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus / Kuvaosasto.

la nähdä sotilaan mieheyden kyseenalaistumisena.²⁶ Myös ”harhaan johdettu poliittinen maailmankatsomus” saattoi estää ”luonnollisen” vihareaktion ja taisteluhulun. Oma lukunsa olivat ne sairast- ja vajaamieliset, jotka olivat erityisen alttiita reagoimaan sodan järkytyksiin psyykkisesti ja joiden paikka ei alun perinkään Saarnion mukaan ollut rintamalla.²⁷

Jos Saarnio vielä aprikoi Oppenheimin traumat teorian paikkansapitävyyttä, Paavali Alivirta ei omassa kirjoituksessaan jättänyt varaa arvailuille. ”[M]onissa piireissä edelleen on vallalla käsitys, että mielisairaudet johtuvat ennenkaikkea joistakin ulkoisista seikoista,” hän kirjoitti. Alivirran mukaan tämä kanta oli nykytiedon valossa väärä – ulkoiset seikat, kuten sotakokemus, saattoivat korkeintaan myötävaikuttaa latentin mielisairauden puhkeamiseen. Alivirta erotti toisistaan varsinaiset mielisairaudet ja psykogeeniset reaktiot, joista jälkimmäisillä oli tietty yhteys sotatapahtumiin. Väkivaltaiset kokemukset saattoivat johtaa varsinaista mielisairautta muistuttaviin reaktioihin, mutta oli huomioitava, että näitä syntyi vain niillä henkilöillä, joiden epätavallisen tunteellinen ”sielullinen peruslaatu” oli niille herkkä. Sota ei ollut psykogeenisiin reaktioihin syynä, vaan se ”antoi sairaudelle värin”.²⁸

Martti Kaila toimi talvisodassa kenttäsaarialan lääkärinä. Väli rauhan aikana vuonna 1941 hän luonnosteli luokittelun havaitsemistaan sotapsykooseista ja -neurooseista. Tarkoituksena oli yhdenmukaistaa psykisten vammojen kanssa työskentelevien sotilaslääkäreiden toimintaa, joka oli osoittautunut hyvin kirjavaksi, ja tältä pohjalta rationalisoida potilaiden käsittelyä.

Ensimmäinen diagnosoiperiaate oli erottaa toisistaan selvät mielisairaudet, joiden ilmenemiseen sota korkeintaan myötävaikuttii. Varsinaisesti sotaan yhteydessä olevat psykoosit ja neuroosit Kaila jaotteli puolestaan syntymekanisminsa mukaan kuuteen kategoriaan: 1. Mielekkäät reaktiot, 2. Sopeutumattomuusreaktiot, 3. Paniikkireaktiot, 4. Šokkireaktiot, 5. Neurasteeniset ja psykasteeniset reaktiot ja 6. Väsymis- ja rästämisreaktiot. Huomattavaa on, että ero-

tuksena Saarnioon Kaila luki nämä kaikki psykogeenisiin reaktioihin, eikä Saarnion fysiogeenisille reaktioille ollut Kailan jaottelussa sijaa. Tämä onkin johdonmukaista ottaen huomioon Kailan ja Saarnion edellä kuvatun poikkeavan suhtautumisen Oppenheimin teoriaan. Seurauksena tästä Kailan jaottelussa korostuivat Saarniota vahvemmin luonteen ja mielen rakenteellisen heikkouden, vajaälyisyyden ja mielisairauksien asema sotapsykoosien ja -neuroosien todellisena synnyttäjänä. Suoranainen oireiden simulointi oli aina otettava huomioon. Periaatteessa paniikki-, šokki- ja väsymisreaktioiden diagnosoissa oli väljyyttä kelle tahansa niihin sairastua, mutta juuri näiden reaktioiden Kaila totesi parantuvan varsin nopeasti ja jopa hoidotta. Luokittelussa ei siis ollut mahdollisuutta siihen, että normaalilla konstituutiolla varustettu mies olisi järkyttävien sotaelämysten seurauksena voinut saada pitkäkestoisen psyykkisen vammun.²⁹

Diagnosoiperiaatteet jatkosodassa

Kailan väli rauhanaikaiset luokitteluperiaatteet ovat jatkosodan psyykkisten vammojen diagnosoinnin ja käsittelyn kannalta erittäin tärkeitä. Ne omaksui myös psykiatri, perinnöllisyystieteilijä ja lääkintäeverstiluutnantti S. E. Donner kirjoituksessaan vuoden 1942 alussa.³⁰ Donnerin mielipide oli pai-

26. Psyykkisten vammojen yhteydestä mieheyden kettuun kyseenalaistumiseen, ks. Frank Biess (2002) 'Männer des Wiederaufbaus – Wiederaufbau der Männer. Kriegsheimkehrer in Ost- und Westdeutschland, 1945–1955', teoksessa Karen Hagemann & Stefanie Schüler-Springorum (toim.) *Heimat-Front. Militär und Geschlechterverhältnisse im Zeitalter der Weltkriege*. Frankfurt/M.: Campus, passim; Goltermann (2000) 9, 13–17; Lerner (2003) 250.

27. Saarnio (1940) 238–240, 243–244. Brittipsykologien osuudesta armeijan ”vihakasvatuksessa”, ks. Joanna Bourke (2000) *An Intimate History of Killing. Face-to-Face Killing in Twentieth-Century Warfare*. London: Granta Books (paperback edition, alkup. 1999), 93–102; Shephard (2002) 232–233.

28. Paavali Alivirta (1940) 'Om krigets inverkan på uppkomsten av sinnesjukdomar', *Psykisk Hygien. Tidskrift för social-psykiatri* 1–4/1940, 22–28.

29. Martti Kaila (1941) 'Sotapsykoosit ja neuroosit sodassa ja sodan jälkeen', *Sotilaslääkieteellinen aikakauslehti* (16), erit. 86–92.

30. Donner (1942) 4; *Suomen lääkärin* 1946: Donner, Sven Evert, synt. 12.5.1890. Donner oli tehnyt opinto-

nava. Vuosina 1942–44 hän oli Päämajan lääkintöosaston hermo- ja mielisairaanhoidon tarkastaja, jonka tehtävänä oli järjestää ja valvoa psyykkisesti sairastuneiden sotilaiden hoitoa. Vuonna 1942 Donner korosti nyt käytävän hermosotaa, jossa kansakunnan kestävyys punnitaan. Kokonaisuuden etu lääkäreiden toiminnassa ja kansalaisten, erityisesti sotilaiden, tahdonvoima olivat ratkaisevia.³¹

Ongelmana pysyi diagnoosien suuri vaihtelevuus, joka vaikeutti yhdenmukaisia toimenpiteitä. Tähän oli synnä jo yksin ankara pupa pätevistä psykiatreista.³² Mutta kuten Saarnion ja Kailan diagnoosiperiaatteiden vertailu osoitti, eivät psykiatrikaan päässeet asiasta yksimielisyyteen. Kesällä 1943 järjestettiin sotasairaaloiden johtaville psykiatreille konferenssi, jossa ohjeistettiin ja keskusteltiin diagnosoinnista. Ongelma säilyi sodan loppuun saakka. Keväällä 1944 tehdyn tarkastelun mukaan esimerkiksi hysteriadiagnoosin käyttö vaihteli sotasairaala-riippuen 0,9–10,2 prosentin välillä kaikista diagnosoiduista, neurasteeniadiagnoosin 11,4–33,8 prosentin välillä ja psykasteeniadiagnoosin peräti 1,0–23,8 prosentin välillä.³³

Donnerin diagnoosiperiaatteet myötäilivät Kailan jaottelua. Sodan jälkeen julkaisussa artikkelissa Donner loi systemaattiset diagnostiset raamit sotakokemuksensa pohjalta. Kuten sanottu, ne eivät selkeänä ohjeistona ehtineet vakiintua sodan kestäessä, mutta yhtä kaikki ne kuvaavat Donnerin omaa käsitystä psyykkisistä vammoista ja osoittavat samalla, mihin suuntaan hän valvonnassaan toimivia lääkäreitä ohjasi. Tämän diagnostiikan mukaan, kun mielisairaudet, älyllinen vajavaisuus, erilaiset elimistölliset sairaudet ja vammat sekä alkoholin ja huumeiden aiheuttamat mielenhäiriöt laskettiin pois, jäljelle jäi joukko diagnooseja, joissa tunnistettiin syy-yhteys soitaelämysten ja sairauden välillä.³⁴ Mutta samoin kuin Kaila, Donnerkin korosti näiden ilmiöiden kohdalla kokijan konstituitio, perimän, sairasmielisyyden tai heikkouden olennaista merkitystä sairauden synnyssä. Sotilaan *taipumukset* sairastua erottivat hänet normaaliyksilöstä.³⁵

Huoli vajaamielisten heikosta psyykkisestä kestävydestä rintamaoloissa oli psykiatrien päähuolenaiheita.³⁶ Osin kyseessä oli diagnoosiperiaatteeseen liittyvä kehäpäätelmä; kun potilaan konstituutiota painottava lähestymistapa pyrki selittämään psyykkiset oireilut muun muassa vajaäälyisyydellä, tällöin vajaäälyisyyttä myös helposti löydettiin. Älykkyydestit tuottivat varsin ailahtelevia tuloksia, ja testejä tehtiin potilaille, jotka olivat kokemustensa jäljiltä yhä tasapainottomassa tilassa. Myös testattavien yhteistyöhalukkuus lääkäreiden kanssa lienee ollut heikonlainen.³⁷ Ilmeistä silti on, että talvi- ja jatkosodassa rintamalla todellakin palveli koko joukko miehiä, jotka tuolloin käytössä olleen skaalan mukaan olivat imbesillejä ja nykyisten kriteerien mukaan kehitysvammaisia. Asevelvollisista oli karsittu pois vain vakavasti vajaäälyiset, jotka lyhyessä kutsuntatarkastuksessa olivat osuneet lääkärin silmään. Mitään

matkoja Saksaan vuosina 1922–1923, 1928, 1937 ja 1939. Hän oli vuosien 1915–1918 aktivisteja ja oli ottanut osaa ambulanssin ylläpitäjinä heimosotiin Karjalassa. Talvisodassa hän toimi puolustusministeriön lääkintöosaston toimistopäällikkönä.

31. Donner (1942) 4, 8–9, 14; myös Donner (1945) 3–4, 16–17.

32. Donner (1946a) 496; Donner (1954) 'Militärpsykiatriska problem i krigstid', *Sotilaslääketieteellinen aikakauslehti* (29), 132.

33. Donner (1954) 146; Sven E. Donner (1946b) 'Psykiatrinen diagnostikka ja terminologia sodan kokemusten valossa', *Sotilaslääketieteellinen aikakauslehti* (21) 47–49; Konrad von Bagh (1945a) 'Reaktiivisten selusyntyisten häiriötilojen käsittelystä ja ehkäisemisestä joukko-osastossa', *Sotilaslääketieteellinen aikakauslehti* (20), 87–90; Konrad von Bagh (1946a) 'Über unsere Diagnostik der Neurosen im Lichte der Kriegserfahrungen', *Annales medicinae internae fennicae* (35), 258–259. Sodan aiheuttamien psyykkisten vammojen vahva subjektiivisuus joudutti objektiivisiin diagnooseihin pyrkivät lääkärit vaikeuksiin ilmeisesti kaikkialla, ks. esim. Bourke (2000) 244–245.

34. 1. *Reactio psychopathica*, 2. *Neurasthenia / Psychasthenia*, 3. *Hysteria*, 4. *Reactio psychogenea*, 5. *Defatigatio / Exhaustio* ja 6. *Reactio psychophysio-genea*.

35. Donner (1946b) erit. 49, 61–65.

36. Esim. Saarnio (1940) 243–244; Kaila (1941) 86–88; Donner (1942) 6; Konrad von Bagh (1945b) 'Vajaamielisuuden toteamisesta sotilaissa ja vajaamielisten palvelukelpoisuudesta', *Yhteiskunnallis-psykiatrinen vuosikirja* 1942–1945, 49, 56–57.

37. von Bagh (1945a) 89–90; von Bagh (1945b) 53–54.

varsinaisia psykologisia testejä asevelvollisille ei ollut tehty.³⁸

Psykiatrit pohtivat myös psykopatian mahdollisesti positiivisia piirteitä sodan olosuhteissa. Kailan mukaan psykopaatti saattoi olla ”seikkailunhalunsa, voimakkaiden sielullisten ärsykkeiden tarpeensa, intomielensä ja uhkarohkeutensa” ansiosta ”suorastaan erinomainen sotilas”. Donnerin mukaan psykopaateista löytyi ”hurjia taistelijoita” ja ”uhkarohkeita partioetkien vapaaehtoisia, joille sota on oikeata miellytystä”. Rauhanaikana sopeutumaton ja asosiaalinen yksilö saattoi löytää oikean paikkansa rintamalta. Ongelmaksi jäi psykopaattien arvaamattomuus ja mahdollinen vaarallisuus ympäristölleen.³⁹ Pohdinnat osoittavat, kuinka joustavia psykiatrit olivat ajatellessaan aina ja ennen kaikkea kansakunnan etua – voisi *ironisoida*, että sodassa yksilön sairaus saattoi olla kansanterveyden etu.

Yhdenmukaistamisen vuoksi kaikki sotasaippaaloiden psykiatrisilla osastoilla hoidetut ja palvelusluokkaan B II siirretyt sekä suojeluskuntapiiriin suorittamissa tarkastuksissa psyykkisesti oireilevat sotilaat päätettiin siirtää yhden ja saman henkilötäydennyskeskuksen (HTK) arvioitaviksi.⁴⁰ Keväällä 1942 HTK:n alaisuuteen perustettiin näitä sotilaita varten niin sanottu hermokomppania, jossa työskenteli psykologin ja psykiatrin koulutuksen saaneet kaksi upseeria. Heidän suorittamiensa arviointien jälkeen potilaat tuli siirtää joko palvelukseen kotirintamalla tai erityisiin hermopotilaille perustettuihin työkomppanioihin.⁴¹

Järjestelmä kanavoi arviointivastuun niistä psykiatrista hoitoa saaneista miehistä, joita ei heidän psyykkisen tilansa vuoksi voitu enää palauttaa entisiin tehtäviinsä, yhdelle HTK:n psykiatrilille. Vuoden 1943 lopulla tähän tehtävään siirtyi psykiatri Konrad von Bagh. Hän oli tehnyt vuonna 1938 opintomatkan Saksaan ja valmistunut psykiatriksi seuraavana vuonna. Vuosina 1940–41 ja uudelleen vuonna 1943 von Bagh vieraili Suomen Tiedeakatemiaan stipendiaattina Berliinissä *Kaiser-Wilhelm-Institut für Hirnforschung* -laitoksessa.⁴² Kyseinen instituutti toimi läheisessä yhteydessä kansallissosialistisen eugeniikka- ja

eutanasiaohjelman kanssa; kehitysvammaisina tai muuten ”elinkelvottomina” murhattujen lasten ja aikuisten aivoja kerättiin laitokseen tutkimuksia varten.⁴³ Opintopaikkana *Kaiser-Wilhelm-Institut* edusti eugeniikkaa ja rotuhygieniää vahvimmillaan.

Suomalaispsykiatrien suhtautumista hermonsensa menettäneisiin sotilaisiin ei voida pitää lempeänä, mutta kansallissosialistisessa Saksassa asenne oli tätäkin tiukempi.⁴⁴ Tähän suuntaan von Bagh pyrki taivuttamaan suomalaisia diagnoosiperusteita. Neuroosin tarkoitus oli hyötyä. Siinä, missä yksinkertaiset rintamalla syntyneet pelko- ja kauhureaktiot paranivat suhteellisen nopeasti, neuroosit puolestaan syntyivät, kun potilas alkoi alitajuisesti ylläpitää tautinsa oireita. Verrattuna luonnonkansojen olemassaolon taisteluun sairaistaan huolehtivan kulttuurivaltion varjopuolena oli, että ”tietyt ainekset” pyrkivät käyttämään tätä

38. Kaila (1941) 87; Donner (1946b) 52–56; von Bagh (1945b) 57; Konrad von Bagh (1946b) ”Asevelvollisten psyykkisten ominaisuuksien tutkimuksesta”, *Sotilaslääketeellinen aikakauslehti* (21), 40.

39. Kaila (1941) 88; Donner (1942) 7; myös von Bagh (1946b) 44–45. *Diagnosi constitutio psychopathica* ei ennen sotaa oikeuttanut vapautukseen varusmiespalveluksesta, Ponteva (1977) 71.

40. B II merkitsi vapautusta rintamapalveluksesta työvelvollisuuteen armeijan alaisuudessa. HTK oli vastuussa armeijan eri yksiköiden miestäydennyksistä.

41. Donner (1946a) 502–507; Donner (1954) 140–146.

42. *Suomen lääkärit* 1946: von Bagh, Konrad Ernst, synt. 10.2.1908. Talvisodassa von Bagh toimi sairaalajunan nuorempana lääkärinä ja jatkosodassa ennen siirtymistään HTK:n lääkäriksi sotasaippaalalan osastolääkärinä. Ks. myös Hietala (2006) 57–63, 68–69.

43. Hans-Walter Schmuhl (2000) *Hirnforschung und Krankenmord. Das Kaiser-Wilhelm-Institut für Hirnforschung 1937–1945. Ergebnisse 1, Vorabdrucke aus dem Forschungsprogramm „Geschichte der Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft im Nationalsozialismus”*. Berlin: Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte [Luetto verkossa 5.1.2006, <http://www.mpiwg-berlin.mpg.de/KWG/Ergebnisse/Ergebnisse1.pdf>], 41–56.

44. Psyykkisesti oireilevien sotilaiden käsittely Saksassa muistutti monessa Suomen järjestelmää, mikä osaltaan kertoo vahvoista saksalaisvaikutteista suomalaisessa sotapsykiatrisessa. Potilaita pyrittiin ensin hoitamaan levolla, ja tästä asteittain otteita koventaen saamaan heidät takaisin rintamalle tai erikoisyksiköihin. Suomesta poiketen ”parantumattomien” tie saattoi kuitenkin johtaa lopulta kuolemaan keskitysleirillä. Ulrich Bröckling (1997) *Disziplin. Soziologie und Geschichte militärischer Geborsamsproduktion*. München: Wilhelm Fink, 261–266, 274–278; Shephard (2002) 299–312.

inhimillisyyttä hyväkseen. Seurauksena oli *Flucht in die Krankheit*, pako sairauteen.⁴⁵

Käydessään läpi sotasairaaloista saapuneiden potilaiden diagnooseja von Bagh tuli johtopäätökseen, että suomalaislääkärit turhaan välttelivät simulaatio- ja lioitteludiagnooseja ja uskoivat potilaidensa oireiden aitouteen. Samoin vähä- tai heikkomielisyyttä diagnosoitiin helposti ottamatta huomioon potilaiden taipumusta näytellä vähä-älyisyyttä vapautuksen toivossa. Eriytyisen suuri ongelma oli hysteriadiagnoosin vähäisyys ja selvien hysteriatapausten luokittelu epämääräisellä *psychastenia*-diagnoosilla. Ero oli tärkeä; psykasteenikkoja hoidettiin ennemmin levolla ja heidät saatiin ”hermoheikon” luonteensa vuoksi siirtää pois rintamatehtävistä. Sen sijaan hysteriatapaus vaati von Baghin mukaan ”aktiivisia toimia” ja kovuutta ”luulojen poistamiseksi”. Hysteerikko halusi sairastua ja näytteli oireensa.⁴⁶ von Bagh toimi tärkeällä asemapaikalla – hänen mielipiteellään oli suurta käytännön merkitystä potilaiden käsittelyn kannalta etenkin kesällä 1944, kun Neuvostoliiton kesähyökkäys asetti sotilaiden henkisen kestokyvyn äärimmäiselle koetukselle.⁴⁷

Näyttää siltä, että Donnerin ja myöhemmin von Baghin pyrkimykset yhdenmukaistaa diagnoosikäytäntöjä johtivat ennen kaikkea asenteiden kovenemiseen ja potilaiden luonteen entistä suurempaan patologisointiin. Reaktiivisten häiriöiden osuus psyykkisissä diagnooseissa putosi vuoden 1941 hyökkäysvaiheen 36,7 prosentista 16,9 prosenttiin vuonna 1944, luonnevikaisuuden osuus puolestaan kasvoi 13,3 prosentista 26,2 prosenttiin. Vuonna 1941 psyykkisten häiriöiden vuoksi palveluksesta vapautettuja miehiä ryhdyttiin vuonna 1942 kutsumaan uusiin lääkärintarkastuksiin ja nyt käytettiin tiukempaa seulaa vapautusten myöntämisessä.⁴⁸ Kesällä 1944 hoitoon pääsy vaikeutui rintamaolosuhteiden vuoksi,⁴⁹ mutta mahdollisesti tähän vaikuttivat myös koventuneet asenteet. Paenneita tai taistelukykynsä menettäneitä sotilaita, joilla ilmeni selviä psyykkisiä häiriöitä, lienee hoidon sijaan passitettu entistä helpommin kenttäoikeuksiin. von Bagh totesi, että lääkärei-

den oli varottava puuttumasta kenttäoikeuden tuomioihin, mikä olisi nähtävä ”sairauden palkitsemisena”.⁵⁰

Edellä esiteltujen diagnoosiperiaatteiden valossa on selvää, että psyykkisesti haavoituneen sotilaan kohtelu vaihteli ja riippui suuresti siitä, kenen lääkärin käsiin hän sattui päätyvänsä. Todennäköisesti ankaratkin diagnostiset ja hoidolliset periaatteet saattoivat miedontua, kun lääkärin kohtasivat potilaattensa konkreettisen hädän.⁵¹ Käytännössä psyykkisistä oireista kärsiviä sotilaita hoitivat usein muut kuin psykiatriaan erikoistuneet lääkärin, jotka eivät tunteneet Donnerin ohjeistuksia tai sotaneurooseja koskevaa psykiatrista paradigmaa. Psykiatrit kantoivatkin huolta liian ”hellämielisten siviililääkäreiden” asennoitumisesta potilaisiinsa. Tämän nähtiin johtavan diagnooseihin, joissa sotilaat aiheetta hyötyivät sairaudestaan ja armeijan taistelukunto heikkeni.⁵² Toista äärilaitaa puolestaan edustivat lääkärit, jotka olivat tyystin piittaamattomia mistään psyykkisistä sairauksista. Jopa von Bagh arvosteli kollegaansa, joka muitta mutkitta lähetti kaikki selvät hysteriatapauksetkin palveluskelpoisina takaisin rintamalle. Hysteria ei saanut tuottaa potilaalle mitään etua, mutta hoidettava se jollain tapaa oli, ennen kuin sotilas oli jälleen valmis palaamaan ruotuun.⁵³ Vaikka diagnoosit ja hoitomenetelmät olivat rankkoja, Saarniota,

45. von Bagh (1945a) 78–80.

46. von Bagh (1946a) 258–263; von Bagh (1945a) 79–80, 82–83, 88–90.

47. Donner (1954) 146–147; von Bagh (1946b) 43.

48. Ponteva (1977) 90, 96. Vaikka myös reaktiivisten häiriöiden kohdalla syynä nähtiin olevan potilaan konstituutio, huomioitiin niissä ulkoiset olosuhteet ainakin välillisesti häiriön puhkeamiseen vaikuttavana tekijänä. Luonnevikaisuus oli siis diagnoosina raskeampi.

49. Ponteva (1977) 86, 92.

50. von Bagh (1945a) 86. Asenteiden tiukkenemisestä myös karkureita kohtaan kesällä 1944, ks. Jukka Kulomaa (1995) *Käpykaartiin? Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana, 1941–1944*, Helsinki: PAINATUSKESKUS, 293–336.

51. Tästä huomiosta kiitos FT Petteri Pietikäiselle, joka on omissa tutkimuksissaan käynyt läpi psyykkisistä oireista kärsineiden suomalaissotilaiden potilaskertomuksia.

52. Esim. Saarnio (1942) 85; von Bagh (1945a) 87; Donner (1946a) 501–502.

53. von Bagh (1945a) 80.

Kailaa, Donneria ja von Baghia yhdisti vaatimus saada psyykkisesti oireilevat potilaat nopeasti pois rintamalta, jotta sairaus ei ehtisi pahentua tai levitä muihin tovereihin.⁵⁴ Saattamalla oireilevat sotilaat rintamalta psykiatrisen hoidon piiriin psykiatrit rajasivat myös omaa ammatillista toimintareviiriään suhteessa sotivaan kansakuntaan. Tieteenalalla oli tarve vakiinnuttaa asemansa, ja sodanajan oloissa tämä tapahtui osoittamalla psykiatrian käyttökelpoisuus sotaponnistelujen tukemisessa.

Taistelu lääkärin ja potilaan välillä – sotapsykiatrian hoitokäytännöt

Talvisodan alussa liki tyhjästä polkaistu psykiatristen sairauksien hoito-organisaatio selkeytyi vuonna 1942 S. E. Donnerin edellä kuvattujen yhdenmukaistamistoimien ansiosta. Matti Ponteva on tutkimuksissaan kuvannut organisaatiokehityksen kattavasti⁵⁵ ja Donner itse on selvittänyt organisaatiojärjestelyt ja psykiatrisen työn puitteet artikkeleissaan.⁵⁶ Psyykkisesti oireillut sotilas tapasi psykiatrin ensi kerran sotasairaalassa, jonne hänet oli kenttäsairaalan tai suojeluskuntapiiriin lääkärintarkastuksen jälkeen toimitettu. Paikoin psykiatreja toimi jo kenttä- ja evakuointisairaaloissa, mutta heidän päätehtävänä oli nopeasti erottaa toisistaan todellista hoitoa tarvitsevat miehet ja pelkällä levolla tai puhuttelulla hoidettavat tapaukset. Psykiatripula esti siirtämisestä hoitoporrasta lähemmäs rintamaa.⁵⁷

Psykiatrisen hoito oli luonnollisesti riippuvainen annetusta diagnoosista. Niinpä ”hyvät” eli ”aidot” neuroosit – tapaukset, joissa konstituutioltaan normaali sotilas sodan ulkoisten vaikutusten seurauksena sai psyykkisiä oireita – hoidettiin levolla, mikäli nämä tapaukset ylipäänsä päättyivät sotasairaalaan saakka. Lääkärin ja hoitajien rauhoittavat puhuttelut, joissa potilasta rohkaistiin ja pyrittiin ”oikaisemaan hänen väärää käsityksiään”, olivat näissä tapauksissa usein riittäviä hoitomuotoja.⁵⁸ Erityisen suosittuna potilaiden paranemisen kannalta pidettiin ammattitaitoisten *naissairaanhoidajien* huolenpitoa. Heidän tehtävänä oli saada uudelleen viriämään potilaiden ”lamaantunut taisteluvietti”, joka oli jäänyt

”voimakkaiden säälin- ja pelontunteiden” alle, ja vahvistaa niitä ”moraalisia tunteita”, jotka tekivät sodankäynnin välttämättömäksi. Tämä tapahtui potilaiden ja hoitajattarien välisissä keskusteluissa muun muassa korostamalla ”kansan itsenäisyyden, vapauden ja sivistyksen häviämisen vaaraa”, jos potilas antaisi säälille ja pelolle vallan, lukemalla vihollisen väkivallantekoja esittäviä kirjoituksia ja seuraamalla kartoilta päivittäisiä sotatapahtumia. Jo pelkkä naisen läsnäolo, ääni ja kosketus koettiin potilasta lohduttavana ja hänen taistelumieltään kohottavana.⁵⁹ Näin naishoitajat vetosivat potilaiden (haavoittuneeseen) mieheyteen ja tähän kytköksissä olevaan aseelliseen maanpuolustusvelvollisuuteen.⁶⁰

Sodanaikaisen psykiatrisen diagnostiikan kehäpäätelmä oli siinä, että mitä vaikeammilta potilaan oireet näyttivät ja mitä pidempiaikaisempaa hoitoa hän tarvitsi, sitä vahvemmin sairaus irrotettiin syy-yhteydestään sotaelämyksiin ja syy vierittyi potilaan sielullisen konstituutioon, sairasmielisyyteen tai teeskentelyyn. Tuolloin tuota kehäpäätelmää ei tunnustettu saati tunnustettu; sen taustalla oli ajatus miehen normista ja tähän erottamatta kuuluvasta sotilaallisesta velvollisuudesta ja kyvystä. Sodan rasitukset eivät voineet olla kestäättömiä normaalil-

54. Esim. Saarnio (1942) 85–86; Kaila (1941) 92–94; Donner (1942) erit. 6–9; von Bagh (1945a) 80. Noin 19 prosenttia psyykkisten häiriöiden vuoksi sairaalahoitoa saaneista potilaista palasi entiseen tai sitä vastaavaan tehtävään sotatoimialueelle, Ponteva (1977) 98.

55. Ponteva (1977) 68–71; Matti Ponteva (1983) 'Sotilaspsykiatria ja psykiatria sodan aikana', teoksessa Kalle Achte et al. (toim.) *Seitsemän vuosikymmentä suomalaista psykiatriaa*. Helsinki: Suomen Psykiatriyhdistys, 330–335; Matti Ponteva (1993) 'Sodan aiheuttamat psyykkiset vammat', *Suomen Lääkärilehti* (48), 475–476.

56. Donner (1946a); Donner (1954).

57. Donner (1942) erit. 6–9; Donner (1946a) 495–498; Donner (1954) 130–134.

58. Saarnio (1942) 85–86; Donner (1942) 11–12; Donner (1946a) 496–497; Kaila (1941) 92–93.

59. Saarnio (1940) 249–251; Donner (1946a) 496–497.

60. Tästä ks. esim. Joshua S. Goldstein (2004) *War and Gender. How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: Cambridge University Press (paperback edition, orig. 2001), 301–322; Goltermann (2000) 9, 13–17; Lerner (2003) 250.

le miehelle, joten jos mieli murtui, syynä oli sen heikkous.⁶¹

Kun kevyet hoitomuodot eivät tehonneet, otettiin käyttöön raskaat aseet. 1930-luvun lopulla Suomeenkin saapunut šokkihoito sähköllä, insuliinilla ja cardiazolilla (= penta- t. metrazoli; verenkiertoa ja hengitystä kiihdyttävä lääkeaine) tarjosi psykiatreille lupaavalta vaikuttavia hoitomuotoja.⁶² Menetelmät otettiin käyttöön sotasairaaloiden psykiatrisilla osastoilla jo talvisodassa.⁶³ Niitä käytettiin varsin laajasti käytännössä kaikkiin diagnooseihin varsinaisista mielisairauksista psykogeenisiin reaktioihin – jopa sairauksiin, joissa potilaiden oireiden takana oli selvä fyysinen vamma, mutta oireet näyttivät olevan suhteetoman voimakkaat vamman laatuun nähden viitaten näin psykogeeniseen häiriöön.⁶⁴ Sähkö- ja cardiazolišokit aiheuttivat potilaassa voimakkaita kouristuksia, ja hän menetti tajuntansa. Tällöin psykiatrit ja hoitajat pyrkivät suggestion ja muun muassa psykiksen vamman johdosta halvaantuneen jäsenen liikuttamisen avulla parantamaan oireita. Yleensä šokkikertoja tarvittiin useita ja eri šokkimuotoja yhdisteltiin.⁶⁵

Šokkihoidon tulokset näyttivät olevan ilmiömäisiä. Pitkäniemen mielisairaalassa sotilaille annetusta hoidosta raportoinut Oscar Parland totesi 66 potilaan otoksesta vain neljän potilaan jääneen ennalleen, 17 parantuneen jonkin verran, 18 huomattavasti ja 27 käytännössä kokonaan oireistaan. Aiemmin liikkumattomaksi jähmettyneet raajat alkoivat toimia ja sokeutuneet silmät näkivät jälleen. Yllättäen parhaiten tuntuivat parantuvan juuri ne potilaat, joilla psykiksen oireiden takana oli myös fyysisiä vammoja. Tämä johti Parlandin otaksumaan, että mitä puhtaammin tapaus oli psykogeeninen, sitä vahvemmin siinä vaikuttivat konstitutionaaliset tekijät, joihin šokki ei auttanut.⁶⁶ Erityisesti cardiazolišokkia pelättiin potilaiden keskuudessa suuresti.⁶⁷ Insuliinišokkihoito vaivutti potilaan lopulta tajuttomaan koomaan, eikä siihen liittynyt kouristuksia. Sitä saatettiin myös helposti säädellä sokeriliuoksella ja muilla lääkkeillä. Mutta cardiazolišokissa potilas saattoi joutua vielä aivan tajuissaan kokemaan hy-

vin väkivaltaisia kouristuksia. Sähköšokkilaitteita oli rajoitetusti ja sota-aika aiheutti puutetta insuliinista, minkä johdosta juuri cardiazolista tuli yleisin hoitomuoto. Se oli insuliinišokkia nopeampi antaa ja soveltui siten paremmin ruuhkautuneisiin ja hoitohenkilökunnan puutteesta kärsiviin sotasairaaloihin.⁶⁸

Psykiatristen potilaiden hoito sotasairaaloissa oli valikoima keppiä ja porkkanaa. Hyvin toipunutta potilasta saatettiin kannustaa muun muassa keventämällä hoitoa ja lopulta myös myöntämällä lyhyitä kotilomia. Lomien suhteen tuli kuitenkin olla varovainen. Donner havaitsi, että liian pitkä tai helpolla myönnetty loma osoitti potilaalle sairauden kannattavan ja oireet palasivat entistä vahvempina loman ollessa loppuillaan. Sairaaloihin oli luotava ilmapiiri, jossa potilaille tuli selväksi, ettei sairaudesta ollut hyötyä. Olennaista oli saada aikaan työntö takaisin rintamalle tai muuhun palvelukseen.⁶⁹

Diagnoosien ja hoitomenetelmien ollessa varsin vakiintumattomia saatu hoito riippui suuresti juuri lääkäristä. Esimerkiksi otteiden kovuuden suhteen sekä Martti Kaila että Lauri Saarnio tuntuivat olevan taipuvaisia sille kannalle, ettei kurista ja kovuudesta ollut psykiatrisissa tapauksissa apua. Toi-

61. Vrt. Ville Kivimäki (2004) 'Mies, armeija ja vastarinta. Arndt Pekurisen kohtalo kriittisen miehistorian valossa', *Historiallinen Aikakauskirja* (102) erit. 348–351, 356–357.

62. Mervi Kaarninen & Pekka Kaarninen (1990) *Pitkäniemen sairaala 1900–1990*. Tampere: Pitkäniemen sairaalan kuntainliitto, 106–110.

63. Alivirta (1940) 27; Saarnio (1940) 251–252.

64. Oscar Parland (1946) 'Shock Therapy for Soldiers Suffering from Psycho-Somatic Disturbances during the War', *Acta psychiatrica et neurologica* (Suppl. 47), 516–518.

65. Parland (1946) passim; Donner (1946a) 498–499; ainakin Lauri Saarnio käytti hoitomuotona myös eeterinarkoosia ja siihen yhdistettyä suggestiokäsittelyä, Saarnio (1940) 251–252.

66. Parland (1946) 517–520.

67. Donner (1946a) 499; viitteellisesti Parland (1946) 520.

68. Donner (1946a) 498; Ponteva (1977) 68; Kaarninen & Kaarninen (1990) 110. Sähköšokkihoito oli ilmeisesti hoidoista edullisin, eikä sitä pelätty yhtä paljon kuin cardiazolia.

69. Donner (1946a) 495–496, 499–502; Donner (1954) 136–140.

senlasiakin mielipiteitä löytyi.⁷⁰ Saksalaisen koulukunnan Konrad von Bagh tuskaili liian hellämielisten diagnoosien kanssa ja otti HTK:n hermokomppaniassa käyttöön ankarat menetöt. Hän koki sananmukaisesti käyvänsä taistelua potilaan kanssa. Tässä kamppailussa lääkärin tuli kaikin keinoin estää potilasta hyötymästä sairaudestaan. Näitä "rankaisuja" – von Bagh käytti itse tätä termiä – olivat erikoisen epämiellyttävät työtehtävät, raskaat marssi-, juoksu- ja voimisteluharjoitukset "jämerän aliuupseerin johdolla" ja pahimmissa tapauksissa noin tunnin kestävä yksinvoimistelu, jota seurasi kylmä suihku. Ankarilla puhutteluilla, kuten "olette sotapalveluksessa; akkamaisuutta ei sallita", lääkärin tuli suggeroida ryhtiä potilaaseen. "Paon sairauteen" oli muututtava "paoksi terveyteen". Näitä toimenpiteitä von Bagh ehdotti otettavaksi käyttöön myös rintamalla ja sotasairaaloissa – vasta tämän rääkin läpikäytyään, ja ellei se tepsinyt, psyykkisesti oireileva sotilas tuli toimittaa saamaan muuta hoitoa tai siirtää B II -palvelusluokkaan rintaman taakse.⁷¹

von Bagh viittasi suoraan Saksassa sovellettuihin käytäntöihin. Ensimmäisen maailmansodan kokemusten perusteella Saksassa oli nähty vaivaa "neuroosiepidemian" ehkäisemiseksi – otteiden oli oltava päättäväiset alusta alkaen. Saksalainen järjestelmä, jossa psyykkisten häiriöiden olemassaolo "normaaleilla" miehillä kiellettiin, sairastuneiden konstituutio patologisoitiin ja sairastapaukset pyrittiin hoitamaan yksinomaan armeijan sisällä, vastaa hyvin S. E. Donnerin johdolla organisoitua suomalaista järjestelmää.⁷² Sotapsykiatrinen toimintakulttuuri Suomessa näyttää sodan jatkuessa lähentyneen aseveljeä.

Suomalaisten sotapsykiatrin diagnostiikan ja hoitomenetelmien johtolankana oli punninta jokaisessa tapauksessa ennen kaikkea kansakunnan ja sen sotivan armeijan etua. Oikeastaan "potilaan etua" nykyisessä mielessä ei psykiatrin kirjoituksissa ollut olemassakaan. Vaikka Lauri Saarnio saattoi painottaa jokaisen potilaan arvioimista yksittäistapauksena ilman valmiita kaavoja,⁷³ kyseessä oli lähinnä pragmaattisuuden korostaminen hoitokäytännöissä. Saarnion ja

von Baghin hoitomenetelmien välillä varmasti olikin selvä aste-ero, joka ei suinkaan ollut merkityksetön potilaan kohtelun ja hänen tulevaisuutensa kannalta. Silti molempien toiminnan taustalla vaikutti sama ideologia: psykiatrit eivät hoitaneet ensi sijassa yksilöitä vaan kansakuntaa. Potilaan "paraneminen" tarkoitti parhaimmillaan prosessia, jossa hänen identiteettinsä ja tätä kautta toimintansa saatiin uudelleen sidotuksi sotivaan kansakuntaan. Minimissään "paraneminen" oli näiden intressien kanssa ristiriidassa olevien psyykkisten ja fyysisten reaktioiden, siis yhteisönsä sulautettavan yksilön kapinan, tukahduttamista. Sulautumisen epäonnistuessa potilas patologisoitiin yhteiskunnallisesti kelvottomaksi ainekseksi. Psykiatrin asenne "hermoheikkoihin" sotilaisiin on analoginen heidän omaksumiensa perinnöllisyysoppien, eugeniikan ja degeneraatio-käsitysten kanssa.⁷⁴

Experimentum per magnum – psykiatrin sotakokemuksen reflektiota

Jatkosodan päättyminen vapautti psykiatrit hektisestä työstä sotasairaaloissa ja armeijan palveluksessa. Nyt jäi aikaa pohtia laajemmin sodan kokemuksia ja työstää ajatuksia paperille. Läpikäymistäni 21 artikkelista peräti 11 ilmestyikin vuosina 1945–46.

S. E. Donnerille sota oli kuin "pohjaton kaivo", josta saattoi loputtomasti ammentaa ammatillista tietoa ja kokemusta. Se oli valtava joukkokoe, jossa ihmisen psyke "kuoriutui esiin ulkoisista peitteistään" paljastaen niin heikkoutensa kuin "ihmeellisen voimansakin".⁷⁵ Ylpeys onnistuneesta työstä, siis psykiatrisen huollon organisoinnista ja psyykkisten potilaiden saattamisesta palveluskuntoon, olivat Donnerin katsauksissa päällimmäisinä. Sota oli todellakin aiheuttanut valtavaa kärsimystä, joka tuli heijastumaan pitkälle tulevaisuuteen. Silti sotapsykiatria oli ponnisteluillaan onnistunut ehkäisemään pahimmat skenaariot ja psyykkiset vauriot olivat lopulta jääneet Donnerin mukaan odotettua pienemmiksi.⁷⁶

Sodan joukkokokeen tuloksista psykiatreja kiinnostivat etenkin ne, joita voitiin tulevaisuudessa soveltaa armeijassa ja mah-

dollisen uuden sodan aikana. Organisaation ja hoitomenetelmien lisäksi diagnosiperiaatteet tuli yhdenmukaistaa, minkä johdosta sekä Donner että von Bagh julkaisivat laajan ohjeistavan artikkelin.⁷⁷ Oli myös ryhdyttävä ennaltaehkäiseviin toimiin. Koska psyykkisten häiriöiden nähtiin johtuvan sotilaiden konstituutiosta ja mielisairauksista, oli syytä ryhtyä karsimaan tätä ainesta pois. von Bagh laati kaksi artikkelia suosituksiksi vajaa- ja sairasmielisten asevelvollisten karsimisesta psykologisten testien avulla.⁷⁸ Donner olisi ulottanut karsinnan siittäövaiheeseen; vuoden 1935 sterilisointilakia olisi sovellettava systemaattisemmin, kuten Saksassa oli tehty.⁷⁹

Psykiatrien sotakokemuksensa pohjalta tekemistä johtopäätöksistä tulee esiin kaksi ääripäätä. Näistä radikaaleinta, kohti Saksan mallin mukaista rotuhygieenistä valtiota vievää kantaa edusti psykiatri, lääkintäeverstiluutnantti Y. K. Suominen artikkeli ”Sota ja rotuhygienia”. Suominen toimi sodan aikana 11. Divisioonan johtavana lääkärinä.⁸⁰ Hänen mielipiteensä eivät siis edusta ainoastaan teoreettista kannanottoa, vaan heijastavat niitä ideologioita, jotka vaikuttivat konkreettisesti psyykkisesti oireilevien sotilaiden kohteluun rintamalla. Kirjoituksen ilmestymisajankohta on kummallinen; se perustui divisioonan kenttäsaaralassa syksyllä 1943 pidettyyn esitelmään, mutta Suominen ja *Sotilaslääketieteellinen Aikakauslehti* pitivät sen julkaisemista ajankohdaisena vielä vuonna 1945.

Suominen artikkeli on täynnään rotuopillista eugeniikkaa, ”alempien” kansankerrosten patologisointia ja sosiaalidarwinismia. Hänen huolenaan olivat tervettä kansanruumista jäytävät ”loiset” ja ”lurjukset”, jotka käyttivät hyväkseen kulttuuriyhteiskunnan ”humanitäärisiä” oloja, lisääntyivät nopeammin kuin parempi kansanainees, eivätkä edes kaatuneet rintamalla. Tällaista vajaa-arvoista ainesta Suomessa oli arviolta puolisen miljoonaa ihmistä. Tilanteen auttamiseksi sterilisointitoimet olivat riittämättömiä, ja Suominen leikkitteli esimerkin varjolla ajatuksella ”tiettyjen tuhansien suomalaisten” tappamisesta – tällöin vapautuisi poliiseja, vanginvartijoita ja mielisairaanhoitajia rinta-

mapalvelukseen ja muun muassa kansalaisten elintarvikeannokset kasvaisivat. ”[P]ientynyt Suomen kansa omaisi nykyistä suuremman armeijan ja tappelisi vastaavasti paremmin.”⁸¹

Sivuutan tässä Suominen muut pohdinnat ja keskityn niihin osiin artikkelissa, jotka koskettavat suoraan sotilaiden psyykkisiä vammoja. Nykyaikaisen sodan ongelmana hänen mukaansa oli, ettei sodassa enää kaatunut kansan heikko aines, vaan juuri parhaimmisto. Kunnan miesten kuollessa rintamalla henkisesti heikko aines vain lisääntyi avioliittomahdollisuuksien kasvaessa. Nämä psykopaatit, lurjukset, pehmeä-

70. Kaila (1941) 93; Saarnio (1942) 85–86; vrt. esim. Yrjö K. Suominen (1945) ’Sota ja rotuhygienia’, *Sotilaslääketieteellinen aikakauslehti* (20) 28–31; viitteellisesti myös Donner (1954) 141–142.

71. von Bagh (1945a) erit. 81–85.

72. Geoffrey Cocks (1992) ’Repressing, Remembering, Working Through: German Psychiatry, Psychotherapy, Psychoanalysis, and the ’Missed Resistance’ in the Third Reich’, *Journal of Modern History* (Suppl. 64), erit. 205–209; Shephard (2002) 299–312.

73. Saarnio (1942) 85–86.

74. Suomalaispsykiatrien käsitykset limittyvät Yhdysvalloissa ja Euroopassa 1800-luvulta alkaen kehittyneeseen ajatteluun kansanterveydestä, jossa yksilöiden terveyttä ja luonteenpiirteitä arvioitiin suhteessa kansakunnan kollektiiviin ja sen ”etuun”. Tästä tiivistysti, ks. Dorothy Porter (1999) *Health, Civilization and the State. A History of Public Health from Ancient to Modern Times*. London & New York: Routledge, 165–195. Ks. myös Biess (2002) erit. 348–349; Markku Mattila (2003) ’Rotuhygienia ja kansalaisuus’, teoksessa Ilpo Helén & Mikko Jauho (toim.) *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Helsinki: Gaudeamus, 110–127; samassa teoksessa Ilpo Helén & Mikko Jauho (2006) ’Terveyskansalaisuus ja elämän politiikka’, erit. 14–23.

75. Donner (1946a) 510; myös Donner (1945) 16–17.

76. Donner (1946a) erit. 495, 502, 504–505, 507, 510; Donner (1954) 129–130, 146, 148–149; Donner (1945) 3–6.

77. Donner (1946b); von Bagh (1946a).

78. von Bagh (1946b); von Bagh (1945b). Nykyisten asevelvollisille tehtävien psykologisten testien juuret löytyvät siis juuri täältä.

79. Donner (1945) 9–11, 17; myös Suominen (1945) 14, 33–34. Vuosina 1935–1945 Saksassa ja sen miehittämällä alueella pakkosterilisoitiin arviolta puoli miljoonaa ihmistä, Porter (1999) 193–194. Suomen sterilisointilaki uudistettiin vuonna 1950 pyrkimyksenä lisätä tehokkuutta ja steriloitujen määrää, missä onnistuttiinkin. Mattila (2003) 121–122.

80. *Suomen lääkärit* 1946: Suominen, Yrjö Kaarlo, synt. 24.1.1900. Suominen oli entisiä heimosotureita, 1920-luvulla hän oli osallistunut professori Kajavan johtamiin antropologisiin mittauksiin ja talvisodassa hän toimi rykmentin ja divisioonan lääkärinä.

81. Suominen (1945) erit. 11–14.

luonteiset, kelvottomat, ala-arvoiset, rikolliset, "tavalla tai toisella harmittavaisen tuntuiset" miehen irvikuvat ja neurootikot heittäytyivät "muka sodan uhreina valtion elätettäväksi". Koska sodassa heittivät henkensä "nuoren sivistyneistön parhaat edustajat" ja "avoimen sinisilmäisesti maailmaa katselevat maalaisnuorukaiset", Suominen päätyi toteamaan, ettei "kaunis runollinen ajatus 'nuorukaiselle kuolla kuuluu' [...] ole rotuhygieenisesti kansalle lainkaan hyödyllinen". Kuolemanvakavana vaarana oli, että seuraavassa sodassa rintamalle olisi lähettää enää vain "sekatyömiestyyppiä".⁸² Suominen tekstin voisi kuitata äärimmäisenä osoituksena rotuhygienian ja degeneraatio-oppien leviämisestä suomalaiseen psykiatrikuntaan.⁸³ Mutta sen konkreettinen merkitys on hänen asemassaan divisioonan yli kymmentuhannen miehen johtavana lääkintäupseerina. On helppo käsittää, kuinka tällaisen lääkärin alaisuudessa suhtauduttiin sotilaisiin, joiden hermot sodan rasituksissa pettivät.

Toista ääripäätä suhteessa Suomiseen edusti Lauri Saarnio. Esittelemistäni psykiatreista Saarnio ajautui ainoana pohtimaan eettisiä kysymyksiä. Sodanjälkeisissä kirjoituksissaan hän koki sodan olosuhteet "syvästi yksilöiden eettillistä tunne-elämää" vioittavina. Neurooseihin olivat alttiita sairastumaan ne, joilla oli hyvin kehittynyt tai liian herkästi heräävä eettinen tajunta, joka joutui ristiriitaan sodan vaateiden kanssa. Saarnionkin mielenkiinto kohdistui ehkäisytoimenpiteisiin, mutta varsin eri tavoin kuin Donnerilla ja von Baghilla: hän korosti kasvatuksen merkitystä vapaiden, itsenäisesti ajattelevien ja suvaitsevaisten yksilöiden kehittämisessä. Saarnion mukaan tällainen, eritoten ranskalainen lähestymistapa "sisäiseen kuriin" oli vastakkainen saksalaisen "ulkoista kuria" painottavan kasvatuksen kanssa. Jälkimmäisessä tapauksessa, "nurinkuristen moraalikäsitteiden myötävaikutuksella", saattoivat aivan normaalitkin yksilöt päätyä suorittamaan tekoja, jotka tavallisesti ovat "mahdollisia vain konstituoitultaan amoraalisille vajakkykyisille". Tästä seurauksena voitiin "vielä nykyäänkin, jolloin uskotaan kuten aina ennenkin, että

lainantaja on erehtymätön, [...] pitää esim. pelkuruudesta rankaisua tai juutalaisten vainoa moraalisenä totuutena".⁸⁴

Sotapsykiatrien myöhemmät kohtalot vahvistavat osaltaan teesiä suomalaisen eliitin poikkeuksellisesta jatkuvuudesta 1930-luvulta sodanjälkeiseen toiseen tasavaltaan, kun vertailukohtana ovat muut sodan hävinneet valtiot. Martti Kaila, Konrad von Bagh ja Lauri Saarnio toimivat kukin psykiatrian professoreina, S. E. Donner ylilääkärinä ja Helsingin yliopiston psykiatrian dosenttina. Yrjö Suominen jatkoi työssään Mustasaaren sairaalan ylilääkärinä, Paavali Alivirta vastaavassa tehtävässä Kellokosken sairaalassa. AKS:läinen Kai von Fieandt valittiin Suomen ensimmäiseksi psykologian professoriksi Helsingin yliopistoon vuonna 1951. Erilaisia luottamustehtäviä psykiatreilla oli runsaasti; esimerkiksi Donner toimi Suomen Partiopoikajärjestön ylijohtajana, Suomen Punaisessa Ristissä ja Lääkintähallituksen tieteellisessä neuvostossa, Martti Kaila oli Valtion Tapaturmaviraston asian tuntijalääkäri sekä invalidihuoltokomitean ja Henkivakuutusyhtiö Suomen edustajiston jäsen. Toiminta sodassa näyttää olleen psykiatreille tärkeä meriitti.

Psykiatrinen paradigma

Artikkelissani psykiatrit ovat saaneet epäkiitollisen tehtävän antaa kasvatusta rakenteille, jotka ohjasivat sodanaikaista psykiatrista käytäntöä ja täten tuottivat tietynkaltaista sotakokemusta. Yksilön vastuuta teoistaan ei voi häivyttää, ja voisi olla houkuttelevaa myöntää psykiatreille moraalisia arvosanoja heidän toimintansa pohjalta.

Tällainen henkilöiminen johdattaisi huomion yksittäisten psykiatrien persoonaan. Mielestäni olennaisempaa on, että psykiatrien toimintamahdollisuuksia synnyttivät ja rajasivat laajemmat rakenteet. Heidät oli koulutettu tiettyyn psykiatriseen paradigmaan, ja he olivat omaksuneet ensimmäisen tasavallan kansallismielisen eetoksen. Neuroositapausten korvauksiin karsaasti suhtautuneelle Martti Kailalle maksoi palkkaa Henkivakuutusyhtiö Suomi, Konrad von Bagh pääsi vierailemaan kansallissosialisti-

sessä aivotutkimuslaitoksessa Suomen Tie-deakatemian stipendin turvin, Y. K. Suominen löysi tekstilleen halukkaan julkaisijan ja niin edelleen. Sotaikäyvä armeijan hallintokoneisto valikoi sotilaiden psykiatrisen huollon johtotehtäviin henkilöt, jotka parhaiten turvasivat sodankäynnin intressit – niin konkreettiset kuin ideologisetkin. Sodanaikaisia psykiatrisia käytäntöjä ei siis tule liiaksi henkilöidä psykiatreihin, vaan nähdä ne osana laajempaa kontrollin järjestelmää – toisaalta osana 1930–1940-lukujen Suomen historian pääuomaa ja toisaalta modernin, sotivan kansallisvaltion hallintamekanismeja laajimmassa kontekstissaan. Tämän lisäksi – ja vaikka psykiatristen käytäntöjen ankaruus houkuttaa painottamaan alistavan vallankäytön elementtiä – on muistettava, että sotapsykiatria syntyi vastaamaan omalla, ahtaalla tavallaan aivan todelliseen ongelmaan, tuhansien suomalaissotilaiden traumaattiseen sotakokemukseen.

Suomalaisen psykiatrian paradigma toisessa maailmansodassa perustui saksalaisen psykiatrian traditioon 1910- ja 1920-luvulta ja myöhemmin yhteyksiin kansallissosialistiseen Saksaan. Tämän mukaisesti suomalaispsykiatrit rakensivat diagnoosiperiaatteensa niin, ettei ”normaali suomalaisotilas” voinut saada sotakokemuksen seurauksena pitkäkestoisia psyykkisiä häiriöitä. ”Aidot” ja ”moraalisesti vähemmän tuomitavat” psyykkiset oireet erottuivat hyvän hoitoennusteensa perusteella niistä vaikeammista häiriöistä, jotka johdettiin sotilaan itsensä syyksi, heikon sielullisen konstituution ilmentymiksi. Tämä psykiatrisen paradigma ei ollut seurausta vaihtoehtojen puutteesta, vaan psykiatrit sanoutuivat eksplisiittisesti irti Hermann Oppenheimin traumateoriasta, joka painotti syy-yhteyttä sotatapahtumien ja psyykkisten häiriöiden välillä. Suomalainen sotapsykiatria jätti lisäksi huomioimatta Yhdysvalloissa ja Iso-Britanniassa kehittyneet tavat diagnosoida ja hoitaa psyykkisiä vammoja. Myös anglo-amerikkalainen sotapsykiatria oli ankaraa ja painotti yksilön perimää ja konstituutiota, mutta silti monet psykiatrit huomioivat varsinaiset sotatapahtumat psyykkisten vam-

mojen synnyttäjinä. Totalitaariselle, ”heikot” poissulkevalle kansakuntakäsitykselle perustuvat ja puhtaan rankaisevat psykiatriset käytännöt eivät olleet Yhdysvalloissa ja Iso-Britanniassa niin vallitsevia kuin Saksassa – sotilaille jäi enemmän liikkumavaraa ilmaista psyykkisiä järkytyksiään.⁸⁵ Suomalaisen sotapsykiatrian *raison d'être* oli psyykkisesti sotimaan kykenevä mieskansalainen. Tämän funktionsa ympärille sotapsykiatria rationalisoi toimintojaan. Pyrkimyksenä oli objektivoida epämääräisen yksilölliset psyykkiset oireet lääketieteelliseksi diagnoosikieleksi ja järjestää psykiatrisen organisaatio ja hoito vastaamaan mahdollisimman hyvin sotapsykiatrian kansallista tehtävää.

Psykiatrisen diagnoosiperiaatteet koskien sodan aiheuttamia psyykkisiä häiriöitä olivat epämääräisiä ja käytännöt vaihtelivat runsaasti. Jatkosodan aikana johtavassa asemassa olleen S. E. Donnerin tärkeimpiä tehtäviä olikin yhdenmukaistaa psykiatristen potilaiden käsittelyä rintamalla, sotasairaloissa ja armeijan ”hermotapauksille” tarkoitetuissa erikoisyksiköissä. Ilmeisesti tässä osittain onnistuttiinkin. Diagnoosiperiaatteita seuraten psykiatrit pyrkivät hoitamaan potilaita ensin levolla ja kannustavilla puhutteluilla. Jos tämä ei riittänyt – ja oireet viittasivat siten potilaan sielulliseen konstituutioon – otettiin käyttöön šokkihoidot cardiazolilla, sähköllä ja insuliinilla. Erikoisyksiköissä potilaat pantiin töihin, mutta heitä ”hoidettiin” myös fyysisellä rääkillä ja ankaruudella. Potilaat, joiden nähtiin tees-

82. Suominen (1945) 19, 28–34.

83. Suominen teksti on yhdenmukainen kansallissosialististen rotuoppien, eugeniikan ja sodan ”degeneroivasta” vaikutuksesta esitettyjen käsitysten kanssa. Hänen oppi-isiänsä tekstissä on Fritz Lenz, joka oli natsi-Saksan johtavia rotuhygieenikkoja ja eugeenikkoja. Vrt. esim. Porter (1999) erit. 169–170, 191–194.

84. Lauri Saarnio (1945a) 'Eetillisuus psykiatrian valossa', *Duodecim* (61), 140–142, 146–148; Lauri Saarnio (1945b) 'Sota sosiaalipsykiatrisena probleemina', *Yhteiskunnallis-psykiatrisen vuosikirja 1942–1945*, 20–23.

85. Angloamerikkalaisen sotapsykiatrian kehityspoluista ensimmäisen maailmansodan jälkeen, ks. Shephard (2002) 141–168; Edgar Jones & Simon Wessely (2005) *Shell Shock to PTSD. Military Psychiatry from 1900 to the Gulf War, Maudsley Monographs* 47. Hove & New York: Psychology Press, 49–66.

kentelevän oireitaan, oli saatava ”pakene-
maan terveyteen”.

Sotapsykiatreja ei silti tule nähdä yksioi-
koisesti puoskareina, jotka ajattelivat vain
mahdollisimman suuren miesjoukon saa-
mista takaisin rintamalle. Pääsääntöisesti he
korostivat psyykkisesti oireilevien sotilaiden
pikaista saattamista rintaman taakse hoi-
toon. Vajaakuntoisia potilaita ei väkisin lä-
hetetty etulinjaan, ainakaan virallisen oh-
jeistuksen mukaan. Heille etsittiin tehtäviä,
joissa he saattaisivat parhaiten hyödyttää
sotivaa kansakuntaa tai joissa he ainakin
olisivat mahdollisimman vähän taakaksi.
Mutta arvioitaessa erityisesti posttraumaat-
tisen stressihäiriön suhteellisen vähäistä il-
menemistä suomalaisveteraanien parissa⁸⁶
on huomioitava, että sotapsykiatrit sysäsivät
pitkäaikaiset psyykkiset häiriöt sotilaiden
itsensä kontolle. Korvaushakemusten pieni
määrä ei kerro ongelman olemattomuudes-
ta – vaikeneminen traumaattisista sotakoke-
muksista liittyy syvään iskostettuun häpeään

kulttuurin ja veteraanien ahtaaseen liikku-
mavaraan ilmaista traumaaja. Tämän kult-
tuurin syntyyn sotapsykiatria vaikutti voi-
makkaasti.

Henkilökohtaisesti ahdas ja stigmatisoiva
sotapsykiatria voi herättää vastenmielisyyt-
tä, mutta tutkimuksellisesti olennaista on,
että se synnytti tietynkaltaista todellisuutta,
määritti sotilaiden ja veteraanien olemassa-
olon mahdollisuuksia sekä loi jännitteen
elettyjen, piinaavien sotakokemusten ja nii-
den kulttuurissa hyväksytyjen ilmaisumah-
dollisuuksien välille.

86. Tästä viitteessä 4 esitellyn keskustelun lisäksi ks.
esim. Seppo Hietanen et al. (1995) 'Sotakokemusten
jälkeiset traumaperäiset stressihäiriöt ja niiden aiheut-
taman haitan korvaaminen Suomessa', *Sotilaslääketie-
teellinen aikakauslehti* (70), 37–45; Airi Hautamäki &
Peter G. Coleman (2001) 'Explanation for low preva-
lence of PTSD among older Finnish war veterans:
social solidarity and continued significance given to
wartime sufferings', *Ageing & Mental Health* (5), 165–
174.

VALTA EI OLE ABSTRAKTIO

HEINI HAKOSALO
on oululainen filosofian tohtori.

■ Historioitsijan suhde valtaan tutkimuskohteena on kaksijakoinen: jotkut vallan ilmentymät vetävät häntä puoleensa kuin magneetti, toiset hän ohittaa tunnistamatta niitä vallankäytöksi lainkaan.

Kaksijakaisuuden syytä voi etsiä – mistäpä muualtakaan kuin – historiasta. Jacques Le Goff havainnollisti mentaliteettien muutoksen hitautta sanomalla, että autoilijalla on hevostiehen mentaliteetti. Le Goffia mukaillen: historioitsijalla oli pitkään hovimiehen mentaliteetti. Historioitsija syntyi hovimieheksi, jonka tehtävä oli kronikoida, ylistää ja oikeuttaa ruhtinaansa toimia ja nostaa hänet esimerkilliseen asemaan. Ja tietysti myös liikuttaa ja viihdyttää kuulijaa kertomuksillaan. Tässä mielessä hovihistorioitsijan toimenkuva (tai hänen statuksensa) ei olennaisesti eronnut esimerkiksi hovimuusikon vastaavasta, kun tämä *opera serian* tai sen esimuotojen avulla havainnollisti kauniissa paketissa, ajallisesti etäännytettyinä, hallitsijansa olettuja hyveitä. Hovihistorioitsijan suhde valtaan oli intohimoinen mutta epäanalyyttinen. Hän gravitoitui kuin luonnostaan kohti vallan keskittymiä, viihtyen hovien, ministeriöiden, päämajojen ja taistelukenttien liepeillä.

Historioitsijaa tarvitaan viime kädessä siksi, että yksilöiden lisäksi myös yhteisöt tarvitsevat totuuden tai ainakin uskottavuuden tunnusmerkkejä kantavia kertomuksia. Kertomukset ovat perustavanlaatuisen ja ilmeisesti universaali tapa ylläpitää tunnetta elämän mielekkyydestä, ymmärrettävyydestä ja hallittavuudesta, mikä on terveyden ja toimintakyvyn keskeinen edellytys. Hovihistorioitsijan erikoistaito, taito johon hänen hyödyllisyytensä ruhtinaan näkökulmasta pitkälti perustui, oli taito kertoa tarinansa niin, että nykyinen asiointi – nykyinen vallanjako – näytti vääjäämättömältä, ”historiallisen välttämättömyyden” sanelemalta ratkaisulta. Hänen tarinansa kuultuaan epäileväkin kuulija koki, että olivatpa asiat kuinka huonosti tahansa, mitenkään muuten ne eivät *oikeastaan* voisi olla.

Michel Foucault oli oikeassa sanoessaan, että historioitsijat ovat keskittyneet poliittiseen ja sotilaalliseen valtaan muunlaisen vallan kustannuksella. Hovihistorian perinteen ohella ilmiön taustalla voi olla myös historiantutkijoiden ajoittain suorastaan ohjelmallinen empiristisyys. Sosiologit ja politiikan tutkijat ovat kutoneet vallan käsitteen ympärille tiheän ja monimutkaisen käsitteiden ja teorioiden verkon, joka uuvuttaa historioitsijan alkuunsa ja saa hänet epäilemään, että pitkälle institutionalisoidun mutta yksilöön palautuvan enemmän tai vähemmän rationaalisen päätöksenteon ulkopuolella harjoitettu ”sosiaalinen valta” on oikeastaan vain suuri abstraktio. Ainakin historioitsijat sulkevat helposti silmänsä juuri niiltä sosiaalisen vallan vähemmän ilmeisiltä muodoilta, jotka ankarasti askarruttavat sosiologeja ja filosofejakin, ja joiden rooli

on jatkuvasti korostunut perinteisen poliittisen vallankäytön kustannuksella.

Yksi näistä vallankäytön muodoista on tieteellinen valta. Tieteellisellä vallalla en tarkoita sitä tilannetta, jossa tieteellisen koulutuksen saanut tai akateemisen aseman saavuttanut henkilö harjoittaa poliittista, hallinnollista tai taloudellista valtaa (sinänsä kiinnostava ilmiö, josta Suomen historia tarjoaa kosolti esimerkkejä). Tieteellisessä vallassa on pikemminkin kyse siitä, miten tieteellinen *tieto* toimii sosiaalisen vallankäytön osana ja siitä, miten sosiaaliset valtaverkostot rajoittavat, muokkaavat, motivoivat ja ohjaavat tieteellisen tiedon tuottamista.

Tieteellisen vallan tutkiminen ja tunnistaminen on tärkeää monestakin syystä. Se on tärkeää tieteenutkijalle, koska tieteellisen tutkimustyön luonnetta ja kehitystä ei voi ymmärtää eikä varsinkaan selittää tuntematta niitä sosiaalisia valtaverkostoja joiden puitteissa sitä tuotetaan. Mutta se on tärkeää myös muille, sillä tieteellinen valta kaikkine variaatioineen on moderneissa yhteiskunnissa erittäin merkittävä vallankäytön muoto, ja sitä paitsi monin tavoin lomitunut esimerkiksi sotilaallisen ja poliittisen vallan kanssa. Ja se on tärkeää siksi, että myös me historioitsijat käytämme tieteellistä valtaa, ja sitä soisi käytettävän avoimin silmin.

Me käytämme tieteellistä valtaa luokittelemalla ja määrittelemällä ihmisiä ja selittämällä heidän toimintaansa. On tilanteita, joissa käsitteemme ja kategoriamme voivat olla rakentamassa ihmisten ja ihmisryhmien identiteettiä ja ohjaamassa näiden toimintaa. Meidän tarinamme kertovat, jos ei muuta niin rivien välissä, siitä, mikä on mahdollista ja mikä on välttämätöntä. Nämä ovat esimerkkejä tieteellisestä vallasta laajassa mielessä, tai, foucault'laisittain, tieto/vallasta.

Osa meistä käyttää tieteellistä valtaa myös sanan suppeassa mielessä (tätä variaatiota voisi kutsua diskursiiviseksi vallaksi). He vaikuttavat tieteellisen diskurssin muotoon ja sisältöön eli siihen, kuka saa osallistua tieteelliseen diskurssiin ja millä eh-

doin – kuka puhuu tieteen nimissä ja missä, milloin ja millaisin termein hän voi sen tehdä. Se kuinka tehokkaasti yksilö pystyy käyttämään diskursiivista valtaa ei ole suoraan luettavissa hänen virka- tai muusta muodollisesta asemastaan. Määritelmän valossa yliopiston rehtorilla voi olla – ja saakin olla – vähemmän diskursiivista valtaa kuin esimerkiksi vaikutusvaltaisen tieteellisen sarjajulkaisun päätoimittajalla.

Diskursiivisen vallan oikukkaasta luonteesta kertoo myös se, että yksittäinen tutkija tai paradigmaattiseen asemaan nouseva tutkimus voi – toisinaan tekijänsäkin yllätykseksi – päätyä suuntaamaan oman alansa tutkimustoimintaa paljon merkittävämmän kuin joukko tutkimusta ohjaamaan nimitettyjä arvovaltaisia toimikuntia. Tieteelliseen työhön, kuten mihin tahansa luovaan toimintaan, kuuluu määritelmällisesti tietty ennakoimattomuus. Kun ennakoimattomuus pyritään poistamaan, eliminoidaan myös luovuus ja sen mukana mahdollisuus aidosti omaperäisiin ja uusiin ratkaisuihin (siis juuri se *original research*, jonka tuottamiseksi koko moderni tieteen palkkiojärjestelmä on viimeisen sadan vuoden aikana työläästi rakennettu). Muun muassa tästä syystä tieteenalan ylä- ja ulkopuolelta tulevat yritykset tutkimuksen ohjailemiseksi ja yhdenmukaistamiseksi tuottavat harvoin toivottua tulosta.

Ruohonjuuritason diskursiivista valtaa voi käyttää tiedostamattaankin. Tämä kannattaa muistaa kun seuraavan kerran taistelee unta vastaan jossain loputtomalta tuntuvassa kokouksessa, jonka käsittelemä strategiapaperi jo luonnosvaiheessa tuntuu vesitetyltä kompromissilta. Tietoisuus siitä, että osaavissa käsissä tämäkin silkalta sanahelinältä näyttävä paperi voi jonain päivänä muodostua tehokkaaksi diskursiivisen vallankäytön välineeksi, keinoksi jolla tutkimusta arvotetaan, jolla toisia kutsutaan puhumaan tieteen nimissä ja toisia suljetaan tieteellisen diskurssin ulkopuolelle tai siirretään sen marginaaliin, virkistää kummas-ti ja auttaa jaksamaan uuvuttavankin kokouksen loppuun saakka.

ANTTI OIKARINEN

Kreikkalaistuva Rooma – Rooman tasavallan aikaiset kirjastot ja kreikkalaisen kirjallisuuden leviäminen

Antti Oikarinen tarkastelee kreikkalaisen kulttuurin leviämistä Roomaan kirjastojen ja kirjakokoelmien muodossa. Mitä kirjastoja ja kirjakokoelmia kreikkalaisesta maailmasta tuotiin tasavallan ajan Roomaan? Miten roomalaiset tasavallan ajan yksityiskirjastot syntyivät, keiden perustamia ne olivat, mitkä niiden vaiheet olivat ja mitä kreikkalaista kirjallisuutta ne sisälsivät?

■ Kreikkalaisen kirjallisuuden vastustamaton virta Roomaan alkoi viimeistään 200-luvulla eKr. Latalainen kirjallisuus syntyi samoihin aikoihin kreikkalaisen kulttuurin inspiroimana. Kirjallisuuden mairinnousu johti kirjastojen syntyyn.¹ Ensimmäiset kirjastot olivat yksityisten omistamia ja kokoa-mia – julkinen kirjasto Roomaan rakennettiin vasta keisari Augustuksen (63 eKr.–14 jKr.) ajalla.² Kreikkalaisen kulttuurin voima ja merkitys näkyy siinä, että kaikki tuntemamme tasavallan ajan roomalaiset kirjastot sisälsivät kreikkalaista kirjallisuutta. Voidaan jopa esittää, että kaikilla roomalaisilla kreik-

kalaisen kulttuurin harrastajilla oli kirjasto.³ Monet roomalaiset pitivät Kreikkaa sivistyksen kehtona.⁴ Kreikkalaisen kulttuurin ihailu johti vähitellen Rooman kreikkalaistumiseen. Sen sijaan esimerkiksi Rooman välimerellisen kilpailijan, Karthagon, kirjallisuus ei herättänyt ihailua: kun Scipio (n. 185–129 eKr.) tuhosi kaupungin 146 eKr., säilyttämisen arvoiseksi katsottiin vain eräs Magon maataloutta käsittelevä teos.⁵

Keisariajalla yhteydet valloitettuun Kreikkaan olivat tiiviit ja kreikkalaisen kulttuurin asema Roomassa vakiintunut. Kirjojen keräily yleistyivät tasavallan lopulla ja keisariajalla; rikkailla oli suuria yksityiskirjastoja Roomassa tai sen lähistön villoilla.⁶ Keisariajal-

1. Haluan esittää kiitokseni seuraaville: Mika Kajava, Katariina Mustakallio, Ria Berg, Jesse Keskiäho ja Outi Sihvonen.

2. *LTUR = Lexicon Topographicum Urbis Romae* (1993), Roma: Quasar, s.v. 'Bibliotheca Asinii Pollionis'. Julius Caesar oli pannut hankkeen alkuun ja määrännyt Varron sen johtoon (Isidorus, *Etymologiae* 6.5.1–2). Gaius Asinius Pollio (76 eKr.–4 jKr.) perusti kirjaston sotasaliistaan (Plinius vanhempi, *Naturalis Historia* 7.115).

3. Otto Mazal (1999) *Geschichte der Buchkultur I: Griechisch-römische Antike*, Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 51.

4. Cicero, *Epistulae ad Quintum fratrem* 1.1.27; *Pro Flacco* 62; Plinius nuorempi, *Epistulae* 8.24.2–4; Albert Henrichs (1995) 'Graecia Capta: Roman Views of Greek Culture', *Harvard Studies in Classical Philology* 97, 243–61.

5. Columella 1.1.13; Plinius vanhempi, *Naturalis historia* 18.22; Varro, *De re rustica* 1.1.10; Horst Blanck (1992) *Das Buch in der Antike*, München: Beck, 153.

6. Anthony J. Marshall (1976) 'Library Resources and Creative Writing at Rome', *Phoenix* 30, University of Toronto Press, 256; Elizabeth Rawson (1985) *Intellectual Life in the Late Roman Republic*, London: Duckworth, 44; Christian Jacob (2000) 'Athenaeus the Librarian', teoksessa David Braund & John Wilkins (toim.), *Athenaeus and his World. Reading Greek Cul-*

Lukeva tyttö Mysteerien talon seinäfreskossa Pompeijissa. Suomen Kuva palvelu/Corbis (Mimmo Jodice).

le tultaessa kirjastoista oli tullut muotia.⁷ Julkisia kirjastoja rakennettiin varsinkin kylpylöiden yhteyteen; 300-luvun puolivälissä jKr. Roomassa on sanottu olleen 28 julkista kirjastoa.⁸ Ammattimainen kirjakauppa oli alkanut viimeistään tasavallan loppuvuosi-
na, ellei sitten jo niinkin aikaisin kuin 200-luvulla eKr.⁹ Roomalaiset matkasivat yhä useammin itään ja toivat kirjoja tullessaan. Näin ollen Kreikassa ilmestyneen kirjallisuuden voi olettaa olleen nopeasti ainakin potentiaalisesti saatavilla Roomassa. Lähteiden vähäisyyden takia on miltei mahdotonta jäljittää kreikkalaisen kirjallisuuden leviämistä keisariajalla. Rajoitunkin tasavallan aikaisten kirjastojen ja kirjakokoelmien tutkimukseen.

'Kirjasto' toimii artikkelissa pääsääntöisesti synonyyminä 'kirjakokoelmalle'. Roomalainen oppinut valtiomies Cicero (106–43 eKr.) käyttää sanaa 'kirjasto' (*bibliotheca*) tarkoittaen joko kirjakokoelmaansa riippumatta sen sijoituspaikasta tai yksittäistä kirjojen säilytyshuonetta.¹⁰ Kirjakokoelma kuuluu tutkimukseni piiriin, jos se tai osa sen

sisällöstä on tuotu kreikkalaisesta maailmasta ja sen omistaja on roomalainen tai vaikuttaa Roomassa, vaikka kirjasto olisikin sijoitettu varsinaisen Rooman kaupungin ulkopuolelle – esimerkiksi Cumaeseen tai Tusculumiin.

Tasavallan ajan roomalaisista kirjastoista on säilynyt vain vähän lähteitä. Ainoa varmuudella tunnistettu roomalainen yksityiskirjaston raunio on Vesuviuksen purkauksessa 79 jKr. hautautunut, Herculaneumissa sijaitseva Villa dei Papiri. Säilyneine kirjakääröineen se on ainutkertaisuudessaan korvaamaton arkeologinen lähde. Luultavasti myös Pompejissa oli kirjastoja, mutta sieltä ei ole säilynyt yhtäkään kirjakääröä.¹¹ Kaikki arkeologinen aineisto Villa dei Papiria lukuun ottamatta jääkin tutkimuksen ulkopuolelle. Tasavallan ajalta ei näytä olevan myöskään epigrafisia lähteitä. Päätelmät on siis tehtävä lähinnä antiikin kirjallisuuden pohjalta.

Antiikin kirjastoja on tutkittu paljon,¹² mutta tutkimuksissa on viime aikoihin asti otettu huomioon vain kirjastot, joista on säilynyt eksplisiittinen maininta antiikin kirjallisuudessa tai joista on arkeologista tai epigrafista todistusaineistoa. Vasta hiljattain

ture in the Roman Empire, Exeter: University of Exeter Press, 87.

7. Juvenalis 2.4–7; Petronius, *Satyrica* 48.4; Seneca, *De tranquillitate animi* 9.4–7; *Epistulae* 27.6; Vitruvius, *De architectura* 6.5.2; Marshall (1976) 256; Raymond J. Starr (1987a) 'Trimalchio's Libraries', *Hermes: Zeitschrift für Klassische Philologie* 115, 252–53; Jacob (2000) 88.

8. *Encyclopedia of Library History* (1994), New York: Garland, s.v. 'Rome, ancient'. Ks. *LTUR*, s.v. 'Bibliotheca'; José A. Rodríguez Valcárcel (2004) 'Procurator bibliothecae augusti: Los bibliotecarios del emperador en los inicios de las bibliotecas públicas en Roma', *Anales de Documentación* 7, Universidad de Murcia, 231–39.

9. Catullus 14.17; 55.4; Cicero, *Orationes Philippicae* 2.21; Horatius, *Ars poetica* 345; *Epistulae* 1.20.2; Marshall (1976) 253; John Joseph Phillips (1981) *The Publication of Books at Rome in the Classical Period*, Yale: väitöskirja, 3–4, 23, 129–130; Rawson (1985) 42–43; Raymond J. Starr (1987b) 'The Circulation of Literary Texts in the Roman World', *The Classical Quarterly* 37.1, 219–23; *OCD = Oxford Classical Dictionary 3rd ed.* (1996), New York: Oxford University Press, s.v. 'books, Greek and Roman'; Thomas Keith Dix (2000) 'The Library of Lucullus', *Athenaeum* 88.2, 444 n. 1; Annette Dortmund (2001) *Römisches Buchwesen um die Zeitenwende. War T. Pomponius Atticus (110–32 v. Chr.) Verleger?*, Wiesbaden: Harrassowitz, 332–33; vrt. myös Ksenofon, *Anabasis* 7.5.12–14; Platon, *Apologia* 26d.

10. Dix (2000) 454 n. 43.

11. L. Richardson Jr. (1977) 'The Libraries of Pompeii', *Archaeology* 30, 394–402.

12. Keskeisiä teoksia ja artikkeleja ovat: Christian Callmer (1944) 'Antike Bibliotheken', *Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Rom* 10, *Opuscula Archaeologica* 3, Ser. in 4:o, Stockholm, 145–93; Jenö Platthy (1968) *Sources on the Earliest Greek Libraries with the Testimonia*, Amsterdam: Hakkert; Marshall (1976); Volker Michael Strocka (1981) 'Römische Bibliotheken', *Gymnasium* 88, 298–329; Thomas Keith Dix (1986) *Private and Public Libraries at Rome in the First Century B.C.: A Preliminary Study in the History of Roman Libraries (Lucullus, Cicero, Aristotle, Sulla)*, Michigan: väitöskirja; Paolo Fedeli (1989) 'Biblioteche private e pubbliche a Roma e nel mondo romano', teoksessa Guglielmo Cavallo (toim.), *Le biblioteche nel mondo antico e medievale*, Bari: Laterza, 29–64; Blanck (1992); Lionel Casson (2001) *Libraries in the Ancient World*, New Haven: Yale University Press. Ks. myös William A. Johnson (11.9.2006) *Ancient Libraries, an Evolving Bibliography*, http://classics.uc.edu/~johnson/libraries/library_biblio.html. Lähtökohtanani on Casson, joka on hyvä johdanto antiikin kirjastoihin muttei kattava esitys: ks. esim. George W. Houston (11.9.2006) 'Libraries in the Ancient World, Casson Lionel', *Electronic Antiquity: Communicating the Classics* 6.1, <http://scholar.lib.vt.edu/ejournals/ElAnt/V6N1/houston.html>.

kirjastojen olemassa oloa on yritetty päätellä myös antiikin auktoireiden käytössä olleiden teosten ja heidän lähteidensä perusteella. Tällä ”Lionel Cassonin metodilla” uusia kirjastoja voisi löytyä kysymällä, mitä tekstejä auktoireilla on ollut käytettävissään ja mistä tekstit ovat olleet peräisin. Methodiin liittyy tietysti ongelmia: jos kirjoittaja lainaa jotain teosta, ei tämä vielä todista hänen omistaneen sitä, ja vielä vaikeampaa (ja vaarallisempaa) on päätellä tästä jonkin kirjaston olemassa oloa – ulkomuisti oli välttämätön antiikin oppineille. Kuitenkin esimerkiksi Ciceron kohdalla on selvää, että koska hän pystyy referoimaan laajasti kreikkalaisia filosofiä, hänen käytössään on ollut kirjasto, jossa hän on tutustunut näiden teoksiin; Ciceron voidaan varmistaa omistaneen kirjastoja myös eksplisiittisen lähdeaineiston kautta. Cassonin metodi vaatisi tarkkaa *Quellenforschungia* ja koko antiikin kirjallisuuden läpikäymistä, mihin ei tässä ole mahdollisuutta. Pyrin luomaan alustavan katsauksen Rooman kirjastoihin.

Kirjastojen synnyn edellytykset

Kirjastojen synty edellyttää luku- ja kirjoitustaitoa, käytännöllisen kirjoitusmateriaalin saatavuutta, sekä sellaisen kirjallisuuden olemassaoloa ja tuotantoa, jota kirjastoissa säilytetään. Olennaisesti kirjastojen syntyyn vaikuttaa tietysti myös ihmisten halu säilyttää ja kerätä tietoa ja tuoda esiin sivistyneisyytensä vaikuttavan kokoelman omistamisella.

Lukutaito alkoi yleistyä Roomassa 400-luvun lopussa eKr. William Harris uskoo, että parhaimmillaankin korkeintaan 30–40 prosenttia hellenististen kaupunkien vapaita miehistä oli lukutaitoisia; tasavallan ajan Roomassa naiset mukaan lukien lukutaitoisia oli tuskin 10 prosenttia väestöstä. Kulttuurin keskuksissa¹³ ja Rooman keisariajalla lukutaito saattoi olla yleisempääkin. Lukutaito ei ollut sosiaaliseen asemaan sidottua, mutta orjat, naiset ja alemmat luokat olivat useammin lukutaidottomia. Antiikin meille säilynyt kirjallisuus on yleensä korkeasti koulutetun eliitin luomaa. Ensimmäinen uskottava todiste latinalaisesta kirjallisuudesta on vuodelta 240 eKr., jolloin Livius Andro-

nicuksen näytelmä esitettiin Roomassa – on hyvä huomata, että Andronicus oli orja.¹⁴

Kirjallisuutta laajasti ymmärrettynä – käsittäen kirjoittamisen, tekstien keräilyn ja lukemisen – saatettiin aluksi pitää Roomassa eliitille sopimattomana harrastuksena. Ensimmäiset roomalaiset näytelmäkirjailijat olivat nimittäin orjia tai vapautettuja.¹⁵ Varhaisimmat kirjastot ovatkin voineet olla muiden kuin patriisien kokoamia; tai sitten eliitti hankki kirjastoja suojateilleen. Tasavallan ajan lopulle tultaessa kuitenkin näyttää, että lähes kaikki Rooman yläluokan jäsenet kirjoittivat kirjallisuutta;¹⁶ kirjallisuudesta oli tullut hyväksyttyä eliitin parissa. Kirjallisuuden keräily maksoi paljon, ja viimeistään keisariajalla keräilystä oli tullut mitä suurimmassa määrin yksin eliitin harrastus; tämä ilmenee muun muassa säilyneiden tekstien huippulaadusta – kirjureille maksettiin heidän työnsä laadusta, ja kirjakääröjen tuli ilmentää myös materiaalisesti korkeakulttuurista. Antiikin lukukulttuuri oli enimmäkseen oraalista ja sosiaalista; tekstejä luettiin yhdessä ääneen, jolloin lukutaidottomatkin pääsivät niistä osallisiksi. Toisaalta antiikin lukemista voisi verrata nykyiseen oopperassa käyntiin, joka osoittaa harrastajansa kuuluvan eliittiin. Keisariajalla lukeminen näet liittyi harvoin yksilöiden käytännöllisten päämäärien tavoitteluun – kuten tiedonkeruuseen tai ammatillisiin tarkoituksiin – vaan enimmäkseen esittävään

13. Aristofaneen Ateenassa jopa makkaran myyjäkin osasi lukea vähän (Aristofanes, *Equites* 189–90).

14. Cicero, *Brutus* 72; Gordon Williams (1983) 'The Genesis of Poetry in Rome', teoksessa E. J. Kenney & W. V. Clausen (toim.), *The Cambridge History of Classical Literature II*, Cambridge: Cambridge University Press, 53; William Vernon Harris (1989) *Ancient Literacy*, Cambridge: Harvard University Press, 329.

15. Michael Grant (1954) *Roman Literature*, Cambridge: Cambridge University Press, 8–9, 14–19. Phillips (1981) 15, arvelee, että suurin osa klassisen ajan roomalaisista piti lukemista kreikkalaisena ja roomalaiselle sopimattomana. Jopa eliitissä saattoi olla paljon näin ajattelevia. Ciceroakin haukuttiin kreikkalaishoukkioksi ja kirjatoukaksi (Plutarkhos, *Cicero* 5.2). Vielä keisari Hadrianusta nimiteltiin pikkukreikkalaiseksi (*Graeculus*) hänen kreikkalaisten opintojensa takia (Scriptores historiae Augustae, *Hadrianus* 1.5); tällöin kyseessä saattoi kuitenkin olla myös hyväntahtoinen nimittely.

16. William Harris (1989) 222–23.

lukemiseen kulttuurieliitin parissa; usein lukijoina toimivat juuri tätä tarkoitusta varten koulutetut orjat. On kuitenkin viitteitä, joiden mukaan myös alemmissa yhteiskuntaluokissa luettiin.¹⁷

Kirjallisuuden kannalta erilaiset kirjoitustaulut, kaarna, palmunlehdet, pronssilevyt ja pellavaliinat olivat epäkäytännöllisiä ja nahka ja pergamentti verraten kallista. Papyrus olikin suosituin kirjoitusmateriaali lähes koko antiikin ajan; pergamentti yleisty vasta myöhäisantiikissa sidotun kirjan eli koodeksin syrjäyttäessä kirjakkääröt. Papyrusta kasvoi lähinnä Egyptissä, joten sen saamiseksi kauppasuhteet Välimeren yli olivat välttämättömiä. Papyruksen saapuminen oli mitä ilmeisimmin eräänlainen käännekohta: käytännöllistä kirjoitusmateriaalia oli nyt helpommin saatavissa. Luultavasti Rooman kirjallisuuden synty liittyy hyvin läheisesti papyruksen saapumiseen, jonka voi olettaa tapahtuneen yhdessä kreikkalaisen kirjallisuuden kanssa.¹⁸

Oppinin roomalainen historioitsija Plinius (23–79 jKr.) kertoo toista roomalaista oppinutua, Varroa (116–27 eKr.), lainaten olevan Makedonian kuningas Aleksanteri Suuren (356–323 eKr.) ansiota, että papyrus löydettiin.¹⁹ Vaikka kertomus ei pidä paikkaansa, sen voisi ehkä nähdä viittaavan ajankohtaan, jolloin roomalaiset ajattelivat papyruksen tulleen tunnetuksi Roomassa – siis jo 300-luvulla eKr. Ensimmäinen maininta papyruksesta Roomassa liittyy silti vasta Rooman toisen tarukuninkaan Numa Pompiliuksen (hallitsi 715–673 eKr.) kirjoihin, jotka kertomuksen mukaan löydettiin 181 eKr. – tai todennäköisemmin väärennettiin.²⁰ Toisen vuosisadan alkupuolella eKr. syntyi myös latinalaiselle kirjallisuudelle tyypillinen jako kirjoihin (*libri*), mikä voi viitata papyruskääröjen käyttöön: yksi kirja vastasi yhtä kääröä.²¹ Papyruksen saapumisen tarkkaa ajankohtaa ei tiedetä, eikä tätä kautta voida myöskään päätellä mitään kreikkalaisen kirjallisuuden saatavuudesta Roomassa. Joka tapauksessa viimeistään 150-luvulla eKr. kreikkalaisen kirjallisuuden tärkeimmät tyylilajit olivat tulleet tunnetuiksi Roomassa.²²

Varhaisimmat tekstikokoelmat

Rooman varhaisimmat kirjoitettujen tekstien kokoelmat olivat hyvin todennäköisesti arkistoja, joihin talletettiin historiallisia tapahtumia ja lakeja. *Annales pontificum*, pappien vuosikirjat, koottiin nähtävästi 80-osaiseksi kokonaisuudeksi vuoden 120 eKr. tienoilla; toinen vastaava kokoelma oli *libri magistratum*, virkamiesten kirjat, josta osa oli kirjoitettu pellavalle (*libri lintei*).

17. William A. Johnson (2000) 'Toward a Sociology of Reading in Classical Antiquity', *The American Journal of Philology* 121.4, 612–16; vrt. Augustinus, *Confessiones* 5.6–7; Horatius, *Satirae* 1.6.122–23; Plinius nuorempi, *Epistulae* 9.36; Brian Stock (1992) 'Afterword', teoksessa Jonathan Boyarin (toim.) *The Ethnography of Reading*, Berkeley: University of California Press, 273; Guglielmo Cavallo (1999) 'Between *Volumen* and Codex: Reading in the Roman World', teoksessa Guglielmo Cavallo & Roger Chartier, *A History of Reading in the West*, Cambridge: Polity Press, 64–83; Jacob (2000) 102; Steven Roger Fischer (2003) *A History of Reading*, London: Reaktion Books, 45–97.

18. James Westfall Thompson (1940) *Ancient Libraries*, Berkeley, 27; Frederic G. Kenyon (1951) *Books and Readers in Ancient Greece and Rome*, 2nd ed., Oxford: Clarendon Press, 78, 80; E. J. Kenney (1982) 'Books and Readers in the Roman World', teoksessa Kenney & Clausen, 5; Guglielmo Cavallo (1989) 'Libro e cultura scritta', teoksessa Arnaldo Momigliano & Aldo Schiavone (toim.), *Storia di Roma* 4, Torino: Einaudi, 699–703; William Harris (1989) 194; Guglielmo Cavallo & Roger Chartier (1999) 'Introduction', teoksessa Cavallo & Chartier, 15.

19. Plinius vanhempi, *Naturalis historia*, 13.69.

20. Livius 40.29; Plinius vanhempi, *Naturalis historia*, 13.84–88; Fabrizio Pesando (1994) *Libri e biblioteche. Museo della Città Romana, Vita e costumi dei Romani antichi*, Roma: Quasar, 12. Livius väittää, että Numan kirjoista seitsemän käsitteli pythagoralaisuutta ja oli kirjoitettu kreikaksi (Livius 40.29.7–8), mutta usko niiden olleen väärennöksiä, mm. koska Numa eli paljon ennen Pythagorasta (Livius 1.18.1–4; 40.29.8); tämä voisi viitata siihen, että kirjojen löytymisen aikoihin Roomaan oli jo saapunut kreikkalaista – erityisesti pythagoralaista – kirjallisuutta (tämänsuuntaisen teorian on esittänyt Georges Dumézil [1987] *La religion romaine archaïque*, Paris: Payot, 516–20), jonka pohjalta Numan kirjat oli väärennetty. Giovanna Garbarino (1973) *Roma e la filosofia Greca dalle origini alla fine del II secolo a.C.*, Torino: Paravia, 255–56, esittää, että kirjat tuhottiin, koska ne kreikkalaisen filosofian inspiroimina uhkasivat Rooman perinteisiä arvoja. Kertomukset Numan kirjoista ovat kuitenkin niin ristiriitaisia, ettei niiden pohjalta juuri voi tehdä päätelmiä (vrt. Augustinus, *De civitate Dei* 7.34; Livius 40.29; Plinius vanhempi, *Naturalis historia*, 13.84–87; Plutarkhos, *Numa* 22; Valerius Maximus 1.1.12).

21. Cavallo (1989) 706; Ovidius, *Tristia* 1.1.117; vrt. Cicero, *Epistulae ad familiares* 16.17; *Tusculanae disputationes* 3.3.

22. William Harris (1989) 171.

Legendan mukaan Rooman vanhin lakikoelma, kahdentoista taulun lait, oli kaiverrettu pronssiin julkisesti esitettäväksi tätäkin aikaisemmin, noin 450 eKr.²³ Tällaiset koelmat ja arkistot eivät kuitenkaan kuulu tutkimukseni piiriin.

Roomassa säilytetty Cumaen Sibyllan ennustuskokoelma – Sibyllan kirjat, joilla oli suuri poliittis-uskonnollinen merkitys – saattaa olla ensimmäisiä idästä tuotuja koelmia. Tarinan mukaan Sibyllan kirjat saapuivat Roomaan seitsemännen ja viimeisen kuninkaan, Tarquinius Superbuksen, hallitusaikana 534–510/509 eKr. ja olivat peräisin idästä. Kuninkaalle niitä kauppasi vanha ulkomaalainen nainen. Tarina on kuitenkin hyvin kyseenalainen. Myöhemmin ennustuksia joka tapauksessa tuotiin idästä: Roomassa noin vuodesta 30 eKr. asunut kreikkalainen historioitsija Dionysios Halikarnassoslainen kertoo, miten kirjat tuhoutuivat 83 eKr. Capitoliumin palossa, minkä jälkeen niitä yritettiin koota uudelleen keräämällä ennustuksia Italiasta ja Aasiasta. Roomalaisen historioitsija Tacituksen (n. 55–120 jKr.) mukaan kirjoja kerättiin Samokselta, Iliumista ja Erythraesta sekä Afrikasta, Sisiliasta ja Italian kreikkalaiskolonioista.²⁴

Rooman tempeleillä on luultavasti ollut omat koulunsa papeille aivan kuten Egyptissä ja Babyloniassa. Näillä tempeleillä ja kouluilla oli todennäköisesti kirjakokoelmia ja uskonnollisten tekstien kopioita.²⁵ Roomaan tuotiin lukuisia kultteja kreikkalaisesta maailmasta ja kauempaakin idästä, ja itaalisia kultteja samaistettiin kreikkalaisiin. Onkin mahdollista, että temppelit kokosivat kreikkalaista uskonnollista kirjallisuutta jo kauan ennen muun kirjallisuuden saapumista. Valitettavasti en ole löytänyt suoranaisia todisteita tästä.

Ensimmäiset kirjastot

Lucius Livius Andronicuksen (200-luku eKr.) runot edustavat vanhinta tunnettua latinankielistä kirjallisuutta. Roomassa esitettiin hänen tragediansa vuonna 240, ja samaan aikaan hän perusti kirjailijoiden ja näyttelijöiden yhdistyksen, joka toimi Minervan temppelissä Aventinus-kukkulalla. Andro-

nicus oli kotoisin Tarentumista ja joutui Roomaan Liviusten suvun orjaksi. Hän käänsi paljon kreikkalaista kirjallisuutta – muun muassa *Odysseian*. Tuon ajan Roomassa ei ilmeisesti vielä ollut kirjakauppiaita, vaikka kreikkalaisen kulttuurin ihailu oli jo herännyt yläluokan parissa. Kirjat oli hankittava Etelä-Italian kreikkalaisista kaupungeista – kuten juuri Tarentumista – tai kauempaa. Andronicuksella ei kuitenkaan orjana olisi ollut mahdollisuutta ostaa omia kirjoja. Näin ollen Lionel Casson epäilee, että Liviuksilla on täytynyt olla kirjasto, josta Andronicus on saanut kreikankieliset alkuteokset käyttöönsä.²⁶ Cassonin järkeily vaikuttaa pätevältä, sillä muuten on vaikea selittää Andronicuksen käännösten lukuisuutta.

Muita varhaisia kirjaston omistajia tai käyttäjiä olivat runoilija Naevius (n. 264–201 eKr.), komediakirjailija Titus Maccius Plautus (n. 255/250–184 eKr.), Roomassa vaikuttanut kreikkalainen historioitsija Polybios (n. 200–118 eKr.) ja Gaius Sulpicius Gallus (konsulina 166 eKr.).²⁷ Runoilija Ennius (239–169 eKr.) täytynee lukea joukkoon mukaan. Enniuksen teokset saivat hellenistisiä vaikutteita muun muassa ateenalaiselta tragediakirjailija Euripideelta (485/480–406 eKr.) ja hän toi kreikkalaisen heksametrin roomalaiseen runouteen. Kreikkalaiset olivat esikuvana myös roomalaisella Fabius Pictorilla (s. n. 254 eKr.), joka kirjoitti Rooman historiansa kreikaksi; hyvin todennäköisesti hänenkin saatavillaan oli kreikkalainen kirjasto. Heidän lisäksi eräänlainen minimaalinen kirjasto oli tietysti jokaisella roomalaisella auktorilla, sillä epäilemättä he säilyttivät vähintäänkin omia teoksiaan.

Roomalainen 100-luvulla jKr. vaikuttanut kirjailija Aulus Gellius väitti Titus Maccius Plautuksen joutuneen liiketoimissaan puille paljaille, minkä jälkeen tällä ei olisi ollut varaa ostaa kirjoja. Koska Plautus kuitenkin tunnetusti pystyi kirjoittamaan lukuisia näytelmiä kreikkalaisten esikuvien mukaan, Casson pitää todennäköisenä, että vaikutusvaltaiset teatterimanagerit keräsivät kirjoja, joista Plautus sai tarvitsemansa kirjat käyttöönsä.²⁸

Cicero piti Gaius Sulpicius Gallusta kaidista roomalaisista omistautuneimpana kreikkalaisen kirjallisuuden tutkimukselle. Historioitsija Plinius vanhempi kertoo hänen kirjoittaneen kirjan auringon pimennyksistä, ja historioitsija Liviuksen (59 eKr.–17 jKr.) mukaan hän ennusti auringon pimennyksen ollessaan Aemilius Paulluksen johtamalla Makedonian sotaretkellä. Casson arvelee, että Galluksella on voinut olla käytössä kreikkalaisen Aratoksen (n. 315–n. 240 eKr.) astronomiaa ja meteorologiaa käsittelevä runoteos, *Fainomena (Ilmiöttä)*, Scipion kirjastosta – josta lisää seuraavassa luvussa – mutta hänen tarvitsemaansa syvällisempää kreikkalaista kirjallisuutta ei ole ollut saatavilla kuin Aleksandrian kirjastossa, josta hän on luultavasti tilannut kopioita.²⁹

Kreikkalaisella Polybioksella (n. 200–118 eKr.) oli käytössä paljon kreikkalaisia lähteitä, kuten hän itse antaa ymmärtää historioteoksessaan: Hän sanoo teoksensa olevan suoraa jatkoa sisilialaisen Timaioksen (n. 356–260 eKr.) historioteokselle ja sen olevan tarpeellinen, koska sisilialainen Filinos (200-luvun loppu eKr.) ja Fabius Pictor eivät hänen mielestään ole käsitellyt toista puunilaissotaa totuudenmukaisesti. Hän ylistää Aratos Sikyonilaisen (271–213 eKr.) muistelmia, pitää Fylarkhosta epäluotettavana lähteenä, Sosyloksen ja Khaireaan teoksia pelkkänä juoruiluna ja kreikkalaista Theopomposta (378–n. 323 eKr.) valehtelijana ja yhtenä kaikista huonoimmista historioitsijoista. Emme tiedä Polybioksen käytössä olleiden teosten alkuperää, mutta Casson arvelee hänen saaneen osan käyttöönsä Scipion kirjastosta ja hankkineen loput lukuisilla Kreikan matkoillaan. Polybios itse kertoo tutustuneensa Scipioon kirjoja lainatessaan.³⁰ Hänellä oli siis käytössään laaja-alainen kirjasto, ja hyvin todennäköisesti kyseessä oli Scipion kirjasto, mutta epäilemättä hän omisti myös omia kirjoja.

Aemilius Paulluksen kirjasto

Gallus ja Polybios olivat siis todennäköisiä Scipion kirjaston käyttäjiä. Se oli ensimmäinen ja kuuluisin kolmesta suuresta kirjastosta, jotka Aemilius Paullus, Sulla ja Lucul-

lus toivat saaliina Kreikan sotaretkiltään. Tutkijat ovat yleensä pitäneet Scipion kirjastoa Rooman ensimmäisenä kirjastona, mutta kuten olemme nähneet, tämä ei voi pitää paikkaansa.³¹ Luultavasti kirjojen tuominen sotasaaliina oli yleistä varsinkin Aemilius Paulluksen ennakkotapauksen jälkeen, mutta pienemmät saaliit eivät saavuttaneet antiikin auktoareiden mielenkiintoa. Kreikkalainen filosofi ja elämäkertakirjailija Plutarkhos (n. 45–n. 125 jKr.) mainitsee tosin valtiomies Pompeius Suuren (106–48 eKr.) isän Asculumin sotasaaliiseen kuuluneen kirjoja,³² ja Karthagosta tuotiin 146 eKr. jo mainittu Magon teos. Merkittävää on, että vaikka roomalaiset valloittivat Aleksandrian ja Pergamonin, niiden kuuluisat kirjastot säästyivät Roomaan siirtämiseltä.³³

23. Michael H. Harris (1995) *History of Libraries in the Western World, Fourth Edition*, Metuchen: Scarecrow Press, 55–56; vrt. Cavallo & Chartier (1999) 12; Cavallo (1999) 64.

24. Dionysios Halikarnassoslainen, *Antiquitates Romanae* 4.62; Gellius, *Noctes Atticae* 1.19; Servius, *In Vergilii Aeneidos Libros* 6.72; Tacitus, *Annales* 6.12; Valerius Maximus 1.1.13; Zonaras 7.11; vrt. Tacitus, *Historiae* 3.72; ks. myös esim. Wilhelm Hoffmann (1933) *Wandel und Herkunft der Sibirischen Bücher in Rom*, Leipzig; Jean Gagé (1955) *Apollon Romain*, Paris; Herbert William Parke (1988) *Sibyls and Sibylline Prophecy in Classical Antiquity*, London: Routledge.

25. Michael Harris (1995) 56.

26. *OCD*, s.v. 'Livius Andronicus, Lucius'; Casson (2001) 61–62.

27. Mazal (1999) 51; Casson (2001) 66–68.

28. Gellius, *Noctes Atticae* 3.3.14; *OCD*, s.v. 'Plautus'; Casson (2001) 62–65.

29. Cicero, *Brutus* 78; Livius 44.periocha; Plinius vanhempi, *Naturalis historia* 2.53; Casson (2001) 66.

30. Polybios 1.5.1; 1.14.1–3; 2.40.4; 2.56.1–9; 3.20.5; 8.9–11; 31.23.4; Casson (2001) 67–68. Quintus Fabius Pictorin historia päättyi toiseen puunilaissotaan.

31. Esim. Strocka (1981) 307; Rawson (1985) 40 n. 5. Erehdyksen taustalla on Isidorus, *Etymologiae* 6.5.1: "Siitä, joka toi ensin kirjoja Roomaan. Ensimmäisenä Roomaan kirjojen paljouden toi Aemilius Paullus voitettuaan täydellisesti Perseuksen, Makedonian kuninkaan; sitten Lucullus Pontoksen sotasaaliista."

32. Plutarkhos, *Pompeius* 4.1.

33. Aleksandrian kirjasto oli edelleen paikoillaan, kun se paloi osittain Julius Caesarin miehittäessä kaupunkia 47 eKr. (Plutarkhos, *Caesar* 49.3); kirjasto tuhoutui luultavasti lopullisesti vasta keisari Aurelianusuksen sotaretkellä 270 jKr. (Ammianus Marcellinus 22.16.15; Diana Delia [1992] 'From Romance to Rhetoric: The Alexandrian Library in Classical and Islamic Traditions', *American Historical Review* 97.5, 1461–63; Robert Barnes [2000] 'Cloistered Bookworms in the Chicken-Coop of the Muses: The Ancient Library of Alexan-

Tarkastelen seuraavassa näitä kolmea kuuluisaa sotasäälikkirjastoa.

Lucius Aemilius Paullus (k. n. 160 eKr.), vuosien 182 ja 168 konsuli sekä ligurialaisten ja makedonialaisten voittaja, tunnettiin suurena kreikkalaisen kulttuurin ystävänä. Hän toi Roomaan poikiensa käyttöön kirjaston, jonka sai saaliiksi kuningas Perseukselta (hallitsi 179–168 eKr.) vuonna 168 voitokkaasti päättyneessä Makedonian sodassa. Plutarkhos kertoo, että Aemiliuksen miehet ylistivät hänen henkensä vapautta ja sielunsa suuruutta, sillä hän ei antanut miehilleen lupaa vilkaistakaan kuninkaan aarrekammioista kerättyä kullan ja hopean paljoutta vaan lahjoitti sen kaiken kvestoreille julkiseen rahastoon; opinnoille omistautuneille pojilleen hän kuitenkin antoi luvan ottaa kuninkaan kirjat. Isällä oli mitä todennäköisimmin pedagoginen tarkoitus ja hän näyttää ymmärtäneen hyvin kirjojen arvon. Pojista tunnetumpi oli Karthagon hävittäjä Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus minor (n. 185–129 eKr.). Hän sai isältään sekä perinteisen että kreikkalaisen kasvatuksen ja hänestä tuli kiistellyn Scipion piirin keskushahmo, johon kuului useita roomalaisia ja kreikkalaisia intellektuelleja – kuten juuri Polybios.³⁴

Kirjasto oli suuri ja monipuolinen, sillä sen oli pannut alkuun todennäköisesti 400-luvulla Makedonian kuningas Arkhelaos (hallitsi n. 413–399 eKr.), joka ihaili kreikkalaista kulttuuria niin paljon, että oli houkutellut vieraakseen Euripideen ja muita Ateenan kirjallisia nimiä. Todennäköisesti myös stoalaisesta elämäntavastaan tunnettu taiteen tukija Antigonos Gonatas (hallitsi 277–239 eKr.) laajensi kirjastoa. On mahdollista, että juuri tässä kirjastossa Scipio tutustui Homeroksen ja ateenalaisen kirjailija Ksenofonin (n. 430–355 eKr.) teoksiin, joita hänen tiedetään arvostaneen. Kirjastoon saattoi kuulua myös Antigonoon stoalaisen suojatin Persaioksen ja muiden hänen ihailemiensa filosofien teoksia, esimerkiksi Bionin. Myös edellä mainittu kreikkalainen oppinut Aratos oli ilmeisesti kuulunut Makedonian hovin vieraisiin, ja Cicero vihjaa Scipion tunteneen hänen teoksensa.³⁵ Casson epäilee, että Ennius olisi saanut kir-

jastosta käyttöönsä Makedonian hovissa ainakin vuosikymmenen viettäneen kreikkalaisen kirjailijan Euhemeroksen utopistis-filosofisen tarinan, jonka hän käänsi latinaksi;³⁶ Casson kuitenkin erehtyy tai sitten tämän olisi täytynyt tapahtua ennen kirjaston siirtämistä Roomaan, sillä Ennius kuoli 169.

Elizabeth Rawson esittää, että Roomassa kirjasto olisi ollut kaikkien halukkaiden käytettävissä. Kirjasto ei luultavasti ollut ajantasainen, sillä kuningas Perseus muuttanut edeltäjiinsä ei ollut kiinnostunut kirjallisuudesta eikä ilmeisesti laajentanut kokoelmaa. Rawson arvelee kirjaston epäajantasaisuutta erääksi syyksi roomalaisten kirjallisuudelle, joka hänen mukaansa suosi Kreikan klassista kautta hellenistisen kustannuksella.³⁷ Kirjasto säilyi Paulluksen pojilla, vaikka Scipio itse kieltäytyi ottamasta isänperintöä vastaan; Paullus kuitenkin lahjoitti kirjaston pojilleen jo ennen kuolemaansa, mikäli Plutarkhoksen kertomukseen on luottaminen. Kirjaston myöhemmistä vaiheista ei ole tietoa, mutta luultavasti se pysyi Fabiusten ja Scipioiden suvussa.³⁸

dria', teoksessa Roy MacLeod [toim.], *The Library of Alexandria, Centre of Learning in the Ancient World*, London: Tauris, 73; Casson [2001] 47). Aleksandrian kirjastosta ks. myös Andrew Erskine (1995) 'Culture and Power in Ptolemaic Egypt: The Museum and Library of Alexandria', *Greece & Rome* 42.1, 38–48; Sarolta A. Takács (1995) 'Alexandria in Rome', *Harvard Studies in Classical Philology* 97, 263–76. Pergamonin kirjasto säästyi luultavasti Marcus Antoniuksen väitetyltä lupaukselta lahjoittaa se Kleopatralle (Plutarkhos, *Antonius* 58–59) ja Pergamonin oppineet käyttivät sitä luultavasti vielä keisariajallakin (Rawson [1985] 40; vrt. Marshall [1976] 258 ja n. 38).

34. Plutarkhos, *Aemilius Paulus* 6.4–5; 28.6.

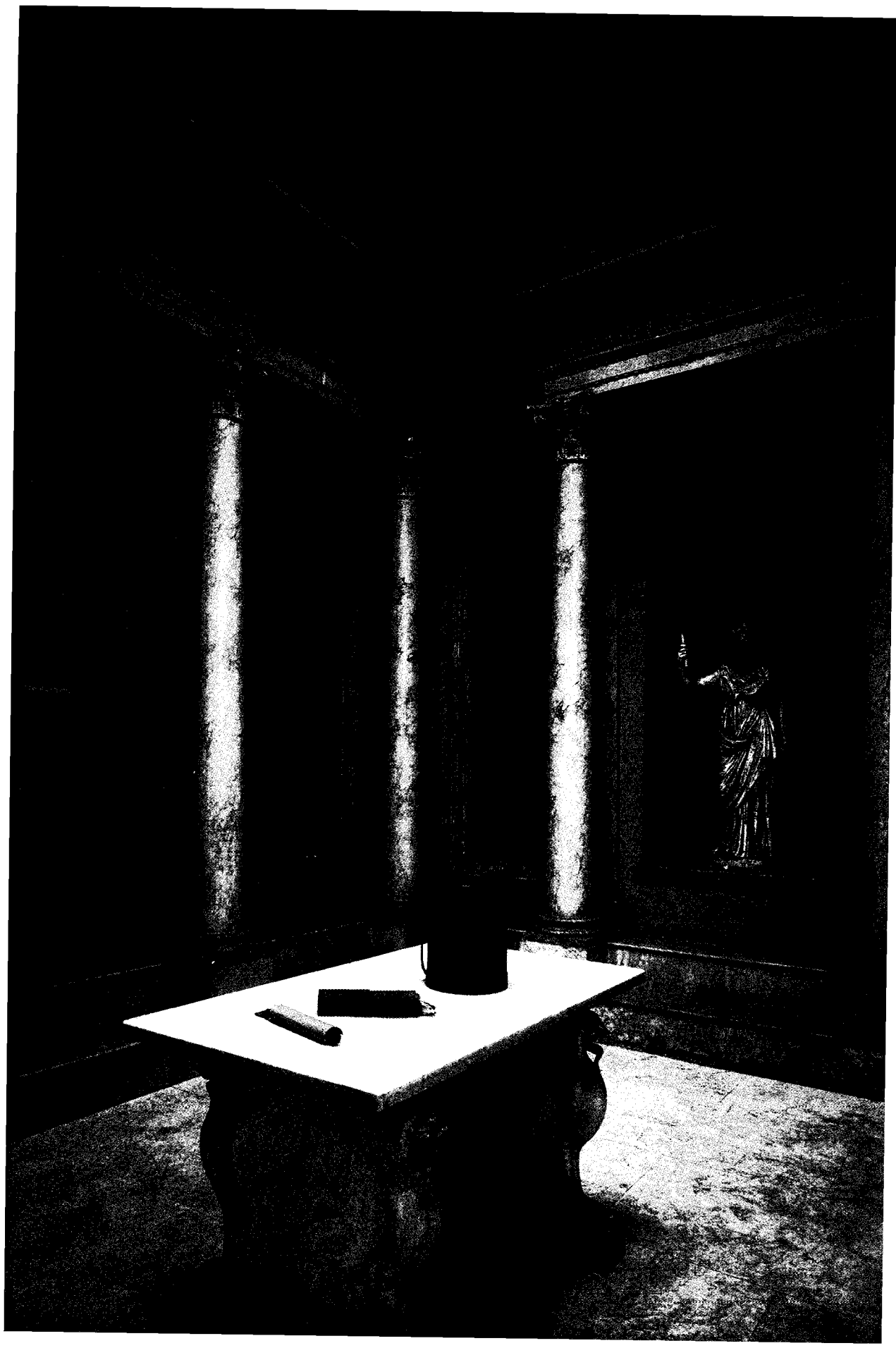
35. Appianos, *Libukē* 132; Diogenes Laertios 2.133; 4.46; 4.54; 7.6; Cicero, *De republica* 1.56; *De senectute* 59; *Epistulae ad Quintum fratrem* 1.1.23; *Tusculanae disputationes* 2.62.

36. Casson (2001) 65–66.

37. Elizabeth Rawson (1989) 'Roman Tradition and the Greek World', teoksessa Frank William Walbank et al. (toim.) *Cambridge Ancient History VIII*, 2nd ed., Cambridge: Cambridge University Press, 464.

38. Polybios 31.28.1–3; Marshall (1976) 258 n. 41; Rawson (1985) 40 n. 5. Marshall ei usko, että Paulluksen pojat olisivat jakaneet kirjaston fyysisesti.

Rekonstruktio roomalaisen ylhäisökodin kirjastosta. Museo della Civiltà Romana, Rooma. Suomen Kuvapalvelu/Corbis (Araldo de Luca).

Scipion kirjasto vauhditti filosofian ja erityisesti stoalaisuuden maihinnousua Roomaan.³⁹ Se toimi tärkeänä kulttuurin rakentajana vaikuttaen merkittävästi roomalaisten henkiseen elämään ja kreikkalaisen kulttuurin tunnetuksi tulemiseen.

Sullan kirjasto

Sotapäällikkö ja valtiomies Lucius Cornelius Sulla Felix (138–78 eKr.) ryösti vuoden 86 eKr. sotaretkellään Ateenan ja sai saaliikseen valtajan kirjaston. Kreikkalainen maantieteilijä ja historioitsija Strabon (64 eKr.–n. 23 jKr.) kertoo kiistellyn tarinan kirjaston alkuvaiheista:⁴⁰ Strabonin tietojen mukaan kirjasto oli kuulunut itselleen Aristoteleelle (384–322 eKr.). Aristoteleen kokoaman kirjaston oli perinyt eräs Aristoteleen ja tämän seuraajan Theofrastoksen (n. 371–287 eKr.) oppilas nimeltään Neleos, joka kuljetti sen Skepsiksen saarelle ja lahjoitti siellä jälkeläisilleen. Nämä pitivät Aristoteleen ja Theofrastoksen kirjoja lukkojen takana eivätkä huolehtineet niistä kunnolla. Kuulleessaan kuinka innokkaasti heidän hallitsijansa attalidit keräsivät kirjoja Pergamonin kirjastoa varten,⁴¹ he kätkivät ne maan alle.

Myöhemmin kosteuden ja matojen vaurioittamat kirjat myytiin suuresta summasta teoslaiselle Apellikonille. Apellikon ei ollut varsinaisesti filosofi, joten hänen julkaisemansa kopiot kirjoista olivat täynnä virheitä. Tästä oli ikäviä seurauksia peripateetikoille: ennen kirjojen löytymistä heillä ei ollut kuin joitakin Aristoteleen ja Theofrastoksen eksoteerisia kirjoja eivätkä he juurikaan voineet filosofoida niiden pohjalta; Apellikonin julkaisemat kirjat taas olivat niin täynnä virheitä, että niistä johdettuja väittämiä voitiin kutsua vain todennäköisyyksiksi.⁴² Heti Apellikonin kuoleman jäl-

keen Sulla valtasi Ateenan ja vei kirjaston Roomaan. Roomassa kopioijat ja kirjoihin lahjonnan avulla käsiksi päässyt kreikkalainen grammaatikko Tyrannion⁴³ tekivät niistä lisää huonoja kopioita, minkä Strabon toteaa olleen yleistä sekä Roomassa että Aleksandriassa, kun kirjoja kopioitiin myyntiin. Plutarkhos toistaa kertomuksen esittämällä Sullan saaliiseen kuuluneen valtaosan Aristoteleen ja Theofrastoksen teoksista, jotka eivät siihen aikaan olisi olleet yleisesti tunnettuja; Roomassa Tyrannion järjesti suuren osan kirjoista ja kopioi ne aristoteelikko Andronikos Rhodoslaiselle, joka julkaisi ne noin 40–20 eKr.⁴⁴

Strabonin kertomusta on epäilty. Olisi outoa, jos peripateetikot eivät olisi kopioineet oppi-isänsä Aristoteleen teoksia itselleen.⁴⁵ Lisäksi monet hellenistiset filosofit olivat jo 200- ja 100-luvulla eKr. perehtyneitä Aristoteleen filosofiaan, mikä voi viitata Strabonin kertomuksen osittaiseen myyttisyyteen;⁴⁶ toisaalta Strabon ei kiellä, etteikö

43. Rawsonin (1985) 42, mukaan Tyrannionilla oli kirjasto, joka koostui 30000 kääröstä. Tyrannion työskenteli myös Ciceron kirjastossa. Tyrannion joutui orjaksi Luculluksen sotaretkellä (Plutarkhos, *Lucullus* 19.7) ja tuli Roomaan aikaisintaan 15 vuotta kirjaston ryöstön jälkeen (Gottschalk [1972] 339). Ei tiedetä tarkkaan, milloin Tyrannion pääsi Sullan kirjastoon; Sulla itse palasi Kreikasta 83 eKr. (Phillips [1981] 22).

44. Plutarkhos, *Sulla* 26.1.

45. Lindsay (1997) 291–92. Lindsayn mielestä Strabonin kertomuksessa on uskottavaa ainoastaan, että Neleos peri kirjat; ainakin Diogenes Laertios vahvistaa tämän (Diogenes Laertios 5.52). Anton-Hermann Chroust (1962) 'The Miraculous Disappearance and Recovery of the Corpus Aristotelicum', *Classica et Mediaevalia* 23, København: Museum Tusulanums, 56, 61–62, toteaa samoin käsityksen, että Aristoteleen teoksista ei ollut olemassa kuin Neleoksen kopiot, olevan fantastinen myytti. Peripateetikot julkaisivat kirjojaan ainakin Lykonin aikaan (Diogenes Laertios 5.73), joten kenties myös aiemmin. Thompson (1940) 30, sen sijaan uskoo varuuksetta Strabonin tarinaan. R. G. Tanner (2000) 'Aristotle's Works: The Possible Origins of the Alexandria Collection', teoksessa MacLeod, 83, näkee Strabonin kertomuksen vaikuttavan liian yksityiskohtaiselta ollakseen pelkkää sepitettä.

46. Gottschalk (1972) 337; Holger Thesleff & Juha Sihvola (1994) *Antiikin filosofia ja aatemaailma*, Porvoo: WSOY, 165. Chroustin (1962) 61, mukaan on olemassa luotettavaa aineistoa, jonka mukaan peripateetikot lainasivat Aristoteleen teoksia myös ajalla, jolloin niiden olisi Strabonin mukaan pitänyt olla kadoksissa. Cicerokin sanoo, että vaikka Aristoteles oli tuntematon useimmille, jotkut filosofit kuitenkin tunsivat hänet (Cicero, *Topica* 3). Luciano Canfora (1989) *The Van-*

39. Rawson (1989) 464.

40. Strabon 13.1.54.

41. Vrt. Strabon 13.4.2.

42. Vrt. Plutarkhos, *Sulla* 26.1. Strabon on luultavasti Plutarkhoksen lähde; vrt. H. B. Gottschalk (1972) 'Notes on the Wills of the Peripatetic Scholars', *Hermes: Zeitschrift für Klassische Philologie* 100, 338 n. 3; Hugh Lindsay (1997) 'Strabo on Apellicon's Library', *Rheinisches Museum für Philologie* 140, Frankfurt: Sauerländer, 294 n. 18.

joitakin Aristoteleen teoksia olisi tunnettu. Strabonin kertomusta vastaan puhuu toinenkin seikka: Roomassa kirjastonhoitajana 200-luvulla jKr. toiminut kreikkalainen kirjailija Athenaios nimittäin mainitsee Neleoksen myyneen kirjat Ptolemaios Filadelfokselle (308–246 eKr.), joka perusti Aleksandrian kirjaston.⁴⁷ On kuitenkin mahdollista, että Neleos myi Ptolemaiosille kopiaita, jolloin Strabonin ja Athenaioksen kertomuksien välillä ei tarvitse olla ristiriitaa.⁴⁸ Voi myös olla, että Apellikon keksi vaikuttavan alkuperän kirjoillensa, jotka kenties olivatkin peripateetikkojen koulusta, Lykeionista, varastettuja.⁴⁹ Toisaalta Strabon – itsekin peripateetikkojen kasvattina – halusi ehkä korostaa koulukunnan tutkimuksen nykytilan paremmuutta aiempaan nähden ja lioitteli siksi kertomustaan.⁵⁰ Stoa-lainen filosofi Poseidonios (n. 135–50 eKr.) kuitenkin uskoo Apellikonin ostaneen kirjat, ja häntä voitaneen pitää tärkeimpänä

todistajana, koska Neleoksen aikalaisena ja filosofina hän oli tietysti kiinnostunut Aristoteleen kokoelman kohtalosta, ja stoa-laisena hän oli varmaankin suhteellisen puolueeton, mitä tulee peripateetikkojen sisäisiin oppiriitoihin.⁵¹ Vaikka kirjaston alkuhistoria näin ollen joka tapauksessa jää hyvin epäselväksi, ainakin Strabonin kertomuksen loppuosaa – että Tyrannion kopioi kirjat – voinee pitää luotettavana, sillä Tyrannion oli Strabonin opettaja.⁵² Sullan kirjasto siis sisälsi Aristoteleen kirjoittamia teoksia ainakin kopioina, muttei välttämättä itsensä Aristoteleen kirjastoa.

Sullan kuoleman jälkeen kirjasto siirtyi hänen pojalleen Faustukselle, joka ei näytä olleen siitä kovin kiinnostunut. Hän jätti sen kirjaston johtajan hoitoon, ja Tyrannion onnistui keplottelemaan itsensä tähän toimeen.⁵³ Cicero tuntuu olleen hyvissä väleissä Faustuksen kanssa, sillä huhtikuussa 55 eKr. hän vieraili kirjastossa, joka ei ollut kaukana hänen omasta Cumaen huvilastaan; oletettavasti Cicero tutustui kirjastossa juuri Aristoteleen teoksiin.⁵⁴ Faustus kuoli 46 eKr. taistellessaan Afrikassa Julius Caesaria (100–44 eKr.) vastaan, mutta Caesar säästi hänen jälkeläistensä hengen ja antoi heidän pitää omaisuutensa; näin ollen kirjasto olisi voinut säilyä edelleen suvun hal-

ished Library: A Wonder of the Ancient World, käänt. Martin Ryle, London: Hutchinson Radius, 181, pitää Strabonin tarinaa tukevana seikkana sitä, että Cicero itse ei tuntenut kuin Aristoteleen dialogit; Canforan teos on salapoliisiromaania osin fiktiota, mutta pitää sisällään varteenotettavia teorioita (Barnes [2000] 74).
47. Athenaios 3a; Chroust (1962) 55 ja n. 24. Chroustin mielestä Athenaioksen tarinaa tukee seikka, että Aleksandriassa oli vuoden 200 eKr. tienoilla ehkä jopa 400 Aristoteleen teosta – ainakin mikäli Diogenes Laertioksen kokoama Aristoteleen teoslista pohjaa Aleksandriasta saatuihin tietoihin (Diogenes Laertios 5.21–27); vrt. Canfora (1989) 176–77. Mikäli Aleksandriassa oli Aristoteleen teoksia, on outoa, ettei niitä tiedetä editoidun (Barnes [2000] 66). On myös mahdollista, että Aristoteleen teoksista oli Neleoksen perimien lisäksi toisetkin kopiot, jotka olisivat päättyneet Aleksandriaan (Tanner [2000] 79, 84). Canforan (1989) 29, 179, teorian mukaan Neleos huijasi Ptolemaiosta myymällä tälle Aristoteleelle *kuuluneita* kirjoja, muttei Aristoteleen *kirjoittamia* kirjoja; näin ollen Sullan anastamat kirjat olisivat hyvinkin voineet olla Aristoteleen kirjoittamia. Canfora (1989) 182, pitääkin Strabonin kertomusta luotettavana.

48. Lindsay (1997) 292.

49. Gottschalk (1972) 340–42.

50. Lindsay (1997) 298. Chroust (1962) 56, 62, on myös ehdottanut Strabonin tarinan tulleen sepitetyksi peripaateettisen koulukunnan rappion selittämiseksi ja uusien Aristoteles-editioiden arvon nostamiseksi. Lindsayn ja Chroustin teorioita vastaan puhuu seikka, että Strabon ei mainitse Andronikosta – joka myös editoi teokset (Plutarkhos, *Sulla* 26.1; Porfyrios, *Vita Plotini* 24; Chroust [1962] 54, 66) – ja sanoo Apellikoninkin kirjojen pohjalta tehtyjen editioiden olevan täynnä virheitä (Strabon 13.1.54).

51. Athenaios 214d; Canfora (1989) 174. Aristoteleen kirjaston kohtalosta ks. myös Paul Moraux (1973) *Der Aristotelismus bei den Griechen I*, Berlin: De Gruyter, 3–94; Marshall (1976) 259 n. 44; Carnes Lord (1986) 'On the Early History of the Aristotelian Corpus', *The American Journal of Philology* 107.2, 137–61.

52. Strabon 12.3.16; Gottschalk (1972) 338.

53. Plutarkhos, *Sulla* 34.3; Lindsay (1997) 294–95; Casson (2001) 68.

54. Cicero, *Epistulae ad Atticum* 4.10; Casson (2001) 73; vrt. Rawson (1985) 41. Rawson epäilee, että Sullan kirjoja ei koskaan olisikaan viety Roomaan asti, sillä ne olisi tuotu Puteolin satamaan. Mielestäni ei kuitenkaan ole mitään syytä uskoa näin varsinkin, kun sekä Plutarkhos että Strabon kertovat toista, vaikka heidän kertomuksensa muilta osin ovat hyvin kyseenalaisia. Rawsonilla ei ole esittää mitään perusteita epäilylleen; ainoastaan tosiasian, että epäluotettava Isidorus ei mainitse Sullaa Roomaan kirjoja tuoneiden joukossa (Isidorus, *Etymologiae* 6.5.1), voi nähdä tukevan Rawsonin näkemystä. Cicero, *Epistulae ad Atticum* 4.11, voi myös viitata Sullan kirjastoon: "Me täällä ahmimme kirjallisuutta..." Elaine Fantham (1996) *Roman Literary Culture*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 36.

linnassa. Cassonin mielestä kirjasto joutui kuitenkin todennäköisesti viimeistään tässä vaiheessa takavarikoiduksi.⁵⁵ On epätodennäköistä mutta mahdollista, että Faustus oli joutunut myymään kirjaston jo aiemmin rahapulassaan, tai että Cicero osti kirjaston.⁵⁶ Kirjasto oli hyvin tunnettu, sillä vielä 170-luvulla jKr. kreikkalainen satiirikirjailija ja filosofi Lukianos mainitsee Sullan Ateenasta lähettämän kirjalpouden.⁵⁷

Luculluksen kirjasto

Lucius Licinius Lucullus (117–56 eKr.), vuoden 74 konsuli, oli aikansa rikkaimpia roomalaisia, taiteiden ja tieteiden suosija ja epikurolaisuuden kannattaja. Hän oli Sullan luottomies ja testamentin toimeenpanija sekä tämän pojan Faustuksen suojelija. Hän keräsi suuren kirjaston lukuisilla menestyksellä idän sotaretkillään. Kirjaston alkuperästä on kaksi teoriaa: toisen mukaan Lucullus sai kirjaston sotasaaliina kuningas Mithridatesta (132–63 eKr.) vastaan käydystä sodassa 74–63 eKr.; toisen mukaan Lucullus keräsi kirjoja koko elämänsä ajan ja Pontoksen sotasaalis oli vain pieni lisä näihin kokoelmiin. Kirkkoisä Isidorus (n. 570–636 jKr.) väittää Luculluksen olleen Aemilius Paulluksen jälkeen toinen kirjoja Roomaan tuonut, mutta väite ei pidä paikkaansa.⁵⁸

Plutarkhoksen mielestä Luculluksen toimet kirjaston perustamiseksi ansaitsivat lämmintä kiitosta; Lucullus keräsi monia hyvin kirjoitettuja kirjoja ja käytti niitä kunniaakkaemmin kuin oli ne hankkinut. Hänen kirjastonsa oli ”kaikille avoin”, mikä tarkoittanee, että teoriassa jokainen Lucullukselle esitelty saattoi päästä sinne; käytännössä kirjastoon oletettavasti pääsivät ystävät ja klientit.⁵⁹ Myös kreikkalaiset saivat käyttää hänen kirjastoaan, ja he kuuluivatkin vakiokäyttäjiin. Plutarkhoksen mukaan Lucullus piti kaikesta filosofiasta ja vietti myös usein vapaa-aikaansa kirjastossa; hänen talonsa oli kaikkien Roomaan saapuvien kreikkalaisten koti ja kokoontumispaikka. Plutarkhoksen kertomuksesta voimme päätellä, että Luculluksen kirjat olivat valtaosin kreikkaa, mikä selittää myös kreikkalaisten oppineiden parveilun hänen kotonaan: suuret

kirjastot olivat aina houkutelleet oppineita, ja kun kirjastot siirtyivät sotasaaliina Roomaan, kreikkalaiset oppineet seurasivat perässä. Kirjaston esikuvana saattoi toimia Aleksandrian kirjasto, jossa oppineet asuivat ja ruokailivat yhdessä.⁶⁰

Luculluksen kirjaston peri hänen poikansa, nuori Lucullus. Vanhan käsityksen mukaan hän olisi kuollut taistellessaan Julius Caesarin murhaajien Brutuksen (n. 85–42 eKr.) ja Cassiuksen (k. 42 eKr.) puolella Filippiossa 42 eKr. tai pian sen jälkeen, jolloin hänen kirjastonsa olisi todennäköisesti joutunut takavarikoiduksi. Filippiossa teloitettu mies on kuitenkin tunnistettu Marcus Terentius Varro Lucullukseksi, joka siis ei ollut kirjaston omistajan poika. Tällöin kirjaston kohtalo jää epäselväksi, mutta se joutui ehkä ennemmin tai myöhemmin Caesarin seuraajien käsiin ja muodosti osan heidän perustamiensa julkisten kirjastojen kokoelmista.⁶¹

55. *Bellum Africum* 95; Casson (2001) 103, 160.

56. Plutarkhos, *Cicero* 27.3. Marshall (1976) 259, näyttää uskovan Ciceron ostaneen kirjaston. Myös Chroust (1962) 52–53, uskoo Faustuksen joutuneen myymään kirjat. Cicero kirjoittaa kuitenkin (Cicero, *Epistulae ad Atticum* 4.10): ”Täällä minä kestitsen itseäni Faustuksen kirjastolla”, minkä on vaikea kuvitella viittaavan Ciceron omiin kirjoihin. Rawsoninkin (1985), 41, mielestä meille kyllä kerrottaisiin, jos Cicero todella olisi ostanut kirjaston.

57. Lukianos, *Adversus indoctum* 4.

58. Isidorus, *Etymologiae* 6.5.1; *OCD*, s.v. 'Licinius Lucullus, Lucius'. Rawson (1985) 40, arvelee kirjaston olleen Pontoksen sotasaalista. Dix (2000) 441–44, huomioi molemmat teoriat, mutta näyttää kallistuvan jälkimmäisen teorian kannalle. Dix pitää mahdollisena, että Lucullus olisi saanut haltuunsa nimenomaan Mithridateen henkilökohtaisen kirjaston, jonka tämä kreikkalaisen kulttuurin ystävänä (Appianos, *Mithridateios* 12.112) olisi kerännyt muiden hellenististen kuninkaiden tapaan; tällöin kirjasto (tai sen osa) olisi joutunut Luculluksen käsiin vuonna 70 eKr., jolloin hän valtasi Sinopeen.

59. Marshall (1976) 257; Phillips (1981) 33; Dix (2000) 455.

60. Plutarkhos, *Lucullus* 42.1; Strabon 17.1.8; Marshall (1976) 257; Jacob (2000) 87.

61. Valerius Maximus 4.7.4; Francois Hinard (1990) 'M. Terentius Varro Lucullus fils du consul de 73 a.C.', *Latomus* 49, Bruxelles: Collection Latomus. 421–24; Dix (2000) 459–60; Casson (2001) 103, 160; vrt. Velleius Paterculus 2.71.2; *RE* = Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (1893–), Stuttgart: Metzler, 13.419.

Dialogissaan *De finibus* vuodelta 45 eKr. Cicero kertoo mielenkiintoisen tapauksen Luculluksen kirjastosta: Ollessaan omalla huvilallaan Tusculumissa Cicero halusi konsultoida joitakin nuoren Luculluksen kirjoja ja meni tämän läheiselle maaseutuhuvilalle. Saapuessaan kirjastoon hän yllättyi tavatesaan siellä Ceasarin vastustajana kuuluisaksi tulleen Marcus Caton (95–46 eKr.) stoalaisen kirjallisuuden ympäröimänä. Tavanomaisten tervehdysten jälkeen he keskustelivat nuoren Luculluksen koulutuksen järjestämisestä ja istuivat alas. Cato kysyi, mitä kirjoja Cicero – jolla itsellään oli niin suunnaton kirjasto – oli tullut etsimään. Cicero vastasi tullessaan noutamaan joitakin Aristoteleen kommentaareja lukeakseen ne myöhemmin vapaa-ajallaan. Silloin Cato pahoitteli, ettei Cicerosta ollut tullut stoalaista, sillä hänen jos kenen olisi pitänyt ajatella hyveen olevan ainoa hyvä. Kertomuksen pohjalta voisi arvella, että Luculluksen Tusculumin huvilan kirjasto oli valtava ja sisälsi ainakin stoalaista kirjallisuutta sekä Aristoteleen kommentaareja. Monet roomalaiset käyttivät sitä hyväkseen. Cato oli jäänyt paikalle lukemaan stoalaisia teoksia, jotka ehkä olivat liian lukuisia kopioitaviksi; Cicero puolestaan halusi ottaa Aristoteleen kommentaarin lainaan lukeakseen sen myöhemmin. On tietysti myös täysin mahdollista, että Ciceron kuvaus on puhtaasti kirjailijan mielikuvituksen tuotetta.⁶²

Atticuksen kirjasto

Tarkastelen seuraavaksi kuuluisia yksityiskirjastoja, jotka eivät olleet peräisin sotaretkiltä. Tällaisia kirjastoja olivat Atticuksen, Ciceron, Varron ja Herculaneumin Villa dei Papirin kirjastot. Varmasti kirjaston omisti myös Ciceron veli Quintus. Näiden lisäksi kirjaston omistivat ilmeisesti kansallisorjoni Publius Vergilius Maro (70–19 eKr.),⁶³ edellä mainittu grammaatikko Tyrannion⁶⁴ ja valtiomies Marcus Licinius Crassus Dives (115–53 eKr.). Crassuksen lukuisten orjien joukossa oli lukijoita,⁶⁵ joiden olemassa olo viittaa myös kirjakokoelmaan. Kirjoja oli myös Lucius Papirius Paetuksella ja Servius Claudiuksella, joista lisää seuraavassa luvussa.

Titus Pomponius Atticus (110–32 eKr.) tunnetaan parhaiten Ciceron elinikäisenä ystävänsä. Atticus oli varakas kirjankustantaja ja kulttuurin edistäjä. Hän pysytteli koko elämänsä erossa politiikasta ja menestyi liiketoimissaan. Vuonna 85 hän muutti Ateenaan nähdessään Roomaa uhkaavat levottomuudet ja asui siellä 60-luvun puoliväliin asti – tästä hänen lisänimensä (lat. *atticus* = attikalainen) – tutkien muun muassa epikurolaista filosofiaa. Tämän jälkeen hän omistautui sivistyneelle vapaa-ajan viettollee. Kreikkaa hän puhui kuin syntyperäinen ateenalainen.⁶⁶

Atticuksen on väitetty omistaneen jopa 20 000 kirjakääröä. Kirjastossa tiedetään olleen runoutta sekä maantiedettä ja filosofiaa käsitteleviä teoksia, joita olivat kirjoittaneet muun muassa kreikkalaiset Aleksanteri Efesoslainen, Demetrios, aristoteelikko Dikaiarkhos (n. 300 eKr.), Faidros, stoalainen Panaitios (n. 185–109 eKr.), Serapion ja Tyrannion.⁶⁷ Kirjasto oli nähtävästi Ciceron kirjastoa kattavampi, sillä Cicero oli sen ahkera käyttäjä; hänkin tosin joutui anomaan

62. Cicero, *De finibus* 3.7–10. Cicero myöntää Varrolle, että hänen teoksensa *Academicae quaestiones* on fiktiota (Cicero, *Epistulae ad familiares* 9.8.1); ks. myös Dix (2000) 445, 457.

63. Blanck (1992) 157.

64. Ks. viite 43.

65. Plutarkhos, *Crassus* 2.6.

66. Cornelius Nepos, *Atticus* 4.1; *OCD*, s.v. 'Pomponius Atticus, Titus'. Atticuksen kustannustoiminnan ammattimaisuudesta on pitkään ollut kaksi eriävää näkemystä: Carcopino pitää häntä Rooman kaupallisen kustannustoiminnan alkuunpanijana (ks. Phillips [1981] 40–41); Richard Sommer (1926) 'T. Pomponius Atticus und die Vorbereitung von Ciceros Werken', *Hermes: Zeitschrift für Klassische Philologie* 61, 422, argumentoi, ettei Atticuksella ollut mitään tekemistä kirjakaupan kanssa. Phillipsin (1981) 42, 70, 77–79, mukaan ei ole mitään syytä luulla, ettei Atticus olisi voinut ottaa osaa kaupalliseen toimintaan, mutta hänellä ei myöskään ollut taloudellista tarvetta tehdä niin. Starr (1987b) 219 n. 54, asettuu Sommerin kannalle. Annette Dortmund (2001) *Römisches Buchwesen um die Zeitenwende. War T. Pomponius Atticus (110–32 v. Chr.) Verleger?*, Wiesbaden: Harrassowitz, 332, on esittänyt, että Atticusta ei voi pitää kirjojen levittäjänä kaupallisessa mielessä, vaan hän toimi lähinnä kirjojen monistajana.

67. Michael Harris (1995) 59. Sommer (1926) 400–401, on listannut Atticuksen kirjastossa tunnetusti olleet kirjat, joista ks. myös viite 68. Kirjastossa oli kreikkalaisen kirjallisuuden lisäksi roomalaisten Brutuksen, Q. Celerin, Varron ja Olliuksen teoksia ja puheita sekä ainakin yksi Atticuksen itsensä kirjoittama kirja.

lupaa sinne päästäkseen.⁶⁸ 8. maaliskuuta vuonna 45 päivätyssä kirjeessä Cicero kertoi lukeneensa Atticuksen kotona kaiken mahdollisen surun lievittämisestä kirjoitetun. Atticuksen kirjasto on ollut niin suuri, että hänellä oli jopa kirjaston hoitajia. Roomalaisen historioitsijan Cornelius Nepoksen (n. 100–27 eKr.) mukaan hänen orjiinsa kuului useita hyvin koulutettuja lukijoita ja kopisteja, joita myös Cicero pyysi avukseen oman kirjastonsa järjestelyssä. Edelleen Nepoksen mukaan Atticuksen päivällisillä luettiin aina jotain ääneen. Kirjastoa koristi Aristoteleen patsas. Nämä seikat viittaavat Atticuksen kirjallisuus- ja filosofiaharrastuksen vakavuuteen. Osan kirjoistaan hän hankki Kreikassa asuessaan,⁶⁹ loput hän saattoi ostaa näihin aikoihin jo varmuudella Roomaan rantautuneilta kirjakauppiailta. Poliitikasta syrjään vetäytyneenä Atticus onnistui välttämään kirjojen takavarikoinnit, ja hänen kirjastonsa onkin luultavasti ollut suvun hallussa ja yleisessä käytössä vielä keisariajalla.⁷⁰

Ciceron kirjastot

Marcus Tullius Cicerolla (106–43 eKr.) on ilmeisesti ollut useita kirjastoja. Cicero sai loistavan koulutuksen filosofiassa ja retorikassa ja vuosina 79–77 hän opiskeli Ateenassa ja Rhodoksella. Tiedämme, että hänellä oli Palatinus-kukkulan asunnon lisäksi kahdeksan maaseutuhuvilaa. Ainakin Tusculumissa ja Antiumissa hänellä oli kirjasto ja ehkä myös Formiaessa.⁷¹ Ciceron

68. Cicero, *Epistulae ad Atticum* 1.9; 1.16; 2.4; 2.20; 2.22; 4.14; 6.3; 8.11; 8.12; 9.9; 12.6; 12.14; 13.4; 13.8; 13.31; 13.32; 13.33; 13.39; 13.48. Phillips (1981) 34, päätelee *Epistulae ad Atticum* 4.14:n pohjalta, että yksityiset kirjastot avasivat ovensa vain harvoille ja valituille; kirjojen lainaaminenkin oli hänen mukaansa harvinaista niiden arvokkuuden takia. Joskus Ciceron lainaamissa tai lukemissa teoksissa oli virheitä, joita hän sitten korjaili (Cicero, *Epistulae ad Atticum* 13.48).

69. Cornelius Nepos, *Atticus* 13.3; 14.1; Cicero, *Epistulae ad Atticum* 4.4a; 4.10; 12.14; vrt. 1.7. Atticuksen kirjureista ks. Phillips (1981) 81–82.

70. Casson (2001) 103.

71. Cicero, *Epistulae ad familiares* 5.6.2; *OCD*, s.v. 'Tullius Cicero, Marcus'; Fedeli (1989) 37. Dix (2000) 450 n. 30, 451 n. 35, epäilee, että Antiumin kirjasto on perustettu vasta 57 eKr. ja että Cicerolla oli kirjasto myös Palatinumilla, mihin viittaisi Cicero, *Epistulae ad*

kirjastojen kohtalo on epäselvä. Ciceron poika selvisi triumviri Marcus Antoniuksen (82–30 eKr.) proskriptioista, mutta ei tiedetä, mitä hänen isänsä kirjastoille tapahtui.

Ciceron kirjastot olivat osittain Atticuksen kokoamia. Alkupalvelulla vuonna 67 Cicero kirjoitti Atticukselle Ateenaan ja pyysi tätä kokoamaan kirjaston itselleen. Muutaman kuukauden päästä hän kirjoitti uudelleen toivoen, ettei Atticus myisi keräämänsä kirjastoa kenellekään muulle. Cicero aikoi hankkia rahat mistä tahansa, jotta saisi kirjaston vanhuutensa iloksi. Eikä tässä kaikki: Cicero kirjoitti uudestaan vielä loppukesällä muistuttaakseen Atticusta vain olemaan myymättä kirjastoaan. Vielä vuoden 66 alusakaan hän ei ollut saanut rahoja kerättyä, mutta vakuutti edelleen ostavansa kirjat. Atticus keräsi myöhemminkin kirjoja Cicerolle.

Toukokuussa 60 Cicero pyysi innokkaiseen sävyyn Atticusta kaikkine joukkoineen, klientteineen ja orjineen valvomaan, ettei yhtäkään Lucius Papirius Paetuksen hänelle lahjoittamista kirjoista katoa. Kirjat olivat kuuluneet Servius Claudiukselle, ja Cicero kaipasi etenkin kreikkalaisia teoksia, joita

familiares 7.23.2; Fanthamin (1996) 38, mielestä kaupunkiasunnoissa ei ollut tilaa kirjastoille, joten tapaus muodostaisi poikkeuksen. Rawsonin (1985) 41, mielestä Antiumin kirjaston puolesta todistaa Antiumista 56 lähetetty kirje (Cicero, *Epistulae ad Atticum* 4.8): "Sen jälkeen todellakin, kun Tyrannio järjesti minulle kirjoja, taloni näyttävät saaneen mielen. Miltä kannalta tosiaan sinun Dionysioksen ja Menofiloksen työ oli tosiasiaa erinomaista. Mikään ei ole suloisempaa, kuin nuo sinun kirjahyllysi sen jälkeen, kun he koristivat minulle kirjat nimilapuin." Parempi todiste Antiumin kirjastosta on Cicero, *Epistulae ad Atticum* 2.6: "Ja niin joko viihdytän itseäni kirjoilla, joiden juhallinen Antiumin paljous minulla on, tai lasken aaltoja..." Vrt. viite 78. Edelleen Rawson perustaa luulonsa Formiaen kirjastosta Formiaesta vuonna 49 kirjoitettuun kirjeeseen (Cicero, *Epistulae ad Atticum* 9.10): "Nyt syttyy rakkaus, nyt en voi sietää kaipausta, nyt mitkään kirjat, mikään kirjallisuus, mitkään opit eivät hyödytä minua." Tästä ei kuitenkaan mitenkään välttämättä seuraa, että Formiaen villalla olisi ollut kirjasto. Thomas Keith Dix (2004) "*The remains of my books*": *Cicero's Library at Antium*, <http://www.camws.org/meeting/2004/abstracts2004/dix.html> [11.9.2006], arvelee, että Cicero olisi koonnut vuonna 57 maanpaosta palattuaan kaikki jäljellä olevat kirjansa kunnostettaviksi verrattain hyvin Publius Clodius Pulcherin edellisvuoden toimilta – Cicero joutui hänen takiaan maanpakoon – säästyneeseen Antiumin villaansa.

hän epäili löytyvän niiden joukosta. Kesäkuussa Cicero toisti pyyntönsä asiallisempaan sävyyn. Kerran Atticus toimi Ciceron välikätenä, kun tämä tarvitsi veljensä Quintuksen kirjastosta erästä Theofrastoksen teosta. Atticus sai tarvittaessa myös lainata Ciceron kirjoja, kuten ehkä keväällä 55.⁷² Arvatenkin Cicero oli hankkinut osan kreikkalaisista kirjoistaan jo omalla Kreikan matkallaan ja Rooman kirjakauppiailta. Tietysti hänellä oli myös runsaasti latinankielistä kirjallisuutta.⁷³ Cicero täydensi kirjastojaan muualtakin: vuonna 44 hän kehui saaneensa Sextus Fadiukselta erään tämän opettajan Nikonin kirjan. Samana vuonna hän kertoi, ettei onnistunut saamaan Varrolta tämän kreikkalaisen filosofi Herakleideen tyyliin kirjoittamaa teosta, mutta oli sitä vastoin tilannut stoalaisen Poseidonioksen velvollisuuksista kirjoittaman kirjan ja stoalaiselta ystävältään Athenodoros Calvukselta siihen kommentaarin; marraskuussa 44 Cicero ilmoitti saaneensa muistion Athenodorokselta.⁷⁴ Ciceron kirjeistä voisi päätellä kreikkalaisen kirjaston kokoamisen olleen Roomassa työlästä ja vaatineen suhteita, rahaa sekä paljon kirjeenvaihtoa.⁷⁵

Kirjat ja kirjastot olivat hyvin tärkeitä Cicerolle; kirjeessään Atticukselle vuodelta 59 hän kertoo viehtyneensä oppineeseen vapaa-aikaan niin paljon, ettei tahdo päästä siitä irti. Hänen teoksissaan *Hortensius*, *Topica*, *De finibus* ja *De divinatione* on kirjastoihin sijoitettuja kohtauksia. Ciceron oma kokoelma oli huomattavan laaja, mutta silti hän vieraili Sullan ja Luculluksen kirjastoissa etsimässä – tai kenties kopioimassa – lisää teoksia.⁷⁶ Cicero ei itse pystynyt huolehtimaan kirjastoistaan vaan hänelläkin oli kirjastonhoitajia; näihin kuuluivat Khrysippos ja Sullankin kirjastossa työskennellyt Tyrannion⁷⁷ sekä Tiro, jota hän pyytää vuonna 45 järjestämään kirjansa ja tekemään niistä luettelon. Kirjakääröjen käsittely oli tarkkaa työtä, ja Cicero kertookin, ettei hän uskalla lähettää kirjoja Tirolle, jos sataa. Kirjaston töissä auttoivat myös Atticuksen lähettämät Dionysios ja Menofilos, joita Cicero kiitteli Antiumin huvilan uudesta hengestä ja kirjakääröjen nimeämisestä. Hän ilmeisesti osti Dionysioksen Atticuksel-

ta, sillä myöhemmin hänellä oli suurta harmia samannimisestä, hänen arvokkaan kirjastonsa johtajana toimineesta orjasta, joka karkasi mukanaan lukuisia kirjoja; hän ei varmaankaan koskaan saanut kirjojaan takaisin.⁷⁸

Cicerolla on täytynyt olla kirjastoissaan kreikkalaisen kirjallisuuden merkittävimmät teokset. Filosofisissa teoksissaan hän mainitsee nimeltä tai lainaa suurinta osaa kreikkalaisista filosofeista; kerran hän löytää ystävänsä kanssa ikään kuin sattumalta Aristoteleen *Topiikan* Tusculumin kirjastostaan; hän esittää suoria lainauksia esimerkiksi *Iliasta* ja Euripideelta. Vuonna 59 Cicero suunnitteli kirjoittavansa teoksen maantieteestä ja listasi joukon aiheesta kirjoittaneita kreikkalaisia – Eratostheneen (n. 275–194 eKr.), Serapionin, Hipparkhoksen (100-luku eKr.) ja ehkä Tyrannionin – joiden teokset hän näytti tuntevan. Cicero tunsi myös esimerkiksi ateenalaisen kyynikkofilosofi Antistheneen (n. 455–360 eKr.) tuotantoa.⁷⁹ Hänenkin kirjastonsa oli sen verran kattava, että se houkutteli kreikkalaisia oppineita.⁸⁰

Varron kirjasto

Marcus Terentius Varro (116–27 eKr.) oli aikansa suurimpia oppineita ja kirjoitti ar-

72. Cicero, *Epistulae ad Atticum* 1.4; 1.7; 1.10; 1.11; 1.20; 2.1; 2.3; 4.11; ks. myös viite 68. Cicero ei koskaan ollut erityisen rikas.

73. Rawson (1985) 41, esittää, että Cicero olisi säilyttänyt osaa lakikirjoistaan Tusculumissa; vrt. Cicero, *Epistulae ad familiares* 7.22.

74. Cicero, *Epistulae ad Atticum* 7.20; 16.11; 16.14. Kreikkalaisesta Athenodoroksesta tuli keisari Augustuksen opettaja; hän oli luultavasti asettunut Roomaan vuoden 44 aikana (*OCD*, s.v. 'Athenodorus').

75. Vrt. Jacob (2000) 89.

76. Cicero, *De finibus* 3.10; *De divinatione* 2.8; *Epistulae ad Atticum* 2.6; 4.10; *Topica* 1; Dix (2000) 441; ks. myös yllä luvut 09 Sullan kirjasto, 09 Luculluksen kirjasto, ja viite 56.

77. Cicero, *Epistulae ad Atticum* 4.4a; *Epistulae ad Quintum fratrem* 3.4.5; 3.5.6; vrt. Rawson (1985) 42; viite 43.

78. Cicero, *Epistulae ad Atticum* 4.4a; 4.5; 4.8; *Epistulae ad familiares* 5.9.2; 5.10a.1; 13.77.3; 16.18; 16.20; vrt. Casson (2001) 73.

79. Cicero, *Topica* 1; *Epistulae ad Atticum* 1.20; 2.5; 2.6; 4.6; 12.38a. Tietysti suoria lainauksia on mahdollista esittää myös puhtaasti muistinvaraisesti.

80. Marshall (1976) 259–60.

violta 620 kirjaa. Hän opiskeli Ateenassa Akatemian johtaja Antiokhos Askalonilaisen (n. 130–68 eKr.) johdolla. Sisällissodassa Varro kuului Pompeiuksen kannattajiin, mutta Julius Caesar armahti ja nimitti hänet ensimmäisen julkisen kirjaston rakennusprojektin suunnittelun johtoon. Projekti epäonnistui Caesarin murhan takia, missä yhteydessä ilmeisesti Marcus Antonius proskriptoi Varron omaisuuden; Varron kirjasto Casinumissa tuli ryöstetyksi. Varro säilytti kuitenkin henkensä ja vietti lopun elämänsä syrjään vetäytyneisyydessä.⁸¹

Varroa pidettiin yleisesti aikansa oppineimpana roomalaisena, joten on selvää, että hänellä on täytynyt olla suuri kirjasto. Casson pitää todisteena tästä myös Varron kirjoittamaa teosta *De re rustica*, jonka alussa Varro listaa aiheesta kirjoittaneita kreikkalaisia; ehkä hän omisti valtaosan näiden teoksista. Casson arveleekin Varron kirjoittamien teosten lukumäärän ja niiden oletettavasti vaatiman lähdeaineiston pohjalta, että hänen kirjastonsa oli Ciceron ja Atticuksen kirjastoja suurempi.⁸² Luultavasti Cicero myös vieraili Varron kirjastossa.⁸³ Varro kirjoitti kirjastoista jopa teoksen, joka ei ole säilynyt⁸⁴ – hän onkin ensimmäisiä tunnettuja kirjastotieteilijöitä. Hänen kirjajensa alkuperästä ei ole mitään tietoa, mutta osan hän lienee hankkinut Ateenassa oleskellessaan. Osa Varron kirjoista saattoi päätyä Marcus Antoniuksen kautta Augustukselle ja tämän Palatinus-kukkulalle Apollon tempppelin yhteyteen perustamaan kirjastoon.⁸⁵

Herculaneum: Villa dei Papiri

Villa dei Papirin kirjasto Herculaneumissa tarjoaa ainutlaatuista todistusaineistoa villojen kirjastoista ja on ainoa varmuudella tunnistettu roomalaisen yksityiskirjaston raunio. Kirjastohuoneen on huomautettu sijainneen lähellä peristyyliä, joka muistutti Ciceron ja Augustuksen ajalla vaikuttaneen arkkitehti Vitruviuksen kuvausten gymnasiumia tai palestraa ja jossa lukeminen olisi tapahtunut. Itse kirjastohuone oli neliön muotoinen ja seinät noin 3 metriä pitkät, seinillä oli kirjahyllyjä ja huoneen keskellä noin 180 cm korkea kirjakaappi. Kirjasto

liittyneenä peristyyliin muistutti Aleksandrian ja Pergamonin kirjastoja pienoiskoossa. Huoneesta löydettiin 1787 kirjakääröä, jotka olivat pahoin palaneet; suuri osa oli kuitenkin luettavissa, ja kääröjen todettiin olevan enimmäkseen kreikkaa, valtaosa niistä käsittelee epikurolaisuutta ja monet olivat Roomassakin vaikuttaneen epikurolaisen filosofi Filodemoksen (n. 110–30 eKr.) kirjoittamia.⁸⁶ Villan on arveltu kuuluneen Julius Caesarin ottoisalle, Lucius Calpurnius Piso Caesoniukselle, joka ilmeisesti oli hyvissä väleissä Filodemoksen kanssa.⁸⁷

81. Appianos, *Bella civilia* 4.47; Cicero, *Orationes Philippicae* 2.104–105; Gellius, *Noctes Atticae* 3.10.17; Varro, *De re rustica* 3.5.9–10; *OCD*, s.v. 'Varro.' Isidorus, *Etymologiae* 6.5.1–2: "Caesar antoi Marcus Varrolle tehtäväksi koota [tai rakentaa] niin suuret kirjastot kuin mahdollista. Kuitenkin ensimmäisenä Rooman yleisölle avasi kirjastoja Pollio, yhtä aikaa kreikkalaisia ja latinalaisia, lisättyään atriumiin kirjailijoiden patsaita, koska hän oli rakentanut kaikkein mahtipontisimmilta saadusta sotasaaalista." Suetonius, *Divus Iulius* 44.1–2: "hän ryhtyi... avaamaan yleisön käytettäväksi niin suuret kreikan- ja latinankielisiä teoksia sisältävät kirjastot kuin suinkin mahdollista, määräten Marcus Varron hankkimaan ja järjestämään teoksia... (suom. J. A. Hollo)" Varro kirjoittaa museonsa sijaitsevan Casinumissa ja se on luultavasti sisältänyt kirjaston. Rawson (1985) 41, esittää (viitaten Cicero, *Epistulae ad familiares* 9.4), että Varrolla olisi ollut kirjasto myös Tusculumissa.

82. Varro, *De re rustica* 1.1.7–10; Casson (2001) 70. Aiheesta kirjoittaneiden mainitseminen voi tietysti olla myös pelkästään kirjallinen konventio. Emme tarvitse todisteeksi Varron kreikantaidosta sitä, että hän lainaa kreikkalaista Aristarkhosta (Gellius, *Noctes Atticae* 3.10.7). Varron oppineisuudesta: Augustinus, *De civitate Dei* 6.2; Dionysios Halikarnassoslainen, *Antiquitates Romanae* 2.21; Gellius, *Noctes Atticae* 4.16.1; Seneca, *Ad Helviam* 8.1; Quintilianus, *Institutio oratoria* 10.1.95; 12.11.24.

83. Cicero, *Epistulae ad familiares* 9.4: "Cicero Varrolle... Jos sinä et oikein [voit], me kiirehdimme luoksesi. Jos kirjastossasi on puutarha, mitään ei tule puuttumaan."

84. *RE* Suppl. 6.1220.

85. Ovidius, *Tristia* 3.1.59–68; Suetonius, *Divus Augustus* 29.3; Dix, 461 n. 64. Palatinumin kirjastosta ja varsinkin kirjaston latinalaisesta kirjallisuudesta sekä keisarillisesta sensuurista ks. Nicholas Horsfall (1993) 'Empty Shelves on the Palatine', *Greece & Rome* 40.1. 58–67. Horsfallin mukaan Atticus oli luultavasti mukana kirjaston järjestelyissä.

86. Callmer (1944) 155–56; Joseph Jay Deiss (1989) *Herculaneum: Italy's Buried Treasure, Revised and Updated Edition*, Malibu: J. Paul Getty Museum, 68–71; Blanck (1992) 158–60; Dix (2000) 448–54; Casson (2001) 74–75.

87. Cicero, *In Pisonem* 68; Deiss (1989) 72.

Tiziano Dorandin mukaan Filodemos olisi omistanut kirjaston ja itse villa olisi ollut idealisointi Epikuroksen (n. 341–270 eKr.) puutarhasta Ateenassa; niinpä villa olisi ollut tärkeä epikuroalaisuuden keskus Italiasa. Paitsi että valtaosa kääroistä sisälsi Filodemoksen teoksia, niiden joukossa oli myös päiväkirjoja ja sellaisten teosten käsikirjoituksia tai luonnoksia, jotka Dorandin mielestä saattoivat kuulua vain Filodemokselle. Filodemos saapui Roomaan 80–70-luvulla eKr. Ateenasta, missä hän kenties oli jo aloittanut kirjastonsa keräämisen. Ei kuitenkaan tiedetä tarkkaan milloin Filodemos siirtyi kirjastoineen Campaniaan asumaan. Kirjakääröjen joukossa oli useiden filosofien teoksia: Platonin (427–347 eKr.), Epikuroksen (341–270 eKr.), epikurolaisten Polystratoksen, Demetrios Lakonialaisen, Koloteen ja Metrodoroksen, skeptikko Karneadeen (n. 214–128 eKr.) ja stoalaisen Khrysippoksen (n. 280–205 eKr.). Kirjasto oli käytössä vielä joitakin vuosia Filodemoksen kuoleman jälkeen, kunnes Vesuviuksen purkaus lopulta hautasi sen vuonna 79 jKr.⁸⁸ On hyvin mahdollista, että roomalainen runoilija-filosofi Lucretius (n. 98–55 eKr.) tutustui juuri tässä kirjastossa Epikuroksen teokseen *Luonnosta*.

Voittaja voitetaan

Roomalaiset kirjastot saivat alkunsa samoihin aikoihin, kun papyrus ja kreikkalainen kirjallisuus saapuivat Roomaan. Ensimmäisellä latinalaisella kirjailijalla Livius Andronicuksella näyttää olleen kreikkalainen kirjasto käytettävissään jo ennen vuotta 240 eKr. Tempelit saattoivat tuoda uskontoon liittyvää kirjallisuutta kreikkalaisesta maailmasta jo tätäkin aikaisemmin. Ilmeisesti myös teatterimanagerit keräsivät kirjastoja. Ensimmäinen meille säilyneessä antiikin kirjallisuudessa mainittu kirjasto on kuitenkin vasta Aemilius Paulluksen sotasaaliina 168 eKr. tuoma kirjasto.

Varhaisimpina aikoina kreikkalaisia kirjoja hankittiin Etelä-Italian kreikkalaissiirtokunnista ja kenties Roomaan satunnaisesti matkanneilta kauppiailta. Myöhemmin kirjoja ostettiin Kreikan matkoilta. Kirjoja saatiin myös tilata jopa Aleksandriasta asti.

Suurimmat ja merkittävimmät kokoelmat tuotiin sotasaaliina. Jotkut kreikkalaiset oppineet toivat mukanaan omia kirjojaan Roomaan saapuessaan. Tasavallan lopulla Kreikan matkat yleistyivät roomalaisen aristokraatin koulutuksen huipentumana, ja matkoilta mukaan tarttui varmasti lukuisia kirjoja. Tämän jälkeen kreikkalaista kirjallisuutta oli saatavilla joissakin yksityisten omistamissa kirjastoissa, joista ainakin osa oli ystäville, klienteille ja joillekin oppineille avoimia. Aristokraattien piireissä kirjat levisivät myös yksityiskopioina. Kopiointia rajoitti kirjojen kalleus, eikä monella ollutkaan varaa kirjaston hankkimiseen – jopa Ciceron varat tuntuivat riittämättömiltä.

Kirjaston omistajat kuuluivat ehkä aivan ensimmäisiä tasavallan aikaisia keräilijöitä lukuun ottamatta eliittiin; eräs syy oli kirjojen kalleus. Keisariajalle tultaessa kirjastoista oli tullut muotia, ja statussymboli ne olivat olleet ilmeisesti jo varhain, elleivät aina; viimeistään Vitruviuksen kirjoittaessa keisari Augustuksen aikana teoksensa arkkitehtuurista patriisien taloissa kuului olla kirjasto. Jotkut hankkivat kirjastoja pelkiksi koristeiksi; arvonsa tuntevan piti näyttää myös oppineelta – ainakin ulkoisesti. Keisariajalla kirjastoista tuli ikään kuin yksi huvitus monien muiden joukkoon, kun julkisia kirjastoja rakennettiin kylpylöiden ja palestrojen yhteyteen. Kirjojen koristeellisuus lisääntyi ja niistä tuli arvokkaita taideteoksia myös materiaalisesti. Kirjastojen ja kirjojen omistajat halusivat erottautua massasta ja osoittaa kuuluvansa oppineiden ja yhteiskunnan parempiossaisten joukkoon – huipukalliin kirjaston omistaminen olikin varma merkki korkeasta sosiaalisesta asemasta. Niinpä kirjastojen omistajat eivät usein olleet mitään oppineita sanan nykyisessä merkityksessä vaan pikemminkin oppineisuuden ystäviä – tai sitten filosofi Senecan (n. 4 eKr.–65 jKr.) ja satiirirunoilija Juvenalisen (n. 60–n. 135 jKr.) pilkkaamia ulkoisilla merkeillä koreilijoita.⁸⁹ Toki oli myös

88. Tiziano Dorandi (1995) 'La 'Villa dei Papiri' a Ercolano e la sua Biblioteca', *Classical Philology* 90.2, 168–69, 172, 174–75.

89. Ks. viite 7.

monia kirjallisuudesta aidosti kiinnostuneita. Lisäksi omistajat kuuluivat poliittisesti aktiiviseen luokkaan, ja jos he pääsivät kiinnostuneita tutkimaan kokoelmiaan tai tutustuivat niihin itse vapaa-ajallaan, oli tällä kulttuurista merkitystä. Tasavallan loppuaikoina eliitin lapset olivat yhä useammin kreikkalaisten kotiopettajien koulimia, ja saatavilla ollut kirjasto toimi tärkeänä elementtinä opetuksessa.

Aemilius Paulluksen sotasaaliskirjasto toimi Scipion kulttuuripiirin innoittajana. Eräs tunnetuimmista piirin jäsenistä ja kirjaston käyttäjistä oli kreikkalainen historioitsija Polybios. Kirjaston epäajantasaisuus saattoi olla syy roomalaisten kirjalliselle maulle, joka suosi Kreikan klassista kautta hellenistisen kustannuksella. Kirjasto vauhditti stoalaisen filosofian maihinnousua Roomaan. Sullan Ateenasta ryöstämä kirjasto sisälsi Aristoteleen teoksia tai ehkä jopa Aristoteleen kuuluisan, kauan kadoksissa olleen kirjaston ja houkutti kreikkalaisia oppineita Roomaan. Luculluksen sotasaaliskirjastosta tuli Roomaan saapuvien kreikkalaisten oppineiden majapaikka, mitä Plutarkhos myöhemmin kiittelee. Kirjasto oli avoin kaikille Luculluksen klienteille ja ystäville. Luculluksen kirjaston kokoelmiin kuului Aristoteleen kommentaareja ja stoalaisten teoksia. Herculaneumissa sijainnut Villa dei Papirin kirjasto oli epikurolaisuuden merkittävä keskus.

Antiikin kirjallisuuden kautta kuuluisiksi tulleita yksityiskirjaston omistajia olivat Atticus, Cicero ja Varro, jotka olivat aidosti kiinnostuneita kirjallisuudesta ja kreikkalaisesta kulttuurista. Atticus keräsi kirjoja Kreikasta ja toimitti niitä ystävilleen, kuten Cicerolle. Ciceron kirjeet osoittavat kuitenkin, että kreikkalaisen kirjaston kokoaminen oli työlästä ja vaati suhteita sekä paljon kirjeenvaihtoa ja matkustelua.

Cicerolla oli ainakin kolme kirjastoa. Hänenkin kirjastonsa houkuttelivat kreikkalaista oppineistoa, sillä niiden kokoelmiin kuului lukuisia kreikkalaisen kirjallisuuden merkkiteoksia. Kirjasto edusti Cicerolle aivan erityistä oppineisuuden ilmapiiriä, mikä ilmenee hyvin muutamissa hänen teoksis-

saan, joiden filosofiset keskustelut sijoittuvat kirjastoihin.

Oppinut Varro oli ensimmäinen tunnettu roomalainen kirjastotieteilijä; hän kirjoitti kirjastoista teoksen ja hänellä oli myös suuri kirjasto käytettävissään. Julius Caesar nimitti Varron suunnittelemansa Rooman ensimmäisen julkisen kirjaston rakennusprojektin johtoon, mutta kirjasto valmistui vasta keisari Augustuksen ajalla Asinius Pollion johdolla. Julkisten kirjastojen perustamisen ja kirjakaupan alkamisen myötä kreikkalainen kirjallisuus tuli olemaan teoriassa jokaisen roomalaisen ulottuvilla.

Kirjastoilla oli ratkaisevan suuri kulttuurihistoriallinen merkitys. Roomalaisten kulttuurinen suuntautuneisuus kohti Kreikkaa ja hellenististä maailmaa ilmeni jo varhain, sillä Karthagon kirjallisuus ei heitä kiinnostanut. Karthagolaisesta kirjallisuudesta tuomisen arvoiseksi katsottiin vain Magon maanviljelystä käsittelevä teos, kun taas idästä näytti kelpaavan kirja kuin kirja. Esimerkiksi Aemilius Paulluksen tuoma kirjasto sisälsi valtavan määrän kreikkalaisten oppineiden teoksia. Kirjastojen saapuminen ei voinut jäädä vaille merkittäviä seurauksia. Kreikkalaiset oppineet alkoivat matkustaa kirjojen perässä Roomaan. Kaupunkiin muodostui oppineiden seurueita, kuten esimerkiksi Scipion piiri, joihin kuului sekä kreikkalaisia että roomalaisia runoilijoita, kirjailijoita, filosofeja ja aristokraatteja.

Kirjastojen mukana ja oppineiden piirien kautta kreikkalainen sivistys levisi Roomaan ja muodostui peruuttamattomaksi osaksi roomalaista korkeakulttuuria. Kreikkalainen filosofia, erityisesti stoalaisuus ja epikurolaisuus, rantautui Roomaan. Roomasta tuli merkittävä kulttuurikeskus. Roomalaiset sotapäälliköt ymmärsivät kreikkalaisten kirjastojen arvon mutta eivät kyenneet ennakoimaan niiden anastamisen kaikkia vaikutuksia omaan kulttuuriinsa. Kuten usein, seurauksen näkemiseen vaadittiin runoilija – Horatius (65–8 eKr.): ”Voitettu Kreikka voitti valloittajansa ja teki taiteet tunnetuksi maalaisessa Latiumissa.”⁹⁰

90. Horatius, *Epistulae* 2.1.156–57.

MARKO JUNKKARINEN

Maailmankuva- tutkimus historian "aputieteenä"

Maailmankuvan käsitettä käytetään laajasti sekä arkikielessä että tieteellisissä esityksissä. Historia ei muodosta tässä suhteessa poikkeusta. Usein käsitteen tarkempi määrittely tai sen tarjoamat metodiset mahdollisuudet jäävät vähemmälle pohdinnalle. Marko Junkkarinen esittelee maailmankuvatutkimuksen mahdollisuuksia historiatieteen näkökulmasta.

■ Markku Hyrkkänen käsittelee laajasti vuonna 2002 ilmestyneessä kirjassaan *Aatehistorian mieli* mentaliteetin ja maailmankuvan merkitystä historian tutkimuksessa. Yhdyn hänen käsitykseensä siitä, että mentaliteettihistorialle ja historialliselle maailmankuvatutkimukselle ei ole löydettävissä yksiselitteisiä määritelmiä; jokaisen tutkijan on itse formuloitava ne tutkimusteeman ja –ongelman mukaan. Vaikka kiistattomia käsitteenmäärittelyjä onkin harvoin löydettävissä, ei se anna tutkijalle oikeutta sivuuttaa aiheesta käytyä käsitehistoriallista ja -teoreettista keskustelua. Keskeisten käsitteiden määrittely ei voi olla pelkästään tutkijan omista lähtökohdista ja tutkimustehtävästä riippuvainen. Vuoropuhelu maailmankuvatutkimuskentän kanssa tieteenalasta riippumatta tarjoaa tutkijalle hyvät lähtökohdat oman näkökulman modifiointiin ja perusteluihin. Lisäksi kun maailmankuva-käsitteen laajuus ja sisältö vaihtelee tieteenaloittain ja tieteiden sisälläkin huomattavasti.

Hyrkkänen keskittää mielenkiintonsa maailmankuvan ja mentaliteetin väliseen suhteeseen lähinnä funktionalistiselta kannalta. Hän myöntääkin avoimesti, ettei tässä yhteydessä ryhdy etsimään mitään maailmankuvan kiistatonta määritelmää, vaan tukeutuu lähinnä Juha Mannisen määritte-

lyyn. Maailmankuvatutkimusta tekeväälle käsitteen historia, kansainväliset poikkiteolliset määritellyt ja niiden soveltaminen omassa tutkimuksessa saattavat avata mahdollisuuksia tuoreisiin oivalluksiin, jotka eivät ole pelkällä kotimaisella ja historiatieteeseen nojaavalla keskustelulla saavutettavissa.

Suurin osa maailmankuvatutkimuksen traditiosta nojaa muihin oppialoihin kuin historiaan, kuten esimerkiksi kulttuuriantropologiaan, psykologiaan, kasvatustieteeseen, sosiologiaan, filosofiaan ja kirjallisuustieteeseen. Jos tutkii maailmankuvaa, on tiedettävä mitä se käsitteenä pitää sisällään ja miten sitä on määritelty. Tutkijan on ymmärrettävä peruskäsitteidensä historiallisuus ja kiistanalaisuus, kuten vastikään ilmestyneessä *Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistorian* johdannossakin todetaan.¹

Monet tieteenalat käyttävät maailmankuva-käsitettä varsin vapaasti ja useimmiten tarkemmin määrittelemättä mitä sillä tarkoitetaan. Esittelen lyhyesti, miten olen hyödyntänyt maailmankuva-käsitettä omassa 1700-luvun Yhdysvaltain aatehistoriaa käsittelevässä tutkimuksessani. Samalla tuon esiin eri tieteenalojen maailmankuva -termin käsittelytapoja lähinnä kansainvälisen tutkimuksen kautta.² Ekskursion tavoitteena on osoittaa kuinka tärkeä osa maailmankuvatutkimuksella on inhimillisen kulttuurin ymmärtämisen kokonaisuudessa. Tarkoituksenani ei ole lisätä maailmankuvatutkimusta tekevien tutkijoiden ahdistusta määritelmien moninaisuudella ja ristiriitaisuuksilla, vaan tarjota aineksia ”oman” määritelmän löytämiselle. Ei ole olemassa yhtä, tyhjennettävää maailmankuvan määritelmää, jota voisi soveltaa yleispätevästi tieteenalasta ja tutkimusasetelmasta riippumatta.³

1. Matti Hyvärinen et al. (toim.) (2003) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, Tampere: Vastapaino, 10.

2. Laajempaan maailmankuvatutkimukseen liittyvään tutkimusperinteeseen, erityisesti käsitteellisestä näkökulmasta, voi esimerkiksi tutustua osoitteessa http://www.dbu.edu/naugle/pdf/worldview_bibliography.pdf

3. Luonnontieteellisen maailmankuvan, jossa lähtökohdaksi on perinteisesti vain tieteellisin menetelmin hankitun tiedon luotettavuus, käsittelemisen olen tässä yhteydessä tietoisesti jättänyt pois.

”Maailmankuvan esihistoria” – saksalaiset romantikot ja filosofit

Mielestäni maailmankuvatutkimuksen peruslähtökohta on selvittää itselleen ja valita tutkimustradition kautta sellainen maailmankuvan määritelmä, joka parhaiten tukee omaa tutkimusasetelmaa. Vaikka kyseessä olisikin historiatieteellinen tutkimus, on itsestään selvää ettei määritelmien perustaksi riitä pelkästään yhden tieteenalan tutkimusperinteen hallitseminen. Käsitteen historian tuntemuksestakin voi olla paljon hyötyä.

Maailmankuva (*Weltanschauungen*)-käsite on peräisin saksalaisesta kirjallisuudesta romantiikan aikakaudella.⁴ Ensimmäisenä käyttäjänä pidetään Immanuel Kantia (1724–1804) vuonna 1790 teoksessaan *Arvostelmakyvyn kritiikki (Kritik der Urteilkraft)*, jossa maailmankuva käsitettiin lähinnä maailman tutkiskeluksi ja pohdiskeluksi aistihavaintoja hyväksi käyttäen. 1800-luvun alussa saksalaisen romantiikan edustajat kuten Johan G. Fichte (1762–1814) ja Friedrich Schelling (1775–1854) käyttivät myös maailmankuva-käsitettä; ensin mainittu pitkälti samassa merkityksessä kuin Kant, mutta jälkimmäinen paljon teoreettisemmassa merkityksessä. Schellingille maailmankuva oli tietoinen apuväline ymmärtää ja tulkita ympäröivää universumia ja olioita. Martin Heidegger (1889–1976) onkin myöhemmin todennut, että Schellingin käyttämässä merkityksessä kuvaavampi termi olisi maailmaperspektiivi tai maailmanperspektiivi.⁵ Keskeistä oli kuitenkin käsitteen merkityksen muuttuminen aistihavaintojen tasolta tiedollisen pohdinnan tasolle 1800-luvun loppuun mennessä. Samalla käsitettä alettiin pohtia myös germaanisen tiedemaailman ulkopuolella.⁶

Romantikkojen ohella maailmankuvan määrittelyyn osallistui saksalaisen filosofian edustajat G. W. F. Hegelistä (1770–1831) Friedrich Nietzscheen (1844–1900). Hegelille maailmankuvalla oli tärkeä sija hänen historianfilosofisessa kokonaisnäemyksessään. Yksinkertaistaen maailmankuvat, sekä yksilölliset että kansalliset, olivat Hegelille maailmanhengen ilmentymiä historian dialektiikassa. Saksalaisen kielialueen

ulkopuolella ensimmäisiä maailmankuvasta tai paremminkin elämäncuvasta kiinnostuneita filosofeja oli Sören Kierkegard (1813–55), joka näki maailmankuvan elämän tarkoituksen ja merkityksen ymmärtämisen välineenä. Saksalaisessa tieteellisessä keskustelussa 1800-luvun lopulla muodostui uusi aatteellinen suunta, elämäntilfilosofia (*Lebensphilosophie*), joka syvensi maailmankuvakeskustelua. Yksi tunnetuimmista koulukunnan edustajista oli Wilhelm Dilthey (1833–1911). Modernin hermeneutiikan perustajaksi luonnehdittu saksalainen filosofi oli myös ensimmäinen tutkija, joka teoretoisi *Weltanschauungen*-termiä modernissa merkityksessä. Yksinkertaisuudessaan hän määritteli maailmankuvan seuraavasti: se oli yksilön reaktio siihen millainen maailma pitäisi olla tai millaiseksi sen pitäisi tulla – eräänlainen tosiasioiden, arvojen ja päämäärien synteesi.⁷ Jokaisella yksilöllä on

4. Maailmankuvan rinnastamista *Weltanschauungen*-käsitteeseen voi jossain mielessä pitää ongelmallisena, sillä tutkijat pitävät sitä enemmänkin maailmankatsomuksen synonyymina. Ks. esim. Pauli Annala (1998) 'Ihme – köyhän miehen lottovoitto'. *Teologinen aikakauskirja*, no. 8, 491–492. *Weltbild* tai *Weltauffassung* ovat esim. Von Wrightin (1997) käyttämiä käännöksiä maailmankuvalle. Kuitenkin englanninkielinen *world view* -termi käännetään usein joko maailmankuvaksi tai -katsomukseksi. Mielestäni maailmankuva käsitteen merkitys on laajempi ja siihen voi sisällyttää mm. maailmankatsomuksen ja ideologian. Maailmankuva on yksilötasolla mielekkäämpi, sillä se on jokaisella, kun taas muut edellä mainitut vaativat aktiivista merkitysellistämistä.

5. Martin Heidegger (1982, c1927) *The Basic Problems of Phenomenology*, Indiana University Press. 4–5. Myös Hegel, Ranke ja Schleiermacher käyttivät maailmankuva-käsitettä pienemässä määrin. Ks. Karl-Siebert Rehberg, (1999) "'W" und Menschenbilder- zur Verfallsgeschichte eines Begriffes', teoksessa Johannes Rohbeck (toim.) *Philosophie und Weltanschauungen*, Dresden: Thelem, Univ.Verl., 67. Hanna Barbara Gerl-Falkovitz (1999) 'Weltanschauung, Romano Guardinis Konzeption', teoksessa Johannes Rohbeck (toim.) *Philosophie und Weltanschauungen*, Dresden: Thelem, Univ.Verl., 103. Martin Heidegger (1985, c1936) *Schelling's Treatise on the Essence of Human Freedom*, Athens: Ohio University Press, 17–18 & Rüdiger Zill (1999) 'Gebrochene Strahlen, zersplitterte Spiegel. Zur Partikularisierung der Weltbetrachtung', teoksessa Johannes Rohbeck (toim.) *Philosophie und Weltanschauungen*, Dresden: Thelem, Univ.Verl., 185–190.

6. David K. Naugle (2002) *Worldview. The history of the concept*, Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 61, 64.

7. Hajo Holborn (1968) 'The History of Ideas', *The American Historical Review*, vol. 73, no. 3, 688.

toisin sanoen kokonaisvaltainen tulkintatai merkitysrakenne elämästään ja sen suhteesta ympäröivään maailmaan.⁸ Diltheyn mukaan maailmankuva muuttuu kulttuurien, ajanjaksojen, ilmaston rodun, kansallisuuden ja valtiollisen kehityksen mukaan. Maailmankuva oli Diltheylle siis historian tuottama konstruktio.⁹ Ajatuksen pääpiirteissään jakoi myös Friedrich Nietzsche, joka piti maantieteellistä sijaintia ja historiallista kontekstia tärkeimpinä maailmankuvan muokkaajina.¹⁰

Fenomenologia ja eksistenssi-filosofia maailmankuvan rakentajina

Tultaessa 1900-luvulle keskustelu maailmankuvateemasta kiihtyi. Edmund Husserl (1859–1938), fenomenologian perustajaksi luonnehdittu, jatkoi pitkälti oppi-isänsä Diltheyn ideologista perintöä, mutta toi oman lisänsä maailmankuvan määrittelyyn. Husserlin mukaan maailmankuva on aikakausi- ja miljösidonnainen, jatkuvasti muuttuva. Taide, uskonto ja yhteiskunta ovat kokonaisuuksia, joiden kautta vallitsevaa maailmankuvaa voidaan hahmottaa. Maailmankuvan henkilökohtaisuus ja yksilöllisyys ovat hänen teoriasensa peruslähtökohtia.¹¹

Saksassa 1920-luvulla vaikuttanut filosofinen suuntaus, eksistenssifilosofia, ryhtyi pohtimaan ihmisen olemisen problematiikkaa. Maailmankuvalla oli siinä keskeinen osansa. Koulukunnan edustajat Karl Jaspers (1883–1969) ja Martin Heidegger (1889–1976) pohtivat myös maailmankuvaa. Jaspersille maailmankuva ilmeni ytimekkäästi maailman ymmärtämisen kuvana ja asenteiden kombinaationa, joka on jatkuvassa liikkeessä ja muutoksessa. Heidegger on teoksessaan *Die Grundprobleme der Phänomenologie* on käsitellyt maailmankuvan suhdetta filosofiaan. Hänen mukaansa filosofialla on merkittävä rooli maailmankuvan välitysprosessissa. Heidegger liittää maailmankuvan ja maailmassa olevan ihmishubjektin, *Daseinin*, toisiinsa. Maailmankuva kuuluu jokaiseen *Daseiniin* ja määrittyy aivan kuin *Dasein* itse historiallisessa kontekstissa.¹² Tästä näkökulmasta maailmankuva on yksinkertaisesti ihmisen filosofinen

ajattelu ja kokonaisvaltainen käsitys elämästä. Maailmankuva on kuin työkalu, joka auttaa ihmistä ymmärtämään paikkansa maailmassa. Se voi pohjautua esimerkiksi pohjautuen taikauskoon tai tieteelliseen tietoon, mutta silti sitä voidaan kutsua maailmankuvaksi.¹³ Heidegger on samaa mieltä edeltäjiensä kanssa ympäristön keskeisestä roolista maailmankuvan muodostajana.¹⁴ Saksalaisessa historiantutkimuksen traditiossa käsittehistorialla onkin ollut keskeinen rooli. Maailmankuvan filologista alkuperää ja määrittelyjä on tutkittu 1900-luvun alusta näihin päiviin saakka.¹⁵

Amerikkalaisen antropologian esiinmarssi

Amerikkalaisessa antropologian tutkimusperinteessä maailmankuvan määrittelyä on harrastettu 1950-luvulta lähtien. Robert Red-

Michael Ermath (1981, c1978) *Wilhelm Dilthey: The Critique of Historical Reason*, Chicago: University of Chicago Press, 325.

8. Ermath (1981) 119.

9. Wilhelm Dilthey (1976) 'The Types of World-view and their Development in the Metaphysical Systems', teoksessa H.P. Rickman (toim.) *Wilhelm Dilthey. Selected Writing.*, Cambridge: Cambridge University Press, 139. Gerhard Schönrich (1999) 'Weltanschauung als faule Vernunft', teoksessa Johannes Rohbeck (toim.) *Philosophie und Weltanschauung*. Dresden: Thelem, Univ.-Verl., 41. Ermath (1981) 324–326. Kaikesta huolimatta hän ei väittänyt, että maailmankuvan muodostuminen on riippuvainen pelkästään ajasta ja olosuhteista; yksilön persoonallisuus on myös vaikuttamassa. Ks. Ermath (1981) 326. Dilthey näki, että oli olemassa kolmenlaisia maailmankuvia: naturalistisia, subjektiivisen idealistisia ja objektiivisen idealistisia. Ks. myös Peter L. Berger & Thomas Luckmann (1994, c1966) *The Social Construction of Reality*, Helsinki: Like, p.17. Diltheyn ideoista verrattuna Max Planckin Welt-bildiin, ks. Herbert W. Gernand & W. Jay Reedy (1986) 'Planck, Kuhn and Scientific Revolutions', *Journal of the History of Ideas*, vol.47, no.3, 472–473.

10. Naugle (2002) 101.

11. Edmund Husserl (1981) 'Philosophy as Rigorous Science', teoksessa Peter McCormick & Frederick A. Elliston (toim.) *Husserl. Shorter Works*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 186, 190–191, 195.

12. Heidegger (1982, c1927), 3–4, 7–10. Heidegger on samaa mieltä Diltheyn kanssa siitä, että maailmankuva aivan kuin *Dasein* määrittyy pääosin ympäristökijöistä.

13. Richard Rorty (1992) 'Heidegger, Contingency, and Pragmatism,' teoksessa Hubert Dreyfus & Harrison Hall (toim.) *Heidegger: A Critical Reader.*, Cambridge: Blackwell Publishers, 219. Schönrich (1999) 37.

14. Naugle (2002) 159–161.

15. Ks. Naugle (2002) 56–57.

field (1897–1958) näki maailmankuvan näyttämönä, jolla jokainen yksilö näkee itsensä, muut ja ”puhuu vuorosanansa”. Ihminen organisoii ja strukturoi kaiken olevan maailmankuvansa avulla. Clifford Geertz (s. 1923) lähestyy maailmankuvan käsitettä antropologisesta näkökulmasta. Hänelle maailmankuva on yksilön kuva (*picture*) siitä, kuinka asiat ovat todellisuudessa. Siihen kuuluvat yksilön käsitykset luonnosta, itsestä, yhteiskunnasta ja ”toisesta”.¹⁶ Kenneth Boulding (1910–93) määrittelee maailmankuvan konkreettiseksi kognitiiviseksi rungoksi, jonka yksilö voi tuoda esiin kosmologian, filosofian, etiikan, uskonnollisen rituaalin ja tieteellisten uskomustensa kautta. Tästä rungosta huolimatta suurin vaikeus maailmankuvan tutkimisessa Bouldingin mukaan on kuitenkin sen implisiittinen luonne.¹⁷

Kolmannen näkökulman maailmankuvatutkimuksen problematiikkaan tarjoaa W. T. Jones (s. 1910). Uskomus on hänen teoriansa keskuskäsite. Tiivistäen Jones pitää maailmankuvaa lähinnä joukkona uskomuksia. Tavallisesti nämä uskomukset pystytään selvittämään analysoimalla merkityksiä, jotka ovat useimmiten piilevinä persoonan käyttäytymisessä. Kaikessa toiminnassa on piilomerkityksiä, jotka paljastuvat vain tarkalla havainnoinnilla. Jones haluaa kiinnittää huomiota siihen, että maailmankuvaan sisältyvät kaikki inhimilliset kokemukset, joilla on oma rooli inhimillisen kokemuksen selittämisessä. Maailmankuva on ikään kuin joukko erilaisia tekijöitä yksilön uskomus kentässä.¹⁸

Neljäs antropologisesta tutkimusperinteestä tuleva määritelmä on Michael Kearneyn tutkimuksiin pohjaava. Hänen mukaansa maailmankuvatutkimuksen tehtävänä tulisi olla vaikeasti havaittavien käsitysten paljastaminen todellisuuden luonteesta. Näiden käsitysten ymmärtämiseksi tarvitaan kognitiivisia kategorioita, joista maailmankuvan eri ulottuvuudet rakentuvat. Näitä ovat muun muassa minä, toinen, suhde, luokittelu, tila, aika ja kausaalisuus.¹⁹ Maailmankuva itsessään Kearneyn mukaan rakentuu piileviin oletuksiin, arvoihin, ihmisluontoon, luontoon, yliluonnolliseen, py-

hään, maalliseen, uskomuksiin, uskonnollisiin asenteisiin, persoonien välisiin suhteisiin ja maantieteelliseen ympäristöön.²⁰ Yksinkertaistaen yksilön maailmankuva koostuu tavasta miten hän ajattelee itsestään, luonnosta, tilasta ja ajasta. Yksilön lisäksi maailmankuva on mahdollista määrittää myös ryhmille. Tästä näkökulmasta maailmankuva rakentuu joukosta käsityksiä ja oletuksia maailmasta.²¹ Folkloristiikan alalla maailmankuva on viimeaikaisessa kansainvälisessä keskustelussa nähty yksilökeskeisestä näkökulmasta. Esimerkiksi Linda Déghin (s. 1920) mukaan maailmankuva on todellisuuden kokonaistulkinta, joka pohjautuu yksilön kokemuksiin ja havaintoihin.²²

Maailmankuva uskontotieteessä ja psykologiassa

Uskontotieteessä maailmankuvatutkimuksella on ollut merkittävä sija. Protestanttisella, katolisella ja ortodoksisella kirkolla on ollut omanlaisensa tulkintansa kristillisen maailmankuvan muotoutumisesta ja käsitteellistämisestä jo 1800-luvulta lähtien.²³ Uskontotieteilijöiden keskuudessa maailmankuvaa on määritelty myös filosofista lähtökohdista. Siinä maailmankuva jäsentyy metafysiseen, epistemologiseen ja eettiseen ulottuvuuteen ja on tiukasti sidottu yksilön uskomusmaailmaan.²⁴ Uskonnollisessa kontekstissa maailmankuva voidaan nähdä myös kokonaisuutena maailman-

16. Clifford Geertz (1973) 'Ethos, World view, and the Analysis of Sacred Symbols', teoksessa Clifford Geertz (1973) *Interpretation of Cultures. Selected Essays*, New York: Basic Books, 127.

17. Kenneth Boulding (1956) *The Image: Knowledge in Life and Society*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 143.

18. W. T. Jones (1972) 'World Views: Their Nature and Their Function', *Current Anthropology*, vol. 13, no. 1, 79–81.

19. Kearney (1984) 1,10,41–42.

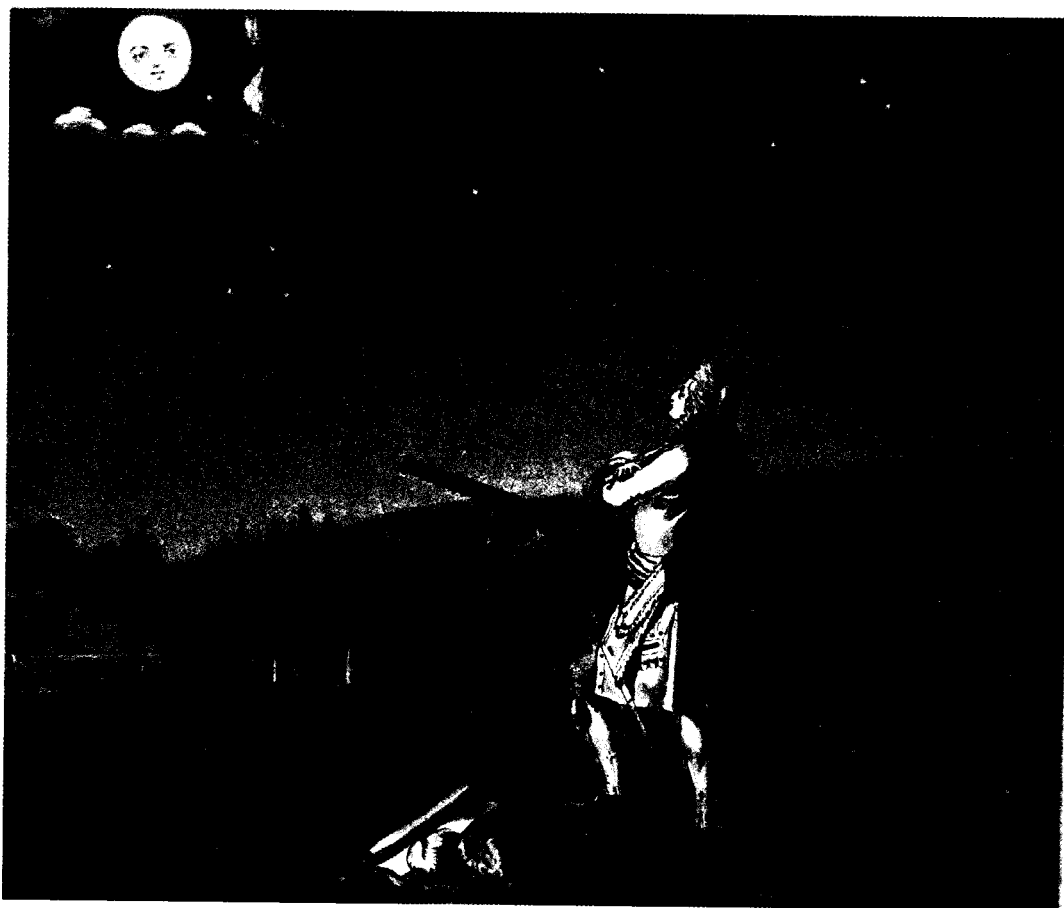
20. Katso Kearney (1975) 247–270.

21. Kearney (1984) 1,10,41–42.

22. Linda Dégh (1994) 'The Approach to Worlview in Folk Narrative Study', *Western Folklore* 53, 246.

23. Ks. Naugle (2002) 4–45.

24. Michael Peterson, William Hasker, Bruce Reichenbach, David Basinger (1998) *Reason & Religious Belief. An Introduction to the Philosophy of Religion.*, New York: Oxford University Press, 48, 55.

Ranskan tiedeakatemian sihteeri Bernard le Bovier de Fontenelle mietiskelee maailmojen moninaisuutta. Värikaiverrus J. F. J. Suebachin mukaan 1700-luvulta. Suomen Kuvapalvelu/Bridgemen Art Library.

kaikkeudesta.²⁵ Uusimmassa amerikkalaisessa keskustelussa maailmankuva on kytetty yhä tiiviimmin kristinuskon oppeihin. Siinä ihmisen tietoisuuden keskuksiksi ja samalla maailmankuvan määrittäjäksi on nostettu raamatullinen ”sydän”. Maailmankuva on symbolien ketju, joka määrittelee elämän tarkoitusta.²⁶

Psykologian tutkimusperinteessä maailmankuva on nähty enemmän prosessin lopputuloksena, jossa yksilö järjestää ja antaa merkityksiä kokemuksilleen ja käsityksilleen koko elinkaarensa ajan. Siinä maailmankuva on selvimmillään konstruktio. Psykologiassa maailmankuva-käsitettä on käytetty hieman erilaisessa merkityksessä aiempiin määritelmiin verrattuna. Puhutaan

niin sanotuista mentaalisisistä kuvista luonnosta, yhteiskunnasta, muista ihmisistä, tavoista ja itsestä, jotka muodostavat yhdessä yksilön maailmankuvan. Tässä yhteydessä maailmankuva nähdään olennaisena persoonan osana. Maailmankuvan muodostumiseen vaikuttavia tekijöitä ovat mm. kulttuuri, ryhmä, perhe, sosiaalinen asema, yhteiskunta ja tietenkin historiallinen konteksti. Keskeistä psykologiselle lähestymistavalle on muutoksen mahdollisuuden korostaminen. Ajan ja olosuhteiden muutok-

25. Carl Reinhold Bräkenhielm (1992) *Människan i världen. Om filosofi, teologi och etik i våra världsbilder*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 14.

26. Naugle (2002) 270–271, 296.

sen myötä maailmankuvakin on jatkuvassa muutostilassa.²⁷

Suomalaisessa tutkimusperinteessä maailmankuvan käsitteen ulottuvuuksia on käsitelty suhteellisen vähän. Jo aiemmin mainitsemani Juha Manninen on muutamalla lyhyellä artikkelillaan aiheetta sivunnut 1970- ja 1980-luvulla lähinnä historian tutkimuksen näkökulmasta. Manninen on pohtinut mitä maailmankuvan tutkiminen tosiasiaissa pitää sisällään. Mihin asiakokonaisuuksiin maailmankuvatutkijan on kiinnitettävä huomiota? Mitä maailmankuvatutkimus voi oikein tutkia? Manninen listaa useita seikkoja: ajattelutavan, uskomukset, ennakkoluulot, metodologiset odotukset, suhde tieteeseen, käsitykset ihmisestä ja luonnosta, suhde historiaan ja yliluonnolliseen, metafysiisiin oletuksiin, tyyleihin ja ilmiöihin. Historian ohella myös kulttuuriantropologian, psykologian ja uskontotieteen alalla on harjoitettu maailmankuvatutkimusta ja maailmankuvan käsitteellistämistä.²⁸

Ideologia vai maailmankuva?

Arkikielessä maailmankuvaa ja ideologiaa käytetään toistensa synonyymeina, vaikka tarkemmassa tarkastelussa käsitteiden käytössä ja määrittelyissä on selviä eroavaisuuksia. Edellinen on enemmän orientoitunut yksilöön kun taas jälkimmäinen on sidoksissa ryhmään. Tämä ei millään tavalla estä käsitteiden keskinäistä vuoropuhelua, sillä molempien, sekä maailmankuvan että ideologian empiirinen tutkimus ovat metodologialtaan samankaltaisia ja toisiinsa limityneitä. Juha Mannisen mukaan ideologiat rakentuvat viime kädessä yksilöllisten maailmankuvien pohjalta.²⁹

Wilhelm Diltheyltä vaikutteita saanut sosiologi Karl Mannheimkin näkee ideologian kiinnittyvän sosiaalisiin ryhmiin. Mannheim määrittelee ideologian sosiaalisen ryhmän ajattelutapana kun taas maailmankuva on enemmän mielipiteiden systeemi ja elämäntapa. Käsitteenä maailmankuva on huomattavasti laajempi kuin ideologia, sillä yksilötasolla ideologian voidaan katsoa olevan osa sitä. Ideologia ja maailmankuva muokkaavat ja ohjaavat yksilön kokemusmaailmaa. Ideologia on enemmän johdonmukai-

nen symbolien muodostama systeemi, joka toimii tiettyssä historiallisessa kontekstissa tiettyjen kollektiivisten tavoitteiden saavuttamiseksi tai entisen säilyttämiseksi.³⁰ Tässä valossa nähtynä ideologia on enemmän aktiivinen sosiaalinen voima verrattuna staattisempaan maailmankuvan käsitteeseen. Tämä ei kuitenkaan muuta sitä perusasetelmaa, että maailmankuva on ideologiaa laajempi, tosin vaikeammin määriteltävissä. Jokaisella yksilöllä on maailmankuva, mutta ei välttämättä ideologiaa.³¹

Maailmankuvalla ja identiteetillä on paljon yhtäläisyyksiä. Molemmat ovat alttiita muutoksille ja uusille vaikutteille. Yksilöllä voi olla monta maailmankuvaa ja identiteettiä elämänsä eri vaiheissa. Myös molempien rekonstruktiossa on samantyyppisiä ongelmia. Tutkijan on yritettävä päästä tutkimus-

27. Jari Erik Nurmi (1997) 'Maailmankuvan vaikutus oman elämän muotoutumiseen', teoksessa Jan Rydman (toim.) *Maailmankuvaa etsimässä*, Helsinki: Werner Södersröm, 58, 60–61. D.R. Babbage & K.R. Ronan (2000) 'Philosophical worldview and the personality factors in traditional and social scientists: studying the world in our own image', *Personality and Individual Differences*, vol. 28, no. 2, 405–420. Psykoanalyttikojen parissa maailmankuvan käsitettä on analysoitu laajalti mm. Sigmund Freudin ja Carl Jungin tuotannossa.

28. Ks. esim. Manninen (1977). Juha Manninen (1989) 'Tieteet ja maailmankuva', teoksessa Juha Manninen et al (toim.) *Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa*, Oulu: Pohjoinen. Juha Penttikäinen (1978) *Oral Repertoire and World View. An Anthropological Study of Marina Takalo's Life History*. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 1978. Kaisa Puhakka (1977) 'Maailmankuvien tutkimuksesta ja rakentamisesta'. Teoksessa Matti Kuusi et al. (toim.) *Maailmankuvan muutos tutkimuskobteena*, Helsinki: Otava. Georg Henrik von Wright (1997) 'Maailmankuvan käsitteestä', Maijaliisa Rauste-von Wright (1997) 'Oppiminen ja maailmankuva'. Esko Keskinen (1997) 'Maailmankuvan rakennusaineet: kokemukset ja kulttuuri', Jari-Erik Nurmi (1997) 'Maailmankuvan vaikutus oman elämän muotoutumiseen', teoksessa Jan Rydman (toim.) *Maailmankuvaa etsimässä*, Helsinki: Werner Söderström.

29. Juha Manninen (1977) 'Maailmankuvat maailman ja sen muutoksen heijastajina', teoksessa Matti Kuusi et al. (toim.) *Maailmankuvan muutos tutkimuskobteena*, Helsinki: Otava, 23–24, 43.

30. Karl Mannheim (1936) *Ideology and Utopia*, 57–59. Elizabeth E. Hoyt (1961) 'Integration of Culture: A Review of Concepts', *Current Anthropology*, vol. 2, no. 5, 412. Ks. myös Arne Naess (1964) 'Reflections About Total Views', *Philosophy and Phenomenological Research*, vol. 25, no. 1, 28.

31. David Apter (1964) *Ideology and Discontent*, New York: The Free Press, 16–17. Bräckenhielm (1992) 14.

kohteen ajatteluun sisään tulkitsemalla ja vertailemalla jälkeen jääneitä historiallisia jälkiä.³²

Amerikkalaista 1700-luvun maailmankuvaa tutkimassa

Maailmankuvatutkimuksen peruslähtökohta on, että ennen tulkintaa on tiedostettava tutkijan ja tutkimuskohteen välinen suhde. Sekä ajallisesti että paikallisesti vieraan ilmiön tutkimuksessa on tärkeää tiedostaa tutkijan omien lähtökohtien, arvomaailman ja omaksutun käsitteistön vaikutus tutkimusprosessille ja sen jäsentymiselle. Maailmankuvatutkimuksessa presentismin ja anarkronismin vaara onkin ilmeinen.

Omassa 1700-luvun aatehistoriallisessa tutkimuksessani olen pyrkinyt rekonstruoidaan amerikkalaisen suurkauppiaan ja valtiomiehen Robert Morrisin (1733–1806) maailmankuvaa. Tutkimusasetelman kehittämisessä olen pyrkinyt ottamaan huomioon maailmankuvatutkimuksen metodologisen ja teoreettisen keskustelun ja käyttää sitä soveltuvin osin. Tavoitteena on päästä syvemmälle henkilön ajatteluun, mielipiteisiin ja tapaan hahmottaa maailmaa, ei vain pelkästään kuvailla hänen elinkaartaan perinteisen biografian kaanonin mukaisesti. Keskeisimpänä tutkimusongelmana on selvittää Morrisin maailmankuvansa koostumus, mahdolliset muutokset ja sen muodostumiseen vaikuttaneet tekijät. Täten on mahdollista henkilön maailmankuvan kautta päästä selville tuon ajan käytännöistä ja ajattelutavoista yleisemmälläkin tasolla.

Yksilön maailmankuvaa tutkittaessa avainasemassa ovat historiallisen kontekstin, tai paremminkin kontekstien, huomioon ottaminen ja käytettävissä olevat lähteet. Maailmankuvahan on käsitteenä hyvin kulttuuri- ja aikasidonnainen. Tutkijan on siksi koko ajan huomioitava sosiaalinen, taloudellinen, poliittinen, aatteellinen, teknologinen, demografinen, kulttuurinen ja maantieteellinen konteksti. Michael Kearneyn mukaan historialliset voimat muovaavat maailmankuvaa, joka sen jälkeen muuttuu lopulta itsekin historialliseksi voimaksi. Esimerkiksi yhteiskunta erilaisine instituutioineen, tapoineen ja rooleineen on osa sitä

miljöötä, joka vaikuttaa yksilön maailmankuvaan.³³

Verrattaessa Robert Morrisia muihin valtakumousajan amerikkalaisiin valtiomiehien ongelmaksi muodostuu lähdemateriaalin tietty tendenssimäisyys. Vaikka saatavilla onkin varsin kattavasti sekä virallista että yksityistä kirjeenvaihtoa ja päiväkirjoja, niissä on erittäin harvoin maailmankatsomuksellisia tai ideologisia pohdintoja. Poliittisia pamfletteja tai filosofisia perusteluja hän ei juuri harjoittanut. Morrisilla oli vain vähän formaalista koulutusta ja hän muutenkin oli käytännöllisesti suuntautunut.

Edellä mainitut seikat eivät millään muotoa tee tutkimuskohteesta vähämerkityksisempää. Pikemminkin päinvastoin: maailmankuvan yleistettävyyden kannalta vähemmän tunnetun henkilön maailmankuva voi olla todellisuudessa hedelmällisempi tutkimuskohde. Tässä näkyy passiivisen maailmankuva -termin käytön etu aktiivista ideologia-termiä vastaan; jokaisella ihmisellä on aina maailmankuva, mutta ei välttämättä ideologiaa. Maailmankuvatutkimuksessa mikään historiallinen lähde ei ole merkityksetön. Jopa käyttämäni Morrisin maalauttamat muotokuvat, rakennuttamat talot ja omistamat esineet olivat mielenkiintoisia ja informatiivisia lähteitä määriteltäessä yksilön maailmankuvaa.³⁴

32. Greg Dening (1997) 'Introduction', teoksessa Ronald Hoffman et al (toim.) *Search of a Metaphor. Through a Glass Darkly. Reflections on Personal Identity in Early America*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1–6. Stuart Hall (1997) 'Old and New Identities', teoksessa Anthony D. King (toim.) *Culture, Globalization and the World-System*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 47. Ulrich Baltzer (1999) 'Weltanschauungen. Kann jeder eine haben?', teoksessa Johannes Rohbeck (toim.) *Philosophie und Weltanschauung*, Dresden: Thelem, Univ.-Verl., 25.

33 Michael Kearney (1984) *World View*, Novato: Chandler & Sharp, 4–5, 23, 114. Kaj Björkqvist & Nils G. Holm (1996) 'Parental Influence on Religiosity', teoksessa *World Views in Modern Society*. Religionvetenskapliga skrifter no. 29, Åbo Akademi University: Jakobstad, 80–81. Richard Vetterli & Gary Bryner (1996) *In Search of the Republic. Public Virtue and the Roots of American Government*, Lanham: Rowman & Littlefield, 135. Jack P. Greene (1992) (toim.) *Imperatives, Behaviors, and Identities. Essays in Early American Cultural History*, Charlottesville: University Press of Virginia, 15.

34. Yhdistämällä historiallisen arkeologian, sosiaalhistorian ja antropologian metodeja esim. Lorinda B. R.

Laajasti määriteltynä tutkimukseni jakaantuu neljään pääosiin: valtiolliseen, taloudelliseen, eettiseen ja persoonalliseen maailmankuvaan. Näitä lähestyn mm. Morrisin ajattelun, elämäntapojen ja kulutustottumusten kautta, pieniä osatekijöitä yhdistellen ja analysoiden historiallinen konteksti taustalla. Metodi osoittautui mielenkiintoiseksi ja toimivaksi henkilöhistoriallisesti orientoituneessa tutkimuksessa. Tuloksena oli, ei niinkään perinteinen biografia vaan, tiettyihin osa-alueisiin keskittynyt ”sosiaali-atehistoriallinen” esitys, jonka avulla voi ajan käytäntöjä ja ajatusmalleja ymmärtää paremmin yleisemmässäkin mittakaavassa. Maailmankuvatutkimuksen onnistumisen yhtenä perusedellytyksenä kuitenkin on vankka teoreettinen tietämys tutkimuksen traditiosta, jopa käsitteen ”esihistoriasta”.

Metodisesti maailmankuvan koostaminen sirpaleisesta lähdeaineistosta on aikaa vievä prosessi ja vaatii silloin tällöin rohkeita tulkintoja pienistä sivulauseista tai jopa yksittäisistä sanoistakin. Tutkijan kannalta palkitsevimpia hetkiä ovat sellaiset, jolloin aluksi vähämerkitykselliseltä näyttävästä detaljista on ollut merkittävästi hyötyä piilevien premissien esiin tuomisessa. Poikkiteollinen lähestymistapa on jo metodologisten kysymysten takia välttämättömyys. Vaikka maailmankuva käsitteenä on monimerkityksinen, sen käyttökelpoisuutta mm. erilaisten ajattelutapojen ja arvojen tutkimuksessa on vaikea kiistää. Amerikkalaisen tutkijan Walter Ongin mukaan maailmankuva terminä ja käsitteenä on hyödyllinen, mutta silloin tällöin harhaan johtava.³⁵ Tämänkin vuoksi historian tutkijan on sovellettava ja valittava eri tieteenalojen menetelmistä nimenomaan omaan tutkimukseen soveltuvat maailmankuvan määrittelyt. Kollektiivisen maailmankuvatutkimuksen metodit eivät ole suoraan sovellettavissa yksilöllisen maailmankuvan tarkasteluun.

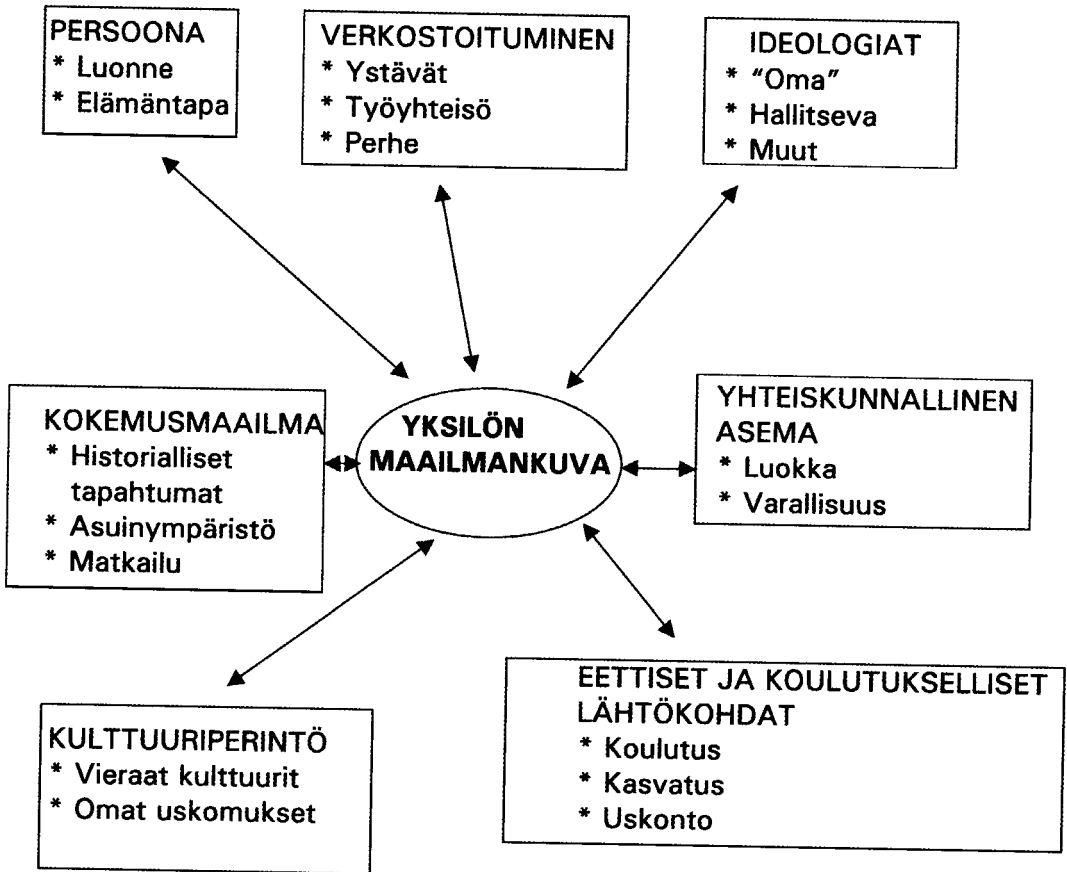
Maailmankuva on hankala käsite eikä yksiselitteistä määritelmää ole löydettävissä. Käsitteen monisäikeisyys ja joustavuus on katsottava kuitenkin enemmän eduksi kuin haitaksi. Tutkija voi käyttää harkintaa mitkä määrittelyt ovat relevantteja omassa tutkimuksessa. Maailmankuvatutkimuksella on

paljon tarjottavaa historian tutkimukselle nimenomaan metodologisesta näkökulmasta. Poikkiteolliset määrittelyt voivat avata tuoreita näkökulmia perinteisesti tutkittuihin aihepiireihin. Keskeistä on kuitenkin määrittellä tapauskohtaisesti mitä maailmankuvalla nimenomaisesti tutkimuksessa tarkoitetaan. Määrittelyn viime kädessä ratkaisee tutkimusongelma.

Yksilön maailmankuvan muodostuminen, muuttuminen ja säilyminen on monimutkainen prosessi ja siihen vaikuttavat monet tekijät. Mitä kauemmaksi ajallisesti ja kulttuurisesti tutkimuskohteen valinnassa mennään, sitä hankalammaksi maailmankuvan rekonstruoiminen muodostuu. Esimerkiksi antropologi, joka tutkii muinaisia kelttiläisiä ihmisiä ja heidän maailmankuvaansa pohjaa analyysinsä erilaisiin lähteisiin kuin uusimman ajan historian tutkija yrittäessään valottaa vaikka norjalaisten satanistien maailmankuvaa 1990-luvun alussa. Toisaalta materiaalin runsauskin voi vaikeuttaa tutkimustyötä. Silti tutkija on saman perusongelman edessä; kuinka rakentaa erilaisen evidenssin avulla validi ja uskottava tulkinta. Maailmankuvahan ei ole mistään aineistosta suoraan poimittavissa. Jos puhutaan henkilöhistoriallisesta näkökulmasta, maailmankuvan rekonstruoiminen on palapelin kokoamista hyvin moninaisesta ja sirpaleisesta lähdemateriaalista. Niiden antaman informaation yhdistäminen ja tulkinta ymmärrettävään muotoon vaatii luovaa ongelmanratkaisukykyä. Yksilön maailmankuvaa muokkaavien ideologioiden, kulttuuristen lähtökohtien ja ympäröivän kokemusmaailman huomioiminen (ks. *obeinen kuvio*) henkilön kirjallisen ja aineellisen jäämistön pohjalta vaatii laajaa perehtyneisyyttä aikakautta käsittelevään tutkimukseen, mutta myös maailmankuvatutkimuksen metodologiaan.

Goodwin on saavuttanut hyviä tuloksia mm. kauppia-seliitin elintavoista ja maailmankuvasta 1600- ja 1700-luvun Pohjois-Amerikassa. Ks. Lorinda B. R. Goodwin (2002) *An Archaeology of Manners. The Polite World of the Merchant Elite of Colonial Massachusetts*, New York: Kluwer Academic Publishers.

35. Walter Ong (1969) 'World as a View and World as Event', *American Anthropologist* 71, 634.

Maailmankuvan muodostuminen

Maailmankuvan muotoutumisprosessissa on kaksi puolta: ulkoiset vaikuttimet ja omat valinnat. Lapsuudessa ulkoiset tekijät kuten kasvatus ja ympäröivä yhteisö arvoineen luovat tietyt reunaehdot maailmankuvan rakentumiselle. Myöhemmin omien tekojen ja valintojen merkitys kasvaa. Maailmankuvan rakentuminen muuttuu passiivisesta aktiiviseksi, mutta missään vaiheessa yksilö

ei pysty täysin irrottautumaan ajan ja paikan konventioista. Maailmankuva muuttuu, sopeutuu, säilyy ja järkkyy, mutta se on aina taustalla vaikuttamassa yksilön tehdessä mitä tahansa arkisiakin ratkaisuja. Historiallisen maailmankuvatutkimuksen yksi mielenkiintoisimmista piirteistä on se, että maailmankuva on samalla tutkimuskohteena ja välineenä tutkimustulosten saavuttamiseen.

OIVA KUISMA

Henrik Gabriel Porthanin estetiikka

Akateemisena tieteenalana estetiikka sai ensimmäisen määrityksensä Alexander Baumgartenin kirjoituksissa 1700-luvun puolivälin tienoilla. H. G. Porthanin johdolla tehdyt opinnäytetyöt samoin kuin vuonna 2001 julkaistu teos Porthans manuskript om estetik och den sköna litteraturen osoittavat, että estetiikan esiin nousu huomioitiin Turun akatemiassa vain muutaman vuosikymmenen viiveellä.

■ Suomalaiskansallisesta ja -historiallisesta näkökulmasta katsottuna Henrik Gabriel Porthan (1739–1804) on tunnetuimpia ja arvostetuimpia humanististen tieteiden vaikuttajia. Turun akatemian valistushenkisenä professorina hän vaikutti useiden eri tieteenalojen opetukseen ja tutkimukseen. Ainakin seuraavat oppialat voidaan nimetä Porthanin yhteydessä: teologia, klassiset kielet, historia, oppihistoria, maantiede, arkeologia, psykologia, kasvatustieteet, filosofia, suomen kieli, kansanrunouden tutkimus, poetiikka, retoriikka ja estetiikka.

Porthanin arvostuksesta 1800-luvulla kerrotaan, että hänen kunniaakseen teetettiin häntä esittävä patsas 1860-luvulla, mikä tuohon aikaan oli ainutlaatuista tiedemaailmassa. Porthan siis on ollut, ja on, nimenä tunnettu, mutta voidaan kuitenkin kysyä, kuten jo Snellman aikoinaan,¹ missä määrin hänen kirjallisia tuotteitaan on tunnettu ja luettu. Tähän voi vastata, että hänen itsensä tekemiä samoin kuin hänen ohjauksessaan tehtyjä latinankielisiä opinnäytteitä ovat pääasiassa lukeneet vain alan specialistit, käännöksiä sentään muutkin. Porthanin nimissä kulkevista kirjoituksista suhteellisen hyvin tunnettuja ovat *De poesi Fennica* ja huomautukset Paavali Juustenin piispain kronikkaan, mutta muuten hänen kirjoituksensa taitavat miellyä kirjastojen vähän käytetyiksi kokooma- ja valikoimateoksiksi. Näin

siitäkin huolimatta, että hänestä on kirjoitettu lukuisia tutkimuksia.

Mutta jos Porthanin saama arvostus ei ensisijaisesti perustu tieteellisiin tai muuten tunnettuihin merkkiteoksiin, niin mihin se sitten perustuu? Se perustuu akateemiseen opetus- ja sivistystyöhön ja sitä kautta yleisempään kulttuurivaikutukseen, eräänlaiseen Porthanin ”henkeen”. Porthanin henki edusti humanistista kulttuuri-ideaalia, jossa yhdistyivät antiikin perintö, valistuskauden kriittisyys sekä alkavan romantiikan viehtymys kansalliseen kulttuuriin ja historiaan. Hänen henkilökohtaisen panostuksensa ansiosta Suomen kieleen ja historiaan samoin kuin suomalaisen kansanrunouteen alettiin kiinnittää aiempaa selvästi suurempaa huomiota. 1800-luvulla nimenomaan nämä teemat nousivat suomalaiskansallisen heräämisen lähtökohdiksi. Näin ollen ei ole ihmeeltävää, että myöhemmät suomalaiskansallisen kulttuurin puolestapuhujat ovat löytäneet Porthanista hengenheimolaisensa; siitäkin huolimatta, että hänen kirjoituksiaan ei ole luettu kovinkaan aktiivisesti.

Porthanin nimissä kulkevia kirjoituksia on julkaistu Porthan-Seuran toimesta (yhä jatkuvassa) *Opera omnia* -sarjassa vuodesta 1939 lähtien yhteensä 12 osaa. Pääosan näiden kokoomateosten sisällöistä muodostavat Porthanin luentoaineistot ja hänen johdolla tehdyt opinnäytetyöt, jotka ajan tavan mukaan heijastavat ohjaavan professorin näkökantoja. Turun akatemian kaudella opinnäytteet kirjoitettiin latinaksi, mikä luonnollisestikin takasi sen, että myöhemmin aikoina niitä ovat lukeneet vain harvat asiasta kiinnostuneet tutkijat. Eräissä opinnäytetöissä Porthanin oppilaat – kuten Carl Ascholin, Georg Frans Tihleman ja Jonas Danielsson² – käsittelivät myös estetiikkaan liittyviä kysymyksiä, mikä puolestaan todistaa siitä, että professorilla itsellään oli kiinnostusta aiheeseen. 1700-luvun lopulla estetiikka oppi- ja tieteenalana oli yleisesti nousussa läntisessä Euroopassa, joten Turun akatemiassa samoin kuin muissakin Ruotsi-Suomen yliopistoissa aiheetta kohtaan osoitettu kiinnostus ei sinänsä ole suuri yllätys. Yllättävänä sen sijaan voidaan pitää sitä, miten vakavasti estetiikkaan käytän-

nössä suhtauduttiin. Alettiin pohtia, onko humanististen tieteiden kentällä tilaa tieteenalalle, jonka erityisenä teoriointialueena ovat sekä taiteiden kenttä kokonaisuutena että kauneuden moninaiset ilmenemismuodot samoin kuin näihin liittyvä inhimillinen kokemisulottuvuus.

Estetiikan esille nousu Turun akatemiassa 1700-luvun lopulla on kuitenkin seikka, jota ei ole pidetty esillä kovinkaan aktiivisesti. Asia on saattanut jäädä huomiotta jopa sellaisissakin tutkimuksissa, joissa nimenomaan on pyritty tekemään selkoa suomalaisen estetiikan varhaisvaiheista.³ Porthanin kiinnostuksen estetiikkaan nosti uudelleen esille Matti Klinge teoksessaan *Mikä mies Porthan oli?* (Helsinki: SKS 1989) samoin kuin H. K. Riikonen kymmenisen vuotta myöhemmin eräissä artikkelikirjoituksissaan.⁴ Mainitun teoksensa kappaleessa ”Porthanin estetiikasta” (s. 58–71) Klinge esittelee suhteellisen yksityiskohtaisesti estetiikkaa ja ilmoittaa yllättävästi, että Porthanilta on säilynyt aiheesta käsikirjoituskin, joka on hänen hallussaan, ja jonka hän aikoo toimittaa julkaistavaksi Porthanin *Opera omnia* -sarjassa. Aikomus toteutui konkreettisesti 2001, jolloin *Opera omnia* -sarjan osana XI:1 ilmestyi Klingen yhdessä Jukka Sarjalan kanssa toimittama *Porthans manuskrift om estetik och den sköna litteraturen* (johdantoineen ja hakemistoineen xxxiv + 112 tiiviisti painettua sivua). Jatkossa viitataan tähän lyhenteellä ”*Opera* XI:1”.

Porthanin käsikirjoitus estetiikasta ja kaunokirjallisuudesta

Klinge luonnehtii Porthanin käsikirjoitusta, jota hän myös nimittää teokseksi ja kirjaksi, muodon puolesta mm. seuraavasti:

Porthanin käsikirjoitus on peräisin Porthanin myöhäiskaudelta: se on varmasti ajalta vuoden 1791 jälkeen, koska Porthan vetoaa tuona vuonna julkaistuu kirjaan, ja todennäköisesti ajalta ennen vuotta 1798, jolloin Franzénista tuli kirjallisuudenhistorian professori ja hän alkoi luennoida tästä aihepiiristä.

Teos on säilynyt nidottuna kirjana, jossa ei ole varsinaisia kansilehtiä eikä mitään tittelilehteä, jossa sen nimi tai kirjoittaja mainittaisiin. Teos päättyy myös ikään kuin kesken. Käsialan ja sisällön perusteella ei tekijästä kuitenkaan ole epäilystä (*Opera* XI:1, ix).

Muodollisista puutteista huolimatta Klinge (*Opera* XI:1, xi–xiii) pitää mahdollisena, että Porthanilla olisi ollut mielessään tekstin julkaiseminen kirjamuodossa. Hanke olisi tuohon aikaan ollut sopivan muodikas, mutta olisi vaatinut paikoin erittäin tiiviin tekstimuodon väljentämistä yhtäällä ja täsmentämistä toisaalla, mikä puolestaan olisi vaatinut työtä ja aikaa. Kenties Porthanin työvelvoitteet eivät antaneet mahdollisuuk-

1. "Hvad ger nemligen Porthans namn dess gloria? – Det kan förefalla oväntadt, men vi svara: ingalunda hans arbeten!". J. V. Snellman (1994) *Samlade arbeten* IV, Helsingfors: Stadsrådets kansli, 212.
2. Mainitun oppinäytteet on julkaistu Porthanin *Opera omnia* -sarjan (1939) osissa I, 439–466, Turku: Porthan-Seura; X (1998), Vammala: Porthan-Seura, 121–160, 405–419.
3. Tärkeimpiä yleisesityksiä suomalaisen estetiikan historiasta ovat K. S. Laurilan "Die Ästhetik in den nordischen Ländern", *Zeitschrift für Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft* 30 1936, 97–134, 235–261, 305–325, ja Johan Wredén "Aesthetics in Finland – Return Ticket to Philosophy. Aesthetics as an Academic Discipline in Finland: A Historical Outline", O. Naukkarinen and O. Immonen (toim.) (1995) *Art and Beyond. Finnish Approaches to Aesthetics*, International Institute of Applied Aesthetics Series Vol. 1. Lahti., 8–31. Kummassakaan näistä ei tehdä numeroa Porthanin vaikutuksesta. Rafael Koskimiehen mukaan "Varsinaista esteettistä arvostelua uudenaikaisemmassa merkityksessä Porthan ei kuitenkaan harjoittanut" (*Porthanin aika*, Helsinki: Otava 1956, 314;). Arvio kuvastaa Porthanin estetiikan vähättyä yleisemminkin, vaikka neutraalimpikin kanta olisi ollut valittavissa, kuten käy ilmi Arvid Hultinin tutkimuksesta (1918) *Litteraturstudier i Åbo under svenska tiden 1640–1809*, Helsingfors: Tidnings- och Tryckeri-Aktiebolagets tryckeri, 220–236 (Itse kirjoittamassani lyhyessä katsauksessa "Silmäys suomalaisen estetiikan syntyvaiheisiin" Porthanin vaikutus on huomioitu, vaikkakin vain lyhyesti hänen oppilaidensa oppinäytetöiden kautta. O. Kuisma (toim.) (2002) *Suomalainen estetiikka 1900-luvulla*, Helsinki: SKS, 13–31).
4. H. K. Riikonen Johdanto teokseen Henrici Gabrielis Porthan *Opera omnia* X, ix–xlx; "Porthan klassillisen filologian, poetiikan ja estetiikan tutkijana", J. Manninen (toim.) (2000) *Porthanin monet kasvat. Kirjoituskäsitteellisen humanistisen tieteen monitaiturista*, Helsinki: SKS, 39–60; "Estetiken i Finland under Porthans tid", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 77 2002, 15–36.

sia kirjahankkeen edistämiseen, sikäli kuin hänellä sellainen suunnitelma oli.

Käsikirjoituksen sisällön suhteen Klinge toteaa, että ”Asiallisesti kyseessä on *estetii-kan ja kaunokirjallisuuden* historian esitys” (*Opera* XI:1, xi). Se jakautuu teoreettiseen ja bibliognostiseen osaan (*Opera* XI:1, xv). ”Bibliognostinen” tarkoittaa luettelevaa ja tiivistä alan kirjallisuuden esittelyä, joka eroaa nykyaikaisista (kauno)kirjallisuuden historian esityksistä siinä, että se muistuttaa enemmän hakuteosta kuin kertomusta historiallisessa muodossa. Kirjailijoiden henkilötiedoista Porthan ilmoittaa tiiviiden haku-teosten tapaan vain elinvuodet ja kansallisuuden, joskus lisäten jonkin muun seikan, esimerkiksi varsinaisen ammatin tai toimeentulon lähteen. Tällainen esitysmuoto viittaa siihen, että tekstiä on voitu käyttää luentojen pohjana. Kaavamaisia perustietoja voi laventaa omien kiinnostuksen kohteiden ja puhetilanteen vaatimusten mukaisesti.

Klinge siis toteaa, että Porthanin käsikirjoitus jakautuu kahteen osaan, teoreettiseen ja bibliognostiseen. Itse tekstin perusteella voidaan kuitenkin sanoa tarkennetusti, että oikeastaan se jakautuu kolmeen osaan, tai lukuun: (1) otsikoimattomaan estetiikan teoriaa käsittelevään osuuteen (*Opera* XI:1, 1–28); (2) estetiikan soveltamista käsittelevään osuuteen otsikolla ”Æsthetikens Tillämpning” (*Opera* XI:1, 29–37); (3) estetiikan sääntöjen soveltamista käsittelevään osuuteen otsikolla ”Application af Æsthetikens Reglor Til særskilde Skalde Slag” (*Opera* XI:1, 38–96). Ensimmäisessä luvussa Porthan siis tarkastelee estetiikan teoriaa. Toisen luvun aiheena oleva estetiikan soveltaminen tarkoittaa yleisten esteettisten periaatteiden soveltamista taiteiden kentällä, Porthanin tapauksessa sanataiteeseen. Kolmas luku puolestaan näyttää, miten yleiset sanataiteen periaatteet soveltuvat sen alalajeihin.⁵ Kuva vastaa jonkinlaista sääntöesteettistä mallia, mutta Porthanin tekstin viitteellisuuden johdosta sitä ei pidä ottaa liian tosikkomaisesti. Se tarjoaa helposti mielletävän yleiskuvan, muttei välttämättä selitä kaikkia yksityiskohtia.

Yleisvaikutelmana voidaan sanoa, että Porthanin luentokäsikirjoituksen teoreetti-

nen alkuosa tarjoaa puutteistaan huolimatta kiintoisan kuvan 1700-luvun lopun esteetikasta sellaisena kuin se ymmärrettiin Turun akatemiassa. Myös käsikirjoituksen pääosan muodostavalla kirjallishistoriallisella osuudella (*Opera* XI:1, 29–96) on tutkimuksellista arvoa. Kirjallisuuden historian tutkijalle se avaa yksityiskohdissaan rikkaan aikalaisnäkökulman 1700-luvun lopun suomalais-ruotsalaiseen kirjallisuuden harrastukseen ja tutkimukseen. Toisaalta on myös sanottava, että Porthanin käsikirjoitustekstiä vaivaa paikoittainen epämääräisyys, mikä johtuu sekä tiivyydestä että luetteloiden eklektisestä esitystavasta. Nämä huomioon ottaen yritän seuraavassa tuottaa jonkinlaisen kuvan Porthanin esteettisestä teoriasta tekstin teoreettisen alkuosan perusteella. (Tekstin soveltavia osuuksia en siis käsittele tässä yhteydessä.) Osa käänösnäytteistä on peräisin vuonna 2005 julkaisemastani Porthanin tekstin suomennosotteesta teoksessa O. Kuisma ja H. K. Riikonen (toim.), *Estetiikan syntysanat. Suomalaisen estetiikan avainkirjoituksia valistusajalta 1970-luvun alkuun*.

Estetiikan alan määrittäminen

Estetiikka tieteenalana voidaan määrittellä eri tavoilla. Luokitteleva määritelmä esimerkiksi kertoo, mihin estetiikka sijoittuu tieteiden tai kulttuurin kentällä. Pragmaattinen määritelmä puolestaan perustuu sen kirjaimiseen, mitä estetiikan tutkijat, ”esteetikot” (termi, jota Porthankin käyttää, *Aestheticus*, *Opera* XI:1, 9), kulloinkin tosiasiaissa tekevät. Empiirinen määritelmä rakentuu annetun tutkimuskohteen (kauneus, taide) varaan, epistemologinen määritelmä ihmisen tiedonkykyjen järjestelmään, psykologinen

5. Estetiikan jako teoreettiseen ja praktiseen (sovelta-vaan) osaan oli esillä jo Baumgartenin uraa-uurtavassa teoksessa *Aesthetica*, Prolegomena §13 (H. R. Schweizer 1973 *Ästhetik als Philosophie der sinnlichen Erkenntnis. Einen interpretation der "Aesthetica" A. G. Baumgartens mit teilweiser Wiedergabe des lateinischen textes und deutscher Übersetzung*; Basel / Stuttgart: Schwabe & CO. Verlag). 1700-luvulla estetiikan soveltaminen saattoi tuntua täysin luontevalta, koska teorioita oli rajallisesti. Nykyään tilanne on aivan toinen ja siksi Aarne Kinnusen tapaan voidaan kyseenalaistaa kysyä, mitä se soveltaminen estetiikassa oikein on. A. Kinnunen (2000) *Estetiikka*, Juva: WSOY, 93–98.

määritelmä havaitsemisen ja kokemuksen analyysiin. Porthanin eklektinen määritelmä sisältää elementtejä useammista näkökulmista.

Esityksensä aluksi Porthan toteaa, että tieteet ja kirjallisuus (Vettenskaper och vitterhet; *Opera* XI:1, 1) on tapana erottaa toisistaan. Tieteet pyrkivät todistamaan totuuksia, (kauno)kirjallisuus puolestaan pyrkii esittämään ne miellyttävässä muodossa (*Opera* XI:1, 1). Mikä on estetiikan asema tällaisessa roolijaossa? Ranskalaisiin ja saksalaisiin lähtökohtiin tukeutuen Porthan määrittelee estetiikkaa suhteessa kirjallisuuden ja taiteisiin seuraavasti:

Ranskalaiset käyttävät kirjallisuudesta [vitterhet] nimeä *Belles Lettres*, saksalaiset *die Schönen Künste und Wissenschaften*; suppeammassa merkityksessä niihin luetaan *runotaide, puhetaito ja estetiikka*. Viime mainittu käsittää kirjallisuuden ja kaunotaiteiden teorian, tai metafysiikan, ja johtaa maun yleisistä perusteista erityissääntöjä (*Opera* XI:1, 1).⁶

Porthanin esittämät luonnehdinnat herättävät huomiota parin yksityiskohdan suhteen. Ensiksikin voidaan todeta, että estetiikan määrittäminen perustuu ainakin osittain Sulzerin estetiikan käsikirjaan *Allgemeine Theorie der schönen Künste*,⁷ jota tuohon aikaan luettiin ahkerasti Turun akatemiassa.⁸ Täydestä käsitysten identiteetistä ei kuitenkaan ole kyse, sillä Sulzerin mukaan ”maun luonnosta” johdetaan sekä yleinen teoria että erityissäännöt, kun taas Porthanin muotoilun mukaan mausta johdetaan pelkästään erityissäännöt.⁹

Toinen huomionarvoinen seikka on, että Porthanin mukaan ruotsin kielen *vitterbet* – suom. ”(kauno)kirjallisuus”¹⁰ – vastaa ranskan kielen ilmaisua *Belles Lettres* ja edelleen saksan kielen ilmaisua *die Schönen Künste und Wissenschaften*. Jälkimmäinen yhtäläisyys painottaa kirjaimellisesti sitä, että *vitterbet* niin Porthanilla kuin yleisemminkin tuohon aikaan tarkoitti ”kirjallisuuden” ohella myös humanistista tutkimusta ja harrastusta ylipäätään.¹¹ Tällöin sen merkitysalana on taiteiden kenttä ko-

konaisuutena ja lisäksi vielä taiteita tutkivat tieteet, suomalaisittain siis ”kaunotaiteet ja -tieteet”. Toisaalta Porthan kuitenkin tarkentaa, että rajoitetuimmassa mielessä joukkoon kuuluvat vain runotaito, puhetaito ja estetiikka. Näin ollen vain sanataiteet luetaan mukaan kokonaisuudessaan, muut taiteet (musiikki, maalaustaide, ym.) pelkästään teoreettisen tutkimuksen kohteina.¹² Taustalla hämöttää ajatus, että tiedeakatemian opetusohjelmaan kuuluu luontevasti kaikkien taiteenalojen teoreettinen tutkimus, mutta käytännöllisen taideopetuksen suhteen sinne kuuluvat oikeastaan vain runotaide ja puhetaito. Runo- ja puhetaito, sekä aina 1800-luvun puolelle asti näihin

6. ”Vitterhet kallas af fransoserne Belles Lettres, af Tyskarne die Schönen Kunste und Vissenschaften och till dem räknas i inskränktere bemärkelse, *Skaldekonst, Vältalighet* och *Æsthetik*. Denna sista innehåller Vitterhetens och de sköna Konsternas Theorie eller Metaphysik och härleder från smakens allmänna grunder särskildta reglot.”

7. Teoksen ensimmäinen painos ilmestyi kaksiosaisena 1771–1774, toinen neliosaisena 1792–1794.

8. Sulzerin käsikirjan vaikutus näkyy myös Jukka Sarjalan toimittaman, Porthanin oppilaiden opinnäytteitä sisältävän *Tunteet ja sympatia* -kokoelman kirjoituksista; Turku: Faros 2003.

9. Vrt. Sulzerin käsikirjan hakusana ”Aesthetik”: ”Die Philosophie der schönen Künste, oder die Wissenschaft, welche sowohl die allgemeine Theorie, als die regeln der Schönen Künste aus der Natur der Geschmacks herleitet.” J. G. Sulzer (1970) *Allgemeine Theorie der schönen Künste* I, Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung, 47. Sitä, onko Porthanin ero Sulzeriin nähdén tarkoituksellinen vain tahaton, on vaikea arvioida. Se voidaan kuitenkin sanoa, että Porthanin malli on estetiikan itsenäisyyden kannalta positiivisempi: se ei redusoi estetiikkaa empiiriseen yleisötutkimukseen vaan jättää tilaa filosofiselle teoriointille.

10. Kuten ruotsalainen esteetikko Atterbom (”Grundbegreppen af æsthetik och vitterhet i korthet antydda”, 3) muutamia vuosikymmeniä myöhemmin huomauttaa, termin ”vitterhet” sijasta voidaan käyttää myös ilmaisua ”skön litteratur”. P. D. A. Atterbom (1866) *Samlade skrifter i obunden stil V: Æsthetiska afhandlingar*, Örebro: N. M. Linth, 1–66.

11. Vrt. Juha Manninen (2000) *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*, Helsinki: SKS, 149, 154.

12. Historiallisesti huomionarvoista on, että Turun akatemiassa harrastettiin vakavasti myös musiikin psykologis-filosofista tutkimusta. Ks. Otto Andersson (1940) *Musikaliska sällskapet i Åbo 1790–1808. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland* 283; Jukka Sarjala (2001) *Music, Morals, and the Body. An Academic Issue in Turku 1653–1808*; Helsinki: SKS, *Studia Historica* 65.

liittyen kreikan ja erityisesti latinan taito, loivat perustuksen suulliselle ja kirjalliselle ilmaisutaidolle ja sen takia olivat välttämättömiä kaikkien alojen tieteenkijöille samoin kuin maallisten ja kirkollisten virkojen haltijoille. Muiden taiteenalojen ammattiin johtava opetus kuului taideakatemoille ja yksityisopettajille.

Esitetyn perusteella voidaan siis päätellä, että Porthanilla ei ollut mielessään mitään sen kummempaa kuin että poetiikka, retoriikka ja estetiikka muodostavat luontevan oppiainekokonaisuuden; siis yhden professorin oppialan, jossa estetiikka edustaa sekä teoriaa muodostavaa ylätasoa että taiteiden tutkimusta yksityiskohtaisemmalla tasolla. Vaikka teorian tasolla estetiikassa tutkitaan kaikkia taiteita (ja kauneutta), käytännön tasolla se toimii rinnan vain runo- ja puhe-aidon opetuksen kanssa. Käytännön tarpeita palveleva poetiikan ja retoriikan opetus sopivat luontevasti yksiin teoreettisen estetiikan kanssa, koska aihepiirit ovat riittävän lähellä toisiaan. Kuvataiteen, näytelmätaiteen, arkkitehtuurin ja musiikin suhteen asia olisi toisin – teorian suhteen ne kuuluvat estetiikan alaan, mutta ammattitaitoon tähtäävä opetus sopisi paremmin erikoistuneille taidekouluille ja yksityisopettajille. Tällainen järjestelmä kuulostaa johdonmukaiselta. Nykytilanteesta se eroaa siinä, että tieteen teoria ja taiteen käytäntö ovat eriytyneet askeleen pitemmälle. Nykyään tiedekorkeakouluissa ei opeteta edes juhlaruonojen eikä -puheiden tekoa.¹³

Porthanin käsikirjoituksen estetiikkakäsitystä voi verrata kahteen muuhun lähteeseen, nimittäin muutaman sivun mittaiseen latinankieliseen Porthanin luentojen tiivistelmään "Pauca de aestetica in genere" ("Muutama sana estetiikasta yleensä") ja G. F. Tihlemanın dissertaatioon "De habitu artium elegantiorum ad rempublicam" ("Kaunotaiteiden suhteesta yhteiskuntaan"), jotka on julkaistu *Opera omnia* -sarjan osissa IV, 367–372, ja X, 121–160. Ensimmäisen ensimmäisessä lauseessa määritellään estetiikkaa seuraavasti:

Sitä tiedonala, joka antaa kauneuden yleiset ohjeet ja säännöt niin humanististen

tieteiden kuin taiteidenkin aloilla, kutsutaan estetiikaksi.¹⁴

Heti perään tekstiote tarkentaa, että humanistisia tieteitä ovat runous ja kaunopuheisuus (*Poesis et Eloquentia*), humanistisia taiteita maalaustaide, kuvanveisto, musiikki, rakennustaide, tanssitaide, ym. Näin ollen estetiikka on tiedonala, joka antaa säännöt sekä humanistisille tieteille (runous/poetiikka ja kaunopuheisuus/retoriikka) että humanistisille taiteille. Runotaide ja puhetaito ovat erityisasemassa muihin taiteenaloihin nähden siinä, että niitä nimitetään humanistisiksi tieteiksi kun taas jälkimmäiset ovat "vain" humanistisia taiteita. Nimitystapaa on helppo ymmärtää, koska runo- ja puhetaitoja voidaan käyttää tieteellisuonteiseen viestintään samoin kuin filosofiseen itsereflektioon. Sanataiteen keinoin voidaan pohdiskella sanataiteen omaa luonnetta, josta tunnetuimpia esimerkkejä ovat Horatiuksen *Ars poetica* ja Boileau'n *L'art poétique*. Teorioivan keskustelukykynsä ansiosta ne tuntuvat olevan lähempänä estetiikkaa kuin esimerkiksi tanssi- tai maalaustaiteita, joiden kyky itsereflektioon on huomattavasti rajoitetumpi.¹⁵

Tihlemanın tutkielma esittää saman käsityksen, mutta hieman toisin sanoin. Tihlemanın mukaan inhimilliset tieto-aidot (*artes humanae*) voidaan jakaa varsinaisiin taitoihin ja toisaalta kirjallisuuteen (*litterae*). Varsinaiset taidot puolestaan jakautuvat mekaanisiin taitoihin (*mechanicae*) ja kaunotaiteisiin (*elegantiores*), kirjallisuus vakavaan (*severiores*) ja hienostuneeseen (*elegantio-*

13. Toisaalta voidaan huomioida, että taide- ja ammatikorkeakouluissa on viime vuosina ollut käynnissä päinvastainen prosessi: taiteiden teoreettista tutkimusta kohtaan on osoitettu kasvavaa kiinnostusta.

14. "Ars illa, quae tradit praecepta et regulas de pulchro in genere, vel de scientiis et artibus humanioribus, dicitur *Aestetica*". *Opera omnia* IV (1971), Turku: Porthan-Seura, 369.

15. Eräästä toisesta näkökulmasta katsottuna, nimittäin matematiikan näkökulmasta, musiikki ja arkkitehtuuri ovat erityisasemassa. Jo antiikin kaudella tiedostettiin, että on suuri ero sillä, tarkastellaanko musiikkia ja arkkitehtuuria aistimellisestä vaiko matemaattis-teoreettisesta näkökulmasta. Ks. O. Kuisma (2003) *Art or Experience. A Study on Plotinus' Aesthetics*, Suomen Tiedeseura: Commentationes Humanarum Litterarum vol. 120, 34–43.

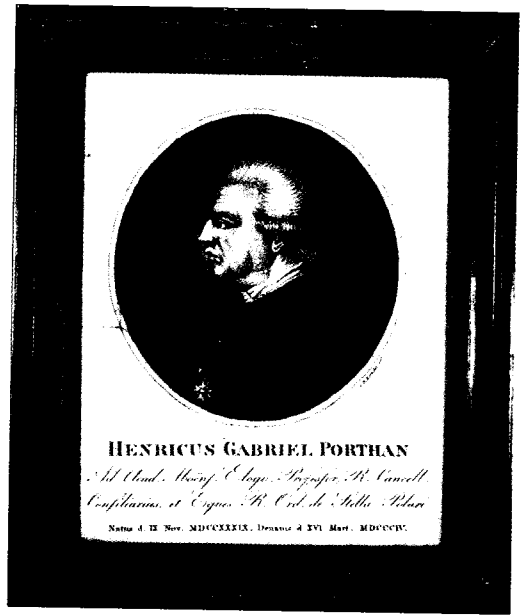
res).¹⁶ Vakavaa kirjallisuutta edustaa tiede, hienostunutta poetiikka, retoriikka ja estetiikka. Estetiikasta vielä sanotaan, että se on yhtä kuin yleinen kaunotaiteiden teoria.

Pienistä painotuseroista huolimatta kaikki kolme estetiikan alanmäärittystä ovat yhteneviä: poetiikka, retoriikka ja estetiikka muodostavat luontevan tiedekokonaisuuden. Estetiikka laventaa sanataiteita tutkivien poetiikan ja retoriikan alaa ottamalla lukuun kaikki muutkin taiteet. Tätä seikkaa korosti jo Baumgarten alaa määrittävässä *Aesthetica*-teoksessaan (Prolegomena § 5).

Huomionarvoisena seikkana Porthanin estetiikan alan määrittämisessä voidaan pitää sitä, että se on selkeästi taidekeskeinen, jossakaan ei yhtä jyrkästi kuin Hegelillä joitakin aikoja myöhemmin. Taidekeskeinen estetiikan rajaus ei tietenkään kiellä luonnonkauneuden olemassaoloa, mutta tutkii sitäkin mieluummin taiteen kautta kuin itsenäisenä ilmiönä (vrt. *Opera* XI:1, 2–3). Porthan viittaa silloin tällöin luonnonkauniiseen (*Opera* XI:1, 2, 3, 5), mutta ei ainakaan eksplisiittisesti korota sitä taiteentutkimuksen rinnalle. Luonnonvaraisen ”luonnonkauneuden laiminlyönti” estetiikan tutkimusalan määrittelyssä erottaa Porthanin sekä tuolloin ajankohtaisesta Kantin estetiikasta että nykyajan estetiikasta.¹⁷ Sääntöestetiikkaa painottava näkökulma soveltuisikin varsin huonosti luonnonvaraisen luonnon arviointiin,¹⁸ vaikka rakennetun ympäristön suunnitteluun sopiikin.

Maun estetiikka

Estetiikan alan rajaamiseen kuuluu myös estetiikan tehtävän määrittely. Edellä esitetyssä lainauksessa Porthan toteaa, että estetiikka ”käsittää kirjallisuuden ja kaunotaiteiden teorian, tai metafysiikan, ja johtaa maun yleisistä perusteista erityissääntöjä” (*Opera* XI:1, 1). Muutamaa riviä myöhemmin hän sanoo saman hieman toisin sanoin: ”Estetiikan päämäärä on johtaa makukyvyyn luonnosta ne tulokset, joita runoilija, puhuja ja taiteilija voivat sitten soveltaa yksittäisiin tapauksiin” (*Opera* XI:1, 1).¹⁹ Estetiikan tehtävänä on siis, ensiksikin, selittää mitä kirjallisuus ja taide ovat, ja toiseksi, ohjata taiteellista toimintaa kultivoituneen

Henrik Gabriel Porthan (1739–1804). Pistegra-
vyyri, Johan Bernard Berndes. Museovirasto.
Kuva: Timo Syrjänen.

taidemaun mukaisesti. Tämä ohjelmalinjaus viittaa selvästi kahteen lähteeseen: antiikin taideteoreettiseen ajattelutapaan, erityisesti Aristoteleeseen ja Horatiukseen, sekä 1700-luvulla yleistyneeseen makuteoreettiseen selitysmalliin. Näistä kahdesta perustekijäs-

16. Porthanin käsikirjoituksessa viitataan lyhyesti samansukuiseen jaotteluun, *Opera* XI:1, 1. Vrt. myös luentomuistiinpanot otsikolla *Historia Litteraria Humaniorum* (1966), 75; *Opera omnia* III; Turku: Porthan-Seura.

17. Lainausmerkit ilmaisussa ”luonnonkauden laiminlyönti” viittaavat R. W. Hepburnin tärkeään kirjoitukseen ”Contemporary Aesthetics and the Neglect of Natural Beauty” (1966); suom. ”Nykyajan estetiikka ja luonnonkauneuden laiminlyönti”; Y. Sepänmaa (toim. 1994) *Alligaattorin bymy. Ympäristöestetiikan uusi aalto*, Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 19–40. Tilanne Hepburnin kirjoituksen julkaisuajankohtaan nähden on muuttunut ratkaisevasti, sillä luonnosta on tullut keskeinen esteettisen teorioinnin kohde.

18. Teoksessaan *Kulttuurin perustekijöitä* (Jyväskylä: Gummerus 1939), kappaleessa ”Matemaattinen säännöllisyys” (s. 124–130) Erik Ahlman selvittelee kiintoisesti seikkaa, että matemaattinen säännönmukaisuus pätee kulttuurin tuotteista, mutta ei oikeastaan luonnonvaraisesta luonnosta esteettisen tarkastelun kohteena.

19. ”Æsthetikens ändamål är at ur naturen af Smakens förmögenhet härleda de allmänna slutsatser som Skalden, Oratorn och Konstnären sedan kunna applicera på särskildta föremål.”

tä syntyy ”empiristinen” selityskaava, joka yhdistää empiirisen makututkimuksen taideteoriointiin ja edelleen normatiiviseen taidekriittikkiin. Empiristisen selitystavan taustalla hämmöittää brittiläinen filosofia; erityisesti John Locke, jota on pidetty tärkeänä vaikuttajana Porthanin ajattelun suhteen.²⁰

Aristoteleen *Runousopista* käy ilmi, että teoreetikon tehtävä ei ole ainoastaan kuvata taidemaailman ilmiöitä vaan myös vaikuttaa siihen.²¹ Esimerkiksi hänen esittämänsä tragedian määritelmä (*Runousoppi* 1449b24–28) ei ole pelkkä abstraktio vaan myös taidekriittinen normi. Se tragediarunoilija, joka poikkeaa annetusta määritelmästä, tekee huonoa tragediaa tai ei tee tragediaa lainkaan. Horatiuksen *Ars poetica* jatkaa Aristoteleen linjoilla tuoden teorian vieläkin lähemmäksi taiteen käytäntöä, eli runoilua. Horatius vaikutti syvästi Porthaniin. Asia käy ilmi useammastakin seikasta: hän käänsi *Ars poetican* ruotsiksi ja julkaisi *Åbo Nya Tidningarissa* 14.5.–24.9.1789, piti luentoja *Ars poetican* pohjalta (*Opera omnia* IV, 1–57) ja viittaa useassa yhteydessä teokseen myös tutkittavana olevassa käsikirjoituksessaan. Jopa *De poesi Fennica* -teos heijastelee horatiolaista runokäsitystä:

Erityisesti suosittelen, että ne parhaimmat kykymme, jotka haluavat kohottaa runoutemme tasoa, yötä päivää tutkisivat sekä antiikin että myöhempien aikojen etevimpiä runoilijoita ja taitavasti jäljittelisivät niitä meidän tarpeitamme silmälläpitäen (*Suomalaisesta runoudesta*, 59; suom. I. Kajanto).²²

Ohje on sanavalintoja myöten suora *Ars poetican* (268–269) sovellus ja, mikä olennaista, ilmentää Porthanin halua vaikuttaa runouteen, kansankieliseen runouteen. Teoreetikon tehtävä on siis vaikuttaa taiteen käytäntöön, ei pelkästään kuvata sitä. Näin ollen ei ole suuri ihme, että pääosa Porthanin käsikirjoituksesta on omistettu pyrkimykselle soveltaa estetiikan tietoutta kirjallisuuteen.

Aristoteleen ja Horatiuksen ohella Porthan suosittelee runoteorian opettajiksi Hieronymus Vidaa ja Boileauta (*Opera* XI:1, 37).²³ Historiallisesti yhteistä näille neljälle

on se, että he kaikki ovat tehneet työnsä kulttuurisen kukoistuksen huippukausina valistuneina pidettyjen hallitsijoiden alaisuudessa: Aleksanteri Suuren, Augustuksen, (paavi) Leo X:n ja Ludvig XIV:n aikoina (*Opera* XI:1, 37). Tämä selitys heijastaa miljöoteoreettista ajattelutapaa, josta myöhemmin Darwinin jälkeen, osin uudistetuin perustein, tuli suosittu, esimerkiksi Hippolyte Tainen kirjoitusten ansiosta.²⁴ Katsottiin, että elinympäristö määrää pitkälti kulttuurin kehitysmahdollisuuksista ja siinä samassa myös taiteen käytännöistä ja teorioistakin.²⁵ Tätä ajatuskaavaa on helppo puolustaa, koska mitä ilmeisimmin siinä on paljon totta. Taiteet ja kirjallisuus kehittyvät, tai ainakin muuttuvat, eri tahtia siellä missä elannon hankkiminen vie vaikkapa puolet ajasta kuin siellä missä se vie kaiken ajan. Kuten Aristoteles sanoisi (*Politiikka* 1334a14–25), työhön ja toimintaan käytetyn ajan päämäärä on vapaa-aika, joka puolestaan mahdollistaa filosofian harrastuksen, muis-
ta riennoista puhumattakaan. Renessanssin

20. M. G. Schybergson (1908) *Henrik Gabriel Porthan. Lefnadsteckning I*, Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland 83, 230–232.

21. Nykyaikainen pragmatistinen estetiikka hyväksyy tämän tavoiteasettelun. Teoria saa, ja sen pitääkin, vaikuttaa taiteen käytäntöön. Vrt. Richard Shusterman (1997) *Taide, elämä ja estetiikka. Pragmatistisen filosofian näkökulma estetiikkaan*; suom. V. Mujunen; Tampere: Gaudeamus. Shusterman vetoaa tässä suhteessa esimerkiksi Aristoteleeseen (s. 34–35). Hegel puolestaan arvosteli vaikuttamiseen pyrkiviä normatiivisen taideteorian harrastajia. G. W. F. Hegel (1886/1993) *Introductory Lectures on Aesthetics*, käänt. B. Bosanquet; toim. M. Inwood; London: Penguin Books, 18–19.

22. Henrik Gabriel Porthan (1983) *Suomalaisesta runoudesta*; suom. I. Kajanto; Vaasa: SKS.

23. Hieronymus Vida, eli Marco Girolamo Vida (n. 1480–1566) on nelikosta vähiten tunnettu. Ks. R. G. Williams (1976) *The De arte poetica of Marco Girolamo Vida*, xi–lii; New York: Columbia University Press. Porthan, aikansa lähteiden mukaisesti, mainitsee Vidan syntymävuodeksi 1470. Williams puolestaan ehdottaa vuosiväliä n. 1480–1485.

24. Miljöteorian varhaishistoriasta, ks. K. S. Laurila (1928) *Les premiers devanciers français de la théorie du milieu*; Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia B XXII 3 1928.

25. Itse asiassa jo Platon (*Timaios* 19d–e) toteaa, että helpointa on kuvata tuttua kasvuympäristöään. Aitousdeltaan kyseenalaisessa *Epinomis*-teoksessa (987c–d) puolestaan todetaan, että kreikkalaisalue on suotuisin hyveen harjoituksen kannalta.

jälkeisinä vuosisatoina myös taiteelliset pyrinnot olivat nousseet ylimystön ja porvariston arvostamiksi vapaa-ajan harrastuksiksi, samoin kuin akateemisen mielenkiinnon kohteiksi. Esteetikon tehtävä puolestaan, Porthanin mukaan, on vaikuttaa maun kasvatuksen kautta yleisön ja taiteentekijöiden makukäyttäytymiseen ja yleisemmin kulttuurin edistämiseen.

Sekä taiteen että taideteorian mestariteosten merkityksen Porthan yhdistää ajalleen ominaiseen makuteoreettiseen ajattelutapaan. Yleisesti tunnustetut auktoriteetit tarjoavat lähtökohdat, joiden mukaisesti voidaan arvioida hyvää makua ja taidetta määrittäviä sääntöjä. Mitä sitten on hyvä maku, tai maku ylipäänsä? Porthan kuvailee asiaa seuraavasti:

Kaikissa kielissä *maku* tavallisesti merkitsee kykyä tuntea mieltymystä kaunista kohtaan ja vastenmielisyyttä rumaa kohtaan. Se vaihtelee eri asteissaan. Peruste tämän kyvyn metaforiseen nimitykseen saadaan sen samankaltaisuudesta samannimisen fyysisen elimen kanssa. Kumpikin ilmaisee kantansa yhtä välittömästi ja useimmiten yhtä vähän voimien analyysin kautta saada selkoa niistä moninaisista tekijöistä, joista miellyttävät tai epämiellyttävät kokonaisuudet koostuvat. Ne myös vaihtelevat eri ihmisten suhteen. Mutta riippumatta näistä erilaisista arvostelmista on kuitenkin olemassa kohteita, joiden kauneus tai kauheus ovat kautta aikojen saaneet tunnustusta kaikilta ihmisiltä. Vertailemalla ja jaottelemalla näiden kokonaisrakenteiden osia voimme raivata tietä yleisiin tuloksiin (*Opera* XI:1, 1).²⁶

Vaikka maku käytännössä on aina yksilön makua, se ei siltikään ole rajattoman vaihtelevaa. Varsinkin taiteen mestariteokset osoittavat, että voidaan puhua maun yhtenäisyydestä yli aikakausirajojen ja jopa yli kulttuurirajojen. 1700-luvulla tämä havainto yllytti Humen ja Kantin tapaisia filosofeja tekemään makuarvostelman yleistettävyydestä aikansa muotiprobleeman, joka, kuten lainauksesta näkyy, oli tuttu myös Porthanille.

Brittiläisten empiristien keskuudessa maku ymmärrettiin vahvimillaan eräänlaiseksi sisäiseksi aistiksi, heikoimmillaan pelkäksi preferenssijärjestelmäksi.²⁷ Ensin mainittuun liittyy vahva yleistettävyyden, sillä sisäsaistin oletuksen mukaan aistitoimintojen yhtenevyys kautta koko ihmislajin takaa yleistettävyyden. Jälkimmäiseen liittyy relativismi, joskaan ei rajoittamaton, sillä harva viitsii väittää kauneus- ja taiteellisia arvoja täysin näennäisiksi.²⁸ Joka tapauksessa molemmat tulkintatavat ovat perusteiltaan subjektivistisia, mikä viittaa 1700-luvulla toteutuneeseen keskeiseen esteettisen ajattelun käänteeseen. Luovuttiin teologisesta ja platonilaisesta objektivismista, jonka mukaan kauneus on todellisuuden aito ominaisuus ja siirryttiin subjektivistiseen selitykseen, jonka mukaan kauneus (ja muut vastaavat ominaisuudet) ovat kokijan arvo- tai nautintoelämyksiä. Ongelmaksi ja eriävien tulkintojen lähteeksi on osoittautunut kysymys, miten selittää annetun kohteen rooli subjektiivisen kokemuksen suhteen. Onko olemassa jokin luonnollinen ominaisuus, kuten usein ehdotettu ”yhtenäisyys moninaisuudessa”, joka olisi jonkinlaisessa kausaalisuhteessa subjektiiviseen kauneuselämykseen; vai riippuuko kohteen vaikutuspotentia sen kulttuurisesti määräytyneestä asemasta jossain käsitteverkostossa.

26. ”På alla språk betyder van! Smak en förmögenhet at känna nöje i det sköna och afsmak för det fula. Den är olika i anseende till sina grader. Orsaken till denna förmögenhets Metaphoriska benämning, hämtas af dess likhet med den Physiska organen af samma namn. Likahastigt yttra sig båda och lika litet kunna vi oftast genom Analysen af de mångfaldiga ting hvarar ett behagligt eller obehagligt helt består göra oss reda för den samma. De variera äf! lika hos olika människjor. Men oagat dessa olika omdömmen gifvas dock föremål som i en följd af tider af alla människjor blifvit erkände för sköna eller vederstyggeliga. Genom jämförande och fördelande af dessas constitutions delar kunna vi bana oss vägen till allmänna resultat.”

27. Makuteorioiden pääpiirteet esittää tiiviisti George Dickie (1990) *Estetiikka. Tutkimusalue, käsitteitä ja ongelmia*, suom. H. Kannisto; Hämeenlinna: SKS 2. p. 17–33.

28. Vrt. David Hume ”Of the Standard of Taste”. Humen kirjoitus (vuodelta 1757) löytyy painettuna useista estetiikan ja kritiikin antologioista, esim. H. Adams (toim. 1992) *Critical Theory Since Plato*, Orlando: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, rev. ed., 307–315.

Porthanin versio makuteoriasta on eklektinen. Hän ei yritä kehittää maun käsitteestä uutta teoriaa, vaan olettaa sen jonkinlaiseksi peruskäsitteeksi, joka on helppo omaksua, mutta josta voi kyllä olla harhaanjohtaviakin käsityksiä.²⁹ Joka tapauksessa Porthan pitää makua keskeisenä estetiikan kannalta ja luonnehtii sitä määritelmällisesti kyvyksi tajuta kauneutta: maku on ”kyky tajuta kauneutta, silloin kun siltä edellytetään tietoa, kokemusta ja arvostelua” (*Opera* XI:1, 9–10).³⁰ Lisäksi Porthan toteaa, että makua voidaan pitää erityisenä kognitiivisena kykyä, vaikkakaan ei toisista kognitiivisista kyvyistä riippumattomana; ja että sitä voidaan kehittää, ja että se voidaan jalkaa tekijän vaikuttavaan makuun ja vastaanottajan nauttivaan makuun (*Opera* XI:1, 10).

Porthanin esittämä määritelmällinen kuvaus mausta on käytännöllisesti katsoen sama kuin se mikä löytyy Sulzerin estetiikan käsikirjasta.³¹ Itse asiassa Porthanin ohjaamassa Tihlemanın tutkielmassa se siteerataan sellaisenaan saksan kielellä (*Opera omnia* X, 136, alav.). Olennaista joka tapauksessa on, että Porthanin mukaan maku on tietoisien järjen eräs erityinen toimintatapa, ei vahvassa mielessä erillinen aistitms.³² Käsitys vaikuttaa varsin maltilliselta makuteoreettiselta linjaukselta. Makua näin ymmärrettynä voidaan verrata vaikkapa keskittymiskykyyn: keskittyminen ei ole mitään ajattelusta (tai havaitsemisesta) erillistä vaan sen piirre. Vastaavasti makuarvostelutoiminto sanoo ajattelusta ja havaitsemisesta sen, että arvioinnin erityiskohteeksi valikoituvat kohteen tietyt piirteet. Porthanin mukaan maun erityinen kohde on kauneus ilman lisämääreitä; siis periaatteessa myös luonnonkauneus, mutta, kuten jo todettu, kokonaisuutena käsikirjoitus puhuu sen puolesta, että kyse on painotetusti taidekauneudesta.

Horatiolaisen ja makuteoreettisen empiristisen näkökulman yhdistelmä kertoo ensisijaisesti, miten annettua taideteosta on kuvattava ja arvosteltava, mutta samalla se toissijaisesti opettaa, miten pitää suhtautua teoksen kuvaamaan asiaan. Tai yksinkertaisemmin sanottuna: estetiikka opettaa arvioi-

maan taidetta, taide puolestaan opettaa näkemään kulttuuria ja luontoa. Tämä heijastaa antiikin ajoilta periytyvän mimeettisen taidekäsityksen ohjelmaa, jonka mukaan taide opettaa luonnon ja kulttuurin tosiasioista kuvien ja esitysten kautta.

Vaikka 1700-luku olikin uusien estetiikan käsitteiden synnyn ja kehittymisen aikaa, ei mimeettistä taidekäsitystä oltu vielä hylätty, kuten ei vielä nykyäänkään muussa suhteessa kuin yleispätevänä selittäjänä. Porthan referoi lyhyesti aiheeseen liittyvää keskustelua (*Opera* XI:1, 1–2), erityisesti kysymystä jäljittelyn ja kauneuden suhteesta. Onko kauneus taidokkaan jäljittelyn tulos, vai edeltääkö se jäljittelyä aiheen valinnassa ja työtä ohjaavana periaatteena? Porthanin selostuksesta ei aivan selkeästi käy ilmi, mikä on hänen oma käsityksensä. Mutta sikäli kuin referointijärjestyksen perusteella voi jotain päätellä, hän näyttää olleen Mendelssohnin ja Sulzerin linjoilla, joiden mukaan Luojan luoma luonnonkauneus antaa lähtökohdan taiteelliselle toiminnalle esimerkiksi valittaessa kaunis kohde ruman sijasta (*Opera* XI:1, 2). Jäljittelyn ohella

29. Turhaan hämäryyteen on Porthanin mukaan (*Opera* XI:1, 10) sorruttu teoksessa *De fine konsternes Philosophie* (= C. A. Ehrensward, *De fria konstens filosofi* 1786), jossa maku epäilyttävien perustein jaetaan suureen ja pieneen makuun. Ehrenswardin teos on ilmestynyt vastikään suomennoksena (H. Lönnroth ja K. Matikainen) (2006) *Vapaiden taiteiden filosofia*. Helsinki: SKS.

30. ”Genom förening af m^{sk}ans högre förmögenheter / at känna / upkommer Smak eller förmåga at känna det sköna, då man förutsätter kunskap, pröfning och omdöme därom.”

31. Vrt. Sulzer, art. ”Geschmak”, *op. cit.* Bd. II (1967), 371: ”Der Geschmak ist im Grunde nichts anders, als das Vermögen das Schöne zu empfinden”. Muutamaa sivua myöhemmin (s. 375) hän laajentaa maun kohteena olevaa kauneuden alaa siten, että siihen sisältyy myös toden ja kauniin viehätysvoima. Vrt. myös I. Kant: ”Das Definition des Geschmacks, welche hier zum Grunde gelegt wird, ist: dass er das Vermögen der Beurteilung des Schönen sei.” *Kritik de Urteilkraft*, 115 alav.; ks. myös 124; I. Kant (1990) *Werkausgabe* X. Herausgegeben von W. Weischedel. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 11. Aufl. Kuten tunnettua, Porthan suhtautui torjuvasti Kantiin.

32. ”Man bör här i allmänhet anmärka: at alla m^{sk}ans förmögenheter, änskönt de fått olika namn, dock ej äro independente af hvarannan, de äro olika verkningar af en enda kraft. Dock kan smaken så vida anses för en särskild förmögenhet, som ingen af de andra ensamt liknar den” (*Opera* XI:1, 10).

1700-luvulla kiinnitettiin huomiota myös mielikuvituksen luovaan rooliin taiteessa, erityisesti neroudesta puhuttaessa. Porthanin (*Opera* XI:1, 11) korostaa, että siinä missä maku arvostelee kauneutta, nerous keksii sitä (*Snillet upfinner det*). Näiden kahden käsitteen – maun ja nerouden – suuresta aste-erosta johtuu, että esteettisissä kasvatusohjelmissa korostetaan ensimmäistä enemmän kuin jälkimmäistä. Maun kehittämiseksi voidaan lähteä etenemään jonkinlaisesta vaatimattomasta alkutilanteesta, kun taas neroudesta puhuttaessa pienin luku on 100 %.

Kaiken kaikkiaan Porthanin käsitys maun kehittämisen mahdollisuudesta oli periaatteellisen optimistinen. Hän uskoi, että kauneuden arvioimiskykyä voi kehittää, erityisesti perehtymällä inhimilliseen sielunelämään.

Sen joka haluaa tulla itse hyväksi kirjailijaksi, tai makua ja erotuskykyä omaavaksi makutuomariksi (en Domare), on välttämättä tunnettava sielumme tuntemusten ja vaikutusten luonto esteettisten kohteiden suhteen. Kirjallisuuden teoria on rakennettava tälle perustukselle (*Opera* XI:1, 6).³³

Makutuomareiden ja kirjailijoiden on siis tunnettava ihmisen psykologiaa, jotta kykenisivät tarkasti arvioimaan esteettisen vaikutuksen luonnetta. Aiheeseen liittyviä yksityiskohtia Porthan tarkastelee luetteloivan järjestelmällisesti. Selvitettyiksi tulevat mm. seuraavat käsitteet ja aiheet: nerous (*Opera* XI:1, 11), halut ja tunteet (*Opera* XI:1, 11–14), olennaiset esteettiset tekijät – täydellisyys, kauneus, hyvä (*Opera* XI:1, 14–15, 22–25), satunnaiset esteettiset tekijät (*Opera* XI:1, 15–22), järjestyneisyys (*Opera* XI:1, 22) ja ylevä (*Opera* XI:1, 25–27). Näihin käsitteisiin perehtymällä sekä kriitikot että taiteentekijät kykenevät vähintäänkin välttämään pahat virheet ja parhaassa tapauksessa tekemään uusia löytöjä. Käsitteellisten lähtökohtien täydennykseksi Porthan tekee selkoa alan teoreettisista perusteoksista. Edellä mainittujen runousopin klassikkoteosten ohella Porthan luettelee mm. Baumgartenin, Sulzerin, Batteux'n, du Bosin, Po-

pen ja Homen tunnetut teokset (*Opera* XI:1, 27–28). Ne auttavat ajattelevaa alan harrastajaa eteenpäin estetiikan ja kirjallisuudentutkimuksen saralla.

Kirjallisuudentutkimuksesta estetiikkaan

Käsitteellistyksessään Porthan selvittelee lyhyesti myös kirjallisuuden ja muiden taiteiden välisiä eroja ja yhtenevyyksiä. Hänen näkökulmaansa voi kutsua semioottiseksi:

Pääasiallinen ero kirjallisuuden (*Vitterhet*) ja taiteiden välillä on niissä erilaisissa välineissä ja merkeissä, joita hyödynnetään kohteiden valmistuksessa. Nämä merkit ovat joko luonnollisia tai ehdollisia. *Luonnollisia* silloin kun yhteys merkin ja merkityn välillä on jälkimmäisen luonnollisissa ominaisuuksissa, esimerkiksi eleissä ja äänen vaihteluisa. *Ehdollisia* ovat sellaiset, joilla ei ole yhteenkuuluvuutta merkityn asian kanssa. Sellaisia ovat kirjaimet, hieroglyfit ja tietyt allegoriset kuvat (*Opera* XI:1, 2).³⁴

On syytä huomauttaa, että tämä ote samoin kuin sitä seuraavat selitykset referoivat ja paikoin lainaavatkin Mendelssohnia, vaikka asia Porthanin tekstistä ei välittömästi käykään ilmi.³⁵ En kuitenkaan tässä yhteydessä luettele lainoja tämän tarkemmin.

33. "För den som anti" sjelf vill blifva en god författare, eller en Domare med smak och urskillning, är det nödvändigt at känna Naturen af vår Själs känslor och värkningar vid Æsthetiska föremål. Härpå skall Vitterhetens Theorie byggas" (*Opera* XI:1, 6).

34. "Den hufvudsakelige skillnaden mellan Vitterhet och konsterne består i de olika medel och tecken, som man nytjar i föremålens framställande. Desse tecken äro anti" naturlige eller villkorlige. *Naturlige* när föreningen mellan teket och det betecknade ligger i det sednares naturl. egenskaper t.e. åtbörder, röstens modificationer. *Villkorlige* äro sådana, som ej ha gemenskap med den betecknade saken. Sådana äro bokstäffer, Hieroglypher och vissa Allegoriska bilder."

35. Ks. Moses Mendelssohn (1929/1971) "Ueber die Hauptgrundsätze der schönen Künste und Wissenschaften", *Gesammelte Schriften* I, Stuttgart: Friedrich Fromman Verlag, 425–452, erityisesti 437–439. Edellä käyvässä yhteydessä (*Opera* XI:1, 2) Porthan viittaa tähän kirjoitukseen otsikolla "Haupt Grunde der Schönen kunsten". Vrt. myös Porthan, *Opera* XI:1, 2 ja Mendelssohn. *op. cit.*, 429–433. Saksan matkallaan Porthan kävi Berliinissä tapaamassa Mendelssohnia, mikä kertonee aidosta kiinnostuksesta, vaikkakaan ei kriittikötömyydestä. Ks. Schybergson, *op. cit.*, I 191–192.

Porthanin omaksuman käsityksen mukaan taiteet siis perustuvat joko luonnollisiin tai ehdollisiin (eli nykyaikaisemmin sanottuna kulttuurisiin) merkkijärjestelmiin ja niiden mahdollistamaan viestintään. Tämä kuulostaa varsin nykyaikaiselta tavalta tarkastella eri taiteenaloja yhtenäistävistä näkökulmasta, semioottisesta näkökulmasta. Porthan ei kuitenkaan selvitä yhtenevyyttä sen tarkemmin; luettelee vain muutamia aiheeseen liittyviä esimerkkejä ja esittää hyväksyvästi käsityksen, jonka mukaan kirjallisuus on muita taiteita ilmaisukykyisempi. Kirjallisuudessa voidaan esittää kuvattavien asioiden syyt, etenemiset ja seuraukset, kun taas muissa taiteissa voidaan esittää vain sitä mikä on yhdessä olevaa (coëxisterande; *Opera* XI:1, 3).

Kirjallisuus oli Porthanin erityishuomion kohteena, vaikka hän oli edelläkävijä sellaisellakin alalla kuin arkeologia, joka aina on ollut läheisessä liitossa taidehistoriallisen tutkimuksen kanssa.³⁶ Kirjallisuudelle annettu keskeinen asema juontuu sen filosofoivan kyvyn ohella Porthanin pitkäaikaisesta kirja- ja kirjastoharrastuksesta. Hän oli toiminut vuosia Turun akatemian kirjastonhoitajan apulaisena ja varsinaisena kirjastonhoitajana. Tähän toimintaan liittyy eräs tärkeimmistä hänen johdolla tehdyistä opinnäytejulkaisusarjoista, *Historia Bibliothecae Regiae Academiae Aboensis* (1771–1795; julkaistu *Opera omnian* osassa V, 1974).³⁷ Myös luennoillaan Porthan harrasti kirjojen historiaan liittyviä aiheita. Tämä käy ilmi myös estetiikkakäsikirjoituksen laajasta kolmannesta luvusta ”Application af Æsthetikens Reglor Til særskilde Skalde Slag” (*Opera* XI:1, 38–96), jossa selostetaan

lukuisien kirjailijoiden teoksia ja sisältöjä. Kirjojen historiasta on vain lyhyt askel oppihistoriaan ja edelleen kirjallisuuden historiaan.³⁸ Itse asiassa 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa kirjastonhoitajan ja oppihistorian (*historia litteraria*) professorin virat oli kytketty toisiinsa. Tilanne kuitenkin muuttui ratkaisevasti vuonna 1852, jolloin ”Oppihistorian professuuri lakkautettiin, mutta sen tilalle perustettiin *estetiikan ja nykyaikaisen kirjallisuuden professuuri*”.³⁹ Estetiikan ja kirjallisuudentutkimuksen nousu oli alkanut jo 1700-luvun puolella niin Turun akatemiassa kuin muissakin Ruotsi-Suomen yliopistoissa, vaikka ratkaisevat hallinnolliset päätökset tehtiinkin vuosikymmeniä myöhemmin. Hallinnollinen oppialan määrittäminen seurasi teoreettista estetiikan luonteesta käytyä keskustelua, joka siis oli alkanut jo Porthanin kaudella.

36. Ks. Iiro Kajanto (2000) *Latina, kreikka ja klassinen humanismi Suomessa keskiajalta vuoteen 1928*, Helsinki: SKS, 261–262. Kajanto (s. 261) huomauttaa, että Porthanin aikakaudella arkeologia kattoi jo mainitun taidehistoriallisen tutkimuksen ohella myös numismaatiikan, epigrafiikan ym.

37. Mainittakoon, että tähän sarjaan liittyvistä lauseenmittaisista respondenttien teeseistä löytyy niistäkin estetiikan alaa sivuavia huomioita. Ks. erit. *Opera omnia* V, 426 (Turku: Porthan-Seura 1974), jossa esitetyt teesit ovat vuodelta 1795; siis vuodelta, joka sopisi niihin raameihin, jotka Klinge arvioi Porthanin käsikirjoituksen todennäköiseksi syntyajankohdaksi, 1791–1798.

38. Oppihistorian varhaisvaiheista Turun akatemiassa ja Helsingin yliopistossa, ks. Olof Mustelin, ”Från lärdomshistoria till litteraturhistoria. Om lärdomshistoriens ställning vid Åbo akademi och Helsingfors universitet ca 1750–1850”. *Lychnos årsbok 1969–1970* (1971), 292–339.

39. I. A. Heikel (1940) *Helsingfors universitet 1640–1940*, 449; Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.

RIIKKA NISONEN

Politiikkaa ja piilo- linssijä – akateemikko Otto Wichterlen toiminta Prahan kevään ja normali- soinnin aikana

Maailmanluokan kemisti, pehmeiden piilolinssien keksijä Otto Wichterle (1913–98) otti 1960-luvun lopulla aktiivisesti kantaa tieteen tilaan ja tulevaisuuteen sosialistisessa Tšekkoslovakiassa. Tšekkoslovakian miehitys vuonna 1968 johti laajamittaisiin puhdistuksiin, jotka koskettivat myös tiedemaailmaa. Wichterlen toiminta Prahan kevään ja Tšekkoslovakian miehitystä seuranneen ns. normalisoinnin aikana havainnollistaa tieteen ja politiikan läheistä mutta vaikeaa liittoa Tšekkoslovakian historian tärkeän murroskauden aikana.

■ Sosialistisessa yhteiskunnassa tieteenharjoittajat olivat jatkuvassa riippuvuussuhteessa valtioon, joka yhtäältä tarvitsi heitä, mutta toisaalta määritteli heidän toimintansa rajat. Tieteen historia entisessä Itä-Euroopassa sisältää lukuisia konflikteja, joiden taustalla oli Loren R. Grahamin mukaan luontainen ristiriita, joka syntyi kun valtio pyrki samanaikaisesti sekä modernisoitumaan että pysyttelemään autoritaarisena.¹ Vaikka tieteen merkitys kylmän sodan historiassa oli kiistaton – uskottiinhan tieteen ratkaisevan merkittäviä yhteiskunnallisia ongelmia –, on tieteen historia on jäänyt vähäiselle tarkastelulle poliittisen historian määrittäessä aikakauden tutkimusta. Tunnetuimmat esimerkit politiikan ja tieteen suhteesta Itä-Euroopassa löytyvät Neuvostoliitosta: Andrei Saharovin kaltaiset tieteenharjoittajat symboloivat tiedeälymystön vastarintaa ja toisinajattelua sosialismin historiassa. Sosialistisen Tšekkoslovakian histo-

rian tunnetuimpiin tiedevaikuttajiin lukeutuu kemisti Otto Wichterle.

Koska Wichterle edusti nimenomaan Tšekkoslovakian tiede-eliittin etujoukkoa, hänen esimerkinsä tarjoaa kuvakulman tieteen ja politiikan valtasuhteisiin. Historiantutkijalle Wichterle on kiitollinen tapausesimerkki; hänet tunnettiin huolellisena dokumentoijana, jonka henkilökohtainen arkistokokoelma sisältää asiakirjoja koulutodistuksista konferenssijulkaisuihin. Vuonna 1992 Wichterle julkaisi muistelmansa,² joita kirjoituksessa on niin ikään hyödynnetty.

Teollisuusyrittäjäperheeseen Prostějovissa vuonna 1913 syntynyt Otto Wichterle opiskeli kemianinsinööriksi Prahassa, jossa hän sittemmin toimi maineikkaan kemistin Emil Votočekin assistenttina. Nuoruudessaan Wichterle osallistui vasemmistolaiseen opiskelijapolitiikkaan, johon häntä omien sanojensa mukaan houkutteli opiskelijoiden innokkuus tarttua yhteiskunnallisiin ongelmiin.³ Kun natsit sulkivat tšekkiläiset korkeakoulut vuonna 1939, Wichterle löysi töitä kenkätehdas Bat'an tutkimuslaitokselta Zlínistä, jossa hän tutki kaprolaktaameja ja polyamideja, joista jälkimmäisestä kehitettiin nailonia vastaava raaka-aine. Natsimiehityksen aikana Wichterlen poliittinen aktiivisuus johti vaikeuksiin Gestapon kanssa ja neljän kuukauden vankeusrangaistukseen.

Sodan jälkeen Wichterle palasi Prahaan kemianteknologian korkeakouluun (*Vysoká škola chemicko-technologická*), jossa hän saattoi loppuun sodan vuoksi keskeytyneen habilitaatio-tutkimuksensa, julkaisi orgaanisen ja epäorgaanisen kemian oppikirjoja sekä syvensi edelleen muoveihin erikoistunutta tutkimustaan osallistuen samanaikaisesti aktiivisesti uuden muoviteknologian laitoksen perustamiseen. Wichterle valittiin välittömästi laitoksen perustamisen jälkeen sen johtajaksi ja professoriksi. Vuoden 1958

1. Loren R. Graham (1993) *Science in Russia and the Soviet Union. A Short History*, Cambridge University Press, 156–157.

2. Otto Wichterle (1992) *Vzpomínky*, Praha: Nakladatelství evropského kulturního klubu. Julkaistu myös englanniksi Otto Wichterle (1994) *Recollections*, Praha: Ideu Repro.

3. Wichterle (1992) 22, 24.

poliittisissa puhdistuksissa Wichterle kuitenkin menetti virkansa. Keskiluokkainen perhetausta aiheutti ongelmia paitsi työural- la myös henkilökohtaisessa elämässä.⁴ Pelastuksen työtilanteeseensa Wichterle löysi Tšekkoslovakian tiedeakatemiasta (ČSAV), jonka johto oli hänen mukaansa korkeakouluja suvaitsevaisempaa. Tiedeakatemiassa hänelle tarjoutui erinomainen tilaisuus makromolekyyliarisen kemian instituutin (*Ústav makromolekulární chemie ČSAV*) perustamiseen. Instituutista kehittyi kansainvälisesti tunnustettu alan johtava tutkimuskeskus, jossa Wichterle työskenteli kuolin- vuoteensa 1998 asti, vuosina 1969–89 kuitenkin ilman varsinaista asemaa.⁵

Wichterlen tieteellinen toiminta käsitti kolme pääkautta, joista viimeinen ja hänen kansainvälisen asemansa varmistanut kausi alkoi 1950-luvulla tutkimuksena, jonka tuloksena oli pehmeiden piilolinssien valmistuksessa hyödynnettävä kemiallinen raaka- aine hydroksietyylimetakrylaatti (HEMA).⁶ Useita vuosia keksinnön jälkeen maailman piilolinssituotanto pohjautui Wichterlen ja hänen kollegoidensa patentteihin.⁷ Otto Wichterlen kansainvälinen läpimurto ajoitui 1960-luvun vapautumisprosessiin, jonka tiedepolitiikan uudistuksiin hän aktiivisesti osallistui.⁸

Tämän artikkelin painopiste on luonnon- tieteissä, joiden merkitys kylmän sodan taloudellisessa ja teknologisessa kamppailussa sekä ns. tieteellis-teknisessä vallankumouksessa oli kiistaton. Eksakteimpien luon- nontieteiden harjoittajat saattoivat toimia humanisteja ja yhteiskuntatieteilijöitä vapaammin, tehdä tiedettä ensisijaisesti sen itsensä eikä niinkään ideologian vuoksi. ”Mitä täsmällisempi tiede, sitä vaikeampi ideologiaa oli pakottaa oppiaineeseen” tšekkiläinen historioitsija Jiří Jindra on osu- vasti luonnehtinut olosuhteita.⁹ Vähemmis- tö luonnontieteilijöistä kuului kommunisti- seen puolueeseen, heillä oli humanisteja ja yhteiskuntatieteilijöitä laajempi liikkumava- ra ja paremmat epäsuorat vaikutusmahdol- lisuudet. Vaikka humanistisilla tieteillä ja yhteiskuntatieteillä oli tärkeä rooli sosialis- tisen järjestelmän tukipilarina, luonnontie- teisiin sijoitettiin selvästi enemmän rahaa.

Luonnontieteilijöistä ja heidän keksinnöis- tään oli rahavaikeuksissa kamppailevalle valtiolle taloudellista hyötyä: patenteillaan ja lisenssisopimuksillaan he toivat rahaa valtion kassaan. Luonnontieteilijöiden naut- timista etuoikeuksista huolimatta sekä poli- tiikka että ideologia löivät leimansa myös luonnontieteisiin. Ideologian ja tieteen, sekä toisaalta politiikan ja tieteen, yhteen- sovittaminen oli osa ongelmaa, joka monil- la aloilla johti tieteellisen tason heikentymi- seen.

Tšekkoslovakian tiedemaailma – ideologian ja politiikan vaikutus

Socialistisessa Tšekkoslovakiassa tiede oli keskitetysti hallittu ja sen tärkein elin oli vuonna 1952 perustettu Tšekkoslovakian tiedeakatemia.¹⁰ Prahan kevään aikana tie- deakatemian puheenjohtajana toimi Fran- tišek Šorm (1913–80), yksi Tšekkoslovakian menestyksekkäimpiä biokemistejä ja vakau- muksellinen kommunisti, jolla keskuskomitean jäsenenä oli aitiopaikka puoluehiera- kian huipulla. Poliittisen asemansa vuoksi Šorm kykeni laajamittaisesti edistämään tie- teen uudistuksia Prahan kevään aikana.¹¹

4. Osobní fond Otto Wichterle (O.W.), Obvodní ná- rodní výbor v Praze 6. Kansalliskomitean kirje OW:lle, jossa ilmoitetaan, ettei hänen poikaansa Ivania ole ideologisista syistä hyväksytty opiskelemaan. Päiväty 28.5.1953.

5. Wichterle (1994) 119–121.

6. Wichterlen keksinnöstä esim. Sibylle K. Scholtz & Wolfgang Eckart (2004) 'Weiches Gel für den scharfen Blick', *Der Augenspiegel* 09/2004, 38–39.

7. Pavel Kratochvíl (2004) 'Otto Wichterle, průkopník makromolekulární chemie (1913–1998)', teoksessa František Šmahel (toim.) *Učenci očima kolegů a žáků*, Praha: Academia, 93–99.

8. Zdeněk Pousta (2001) 'Akční program KSČ z roku 1968 a vysoké školy', teoksessa Blanka Zilynská & Petr Svobodný (toim.) *Česká věda a pražské jaro, sborník z konference*, Praha: Karolinum, 13.

9. Jiří Jindra (2003) 'The Sovietization of natural sciences in Czechoslovakia (1945–1960)', teoksessa Alexandru Zub & Flavius Solomon (toim.) *Sovietization in Romania and Czechoslovakia. History, Analogies, Consequences*, Romanian Academy, 56.

10. Stanley B. Winters (1994) 'Science and Politics: The Rise and Fall of the Czechoslovak Academy of Sciences', *Bohemia, Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 35, 278. Ks. myös Karel Vodička (1992) *Vademecum der tschechoslowakischen Wissenschaft*, Prag: Bonus, 57.

11. Šormista esim. Jiří Jindra (2001) 'František Šorm – Závěr politické kariéry', teoksessa Blanka Zilynská &

Maan merkittävin luonnontieteiden perustutkimus tapahtui tiedeakatemia alaisissa instituuteissa.¹²

Tieteen ja ideologian yhteensovittaminen oli luonnontieteilijöille yleensä kiusallista. Kuten neuvostoliittolainen fyysikko Pjotr Kapitsa on todennut ”fysiikassa ei ole sosialistisia eikä kapitalistisia lakeja”.¹³ Päätöksentekijöiden tietämättömyys johti ajoittain kohtalokkasiinkin kokeiluihin, joista vakava tieteenteko kärsi. Tieteen sosialistista luonnetta korostettiin etenkin 1950-luvun alussa. Myös Tšekkoslovakian tiedeakatemian ohjelmaa ideologia määräiti vähintäänkin paperilla – akatemian asetuksen mukaan sen tieteellisen toiminnan perusta oli ”tieteistä suurimman” eli marxilais-leniniläisyyden opettaminen. Mikäli tiede ainakin virallisesti seurasi ideologian ohjenuoraa, se nautti valtion tukea ja sai huomiota tiedotusvälineissä. Usein tieteenharjoittajilla oli arvovaltaa julkisuudessa ja erityisesti tiedeakatemia suurimmat nimet jäivät ihmisten mieliin puolueen ja hallituksen jäseniä tehokkaammin.¹⁴ Tunnetuimpien tutkijoiden asemaa voisikin rinnastaa urheilusankareihin – molemmille tarjottiin erilaisia privilegioita, kuten rahapalkkioita ja ulkomaanmatkoja. Menestys kylmän sodan kilpajuoksussa oli omiaan vahvistamaan valtion ja sosialistisen maailman hegemoniaa ja luotamusta kansalaisten silmissä.

Tieteen ideologisointia ei tule sekoittaa politiikan väliintuloon. Poliitiikan väliintulo liittyy tieteen valvontaan ja poliittisiin valtapyrkimyksiin. Se ei välttämättä vaikuta itse tieteeseen – sen metodeihin ja käytäntöihin – vaan tieteen ja sen tekijöiden asemaan yhteiskunnassa. Poliitiikan vaikutukset voivat vaihdella maltillisesta tiedepoliitikasta kohtalokkasiin puhdistuksiin. Ideologisoinnin päämääränä on sen sijaan syvällisempi muutos, jossa ideologia sovitetaan osaksi tiedettä. Tieteen valjastaminen ideologian palvelukseen sosialistisissa yhteiskunnissa ei ollut ainutlaatuista. Tunnetuimmat esimerkit tieteen ideologisoinnista löytyvät kansallissosialistisen Saksan tieteen historiasta.¹⁵ Tšekkiläisessä ja itäeurooppalaisessa uudemmassa tutkimuksessa 1950-luvulla tapahtunutta ideologisointia on yle-

sesti kutsuttu ”neuvostoliittolaistamiseksi” (*sovětizace, sovietization*).¹⁶

Tšekkoslovakian tapauksessa karkein rajanveto voidaan tehdä 1950-luvun ja 1970-luvun alun välille. Väittäisin, että siinä missä 1950-lukua määräiti ideologisointi, oli jälkimmäinen – Tšekkoslovakian miehitystä seurannut kausi – politiikan väliintulo ilman varsinaisia ideologisia päämääriä. Vaikka ideologian vaikutus heijastui aina myös politiikkaan, oli ideologian ”syvällisyydessä” eri aikakausina suuriakin eroja. Normalisoinnin aikana poliittinen diskurssi toisti totuttuja ideologisesti sävyttyneitä kannanottoja varsinaisen päämäärän ollessa kuitenkin poliittinen.

Tšekkoslovakiassa julkaistiin 1950-luvun alussa lukuisia kirjoituksia, jotka halusivat osoittaa, että lähes kaikki merkittävimmät keksinnöt olivat kotoisin Neuvostoliitosta. Tieteen ja ideologian yhteensovittaminen ilmeni kritiikkinä läntisinä ja porvarillisina pidettyjä teorioita kohtaan. Luonnontieteissä ideologia vaikutti voimakkaimmin biologian alalla, jossa myös useat tšekkoslovakialaiset biologit propagoivat neuvostoliittolaisen T. D. Lysenkon esiin nostamaa Michurin biologiaa.¹⁷ Myös kemian alalla sekä Neuvostoliitossa että Tšekkoslovakiassa oli tahoja, jotka kritisoivat olemassa olevaa tut-

Petr Svobodný (toim.) *Česká věda a pražské jaro, sborník z konference*, Praha: Karolinum, 135–152.

12. Käytännössä tiedettä harjoitettiin kolmella taholla: a) tiedeakatemian b) korkeakoulut c) ministeriöiden alaiset tutkimuskeskukset.

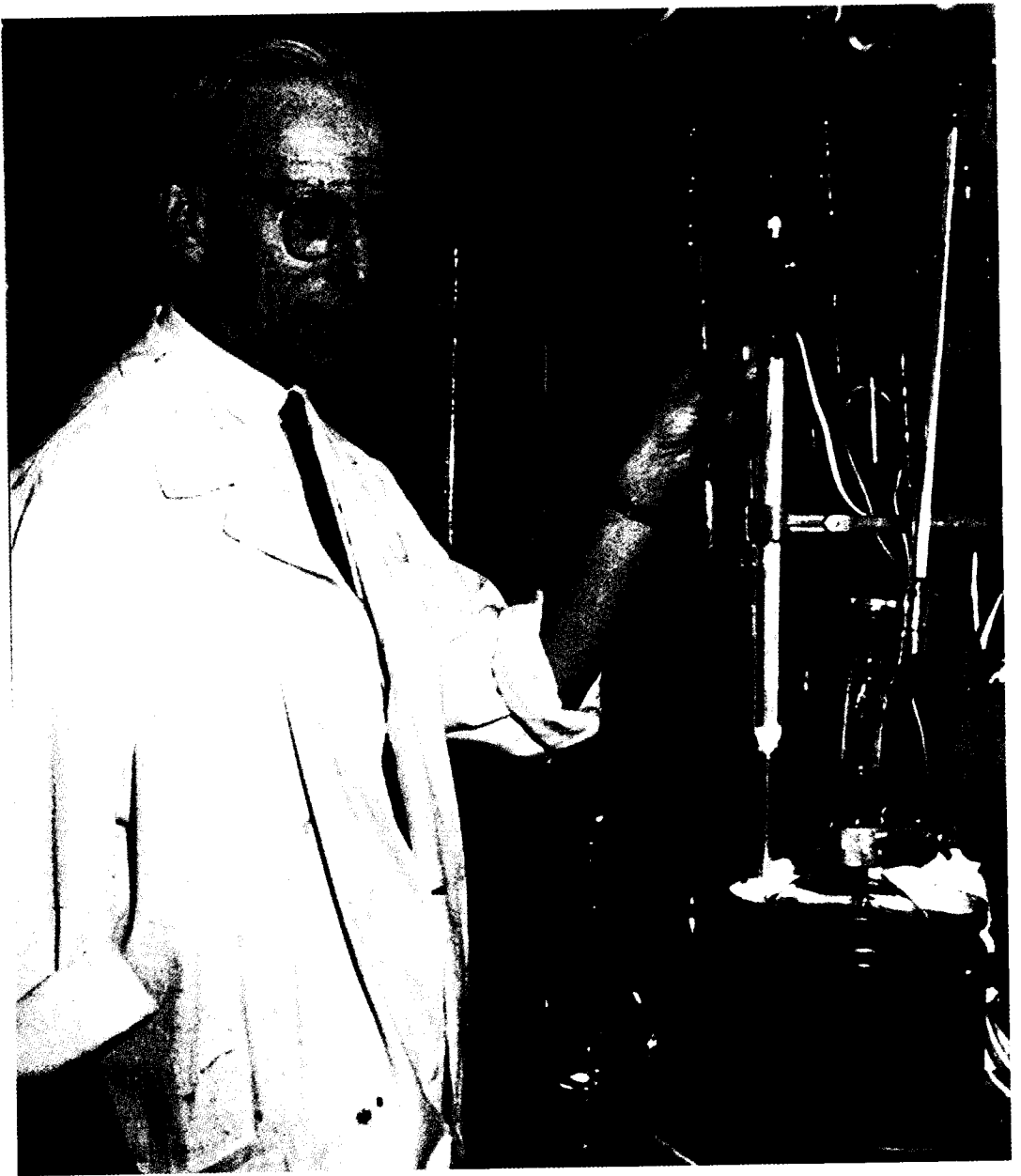
13. Yale Richmond (2003) *Cultural Exchange and the Cold War. Raising the Iron Curtain*, The Pennsylvania State University Press, 66.

14. Jindřich Schwippel (2001) *’Otto Wichterle a Český svaz vědeckých pracovníků’*, teoksessa Blanka Zilynská & Petr Svobodný (toim.) *Česká věda a pražské jaro, sborník z konference*, Praha: Karolinum, 167.

15. Ks. Marjatta Hietala (2006) *’Tutkijat ja Saksan suunta’*, teoksessa Marjatta Hietala (toim.) *Tutkijat ja sota. Suomalaisen tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Jyväskylä, 34–36.

16. Näin mm. Alexandru Zub & Flavius Solomon (toim.) *Sovietization in Romania and Czechoslovakia. History, Analogies, Consequences*, Romanian Academy ja Jiří Knapik (2004) *Unor a kultura. Sovětizace české kultury 1948–1950*, Praha: Nakladatelství Libri.

17. Tunnetuimpia esimerkkejä tästä on ns. lysenkoilaisuus biologian alalla Neuvostoliitossa. Ks. esim. Greta Jones (1988) *Science, Politics and the Cold War*, Routledge. 16–17.

Otto Wichterle. Tšekin tasavallan tiedeakatemian arkisto.

kimusta porvarillisena. Tšekkoslovakian johtavat kemistit – František Šorm, Jaroslav Heyrovský ja Otto Wichterle – torjuivat kriitikkojen argumentit ja onnistuivat 1950-luvun kuluessa estämään kemian syvällisemmät ideologisointiyritykset.¹⁸ Yksittäisten tunnustettujen tutkijoiden rooli on ollut ajoittain hyvinkin merkittävä, ja se on saattanut vaikuttaa kokonaisen tieteenalan kehitykseen.¹⁹

Puoluejohdon asennoituminen tieteeseen muuttui 1960-luvun puolivälissä. Syyt muutokseen löytyvät Tšekkoslovakian taloudellisesta ja poliittisesta kriisistä sekä itäblokin 1960-luvun yhteisistä modernisaatiopyrkimyksistä, joiden oleellinen edellytys oli aikaisempaa suurempi panostus tieteeseen ja teknologiaan.²⁰ Etenkin 1960-luvun puolivälistä lähtien suhtautuminen ulkomaisiin konferensseihin oli varovaisen myötämie-

listä, kansainvälisen tiedeyhteistyön uskottiin edesauttavan tšekkoslovakialaisen tieteen propagointia ja hyödyttävän valtiota taloudellisesti.²¹ Rivien väleistä puolueen kannanotoista nousee esiin tyytymättömyys suhteista tärkeimpään – sosialististen maiden tiedeyhteistyöhön – jonka teoriassa tarjoamia mahdollisuuksia ei tehokkaasti hyödynnetty. Virallisen kannan mukaan yhteistyötä vaivasivat ennen kaikkea päämäärätietoisuuden puute ja liiallinen virallisuus.²² Kritiikki oli huolella naamioitua, virallisesti Neuvostoliitto säilytti asemansa Tšekkoslovakian ensisijaisena tiedekumppanina. Silloin tällöin kritiikki kuitenkin tavoitti kohteensa. Kun Neuvostoliiton tiedeakatemia vuonna 1964 vieraili Tšekkoslovakiassa, akatemian laitosten odotettiin järjestävän maiden välistä yhteistyötä ylistäviä näyttelyitä. Wichterle toimi toisin kuin toivottiin ja keräsi esille todistusaineistoa yhteistyön kompastuskivistä. Wichterlen mukaan Neuvostoliiton tiedekatamian puheenjohtaja Keldyš kehui näkemäänsä rehelliseksi ja kehoitti Wichterleä laatimaan kirjallisen muistion ongelmista. Keldyš oli kuitenkin mennyt lupaamaan liikaa – kirjeen saapuessa Moskovaan ja Keldyšin luetuttua sen eräällä korkealla virkamiehellä hän ymmärsi virheensä, eikä kirjettä koskaan toimitettu eteenpäin. Vasta vuonna 1990 Neuvostoliiton tiedeakatemian kemianlaitoksen entinen sihteeri M. I. Rochlin nosti Wichterlen kirjeen esille *Nauka i zhizn* (Tiede ja elämä) julkaisun artikkelissaan, jossa hän ilmeistä kunnioitusta osoittaen nimitti Wichterleä ”tšekkiläiseksi Saharoviksi”.²³

Tieteen kevät

Sosialistisissa maissa tiedemaailma on edustanut perinteisesti kansainvälisimmin tai ”länsimaalaisittain” suuntautunutta yhteiskunnallista ryhmää. Ei olekaan yllättävää, että kannanotot demokratian ja ihmisoikeuksien puolesta kuuluivat usein tieteenharjoittajien riveistä.²⁴ Eräs selitysmalli löytyy luonnontieteistä, joiden vahva länsimainen traditio sai luonnontieteilijät suuntaamaan katseensa länteen. Länneistä peräisin oleva alan merkittävin tutkimus ja englantilainen tieteen yhteisenä kielenä vaikuttivat niin ikään tut-

kijoiden ajatteluun ja katsantokantoihin myös tiedemaailman ulkopuolella.²⁵

Tšekkoslovakiassa useat tieteenharjoittajat osallistuivat yhteiskunnalliseen keskusteluun sen mahdollistuttua 1960-luvun alussa. Ilmapiirin vapautumiseen vaikuttivat ensikädessä muutokset Neuvostoliitossa, jossa tieteenharjoittajat nyt saattoivat osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun.²⁶ Alkuun yhteiskuntakriitikkojen eturivissä oli etupäässä humanisteja ja taloustieteilijöitä, olivathan Prahan kevään prosessin kantavana voimana nimenomaan kulttuurielämän uudistukset, jotka selvimmin heijastuivat humanistisiin tieteisiin. Kun uudistusvaatimukset laajenivat koskemaan myös talouden ongelmia, rohkaistuivat myös luonnontieteilijät kantamaan kortensa kekoon. Yksi ensimmäisistä mielipiteitään julkisesti ilmaisseista luonnontieteilijöistä oli Otto Wichterle.

Wichterle osallistui aktiivisesti Prahan kevään aikaiseen tiedeakatemian uudistus-

18. Jiří Jindra (2003) 45–53.

19. Ivo Kraus (2004) *Dějiny technických věd a vynálezu českých zemích*, Praha: Academia, 261. Wichterlen toiminta oman alansa kehityksessä oli kiistanon. Ei liene sattumaa, että Tšekin tieteen historiassa 1950-lukua on kuvattu makromolekyläarisen kemian kultaajaksi.

20. Tästä esimerkiksi Heinz-Gerhard Haupt und Jörg Requate. Einleitung, s. 9. *Aufbruch in die Zukunft. Die 1960er Jahre zwischen Planungseuphorie und kulturellem Wandel. DDR, CSSR und Bundesrepublik Deutschland im Vergleich*, Velbrück Wissenschaft, Göttingen 2004. Ibid: 237. Ralf Kessler, *Politikberatung in DDR und CSSR der 60er Jahre vor dem "Prager Frühling"*. 237.

21. Fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha 1962–1966, svazek 15, a.j. 17/18. Zpráva o kulturních, školních a vědeckých stycích resortu státní správy a ČSAV se zahraničím. 6.4.1963.

22. Fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha 1962–1966, svazek 107, a.j. 110/6.

23. Wichterle (1994) 63–64.

24. Richmond (2003) 65. Richmondin kirjassaan lainaama ajatus on Loren R. Grahamin.

25. Tästä lisää myös Werner Gruhn (1973) *Die Benutzung englischer und russischer Fachliteratur durch deutsche Chemiker. Ein Vergleich zwischen DDR und Bundesrepublik*, teoksessa *Wissenschaft in der DDR, Köln: Institut für Gesellschaft und Wissenschaft Erlangen. Bibliothek Wissenschaft und Politik, Band 8*, 39.

26. Linda Lubrano Greenberg (1973) 'Policy-Making in the USSR Academy of Sciences'. *Journal of Contemporary History*, Vol. 8, No. 4, 67–80; Vladimir Shlapentokh (1991), *Soviet Intellectuals and Political Power. The Post-Stalin Era*, Princeton University Press, 172–173.

prosessiin. Vuonna 1965 akateemikko Šormille laatimassaan muistiossa *Akatemian tehtävä tasavallan taloudellisen kriisin aikana*²⁷ Wichterle otti kantaa säästölinjan seurauksiin. Hän väitti, ettei sosialistinen hallinto osannut suhtautua tieteeseen menestyksellisenä kaupankäynnin muotona. Tähän tiedeakatemia oli Wichterlen mukaan osasyllinen, koska halutessaan se olisi voinut kompensoida valtion kyvyttömyyttä ostaa tieteen saavutuksia opettelemalla myymään omia tuloksiaan. Toisaalta Wichterle varoitti tutkimuksen kaupallistumisen varoista: Kaupankäynnin tuli olla toissijaista, eikä se saisi häiritä varsinaista tutkimustoimintaa. Hänen mukaansa liialliset hyötytavoittelevat suuntaukset ja tilaustiede johtaisivat ennen pitkää tieteen tason laskuun.

Kirjoituksessaan Wichterle kyseenalaisti tieteen merkityksen sosialistiselle yhteiskunnalle, joka ei ollut riittävän kiinnostunut kilpailusta kapitalistisen maailman kanssa. Ratkaisuna Wichterle näki avoimien ovien taktiikan ja lisenssisopimukset ulkomaalaisilla tiedemarkkinoilla: "Mikäli haluamme osallistua markkinoille potentiaalisena lisenssinostajana, on meidän myös tarjottava." Tätä taustaa vasten Wichterle ehdotti suotuisten olosuhteiden luomista tieteellistekniselle yhteistyölle, joka helpottaisi lisenssineuvotteluja.²⁸ Wichterlen kannanotto luultavasti heijastaa hänen henkilökohtaisia kokemuksiaan hydrogeelitutkimuksessa. Hän oli tietoinen kasvavasta kansainvälisestä kiinnostuksesta omiin patenteihinsa, joiden myyminen länteen muodostaa yhden tärkeimmistä itä-länsi suunnassa tapahtuneista varsin harvalukuisista teknologiansiirroista.²⁹ Kirje on osoitettu ČSAV:n puheenjohtajalle Šormille, jota Wichterlen oli helppo lähestyä. Wichterle ja Šorm olivat tunteneet toisensa opiskeluajoista lähtien ja heidän suhdettaan voidaan arvioida tavalliseksi.³⁰ Henkilökohtaisten suhteiden merkitystä vaikuttamisen väylänä ei ole syytä aliarvioida.

Yhteiskunnallinen vapautuminen heijastui tiedemaailmaan – useat tutkijat tarkastivat käsityksiään, tiedemaailmaa määritteli yhä selvempi jako dogmaattisen ja liberaa-

limman ajattelun välillä. Monilla aloilla tilanne oli verrattain hyvä; kansainvälinen yhteistyö oli selvästi virkistymässä myös lännen suuntaan, ja konferenssitoiminta oli vilkasta. Tätä taustaa vasten on vuoden 1965 jälkeistä kehitystä kuvattu jopa Tšekkoslovakian tieteen "uudeksi tulemiseksi".³¹ Menestyneillä luonnontieteilijöillä oli vain vähän syytä tyytymättömyyteen, tilanne näytti valoisalta. Wichterle kuvaa laitoksen sa ilmapiiriä 1960-luvulla seuraavasti:

"Kulttuurielämän reaktiot herättänyt poliittinen kehitys 1960-luvulla ei itsessään heijastunut akatemian elämään. Makromolekylaarisen kemian instituutissamme ei ollut juurikaan poliittista elämää. Olimme hyvinvoivia kaikilla tavoilla, ja saimme tunnustusta sekä kotona että ulkomailla. Kiitos lisenssisopimustemme, kovan valuutan palkkiomme nousivat vuosi vuodelta niin, että saatoimme varustaa instituuttia uusilla arvokkailla laitteilla. Meiltä ei puuttunut mitään ja talouden systemaattinen taantuminen ympärillämme ei juurikaan huolettanut. Taantuminen ei lopultakaan näkynyt yleisessä elintasossa, koska sitä kompensoitiin teknologisella edistyksellä suhteellisen pitkän rauhan kauden aikana. Ei myöskään julkaistu tietoa siitä, kuinka nopeasti me putosimme vähemmän kehittyneiden maiden joukkoon sodan jälkeisestä johtoasemastamme."³²

Wichterlen mukaan tiedeakatemiassa vallinnut euforia loppui vuonna 1967, kun taloustieteilijä Ota Šik julkaisi raporttinsa Tšekkoslovakian talouden surkeasta tilasta. Tämän jälkeen yhä useammat luonnontieteilijätkin osallistuivat aktiivisesti yhteiskunnalliseen keskusteluun ja uudistusvaatimukseen. Prahan kevään uudistuksilla oli ČSAV:n työntekijöiden keskuudessa vankka kannatus, useat sen jäsenistä olivat huolissaan Tšekkoslovakian tieteen kasvavasta jälkeenjääneisyydestä. Mikä tärkeintä, muuttamat ČSAV:n jäsenet saattoivat poliittisen valtansa ansiosta vaikuttaa asioihin suoraan Alexander Dubčekin johtamassa puoleen edistysmielisessä siivessä. Poliitikot tunnustivat älymystön kasvaneen vaikutusvallan,

joka tiedotusvälineiden avustuksella yhä lisääntyi. Prahan kevään aikaansaamat uudistukset – etenkin kansainvälisten suhteiden helpottaminen – saivat aikaan näkyviä ammatillisia ja taloudellisia parannuksia lukuisilla tieteenaloilla.³³

Tammikuussa 1967 Wichterle laati tiedeakatemialle tutkielman ”pessimistinen vaihtoehto” (*pesimistická alternativa*), jonka oli tarkoitus toimia varoittavana esimerkkinä tulevaisuudessa mahdollisesti vaaravista vaaroista. Tutkielma ilmestyi samoihin aikoihin, kun Wichterlen laitos oli yhdessä toimittanut ČSAV:lle huomattavasti positiivisemmän katsauksen tulevaisuuden kuvista.³⁴ Wichterlen huoli Tšekkoslovakian talouden heikkenemisestä oli epäilemättä saanut vahvistusta Ota Šikin kannanotoista. Vaikka Wichterle lähestyi aihetta kriittisesti, hän tuntui muiden Prahan kevään uudistajien tapaan yhä uskovan, että ongelmat pysyisivät huomion keskiössä ja ratkaisuja löytyisi.³⁵

Aluksi Wichterlen kiinnostus kohdistui ennen kaikkea akatemian ja hänen oman alansa sisäisiin asioihin. Huhtikuussa 1968 järjestetty vuosikokous oli tärkeä merkki-paalu akatemian historiassa. Kokous sujui poikkeuksellisesti ilman monimutkaisia, ennalta sovittuja esityslistoja ja byrokratiaa. Kriittiset puheenvuorot kohdistuivat tiedeakatemian puheenjohtoon, jota syytettiin autoritaarisuudesta ja epädemokraattisuudesta. Wichterle piti osaa kriitikkien liioittelusta ja uskoi useiden kokouksen osanottajien yrittävän pestä kätensä yhteisestä vastuusta. Akatemia toimi sille asetettujen määräysten ja lainsäädännön puitteissa, joissa ongelmien todellinen ydin Wichterlen mukaan piili. Peritšekkiläiseen, sotamies Švejkin viitoittamaan tapaan lainsäädännöstä yritettiin Wichterlen mukaan löytää porsaanreikiä. Wichterle kuitenkin myönsi, että muutos keskusteluilmapiiirissä oli positiivinen askel kohti mahdollisia parannuksia. Akatemian puheenjohtaja Šorm reagoi Wichterlen puheeseen viipymättä ja ilmoitti puheenjohtajiston toivovan sekä sääntömuutoksia että akatemian muuttamista itsenäiseksi organisaatioksi.³⁶ Wichterlen puheenvuoro havainnollistaa hänen suhdet-

taan kommunistiseen hallintoon. Hän ei omaksunut niinkään ulkopuolisen toisinajattelijan roolia, vaan pyrki vaikuttamaan asioihin valtarakenteiden sisällä. Tämän hänelle mahdollisti ennen kaikkea vankka asema yhtenä maan johtavista tieteenharjoittajista, mutta myös hyvät suhteet akatemian korkeimpaan johtoon.

Politiikkaa tieteen puolesta

Yksi tärkeimpiä Prahan kevään aikaisia yhteiskunnallisia kannanottoja oli ns. 2000 *Sanaa* -manifesti (*Dva tisíce slov*), jonka pääarkkitehti oli kirjailija Ludvík Vaculík. Sen alkuperäisen version allekirjoitti noin seitsemänkymmentä vaikutusvaltaista tšekkoslovakialaiseen kulttuuri- ja tiedeälymystöön kuulunutta henkilöä.³⁷ 2000 *Sanaa* julkaistiin kesäkuussa 1968 viikkolehti *Literární noviny* sekä muutamassa muussa paikallisessa sanomalehdessä. Manifesti otti kantaa kommunistisen puolueen huolestuttavaan sisäiseen kehitykseen, joka oli syännyt valtion talousvaikeuksiin ja johtanut poliittisen elämän stagnatisoitumiseen. Ma-

27. Osobní fond O.W., Úloha Akademie v době hospodářského ohrožení republiky. (Koncept pro akad. Šorma 23.11.1965).

28. Osobní fond O.W., Úloha Akademie v době hospodářského ohrožení republiky. (Koncept pro akad. Šorma 23.11.1965).

29. Picking Ivan's Brains, *The Economist*, 15.5.1982, 101.

30. Tämä käy ilmi mm. Wichterlen ja Šormin kirjeenvaihdosta, Osobní fond OW, Korespondence, 13.7.1955 päivätty Wichterlen kirje Šormille. Wichterle (1994) 21.

31. Alena Mišková & Hana Barvíková & Miroslav Šmidák (1998) *Československá akademie věd 1969–1972. Restaurace komunistické moci ve vědě*. Sešity ústavu pro soudobé dějiny 30, Praha: AV ČR, 15–17.

32. Wichterle (1994) 142. Suomennos kirjoittajan.

33. Prahan kevät ja ČSAV. Ks. Mišková & Barvíková & Šmidák (1998) 32–34; Josef Hanzal (1999) *Cesty české historiografie 1945–1989*, Praha: Karolinum, 18–22; Winters (1994) 284.

34. Osobní fond O.W., Studie o rozvoji makromolekulární chemie a technologie do roku 1980. 16.1. 1967.

35. Osobní fond O.W., Studie o rozvoji makromolekulární chemie a technologie do roku 1980. 16.1. 1967.

36. Wichterle (1994) 143–147.

37. Allekirjoittaneiden joukossa oli useiden eri alojen ihmisiä ja kulttuurivaikuttajia, kuten elokuvaohjaaja Jiří Menzel, kirjailija Jaroslav Seifert, kuvittaja ja animaattori Jiří Trnka ja olympiavoittaja Emil Zátopek.

nifesti oli Prahan kevään tunnelmien tuotetta, kriittinen mutta toiveikas kannanotto, jonka laatijat saattoivat pitkän tauon jälkeen ilmaista mielipiteensä julkisesti ilman sensuurin pelkoa.³⁸ Wichterle osallistui manifestin suunnitteluun alusta asti yhdessä pienen ydinryhmän kanssa. Ryhmän jäsenet olivat yksimielisiä siitä, että myös tieteenekijöiden tulisi ilmaista kantansa.³⁹ *2000 Sanaa* aiheutti välittömän poliittisen vastareaktion etenkin Tšekkoslovakian neuvostomielisissä poliittisissa piireissä ja useissa Varsovan liiton maissa, jotka pitivät manifestiä vastavallankumouksellisena. Tästä huolimatta tuhannet ihmiset allekirjoittivat manifestin pian sen ilmestymisen jälkeen.

Heinäkuussa 1968 Wichterle valittiin suunnitteilla olleen Tšekin kansalliskokouksen (*Česká národní rada*) jäseneksi ja Tieteentekijöiden Liiton suunnittelukomitean puheenjohtajaksi. Wichterlen valinta viittaa selvästi tieteen ja tieteenekijöiden nopeasti kasvaneeseen arvostukseen Prahan kevään aikana. Wichterle vierasti ammattipoliitikon titteliä ja korosti edustavansa politiikassa tiedettä. Samasta syystä hän myös kieltäytyi edustajan palkkiosta. Wichterlelle oli tärkeää korostaa valintaansa tieteen hyväksi. Hän oli ensisijaisesti tiedemies, jolle politiikka oli ainoastaan keino järkeistä yhteiskuntaa, jossa tiede toimi.

Omimpana asianaan Wichterle piti akatemian uutta lainsäädäntöä, jonka tavoitteena oli demokratian lisääminen akatemian sisällä niin, että yhä suuremmalle joukolle tieteenekijöitä tarjoutuisi mahdollisuus vaikuttaa akatemian sisäisiin asioihin. Tieteenekijöiden Liiton (*Český svaz vědeckých pracovníků*) tarpeellisuudesta Wichterle puhui muun muassa radiossa, jossa hän painotti tieteenekijöiden toimivan joka tapauksessa yhteistyössä, olipa se sitten virallisesti järjestäytynyttä tai ei. Hänen mukaansa järjestäytyminen oli välttämätöntä, koska

”kaikki meistä tuntevat tarvetta vaikuttaa tieteellä politiikkaan. Emme halua tieteenharjoittajien tulevan poliittisten trendien uhreiksi, joista osa on väliaikaisia. Haluamme juuri päinvastaista. Tieteenekijöillä pitäisi olla tehokasta vaikutusvaltaa politi-

kassa. (...) Tieteen tulee pitää itseään enemmän kuin politiikan tasa-arvoisena kumppanina. (...) Tieteen tulee korjata poliitikkojen päätöksiä.”⁴⁰

Tšekkoslovakian miehitys elokuussa 1968 muutti suunnitelmat ja tulevaisuuden suunnan. Miehityksestä huolimatta Tšekkoslovakiassa saatettiin päätökseen pitkään suunnitteilla ollut liittovaltiouudistus, jonka myötä Tšekin ja Slovakian omiin kansalliskomiteihin valittiin tammikuussa 1969 kansanedustajia. Wichterlen poliittinen ura jatkui liittovaltion kansanedustajana. Hänen vastuulleen tuli etenkin koulutuspolitiikan asioita, joista tärkeimpiä olivat tiedeakatemian uudistukset liittovaltiomuutoksen ja huhtikuusen suunnitelman mukaan. Suunnitelmiin ryhdyttiin nopeasti, mutta miehityksen myötä uutta lainsäädäntöä ei hyväksytty.

Yhteiskunnan ns. normalisointi⁴¹ oli käynnistymässä. Pääpiirteissään se merkitsi Prahan kevään aikaisten uudistusten mitättömistä – lukuun ottamatta liittovaltiouudistusta – sekä Tšekkoslovakian palauttamista osaksi Neuvostoliiton välitöntä etupiiriä.⁴² Lojalisuuden palauttaminen edellytti laajoja henkilövaihdoksia ja puhdistustoimia, jotka ulottivat vaikutuksensa puolueen ylimmästä johdosta aina kulttuurielämään saakka. Puolueen panostus ja Wichterlen protestit uutta politiikkaa vastaan johtivat hänen eroamiseensa edustajantehtävästä marraskuussa 1969.⁴³ Tšekkoslovakian elokuun miehityksen vuoksi Wichterlen poliittinen ura jäi varsin lyhyeksi ja tiedemaailman demokratisoimispyrkimykset joutuivat vuosikausiksi jäihin.

Normalisoinnin seuraukset

”Syytteiden mukaan Sokrates kieltäytyi tunnustamasta valtion virallisia jumalia, esitteli uusia jumaluuksia ja turmeli nuoria.”⁴⁴

Sokrateelle asetettuja syytteitä kuvannut kreikankielinen lause riippui koko normalisointikauden Otto Wichterlen työhuoneen seinällä. Lause kuvasi Wichterlen tilanteen absurdiutta – normalisoinnin myötä tie-

deakatemiaan ja laitoksen uudet jäsenet pyrkivät tekemään Wichterlestä *persona non grata*n, mitäöimään hänen asemansa sekä maailmanluokan luonnontieteilijänä että yhteiskunnallisena ajattelijana. Wichterlen kohtalo seurasi valtion linjaa, jonka myötä vastaavat puhdistustoimet kohdistuivat merkittävään joukkoon tšekkoslovakialaisia tutkijoita. Vaikka akatemiaa pyörittäneet uudistusmieliset tahot olivat haluttomia luopumaan aikaansaannoksistaan, tiedeakatemiaan piirissä oli kuitenkin neuvostomielisiä työntekijöitä, jotka muun muassa *Rudě Právossa* huhtikuussa 1969 julkaistussa kirjoituksessaan kehottivat tukemaan ”tieteellistä sosialismia” ja marxilais-leniniläistä tutkimusta. Huhtikuussa 1969 puolue puuttui tiedeakatemiaan kehitykseen. Ensimmäinen tapaus kohdistui tiedeakatemiaan alaiseen Historialliseen instituuttiin, joka oli Tšekkoslovakian miehityksen välittömässä jälkipuinnissa julkaissut sittemmin Kommunismín mustana kirjana tunnetun dokumenttikokoelman *Sedm Pražských dnů* (Seitsemän prahalaista päivää).⁴⁵

Akatemian puheenjohtaja František Šorm pyrki taivuttamaan puheenjohtajiston seisomaan edelleen demokratiapyrkimysten takana. Vielä syyskuussa 1969 tiedeakatemia lähetti Neuvostoliiton ja muiden miehittäjämaiden tiedeakatemioiden kirjeen, jossa se korosti miehitystapahtumien valitettavuutta ja ilmoitti pysyvänsä uudistusten takana. Ulkopuolinen paine kasvoi kuitenkin nopeasti: lokakuussa tiedeakatemiaan jäsenet kokoontuivat ja sopivat erottavansa Šormin, joka parlamentin istunnossa oli kieltäytynyt äänestämästä neuvostojoukkojen oleskelun puolesta Tšekkosloviassa. Puheenjohtajavaihdoksen myötä normalisoinnista tuli todellisuutta ja sen vaikutukset ulottuivat yhä useampiin tiedeakatemiaan työntekijöihin.⁴⁶ Toimet Prahan kevään aikana reformihenkeä osoittaneita tieteenharjoittajia vastaan saivat lainvoiman maaliskuussa 1970, jolloin uusi lainsäädäntö varmisti hallituksen suoran valvonnan tiedeakatemiaan toimintaan. Tiedeakatemiaan uusitut säännökset mahdollistivat laajat Akatemian sisäiset puhdistukset, joiden myötä kaikkien akatemian laitosten johtajat erotettiin kesä-

kuuhun 1970 mennessä ja korvattiin puolueuskollisilla kollegoilla – tai, kuten Stanley B. Winters kirjoittaa, ”puolueaakeilla ja opportunisteilla”. Ajoittain ideologinen vastakkainasettelu korostui äärimmilleen. Ydinfysiikan laitoksen uusi johtaja innostui uhoamaan heittävänsä ”jopa Einsteinin ulos jos hänen poliittiset näkemyksensä eivät olisi täysin kunnossa!”⁴⁷

Hyvin pian valokiilaan joutuivat 2000 *Sanaa* -manifestin allekirjoittajat. Joulukuisessa uuden tiedeakatemiaan puheenjohtajan Jaroslav Kožešník⁴⁸ johtamassa puheenjohtajiston kokouksessa päätettiin, että manifestin allekirjoittajat menettäisivät johtotoimensa.⁴⁹ Omien sanojensa mukaan Wichterle teki kaikkensa korjatakseen 2000 *Sanaan* liittyvän mustamaalauksen ja pyrki osoittamaan, että manifesti oli vastannut sen aikaisen Kansallisen rintaman linjauksia. Joulukuussa 1969 Wichterle lähestyi tiedeakatemiaan puheenjohtajistoa kirjeellä, jossa hän ilmoitti seisovansa ajatustensa takana ja tukevansa puolueen Prahan kevään aikaista toimintaohjelmaa ja – ”toisin kuin vain harvat puolueen ulkopuoliset vaikuttajat” – edelleen kannattavansa kom-

38. 2000 Sanan manifesti katso esimerkiksi: <http://www.ceskapolitika.cz/Provolani/2000Slov.html> tai englanniksi www.dhr.history.vt.edu.

39. Schwippel (2001) 170.

40. Wichterle (1994) 150–152.

41. Normalisoinnilla viitataan toimiin, jotka seurasivat Tšekkoslovakian miehitystä ja joiden tarkoitus oli Varsovan liiton näkökulmasta ”normalisoida” tšekkoslovakialainen yhteiskunta eli palauttaa ennalleen sen asema kiinteänä osana neuvostoblokkia. Normalisoinnin myötä lähes kaikki Prahan kevään aikana lainvoimansa saaneet uudistukset poistuivat. Merkittävimmät normalisointivuodet vuodet olivat 1970–1973.

42. Normalisoinnista esim. Hans Renner (1989) *A History of Czechoslovakia since 1945*, Routledge, 82–83, 98–100.

43. Wichterle (1994) 162–1967.

44. Osobní fond O.W., záležitosti ČSAV, kartón 9. Lainauksen suomennos *Suuret filosofit*. Ray Monk & Fredric Raphael (toim.) (2004), Helsinki: Otava, 17.

45. Mišková & Barvíková & Šmidák (1998) 159.

46. Milan Otáhal & Alena Nosková & Karel Bolomský (1993) *Svědectví o duchovním útlaku 1969–1970. Normalizace v kultuře, umění, vědě, školství a masových sdělovacích prostředcích*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Maxdorf, 48.

47. Winters (1994) 286–287.

48. Uusi puheenjohtaja oli automaatioteknologian asiantuntija, joka tunnettiin lojaalina puolueen jäsenenä.

49. Mišková & Barvíková & Šmidák (1998) 44.

munistisen puolueen johtoasemaa. Wichterle ei kokenut kritiikkiään ristiriitana sosialismin periaatteelle, jota hän huolimatta sen aikaansaamista taloudellisista hankaluuksista omien sanojensa mukaan edelleen kannatti. Wichterle vetosi siihen, että tieteenkijöiden tapana oli sopia asioista keskustelemalla eikä rankaisemalla. Hän pahoitteli asettavansa puheenjohtajiston hankalan päätöksen eteen joutuessaan kieltäytymään takinkäännöstä – teko, joka olisi Wichterlen mukaan ollut ainoa keino välttää hänen työmahdollisuuksiaan ja vapaata liikkumista rajoittavat toimenpiteet.⁵⁰ Todellisuudessa takinkääntö olisi tuskin pelastanut Wichterleä asemanmenetyksestä, koskihan sama menettely kaikkia asianomaisia.

Päätökset astuivat voimaan vuoden 1971 aikana. Wichterle oli tietoinen, että vastatoimet tiedeakatemia johtoa kohtaan olivat turhia, sillä tiedeakatemia oli yhä voimakkaammin Moskovan ja Gustav Husákin hallinnon suorassa valvonnassa. Wichterle menetti asemansa laitoksen johdossa sekä luottamustoimensa lukuisissa muissa tieteellisissä organisaatioissa.⁵¹ Wichterlen entinen virka tuli yleiseen hakuun, mutta pian ilmeni, että Wichterle oli ainoa hakija. Taustalla vaikutti ilmeisesti Wichterlen kollegoiden myötätunto laitoksen entistä johtajaa kohtaan. Kun samankaltainen hakuprosessi toistui vielä kertaalleen, osoitti puheenjohtajisto virkaan Karel Frimlin, joka kuului niihin harvoihin alan professoreihin, jotka olivat kieltäytyneet ilmaisemasta kantaansa Tšekkoslovakian miehityksestä. Päätös oli poliittinen, Frimlin tieteelliset ansiot eivät pärjänneet Wichterlen saavutuksille mutta hänen lojaalisuutensa puoluetta kohtaan sopi tiedeakatemia uuteen linjaan.⁵² Normalisoinnin aikana poliittinen lojaalisuus kiilasi tärkeysjärjestyksessä tieteen edelle. Ennen pitkää tämänkaltainen politiikka kääntyi tiedeakatemiaa vastaan ja epäilemättä vaikutti Tšekkoslovakian tiedemaailman yleiseen ilmapiiriin, kansainväliseen uskottavuuteen ja tutkimuksen tasoon.

Vuosien 1969–70 aikana Otto Wichterle joutui julkisen mustamaalauksen kohteeksi, jonka tarkoitus oli leimata Wichterle ja hänen Prahan kevään aikaiset toimensa vas-

tavallankumoukselliseksi. Tärkeimpiä olivat tšekkiläisissä *Práce*-päivälehdessä sekä *New Scientist* -julkaisussa käydyt tutkijoiden johtamat kirjalliset keskustelut, jotka liittyivät kiinteästi *2000 Sanan* manifestiin ja sen väitettyyn ”vastavallankumouksellisuuteen”. Syksyllä 1970 *New Scientist* oli ottanut kantaa älymystön puhdistustoimiin Tšekkoslovakiassa. Vastineen artikkeliin laati kahdeksan tiedeakatemia työntekijää, jotka väittivät, että puhdistukset olivat koskeneet ainoastaan *2000 Sanaa* allekirjoittaneita johtavissa asemissa olevia tieteenharjoittajia, jotka eivät olleet suostuneet muuttamaan kantaansa. Esimerkinään he käyttivät Wichterleä, joka oli ainoastaan menettänyt virkansa laitoksen johtajana saaden edelleen työskennellä laitoksella. Vastineen laatijat pyrkivät mitätöimään *New Scientistin* väitteet, joiden mukaan useat tutkijat olivat joutuneet vaihtamaan tieteenharjoittamisen ruumilliseen työhön. Wichterle itse osallistui *New Scientistin* sananvaihtoon ja vastineessaan puolusti manifestin laatijoiden motiiveja ja kiisti sen vastavallankumouksellisen luonteen.⁵³

Normalisoinnin alettua Wichterlen henkilöhahmoa kritisoitiin vetämällä mukaan jopa hänen vanhempansa. Wichterle pyrki oikaisemaan useita kirjoituksia, mutta hänen yrityksensä saada toimittajat vastuuseen vesittyivät. Hänelle muun muassa ilmoitettiin, ettei väitteiden todenperäisyys ollut oleellista, koska päämääränä oli osoittaa todellinen ongelma eli Wichterlen luokka-asema.⁵⁴ Arkistolähteiden valossa Wichterlen todellista kantaa kommunismiin ja puolueeseen voi vain arvuutella. Wichterlen mukaan hänellä oli aina ollut epäilyksiä puoluetta kohtaan johtuen etenkin sen harjoittamasta luokka-asemaan ja perhetaustaan liittyneestä diskriminaatiosta. Nämä syyt olivat Wichterlen mukaan estäneet häntä liittymästä puolueeseen.⁵⁵ Wichterleä on myöhemmin luonnehdittu lähinnä vasemmisto-liberaaliksi. Tšekin tasavallan tiedeakatemia entisen puheenjohtajan Helena Illnerován arvion mukaan Wichterlen tavoitteena oli ideologioita ja hallintojärjestelmiä kumartelematta parantaa yhteiskunnallisia asioita, erityisesti tieteen asemaa.⁵⁶

Kriisin kansainväliset ulottuvuudet

Tšekkoslovakian miehitys koettiin länsimaissa pääasiassa vakavaksi takaiskuksi. Tapahtumat saivat useat tahot ilmaisemaan solidaarisuutensa Tšekkoslovakian kansalle. Tällainen oli muun muassa *Nature*-lehden julkaisema muutamien Nobel-tutkijoiden kampanja, joka suositteli tieteenharjoittajia boikotoimaan konferensseja niissä maissa, jotka kielsivät omilta tutkijoiltaan ulkomaanmatkat. Wichterle kritisoi menettelytapaa, joka hänen mukaansa kääntyisi ainoastaan edellä mainittuja tieteilijöitä vastaan ja heidän ainoa yhteytensä ulkomaailmaan estyisi. *Naturessa* julkaistussa vastineessaan Wichterle väitti boikotin hyödyttävän niitä, jotka matkustusrajoituksin pyrkivät vahingoittamaan tieteenharjoittajien työtä. Wichterlen kannanotto sai aikaan laajempaakin mielipiteidenvaihtoa lehden seuraavissa numeroissa.⁵⁷ Wichterlen kirjoittelussa näkyy selvästi hänen huolensa kansainvälisen yhteistyön ehtymisestä. Pitkästi hänen aloitteestaan Tšekkoslovakia oli vuonna 1956 pitkän tauon jälkeen aloittanut kansainvälisen konferenssitoiminnan.⁵⁸ Nyt uhkana oli, etteivät edes Tšekkoslovakian maaperällä järjestetyt konferenssit olisi kansainvälisesti uskottavia.

Wichterle teki selvän eron politiikan ja tieteen välille uskoen, että tutkijat olivat kyllin arvostelukykyisiä ja itsenäisiä toimimaan tieteen hyväksi ja vähintäänkin epävirallisesti tuomitsemaan maansa poliittiset virhearviot. Siten Wichterle vastusti niitäkin toimenpiteitä, jotka olisivat kohdistuneet Tšekkoslovakian miehitykseen osallistuneiden maiden tieteenharjoittajiin. Ajatus kansainvälisyydestä tieteen elinehtona ei ollut missään mielessä poikkeuksellinen. Kansainvälinen yhteistyö oli paitsi tieteen elinehto, myös tehokas väylä rakentaa siltoja eri yhteiskuntien välille. Kansainväliset tiedeyhteisöt, kuten IUPAC (*International Union of Pure and Applied Chemistry*), jonka makromolekyyliarisen osaston puheenjohtajana Wichterle toimi, loivat parhaat mahdolliset edellytykset yhteistyön jatkumiselle kylmän sodan poliittisista kriiseistä huolimatta. Tämän Wichterle toi esille heti lokakuussa 1968 IUPAC:in silloiselle venä-

läiselle puheenjohtajalle Kondrateville osoitetussa kirjeessään.⁵⁹ Todellisuus oli kuitenkin astetta monimutkaisempi ja Neuvostoliiton tiedemaailman viralliset kannanotot Tšekkoslovakian miehitykseen seurasivat yleensä puolueen linjaa. Tammikuussa 1969 Wichterle lähestyi M. I. Rochlinia kirjeellä, joka käsiteltiin myös Neuvostoliiton tiedeakatemian istunnossa. Kirjeessään hän ilmoitti lankojen olevan kokonaan Neuvostoliiton edustajien käsissä. Miehitykseen petyneet tšekkoslovakialaiset eivät tulisi tekemään aloitetta suhteiden paikkaamiseksi. Kirjeen vaikutus oli päinvastainen kuin haluttu – sen nähtyään Neuvostoliiton tiedeakatemian edustajat päätyivät suosittelemaan Wichterlen eristämistä julkisesta elämästä.⁶⁰

Matkustusrajoitukset ja -kiellot kuuluivat oleellisena osana toimiin, joilla tiedemaailmaa yritettiin normalisoida. Sosialistisissa yhteiskunnissa matkustusrajoituksia oli aina käytetty ja vain harvat kansalaiset saivat ylipäätään matkustaa. Virallisesti tutkijoiden matkustusrajoituksia perusteltiin ennen kaikkea aivovuodolla ja tutkimustulosten mahdollisella ajautumisella vääriin käsiin. Matkustusrajoitukset olivat myös tehokas keino valvoa tai rangaista yksittäisiä tutkijoita. Prahan kevään huippukauden aikana rajoitukset olivat kuitenkin lähes täydellisesti poistuneet. Matkustusrajoitukset olivat

50. Osobní fond O.W., O.W.:n kirje tiedeakatemian puheenjohtajiston jäsenille 18.12.1969.

51. Mišková & Barvíková & Šmidák (1998) 44.

52. Wichterle (1994) 170–172.

53. Osobní fond OW, O.W.:n 2.11.1970 päivätty kirje New Science -julkaisulle.

54. Wichterle (1994) 176.

55. Osobní fond O.W., 22.10.1970 – Bod 11. záznamu o výsledku pracovně politického hodnocení.

56. Schwippel (2000) 169; Helena Illnerová Wichterleä koskeva haastattelu www.radio.cz/en/article/47455.

57. Osobní fond O.W., Nature, When to Boycott. O.W.:n vastine *Naturessa* 21.4.1970. Wichterle (1994) 176–177.

58. Alena Mišková (1986) 'Vytváření mezinárodní vědecké spolupráce ČSAV v letech 1952–1961', teoksessa *Práce z dějin Československé akademie věd. Studia Historiae Acedemiae Scientiarum Bohemoslovacae Fasc. 1*, Praha: Ústřední archiv ČSAV, 195–196.

59. Wichterle (1994) 158–159. IUPAC ja Wichterle ks. Roger Fennell (1994) *History of IUPAC 1919–1987*, Blackwell Science Ltd, 256.

60. Wichterle (1994) 161.

kaksiteräinen miekka: Yhtäältä ne ehkäisivät hallinnon näkökulmasta todellisiltakin ongelmilta, toisaalta ne hankaloittivat tietelle elintärkeää kansainvälistä kanssakäymistä ja aiheuttivat valtiolle taloudellista vahinkoa. Länsiyhteistyön estäminen syvensi teknologista jälkeä jäämistä, joka etenkin 1970-luvulla alkoi Itä-Euroopassa saavuttaa vakavia mittasuhteita.

Wichterle koki matkustusrajoitusten vahingoittaneen hänen uransa: niiden myötä hän joutui kieltäytymään lukuisista ulkomaisista edustuskutsuista maansa poliittiseen tilanteeseen vedoten. Wichterle oli saanut kutsun vuoden 1973 IUPAC-kongressin puheenjohtajaksi. Vastauksessaan Wichterle otti varsin suorakukaisesti kantaa tilanteeseensa ja kehotti järjestäjää⁶¹ tarkoin harkitsemaan, kenet tehtävään kutsuu. Lisäksi Wichterle kehotti kutsuvaa tahoa – mikäli tämä ”kaikista olosuhteista huolimatta” pysyisi päätöksessään ja haluaisi Wichterlen tilaisuuteen – kääntymään ulkoministeriön tai vähintäänkin tiedeakatemiaan johtokunnan puoleen ja tiedustelemaan tulisi-ko Wichterle saamaan matkustusasiakirjansa takaisin vuoteen 1973 mennessä.⁶²

Wichterlen läntisten kollegoiden kanssa käymä kirjeenvaihto on rohkeaa: hän oli luonnollisesti tietoinen sekä kansallisesta että kansainvälisestä merkityksestään ja luultavasti näki kirjeenvaihdon väylänä vaikuttaa epäedulliseen tilanteeseensa. Tšekkoslovakialaisten tieteenharjoittajien kirjeenvaihto oli puolueen tiukassa valvonnassa ja läntisestä yhteistyöstä pidettiin tarkasti kirjaa, joten Wichterlen vaikutusyritykset eivät jääneet yksinomaan hänen ja kirjeen vastaanottajan tietoon. Wichterlen toimista huolimatta matkustuskielto kumoutui osittaisena vasta vuonna 1976, jolloin hän sai luvan matkustaa Yhdysvaltoihin osallistuakseen piilolinssiensä patentteihin liittyneeseen laajaan oikeudenkäyntiin. Matkat Yhdysvaltoihin päättivät matkustuskiellon lopullisesti.⁶³

Vaikka Wichterlen julkinen rooli ja poliittinen aktiivisuus Prahan kevään aikana olivat saattaneet hänet kiperään tilanteeseen, kuuluisuus tarjosi hänelle suojamuurin, jota tavallisen kansalaisen oli mahdoton saavut-

taa. Tiede-eliittiä edustaneen Wichterlen taustalla vaikutti useita kotimaisia ja kansainvälisiä tahoja, joille Wichterlen osaaminen oli tärkeää. Kansainvälisistä verkostoista⁶⁴ näytti olevan odottamatonta hyötyä vaikeassa tilanteessa. Kun makromolekyläärin kemian laitoksen uusi johtaja uhkaili Wichterleä työsopimuksen loppumisella vuonna 1972 – jonka jälkeen Wichterlen olisi syytä siirtyä eläkkeelle –, Wichterle alkoi välittömästi etsiä uusia työmahdollisuuksia kotimaastaan. Lukuisista yrityksistään huolimatta hän ei saanut vastakaikua työnhakuunsa. Sen sijaan hänen amerikkalainen yhteistyötahonsa, *National Patent Development Corporationin* (NPDC), varapuheenjohtaja Martin M. Pollak tarjosi Wichterlelle Tšekkoslovakian patenttivirus- to Polytechnan välityksellä konsultin asemaa yrityksessään. Tarjoukseen sisältyi merkittävä palkkio, jonka lisäksi yhdysvaltalaiset olivat valmiita hyväksymään Wichterlen matkustusrajoitukset ja kustantamaan tälle yksityisen laboratorion kotimaahan. Polytechna otti yhteyttä tiedeakatemiaan ja makromolekyläärin kemian instituuttiin, jonka johtajalta oli saatava asiaan suostumus. Friml esti hankkeen uusimalla Wichterlen työsopimuksen.

Omien sanojensa mukaan Wichterle olisi konsultaatiosopimuksen myötä noussut Tšekkoslovakian parhaiten ansaitsevaksi luonnontieteilijäksi – seikka, joka epäilemättä aiheutti kateutta ja kauhistutti akatemian uutta johtoa. Näin Wichterlen sopimusta jatkettiin vuosi vuodelta, eivätkä konsultintehtävät toteutuneet.⁶⁵ Tutkimushankkeiden pitkäjänteinen suunnittelu ei ollut mahdollista tilanteessa, jossa laitoksen johto uudisti työsopimuksen vain juuri ennen edellisen umpeutumista.⁶⁶ Lyhytaikaiset sopimukset olivat tulleet käytännöksi koko tiedeakatemiassa normalisoinnin päästyä käyntiin. Neljän vuoden pitkäaikaisia sopimuksia allekirjoitettiin aluksi ainoastaan uskollisimpien puolueen jäsenten kanssa.⁶⁷ Piilolinssiin liittyvää tutkimusta ei enää tuettu ja Wichterlen aikaisempi menestys pyrittiin nollaamaan.⁶⁸ Vaikka Wichterlellä oli keksintönsä ansiosta mahdollisuudet edistää Tšekkoslovakian tieteen tilaa ja kansain-

välillä asemaa sekä sitä myötä tuottaa valtiolla taloudellista hyötyä, hänen saavutuksiaan ei syystä tai toisesta tehokkaasti hyödynnetty. Päinvastoin, vuonna 1977 Tšekkoslovakian valtio, joka pelkäsi joutuvansa maksamaan Wichterlen patenteista käytävien oikeusprosessien kustannuksia, irtisanoitui patenttisopimuksista yhdysvaltalaisen yritysten kanssa, ja myi Wichterlen tietämättä kaikki hänen piilolinssipatenttiansa oikeudet Yhdysvaltoihin. Menettelystä johduneet ansionmenetykset olivat mittavat.⁶⁹

Tieteen puolesta

Normalisointi vahingoitti tšekkoslovakialaista tiedettä. Kansainvälinen yhteistyö väheni huomattavasti, eikä yhteistyö SEV-maiden kanssa palautunut nopeasti ennalleen. Puhdistukset, emigraatio ja tieteentekijöiden rangaistukset vaikuttivat tutkimukseen varsin kouriintuntuvalla tavalla. Lukuisa joukko huippuluokan tieteenharjoittajia jätti Tšekkoslovakian taakseen.⁷⁰ Niin ikään valtion päätös laskea tiedemäärärahoja vaikutti tutkimuksen tilaan. Luonnontieteilijät olivat turhautuneita byrokratian lisääntymiseen sekä laboratorioiden ja instituuttien hallinnollisiin hankaluuksiin. Tutkimukselle tärkeää aikaa tuhlaantui jälleen pakollisilla marxilais-leniniläisyyden luennoilla.⁷¹ Kaikkien edistysaskelten ei kuitenkaan voida odottaa valuneen hukkaan, sillä normalisatiosta huolimatta ei Tšekkoslovakiassa taloudellistakaan syistä voitu palata takaisin 1950-luvulle.⁷²

Vaikka normalisointi vahingoitti Wichterlen uraa, hänen työntekonsa ei suinkaan päättynyt, vaan tutkimus jatkui sille mahdollisissa olosuhteissa. Samoin kuin useat neuvostoliittolaiset kriittisimpiä yhteiskunnallisia puheenvuoroja käyttäneet tutkijat, kuten Saharov ja Kapitsa, Wichterle välttyi pahimmilta puhdistustoimilta. Todennäköisesti tähän vaikutti Wichterlen vakiintunut asema ja yleisesti tunnetut mielipiteet, joiden vuoksi hänen täydellinen eristämisensä olisi ollut kenties tarpeetonta ellei jopa mahdotonta. Wichterlen toimet Prahan kevään ja normalisoinnin aikana olivat vaikuttamista tieteen puolesta lainsäädännön sallimissa rajoissa. Hänen esimerkissään ko-

rostuvat myös henkilökohtaisten suhteiden ja verkostojen merkittävyys tutkittavana aikana. Wichterle ei toiminut yksin, eikä sellainen olisi ollut edes mahdollista saati sitten hedelmällistä. Konkreettisiin lopputuloksiin pääseminen edellytti yhteyksiä valtakoneistoon, johon Wichterle pääsi vaikuttamaan sekä henkilösuhteidensa että oman aktiivisen roolinsa kautta.

Wichterlen näkemykset tieteestä ja yhteiskunnasta saivat 1980-luvun lopulla uutta kaikupohjaa, kun hänet pian samettivallankumouksen jälkeen vuonna 1990 valittiin Tšekkoslovakian uuden tiedeakatemian puheenjohtajaksi. Ainakin tässä mielessä Wichterlen ajoittain don quijotemaiselta vaikuttanut taistelu päättyi todellisiin tuloksiin. Kuitenkaan, toisin kuin Wichterle oli toivonut, uusi aikakausi ei merkinnyt-kään tieteen voittokulkua. Wichterle suhtautui varsin kriittisesti samettivallankumouksen uudistuksiin, jotka hänen mukaansa näkyivät ennen kaikkea nopeana siirtymänä markkinatalouteen jättäen varjoonsa tieteen ja koulutuksen merkityksen yhteiskunnallisessa kehityksessä.⁷³

61. Kirje on osoitettu Münchenin solukemian Max-Planck-Instituutin johtajalle professori F. Lynenille.

62. Osobní fond O.W., Normalizace 1970–1982. Kirjeenvaihto Prof. Dr. F. Lynenin ja Otto Wichterlen välillä syksyllä 1971.

63. Osobní fond O.W., Cestovní zprávy 1–2, kartón 6–7.

64. Tutkijoiden kansainvälisten verkostojen merkityksestä kriisiaikana mm. Aulikki Litzen (2006) 'A.I. Virtasen huippuyksikkö selviytyi sodasta', teoksessa Marjatta Hietala (toim.) *Tutkijat ja sola. Suomalaisen tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Jyväskylä: Gummerus, 294.

65. Wichterle (1994) 180–182.

66. Wichterle (1994) 180–182.

67. Winters (1994) 287.

68. Wichterle (1994) 188–190.

69. Wichterle (1992), 160–161.

70. Jiří Jindra (2004) 'Tschebische Chemiker im Exil 1948 bis 1989', teoksessa Antonín Kostlán & Alice Velková (toim.) *Wissenschaft im Exil, die Tschechoslowakei als Kreuzweg 1918–1989*, Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 372–373. Riikka Nisonen (2003), 'Emigraatio ja maanpakolaisuus', *Idäntutkimus* 3/2003, 72–74.

71. Winters (1994) 288, 290.

72. Petr Vopěnka (2002) 'Klady a zápory izolované vědy', teoksessa *Věda v Československu v období normalizace 1970–1975*, Praha: Práce z dějin vědy 4, 29.

73. Wichterle (1994) 227.

ARTO NEVALA

Korkeakouluhistorian linjoja

Arto Nevala tarkastelee korkeakouluhistorian tutkimussukupolvien ominaispiirteitä ja näkökulmia sekä pohtii, mihin tutkimusta jatkossa voisi painottaa.

■ Korkeakoulutuksen historian viime vuosisadan alusta lähtevästä perinteestä voi erottaa kolme vaihetta. Ensimmäinen painopiste oli säätykierron tutkimus, josta 1960-luvulla siirryttiin yhteiskuntatieteilijöiden dominoimaan ja ajankohtaisiin aiheisiin keskittyneeseen kauteen. Nykyinen tutkimussukupolvi muotoutui taas 1980-luvun lopulta lähtien.

Säätykierrosta sovellettavuuteen

Korkeakoulututkimus tarkoittaa koulutusportaikon ylimpään tasoon kohdistuvaa tutkimusta. Määrittelen sen tässä yhteydessä kahden rajauksen kautta. Ensinnäkin tutkimus käsittelee tavalla tai toisella yliopistojen tasolla tapahtuvaa toimintaa. Tämä rajaa siis tarkastelun ulkopuolelle historiallisesti vielä varsin tuoreen ammattikorkeakoulusektorin.¹ Toiseksi käsite pitää sisällään yliopistoinstituution eri toimijat (opiskelijat, opettajat, muun henkilöstö), käytännöt (opetus, tutkimus, hallinto, palvelutoiminta) sekä rakenteet ja yhteiskunnalliset kytkennät. Näin määriteltynä korkeakoulu-

tutkimuksen kenttä on siis varsin laaja. Keskitynkin tässä yhteydessä vain raapaisemaan pintaa eli tarkastelemaan erityisesti ylimmän koulutuksen historiaa käsittelevää niin sanottua korkeakouluhistorian tutkimusta. Se puolestaan liittyy läheisesti koulutus- ja kasvatushistorian traditioon, jolloin mukaan mahtuu paljon muutakin kuin perinteistä historian tutkimusta.²

Korkeakoulututkimuksella on Suomessa takanaan yllättävän pitkät perinteet. Ne ovat myös kunniaakkaat ainakin siinä suhteessa, että monet menestyneet ja arvostetut historian tutkijat ovat uransa jossain vaiheessa käsitelleet korkeakoulutusta. Silti lohkoa ei voitane pitää suomalaisen historian tutkimuksen ydinalueena ainakaan määrällä tai näkyvyydellä mitattuna. Joka tapauksessa korkeakoulututkimuksen ensimmäinen sukupolvi syntyi 1800- ja 1900-luvun vaihteen tietämällä pian suomalaisen tiedeyliopiston vakiintumisen jälkeen. Niinpä ensimmäiset vieläkin tutkimukselliset kriteerit täyttävät julkaisut näkivät päivänvalon jo runsaat sata vuotta sitten. Tämän ensimmäisen sukupolven painopiste oli opiskelijatutkimuksissa. Ne olivat paljolti sosiaalisen kohoamisen tutkimusta, sillä opinkäynti oli keskeisiä liikkuvuuden väyliä muuten staattisessa sääty-yhteiskunnassa. Tämän lähestymistavan klassikkona voi pitää Heikki Wariksen vuonna 1940 ilmestynyttä artikkelia *Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä*. Siinä Waris analysoi perusteellisesti matrikkelitietojen varassa Helsingin yliopistoon kirjoitautuneiden ylioppilaiden alueellisen ja sosiaalisen taustan sekä vertasi isän yhteiskunnallista asemaa ylioppilaan myöhemmin saavuttamaan.³

Ylintä opetusta tarkasteltiin viime vuosisadan alkupuolen tutkimuksissa usein autonomisena ja omalakisena ilmiönä, jota eivät yhteiskunnalliset murrokset paljoo heilauttaneet.⁴ Toki yliopistolaitos olikin toisen maailmansodan jälkeisiin vuosiin saakka huomattavasti itsenäisempi ja riippumattomampi instituutio kuin myöhemmin. Turkulaiset koulutustutkijat Osmo Kivinen, Risto Rinne ja Kimmo Ketonen nimeävät 1950-luvulle päättyneen ja noin kolme vuosisataa kestäneen suomalaisen korkeakoulupolitiikan jakson akateemis-traditionalistiseksi ajaksi. Korkeakoulutuksen ja yhteiskunnan välisille suhteille oli tuolloin ominaista, että ”Kukin korkeakoulu arvioi asiantuntijavaltansa suomalla oikeuduksella myös toimintansa yhteiskunnallisen relevanssin. Valtiovallan rooliksi jäi luottaa korkeakoulutuksen asiantuntemukseen ja mukautua niiden tahtoon.”⁵ Asetelma heijastui siis myös korkeakoulutukseen kohdistuneen tutkimuksen lähtökohtiin ja näkökulmiin.

Ensimmäinen, historian tutkijoiden hallitsema, sukupolvi väistyi viimeistään 1960-luvulla uusien lähtökohtien ja tutkijoiden tieltä. Uuteen aikakauteen siirtymistä vauhditti osaltaan yhteiskuntatieteiden aseman vahvistuminen suomalaisessa korkeakoululaitoksessa. Tämä taas oli osin seurasta hävityn sodan jälkimaininkeihin kuuluvasta uudelleenarvioinnista, eikä se ollut yksin suomalainen piirre. Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa voimistui 1950- ja 1960-luvulla luonnontieteellistyminen tutkimusote, johon osaltaan liittyi ajatus tutkimuksen hyödyllisyydestä ja sovellettavuudesta. Tutkimus nousi näin keskeiseen asemaan yhteiskunnan kehittämisessä. Voimakkaasti laajentuneen koulutustutkimuksen taustalla olikin paitsi optimistinen usko muuttaa yhteiskuntaa paremmaksi ja oikeudenmukaisemmaksi, myös käsitys niin sanotun inhimillisen pääoman tärkeydestä kansakunnan taloudellisen kasvun taustalla.⁶

Yhteiskuntatieteilijät valloittivat korkeakoulututkimuksen eturintaman ja samalla painopiste muuttui: tutkimukselle alkoi olla tyypillistä aiheiden ajankohtaisuus sekä tarkastelun poikkileikkausluonne. Esimerkiksi

ylimmän opetuksen nopea määrällinen ja alueellinen laajentuminen 1960-luvulta lähtien tarvitsi tuekseen tutkimustietoa. Lisäksi koko koulutusjärjestelmää koskettaneet suuret muutokset peruskouluun siirtymisestä alkaen nostivat ajankohtaisiksi niiden yhteiskunnalliset vaikutukset. Tutkimukset keskittyivätkin usein tiettyyn murrosvaiheeseen, oppilaitokseen tai koulutusalaan. Ne tähtäsivät osaltaan myös koulutuspoliittisessa päätöksenteossa hyödynnettävän tiedon tuottamiseen. Toisaalta kansainvälisestä tutkimuksesta ja korkeakoulutuksen kehittämisestä saadut virikkeet siirtyivät 1960-luvulta lähtien aikaisempaa nopeammin suomalaiseen tutkimukseen ja linjauksiin. Opiskelijoita käsittelevät tutkimukset olivat edelleen näkyvässä asemassa, mutta rinnalle tuli esimerkiksi opintouraa tai opetusta käsitellyttä tutkimusta.⁷ Tässä uudessa tilanteessa perinteiset, säätykiertoon tai instituutioiden kehitykseen kytkeytyneet historian-

1. Kannattaa silti huomata, että monessa yhteydessä ammattikorkeakouluihin kohdistuva tutkimustoiminta luetaan korkeakoulututkimukseen. Tästä katso tarkemmin esimerkiksi Timo Aarrevaara & Jatta Herranen (toim.) (2006) *Mikä meitä ohjaa? Artikkelikokoelma Jyväskylässä* 5–6. 9. 2005 järjestetyistä korkeakoulutuksen tutkimuksen IX symposiumista, Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos ja Jyväskylän yliopisto.

2. Kasvatustieteen tutkimuksesta ja asemasta tarkemmin Jukka Rantala (2006) 'Kasvatustiede on vaarassa menettää historiallisen näkökulmansa', *Historiallinen Aikakauskirja* 104, 176–180.

3. Heikki Waris (1940) 'Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä. Tilastollinen tutkimus säätykierrosta Suomessa 1810–1867' teoksessa *Historiallinen Arkisto XLVII*, Helsinki, 199–272.

4. Esimerkiksi Gunnar Palander (1903) 'Tilastollisia tietoja Turun Akatemian ylioppilaista', *Historiallinen Aikakauskirja* 1, 55–85. Ivar A. Heikel (1940) *Helsingin yliopisto 1640–1940*, Helsinki: Otava.

5. Osmo Kivinen & Risto Rinne & Kimmo Ketonen (1993) *Yliopiston huomen – korkeakoulupolitiikan historiallinen suunta Suomessa*, Tampere: Hanki ja jää, 38.

6. Esimerkiksi *Vuoden 1971 Koulutuskomitean mietintö*. Komiteamietintö 1973:52. Helsinki, 15–23.

7. Esimerkiksi Päivi Elovainio (1966) *Korkeakoulutuksen ja opintoalan valinta, Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia* 58: Helsinki. Yrjö-Paavo Häyrynen (1970) *The Flow of New Students to Different University Fields, Suomalaisen tiedeakatemian toimintuksia B*, 168, Helsinki. *Tiede ja ylin opetus tulevien vuosien Suomessa*. Tasavallan presidentin helmikuun 4. päivänä 1965 asettaman työryhmän lausunto. Helsinki.

utkimukset jäivät vähemmistöön, vaikka toki niitäkin ilmestyi.⁸

Murroksista uusiin linjauksiin

Korkeakoulutus siirtyi niin Suomessa kuin kansainvälisesti uuteen kauteen 1980-luvun kuluessa. Muutoksen taustalta löytyvät useita länsimaita koskettaneet yhteiskunnalliset ja koulutukselliset murrokset. Yliopistosektori laajeni voimakkaasti, naisten osuus opiskelijakunnassa kasvoi ja korkeakoulutuksen yhteiskunnallinen vaikuttavuus lisääntyi. Toisaalta korkeakoulutus joutui viimeistään 1980-luvulta lähtien uudelleen tilanteeseen uusliberalistisen talous- ja yhteiskuntapolitiikan voimistuessa. Korkeakoulutus ajautui muun julkisen sektorin tavoin vaikeuksiin ja sopeuttamaan toimintaansa niukkeneviin resursseihin. Uudenlaista hallinto- ja johtamiskulttuuria tulostavastiineen ja uusine tavoitteineen tuotiin vauhdilla myös ylimpään opetukseen. Lisäksi korkeakoulutus valjastettiin entistä selkeämmin osaksi taloudellista kasvua ja kansainvälistä kilpailukykyä korostanutta yhteiskuntapolitiikkaa. Myös globalisaation nopea eteneminen asetti korkeakoulutuksen monessa suhteessa uudelleen tilanteeseen.⁹ Kriittisissä puheenvuoroissa onkin arvioitu nopeiden ja syvällisten muutosten romuttaneen koko yliopistolaitoksen intellektuaalisen perustan ja muuttaneen sen markkinavoimien temmellyskentäksi.¹⁰

Uudenlaiseen korkeakoulupolitiikkaan siirtyminen näkyi myös tutkimussektorilla näkökulmien ja lähestymistapojen laajentumisena. Korkeakoulututkimuksessa painotuitivat aikaisempaa enemmän esimerkiksi tuottavuuden, vaikuttavuuden ja työelämäyhteyksien näkökulmat, jos kohta myös uusi ammattikorkeakoulusektori tai opiskelijakulttuurin muutokset ovat olleet esillä.¹¹ Korkeakouluhistoriassa tutkimuksen näkökulma on parin viime vuosikymmenen aikana siirtynyt entistä enemmän yhteiskuntahistorian suuntaan. Siirtymä on tiivistetty ilmaisten tarkoittanut korkeakoulutuksen muotojen, käytäntöjen ja sisällön analysoimista yhteiskunnallisen muutoksen näkökulmasta tai ainakin se vahvasti huomioon ottaen. Ylimmän opetuksen ja yhteiskunnan

suhde näyttäytyy näin korostetusti vuoro-vaikutuksena: korkeakoulutus ei toimi tai kehity tyhjiössä, mutta ei toisaalta vain passiivisesti sopeudu yhteiskunnallisiin reuna-ehtoihinsa vaan myös vaikuttaa ympäristöönsä monella tavalla. On kuitenkin syytä huomauttaa, että tutkimuksessa myös perinteisempi instituutionäkökulma eli esimerkiksi jonkun yliopiston historian tarkastelu painokkaasti opinahjon sisäisen kehityksen kautta elää edelleen vahvana ja paljolti rinnan yhteiskuntahistoriallisen tarkastelun kanssa.¹²

Uudenlaisten näkökulmien esiin nostaminen oli leimallista koko suomalaiselle koulutustutkimukselle 1980-luvun puolivälistä lähtien. Tutkimuksen modernisaatio lähtikin itse asiassa liikkeelle perusopetuksen tutkimuksesta. Uudenlaisen lähestymistavan ohjelmajulistuksena voi pitää Osmo Kivisen, Risto Rinteen ja Joel Kivirauman 1984 julkaisemaa laajaa esiraporttia. Siinä esiteltiin teemoja ja näkökulmia, joista myöhemmin tuli suosittuja koko koulutustutkimuksen kentässä. Erityisen perusteellisesti kirjoittajat pohdiskelivat koulutuksen ja yhteiskunnan näkyviä ja piileviä suhteita, esimerkiksi työvoiman kouluttamista ja valikointia.¹³ Vaikka liikkeelle lähdettiin perus-

8. Esimerkiksi Sakari Kuusi (1967) *Miten Jyväskylän yliopisto syntyi? Studia historica Jyväskylänsia VI*, Jyväskylä. Tauno Perälä (1970) *Turun yliopisto 1920-1939*, Turku: Turun yliopisto. Jukka Rantala (2006, 176-177) toteaa pragmaattisuuden ja sovellettavuuden vaatimusten vaikuttaneen myös kasvatushistoriallisen tutkimuksen aallonpohjaan 1960- ja 1970-luvulla.

9. Korkeakoulutuksen muutoksista katso esimerkiksi Robert King (2004) *The University in the Global Age*, Pelgrave Macmillan.

10. Esimerkiksi Mary Evans (2004) *Killing Thinking. The Death of the Universities*, London, New York: Continuum.

11. Tutkimuslinjauksista katso esimerkiksi Aarrevaara & Herranen (2006) tai Reijo Raivola (toim.) (2000) *Vaikeuttavuutta koulutukseen. Suomen akatemian koulutuksen vaikuttavuusohjelman tutkimuksia*, Suomen akatemian julkaisuja 2, Helsinki: Edita.

12. Esimerkiksi Kaija Vuorio (2006) *Lentoon. Kuopion yliopiston neljä vuosikymmentä*, Saarijärvi: Kuopion yliopisto. Vuorion tarkastelutapa oli lähellä perinteistä instituutiohistoriaa, vaikka muitakin elementtejä tutkimuksessa on.

13. Risto Rinne & Osmo Kivinen & Joel Kivirauma (1984) *Lähtökohhta peruskoulutuksen yhteiskuntahistoriallisen muotoutumisen tutkimiseen. Turun yliopiston kasvatus-tieteiden tiedekunnan julkaisuja B 11*, 17-35.

opetuksen yhteiskunnallisten kytkentöjen hahmottamisesta, uudenlainen lähestymistapa levisi nopeasti myös korkeakoulututkimukseen, josta 1990-luvulla tuli yksi painopistealueista. Ensimmäisenä selvästi uuden sukupolven edustajana yliopistojen historioteoksissa voi pitää Helsingin yliopiston kolmiosaista historiasarjaa. Varsinkin itsenäisyyden aikaa käsittelevässä osassa yliopiston kehitys sidotaan vahvasti poliittiseen ja yhteiskunnalliseen muutokseen.¹⁴

Viisi näkökulmaa

Moderni tutkimus kokonaisuudessaan pitää sisällään monia erilaisia lähestymistapoja, eikä edes korkeakouluhistorian kenttää ole tässä yhteydessä mahdollista kattavasti esitellä. Viime vuosikymmenten tutkimuksesta voi kuitenkin vähän tiivistäen löytää viisi keskeistä näkökulmaa. Ensimmäinen ja ehkä eniten harrastettu on yleisellä tasolla järjestelmään, muotoihin ja käytäntöihin kohdistuva tutkimus eli instituutionäkökulma. Siitä esimerkiksi käyvät monet yliopistojen historioteokset. Niissä kirjan rakenteen lähtökohtana on usein yliopiston organisaatio, jonka muutokset analysoidaan tarkasti, joskus jopa laitosten ja oppiaineiden tasolle asti. Hyvä esimerkki tästä lähestymistavasta on Oulun yliopiston massiivinen 35-vuotishistoria, jossa näkökulma ei tosin rajoitu pelkästään instituution kehityksen kuvaamiseen.¹⁵

Toinen näkökulma on ollut korkeakoulutuksen yhteiskunnallisten reunaehtojen ja kytkentöjen – yhteiskunnallisen määräytyvyyden – tutkiminen. Tämä lähestymistapa on usein liittynyt ensimmäiseen eli järjestelmä-näkökulmaan. Esimerkiksi kelvatkoon jo aikaisemmin mainittu Kivisen, Rinteen ja Ketosen kirja *Yliopiston Suomen*, sillä se on edelleenkin ainoa monograafiana julkaistu suomalaisen korkeakoulupolitiikan yleisesitys.¹⁶ Teoksessa näkyy selkeästi korkeakoulupolitiikan vahva yhteys yhteiskuntapolitiikan isoihin päämääriin sekä toisaalta viime kädessä riippuvuus poliittisesta päätöksenteosta. Nämä seikat korostuvat erityisesti niin sanotun modernin korkeakoulupolitiikan kaudella 1960-luvun lopulta lähtien.¹⁷

Kolmas näkökulma on ollut opiskelijatutkimus, erityisesti opiskelijoiden taustaan, valikoitumiseen ja sijoittumiseen kohdistunut analyysi. Opiskelijatutkimuksia on eri tavoin painottaen tehty jo 1900-luvun alusta lähtien ja myös aikaisemmin mainittu Heikki Waris voidaan epäilemättä lukea tämän sektorin pioneereihin. Pienen suvan-tovaiheen jälkeen opiskelijoiden valikoituminen ja siihen erottamattomasti liittyvä koulutuksellinen tasa-arvo alkoivat kiinnostaa tutkijoita 1990-luvulla. Erityistutkimusten lisäksi myös yliopistohistorioissa on paneuduttu opinahjossa opiskelevien alueelliseen ja sosiaaliseen taustaan.¹⁸ Opiskelijatutkimuksen lisääntymisen taustalta voi löytää paitsi yleisen keskustelun yhteiskunnallisen eriarvoisuuden lisääntymisestä, myös tietotekniikan kehityksen ansiosta huimasti kasvaneet mahdollisuudet analysoida nopeasti ja luotettavasti isoja tiedostoja. Lisäksi korkeakoulutuksen tasa-arvo ovat myös kansainvälisessä tutkimuksessa jatkuvasti ajankohtainen.¹⁹

Neljäntenä lähestymistapana voi esille nostaa korkeakoulutuksen alueellisen ja

14. Matti Klinge et al. (1990) *Helsingin yliopisto 1917–1990*. Keuruu: Otava.

15. Matti Salo & Matti Lackman (1998) *Oulun yliopiston historia 1958–1993*, Oulun yliopisto: Oulu. Katso myös Vuorio (2006).

16. Korkeakoulupolitiikkaa käsitellään toki monessa erityistutkimuksessa ja yleisesityksessä, joista tässä mainittakoon vain kaksi: Matti Salo (2003) *Pohjoimen Alma Mater – Oulun yliopisto osana korkeakoululaitosta ja yhteiskuntaa perustamisvaiheista vuoteen 2000*. *Studia historica septrionalia* 42, Rovaniemi. Seikko Eskola (2002) "Tiedepolitiikka ja korkeakoulut", teoksessa Päiviö Tommila ja Allan Tiitta (toim.) *Suomen tieteen historia 4. Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulta lähtien*, Porvoo: WSOY, 222–391.

17. Kivinen & Rinne & Ketonen (1993), erityisesti 41–158.

18. Sakari Ahola (1995) *Eliitin yliopistosta massojen korkeakoulutukseen. Korkeakoulutuksen muuttuva asema yhteiskunnallisen valikoinnin järjestelmänä, Koulutussosiologian tutkimuskeskuksen raportti 30*, Turku: Turun yliopisto. Arto Nevala (1999) *Korkeakoulutuksen kasvu, lobbautuminen ja eriarvoisuus Suomessa, Bibliotheca historica 43*, Helsinki: Suomen historiallinen seura. Mervi Kaarninen (2000) *Murros ja mielikuva. Tampereen yliopisto 1960–2000*, Tampere: Tampereen yliopisto ja Osuuskunta Vastapino, 76–82, 186–193, 353–357. Salo & Lackman (1993), 265–272.

19. Louise Archer & Merryn Hutchings & Alistair Ross, (2003) *Higher Education and Social Class. Issues of Exclusion and Inclusion*, London: RoutledgeFalmer.

valtakunnallisen vaikuttavuuden. Tätä tutkimusta tehtiin pienimuotoisesti jo 1960- ja 1970-luvulla korkeakoulutuksen laajentues- ja ylimmän opetuksen alueellisen kattavuuden lisääntyessä.²⁰ Uusien niin sanottujen maakuntakorkeakoulujen tarpeellisuuttahan perusteltiin vahvasti juuri odotettavissa olevilla myönteisillä talous- ja kulttuuri-vaikutuksilla.²¹ Silti voi sanoa, että korkeakoulutuksen vaikuttavuutta on alettu vakavasti ja systemaattisesti selvittää vasta 1990-luvulta lähtien. Sitä ennen arviot vaikuttavuudesta perustuivat enemmän uskomuksiin ja mielikuviiin kuin tutkimukseen. Uuden sukupolven vaikuttavuustutkimuksissa ovat korostuneet perinteisen kulttuurinäkökulman ohella työllisyys- ja talousvaikutukset, koulutustason nousu tai vaikkapa yliopiston kanssa työskentelevien sidosryhmien mielikuvat ja käsitykset.²²

Viimeisenä näkökulmana pitää vielä mainita ylimmän opetuksen kehityksen kansainvälinen vertailun. Se lisääntyi Euroopassa selvästi 1990-luvulta lähtien erilaisten yhteistyöjärjestöjen ja tutkimushankkeiden suojassa ja uuden vuosituhannen alussa vertailun merkitys on vain korostunut korkeakoulutusikäntöjen yhtenäistämisen seurauksena.²³ Suomalaisessa korkeakoulututkimuksessa kansainvälinen vertaileva näkökulma on silti ollut vielä suhteellisen vähän esillä. Yhtenä syynä tähän voi pitää suomalaisen tutkimuksen vahvaa yhteyttä kansallisen koulutusjärjestelmän kehittämiseen. Lisäksi vaikkapa yliopisto-opiskelijoiden valikoitumisen kansainvälistä vertailua vaikeuttavat eri maiden poikkeavat järjestelmät sekä aineistojen ja luokittelujen heterogeenisuus.²⁴ Tilanne on kuitenkin selvästi muuttumassa. Viime vuosina ilmestyneissä korkeakouluhistorian tutkimuksissa kansainvälinen vertailu on jo näkyvästi mukana.²⁵ Lisäksi koko korkeakoulututkimuksen kentän tasolla suomalaisten kansainväliseen tutkimukseen kytkeytyminen ja keskusteluun osallistuminen ovat nopeasti yleistyneet.²⁶ Kansainvälisen näkökulman painoarvo epäilemättä vielä kasvaa tulevaisuudessa korkeakoulutusikäntöjen yleistymisen seurauksena.

Uusia avauksia?

Korkeakouluhistorioitsijan tekee mieli uskoa oman tutkimussektorin olevan nousussa tai ainakin hyvässä vauhdissa. Ehkä uskomukselle löytyy myös pohjaa, sillä laskujeni mukaan on viimeisen vajaan parin vuosikymmenen aikana ilmestynyt yhdeksän yliopiston historiateokset ja vähintään viidessä opinahjossa historian kirjoittaminen on parhaillaan käynnissä. Tavalla tai toisella korkeakouluhistoriaksi luettavia erikoistutkimuksia, pääasiassa väitöskirjoja, on 1990-luvulta lähtien ilmestynyt puolen tusinaa. Lisäksi syksyllä 2005 Jyväskylässä järjestetyssä korkeakoulututkimuksen symposiumissa saatiin ensimmäistä kertaa kokoon pelkästään yliopistohistoriaan paneutunut työryhmä.

Myönteisistä asioista huolimatta korkeakouluhistorian – kuten koko koulutushistoriankin – saralla on vielä runsaasti tutkittavaa ja kirjoitettavaa. Isona puutteena voi esimerkiksi kirjata, ettei viime vuosina kan-

20. Katso esimerkiksi Ari Antikainen (1979) *Yliopisto ja ympäristö: tutkielma korkeakoulujen alueellista vaikutuksista Suomen korkeakoululaitoksessa, Kasvatustieteiden osaston julkaisuja 9*, Joensuu: Joensuun korkeakoulu.

21. Esimerkiksi Salo (2003), 140–143. Vuorio (2006), 27–62.

22. Raivola (2000). Salo (2003), 565–577. Toni Saarivirta (2004) *Koulutuksen ja tutkimuksen taloudellinen merkitys. Acta Universitatis Tamperensis 1008*, Tampere. Eila Linna (2001) *Lapin yliopisto – pohjoisen puolesta – pohjoista varten. Acta Universitatis Lapponiensis 43*, Rovaniemi: Lapin yliopisto.

23. Kansainvälisen vertailututkimuksen 1990-luvun klassikko: Guy Neave, & Frans A. van Vught, (toim.) (1991) *Prometheus Bound. The Changing Relationship Between Government and Higher Education in Western Europe*, Pergamon Press.

24. Hyvä esimerkki: *Eurostudent Report. Social and Economic Conditions of Students Life in Europe 2005*, Hannover: Hochschule-Information-System, HIS. Siinä Suomea koskeva aineisto perustuu rekisteriaineiston sijasta runsaan 4 500 opiskelijan haastatteluun.

25. Esimerkiksi Salo (2003), 143–147, 191–194, 286–293, 387–395 ja 578–590. Nevala (1999), 99–105 ja 164–179.

26. Esimerkkejä: Jan-Evert Nilsson (toim.) (2006) *The Role of Universities in Regional Innovation Systems – A Nordic Perspective*, Copenhagen Business School Press. Kirjassa tarkastellaan niin sanottujen aluekorkeakoulujen merkitystä eri Pohjoismaiden korkeakoulujärjestelmissä ja innovaatiostysteemeissä. *Scandinavian Journal of Educational Research* -aikakauskirjan 50-vuotisjuhlal numero (3/2006) puolestaan keskittyy osin suomalaisvoimin niin sanotun pohjoismaisen koulutusmalliin tarkasteluun.

sainvälistä mainetta saavuttaneesta suomalaisesta perusopetuksesta ole olemassa ajantasaista historiateosta. Monista muista kansallisista sankarikertomuksista sen sijaan löytyy hyllymetreittäin toinen toistaan koameampia julkaisuja. Suomalaisen korkeakoulutuksen ja tutkimuksen historiaakin on analysoitu erityistutkimuksissa ja yleisesityksissä monista näkökulmista, mutta myös tällä puolella uudelle vuosituhannelle ulottuvalle tiiviille yleisesitykselle olisi tilausta. Suomen historiallisen seuran käynnistämä kasvatuksen ja koulutuksen historian hanke varmaankin kohentaa tilannetta monelta osin.

Koetan lopuksi hahmottaa muutaman näkökulman, joista erityisesti korkeakoulutuksen viime vuosikymmenten muutoksia saattaisi olla hedelmällistä tarkastella. Ensimmäinen näistä on kansainvälisen kehityksen parempi huomioiminen myös suomalaista järjestelmää analysoitaessa. Mitä lähemmäs nykypäivää tullaan, sitä enemmän ja nopeammin kansainväliset koulutuspolitiikan linjaukset ovat näkyneet meikäläisessä keskustelussa ja päätöksenteossa. Näin pitäisi olla myös tutkimusasetelmissa. Toinen kiintoisa lähestymistapa on katsoa siirtymistä yhtenäisestä, monoliittisesta korkeakoululaitoksesta kohti entistä eriytyneempää korkeimman opetuksen ja tutkimuksen järjestelmää. Julkisessa puhunnassa pidetään sitkeästi yllä mielikuvaa yhtenäisestä, tasa-arvoisesta ja samoihin päämääriin tähtäävästä korkeakoululaitoksesta. Vain harvoin joku suostuu julkisesti asettamaan eri korkeakoulutusaloja ”tärkeysjärjestykseen”.²⁷ Tutkimus sen sijaan on useaan otteeseen osoittanut eri tieteenalojen eroavan toisistaan niin yhteiskunnallisen

painoarvonsa kuin vaikkapa opiskelijakunnan rakenteen osalta.²⁸ Lisäksi ammattikorkeakoulujärjestelmän vakiintuminen 1990-luvun puolivälin jälkeen on muuttanut koko korkeakoulusektorin asetelmia, joista niistäkin kaivattaisiin lisää tutkimustietoa.

Kolmas näkökulma voisi olla korkeakoulutuksen ja yhteiskunnan välisen vaikutussuhteen analysoiminen eri aikoina. Korkeakoulupolitiikka on toki aina ollut jollain tavoin alisteinen yhteiskuntapolitiikan isoille linjauksille. Korkeakoulutuksen ja tutkimuksen vaikutus poliittiseen päätöksentekoon on silti mitä ilmeisimmin ollut erilainen eri vuosikymmeninä. Vielä 1960- ja 1970-luvulla esimerkiksi opetusministeriön poliittinen painoarvo taisi olla nykyistä selvästi suurempi ja ministereinä nähtiin puolueiden ykkösketjun miehiä Johannes Virolaisesta ja Jaakko Itälästä lähtien. Tämän näkökulman peruskysymyksen voisi vähän provosoivasti muotoilla, että millaisen kehityksen seurauksena korkeakoululaitos muuttui kehittämislain perusteella erikoiskohdellusta instituutiosta valtionhallinnon tilivirastoksi?

27. Virallisesti puhunnasta käyköön esimerkiksi *Valtioneuvoston koulutuspoliittinen selonteko eduskunnalle* (2006), Helsinki: Opetusministeriö. Entinen kansanedustaja ja emeritus professori Martti Tiurikin puhuu periaatteessa yliopistojen perustutkimuksen ja siihen nojaavan opetuksen tärkeydestä. Tosiasiassa hän on kuitenkin huolissaan vain oman alansa – teknisten tieteiden – resurssista ja vaatii poliittisia päättäjiä investoimaan lisää *avainalojen* osaamiseen ja tutkimukseen. Martti Tiuri (2006) 'Perustutkimus Suomessa retuperällä', *Helsingin Sanomat* 18.7.2006.

28. Esimerkiksi Arto Nevala (2006) Tasa-arvo etenee hitaasti? Yliopisto-opiskelijoiden sosiaalinen tausta 2000-luvun alun Suomessa, teoksessa Aarrevaara & Herranen (2006), 316–322.

JOHAN BÄCKMAN

Miten venäläinen kirjoittaa talvisodan?

Johan Bäckman analysoi talvisota-nimen kirjoitustapaa suomalaisessa ja venäläisessä historiankirjoituksessa. Itänaapurissamme talvisodan kirjoitusasu on vaihdellut voimakkaasti ja heijastellut maiden välisen suhteiden tilaa.

■ ”Talvisotaa meillä on ikävä. / Kirjoitin Pyhän Nimen lauseen alkuun / että alkaisi isolla kirjaimella”. Näin Paavo Haavikko tuoreessa runokirjassaan yrittää ohittaa kysymyksen siitä, pitäisikö talvisota kirjoittaa isolla vaiko pienellä alkukirjaimella.

Suomen kielen oikeinkirjoitussääntöjen mukaan sodat kirjoitetaan aina pienellä alkukirjaimella (esim. talvisota, jatkosota ja suuri isänmaallinen sota). Kuitenkin professorit Matti Klinge ja Timo Vihavainen ovat ottaneet tavaksi käyttää muotoa *Talvisota*. Heidän mukaansa talvisota tarkoittaa yleisesti sodankäyntiä talvella, kun Talvisota viittaa tiettyyn vuosina 1939–40 käytyyn sotaan. Mieltymys isoon kirjaimeseen kertoo myös talvisodan merkityksen korostumisesta historiankirjoituksessamme.

Sodan toisen osapuolen eli nykyisen Venäjän historiankirjoituksessa talvisodan kirjoitusasu on vaihdellut. Sodan aikana sitä usein kutsuttiin *suomalaiseksi sodaksi* (finskaja voina) tai *suomalaiseksi kampanjaksi* (finskaja kampanija). Niitä käytetään edel-

leen puhekielessä sota-sanana pehmentämiseksi tai häivyttämiseksi. Mainittakoon, että samasta syystä venäläiset kutsuivat ensimmäistä maailmansotaa heti sen päätyttyä *saksalaiseksi sodaksi* (germanskaja voina). Venäjänkieliset termit *suomalainen sota* tai *saksalainen sota* voidaan myös nähdä yrityksinä nimetä nämä kansat tai kansakunnat sotaan syyllisiksi.

Talvisota on esillä O. W. Kuusisen kauhupropagandakirjassa *Suomi ilman naamiota*, joka ilmestyi sodan vielä kuluessa vuonna 1943. Kirjan suomenkielisessä laitoksessa käytetään melko neutraaleja käsitteitä *Suomen ja Neuvostoliiton välinen talvisota 1939/40* sekä *Suomen ja Neuvostoliiton välinen kolmikuukautinen sota*. Toisen maailmansodan vielä kuluessa asiasta oli mahdollista puhua avoimesti, tosin kuitenkin syyttämällä suomea provokaatioista.

YYA-politiikan aikana neuvostoterminologiaa pehmennettiin. Ystävyysliturgia retusoi sodan kokonaan pois puhumalla *vuosien 1939–1940 neuvostoliittolais-suomalaisesta paikallisesta aseellisesta konfliktista* (sovjetsko-finljandski lokalnyi voožonnyi konflikt 1939–1940 gg.). Talvisodan käsittäminen sodaksi palasi neuvostoliittolaiseen historiankirjoitukseen perestroikan myötä 1980-luvun lopussa, kun talvisodan venäläinen vastine *zimnjaja voina* tuli muodikkaaksi. Sen oikeinkirjoituksesta ei ole sääntöä.

Venäläiset kirjoittavat talvisotansa useimmiten lainausmerkkeihin pienellä alkukirjaimella. Tässä lainausmerkkien tehtävänä ei ole ilkkua tai vähätellä, vaan korostaa suomalaista historiatraditiota ja toisinaan tehdä siihen erottelua. Jos venäläinen kir-

joittaa talvisotansa isolla kirjaimella ja ilman lainausmerkkejä, kertoo se suomalaisia arvostavasta suhtautumisesta.

Joskus venäläiset lähteet puhuvat *niin sanotusta "talvisodasta"* (tak nazyvajemaja "zimnjaja voina"). Tässä erottelun tekeminen suomalaiseen historiitradiitioon on voimakkaampaa. Toisinaan käytetään myös muotoa *neuvostoliittolais-suomalainen "talvi"-sota* (sovjetsko-finljandskaja "zimnjaja" voina). Tässä lainausmerkit erottelevat juuri tämän talvisodan muusta sodankäynnistä talvella.

Sanan *suomalainen* kaksi venäjänkielistä vastinetta *finnskaja* ja *finljandskaja* (joka kääntyy myös suomenmaalaiseksi) on tietenkin hyvä erotella toisistaan. Jälkimmäinen viittaa Suomen valtioon ja edellinen suomalaisiin yleensä. Heitähän oli paljon myös Puna-armeijan puolella esimerkiksi Suomen Kansanarmeijassa ja sittemmin Karjalan rintamalla 71. divisioonassa.

Mikä on venäläisen historiankirjoituksen virallinen talvisotatermi? Tuoreen sotatietosanakirjan 7. osasta löytyy nimitys *neuvostoliittolais-suomalainen vuosien 1939–40 sota* (sovjetsko-finljandskaja voina 1939–40 gg.). Tässä talvisota-termin ongelmallisuus on nokkelasti sivuutettu. Ilmeisesti myös venäläiset ovat pohtineet talvisodan kaksoismerkitystä.

Asenteet Suomea kohtaan ovat koventuneet venäläisessä historiankirjoituksessa. Tunnetun venäläisen sotahistorioitsijan Aleksandr Širokoradin kirjan *Suomi–Venäjä: Kolme tuntematonta sotaa* mukaan vuosina 1918–1922 käytiin *ensimmäinen "Suur-Suomen" sota* (pervaja voina "Velikoi Finljandii"). Nämä meillä heimoretiksikin nimetyt tapahtumat mainitaan venäläisessä historiankirjoituksessa toisinaan myös *karjalaisena seikkailuna* (karelski avantjur). Vastavasti talvisota on Širokoradin mielestä *toinen* ja jatkosota *kolmas "Suur-Suomen" sota*.

Ylilyönneistä huolimatta on hyvä muistaa, että neuvostoliittolaisissa tietosanakirjoissa Neuvostoliitto nimettiin talvisodan hyökkääjäksi jo vuonna 1963 eikä Suomea ole sen jälkeen syytetty, ainakaan virallisesti.

KARI SELÉN

Itsenäinen sotilaspoikajärjestö?

Kari Selén ja Marko Paavilainen kommentoivat Seija-Leena Nevala-Nurmen artikkelia "Nuoria maanpuolustajia vai suomalaisia lapsisotilaita?" (HAik. 2/2006, s. 153–162).

■ Seija-Leena Nevala-Nurmi kirjoittaa sotilaspoikien muodostaneen syksystä 1941 alkaen itsenäisen Sotilaspoika-järjestön. Hän ei toki ole ensimmäinen, joka väittää tätä. Kirjoituksessa muutama kertaan esittämänsä näkemyksen Nevala-Nurmi näkyy perustavan suojeluskuntien komentaja Lauri Malmbergin 17.9.1941 antamaan päiväkäskyyä, jolla hän kasti suojeluskuntapojat sotilaspojiksi ja nimitti everstiluutnantti Armas Ruusuvuoren heidän komentajakseen.

Malmberg kirjoitti päiväkäskyssään muun muassa:

"Poikaosastoillamme ei tähän saakka ole ollut varsinaista nimeä. Tapausten valtava vyöry on itsestään nyt tuonut tämän nimen esille. Molempien viime sotiemme vaiheet ovat tehneet meille entistä elävämmiksi Vänrikki Stoolin henkilöt. Sieltä astuu vastaamme Sotilaspoika. Se olkoon poikiemme nimi."

Päiväkäskyssä ei puhuta mitään uuden järjestön perustamisesta, mihin Malmbergin valtuudet eivät edes olisi riittäneet.

Nimenmuutoksella pyrittiin vain himentämään tosiasiaa, että kysymys oli edelleen suojeluskuntien poikaosastoista. Suojeluskunnan häivyttämisen nimikkeestä toivottiin tekevän sotilaspoikiin liittymisen helpommaksi entistä laajemmille kansalaispiireille. Sotilaspoijan nimike ei päässyt aseutukseen, jossa puhuttiin vain yleisellä tasolla pojista. Nevala-Nurmi toteaa (s. 153) aivan oikein nimenmuutoksella tavoitellun lisää poikia vasemmistolaisista kodeista.

Armas Ruusuvuoren määrittämisessä sotilaspoikien komentajaksi oli siinäkin kysy-

mys vain uudesta sota-aikaan aikaan paremmin sopivasta nimikkeestä, ei minkään järjestön perustaminen. Kesällä 1940 tehdyn uudelleen järjestelyn yhteydessä suojeluskuntain yliesikunnan (kotijoukkojen esikunnan) komento- ja koulutusjaoston poikatoimintaosaston päällikön virka oli jäänyt täyttämättä. Majuri Ruusuvuori komennettiin tammikuun loppupuolella Pohjois-Karjalan suojeluskuntapiiristä yliesikuntaan virkaa hoitamaan. Helmikuun alussa 1941 jaostot muutettiin osastoiksi ja osastot toimistoiksi. Everstiluutnantiksi ylennetty Ruusuvuori nimitettiin 1.3.1941 poikatyötoimiston päälliköksi, mikä oli hänen virkansa aina viran lakkauttamiseen asti syksyllä 1944. Nimikkeet vaihtuivat, tehtävä ja vakanssi ei. Sotilaspoikien komentajan nimikkeen luonteesta kertoo jotain sekkin, ettei siitä ole mainintaa edes Ruusuvuoren ansioluettelossa.

Suojeluskuntajärjestöllä ei ollut aikomustakaan perustaa itsenäistä sotilaspoikajärjestöä. Se olisi vaatinut asetuksenmuutoksen. Suojeluskuntajärjestöllä ei ollut intressiä luopua poikatoiminnasta, johon sen panosti voimallisesti. Paikalliset suojeluskunnat sidottiin vuonna 1941 entistä määrätietoisemmin poikatoiminnan hoitamiseen. Sotilaspojat olivat edelleen suojeluskuntien poikaosastoja – siihen eivät nimenmuutokset vaikuttaneet.

Poikatyö oli saanut uuden nimen ja tehostetun organisaation. Se oli rakennettu suojeluskuntajärjestön sisään, ei sen ulkopuolelle. Toimintaa johti tehtävään määrätty virkamies, kotijoukkojen esikunnan toimistopäällikkö. Järjestely perustui olennaisesti kaksoisnimikkeiden varaan. Viranomaistaho määräsi sotilaspoikien tavoitteet ja toiminnallisen liikkumavaran. Jäsenten vaikuttamismahdollisuudet rajoittuivat omasta osallistumisestaan päättämiseen.

Mikäli hyväksymme muun muassa Suomen kielen perussanakirjassa esitetyn määritelmän, jonka mukaan järjestö on ”henkilöiden t. yhteisöjen määrätarkoitusta varten perustama yhteenliittymä”, päädymme tulokseen, etteivät sotilaspojat edes muodostaneet järjestöä, saati sitten itsenäistä sellaista.

MARKO PAAVILAINEN

marko.paaivilainen@utu.fi

Nuoria maanpuolustajia vai suomalaisia lapsisotilaita?

■ Seija-Leena Nevala-Nurmi kirjoitti (HAik 2/2006, s. 153–162) järjestöissä toteutetusta lasten vapaaehtoisesta maanpuolustuskasvatuksesta. Opinnäytetyössäni perehdyin samaan aiheeseen, ja lapsi- ja nuorisotyön historian pariin palasin pitkän tauon jälkeen, kun aloin syksyllä 2005 kirjoittaa Suomen partioliikkeen satavuotishistoriaa. Tutkimusteni pohjalta kommentoin edellä mainittua artikkelia.

Nevala-Nurmi esittää, että partiotoiminta olisi käynnistynyt Suomessa 1909 keisarin käskystä. Ensimmäisen ”partiolaisosaston” perustamisajankohdasta ei ole varmuutta, mutta jo ennen sotia vakiintui tavaksi laskea partioliikkeen ikää Suomessa vuodesta 1910. Sen sijaan on selvää, ettei keisarilla ollut roolia toiminnan käynnistämässä, vaan partioate rantautui Suomeen lehdistön ja kirjallisuuden välityksellä.

Varhaisimpien suojeluskuntien poikaosastojen oravakomppania-nimellä on vain löyhä yhteys partiotoimintaan: vuoden 1918 sodassa valkoisten riveissä toiminutta vapaaehtoisista ruotsalaisista pojista muodostettua poikaosastoa kutsuttiin orava-vartioksi. Pojissa oli muutamia entisiä partiolaisia, ja he olivat ”poikasankareina” porvarillisessa sanomalehdistössä näkyvästi esillä vuoden 1918 aikaan.

Nevala-Nurmi ei selvästikään ymmärrä, mitä sana vartio tarkoittaa partiotermistössä, koska hän kirjoittaa, että partiossa ”käytettiin nimitystä poikien orava-vartio”. Vartio on alle kymmenen pojan tai tytön muodostama partion toimintaryhmä; yksittäisen vartion nimi saattoi hyvinkin olla Orava, mutta mikään yleistermi orava-vartio ei ole. On myös harhaanjohtavaa puhua partiopoikatai partiotyttöjärjestöstä, kun partiotoiminta oli ennen sotia Suomessa jakaantunut nel-

jään partiopoika- ja neljään partiotyttöliittoon.

Artikkelissaan Nevala-Nurmi kuvaa monilta osin asiaan perehtyneesti suojeluskuntien poikatyön ja partio toiminnan välistä kilpailuasetelmaa, mutta erehtyy muutamissa kohdin. Ensinnäkin partion suosio ei hiipunut 1930-luvun aikana, vaan päinvastoin se kykeni kasvattamaan jäsenmääränsä voimallisesti. Partiopoikia oli 1920-luvun lopussa noin 5 500 ja vuosikymmen myöhemmin 14 000. Partiotyttöjen jäsenkasvu pysähtyi 1930-luvun puolivälissä 11 000 jäsenen paikkeille, mutta syynä ei ollut pikkulottatoiminta, vaan partion riittämättömät taloudelliset resurssit ja liikkeen sisäiset ristiriidat.

On osittain makuasia tulkitseeko suojeluskuntien poikatyön ja partioharrastuksen ”hyvin samankaltaiseksi”. Minä en niin sanoisi eikä aikalaiskeskustelussa puhuttu samankaltaisuuksista, vaan kummankin harrastuksen puolestapuhujat korostivat päinvastoin eroavaisuuksia. Suojeluskunta-järjestössä ei nähty partioharrastuksen maanpuolustuksellista hyötyä, ja äänekkäimmät julistivat partiossa annettavan kansainvälisyyskasvatuksen ja partioaatteen pasifistisen perusvireen jopa isänmaallisesti tarkasteltuna turmiolliseksi. Partiolikkeen johto katsoi puolestaan suojeluskunnan poikatyön olevan pedagogisesti partiota selkeästi jäljessä. Keskeisin ero muodostui siitä, että partiossa pojat johtivat poikia vartioissaan, mutta suojeluskuntien poikaosastoissa toiminta pyöri pääosin aikuisvoimin. Pitkälti edellä kuvatun kaltainen asetelma vallitsi myös pikkulotta- ja partiotyttötoiminnan välillä.

Myös harrastusten sisällössä oli selkeitä eroja. Suojeluskuntien poikaosastoissa ja pikkulotissa pyrittiin keskittymään oleellimpaan: kasvavan polven sotilaallisen tai maanpuolustusta tukevan alkeiskoulutuksen antamiseen. Partiolaisten harrastuneisuus oli huomattavasti laaja-alaisempaa ja valinnanvaraa oli kriitikoista liikaa. Partiota pidettiin lyhyen koulusivistyksen saaneille maaseudun lapsille jopa liian vaikeatajuisena harrastuksena. Sotilaallista alkeisvalmennusta partiossa ei annettu, aseet olivat kiellettyjä, mutta partiojohto korosti toistuvasti,

että monet partiossa opitut taidot kuten suunnistaminen ja ensiavun antaminen olivat hyödyksi sotilaille.

Kun Suojeluskunta-järjestö ja Lotta Svärd käynnistivät määrätietoisien lapsi- ja nuorisotyön 1920- ja 1930-luvun taitteessa, partiojohto kävi neuvotteluja kenraali Lauri Malmbergin ja Fanni Luukkosen kanssa siitä, miten kilpailu tytöistä ja pojista voitaisiin välttää. Eräänlaiseksi herrasmiessopimukseksi muodostui, että partion reviiiriin kuuluivat kaupungit ja suojeluskuntien sekä lottaosastojen lapsi- ja nuorisotyö pyrkisivät levittäytymään maaseudulle. Työnjako toimi vuosia tältä pohjalta, mutta selkeä kilpailuasetelma kehkeytyi 1930-luvun lopulla, kun partiopoikatoiminta alkoi laajeta maaseudulle. Toisaalta on muistettava, että ennen sotia järjestötoiminnan piirissä oli ainoastaan pieni osa lapsista ja nuorista, joten jäsenpotentiaalia oli riittämiin niin suojeluskunnille, lotille kuin partiollekin. Poliittisten nuorisojärjestöjen kohderyhmänä olivat partiolaisia, pikkulottia ja suojeluskuntapoikia vanhemmat nuoret, joten niistä ei muodostunut vakavaa haastajaa kilpailtaessa nuoren polven mielenkiinnosta.

Toisin kuin Nevala-Nurmi esittää talvisodan hengessä syntynyt Suomen Pojat -järjestö muistutti käsitykseni mukaan toimintatavoiltaan enemmän partion kuin suojeluskuntapoikien omaksumaa mallia. Kun miehet olivat asepalveluksessa, vanhimmat pojat piti asettaa koko maan pojat yhdistävän järjestön johtotehtäviin ruohonjuuritasolla. Partiojohto näki tässä mahdollisuuden ”partiomaistaa” Suomen Pojat ja ”kaapata” sen avulla koko maan poikatyö partiolle. Nevala-Nurmi kirjoittaa niin ikään, että Suomen Pojat -järjestöstä ”puuttuivat vasemmistojärjestöt”. Se on osatotuus. Aseveli-hengessä sosiaalidemokrateissa oli monia, jotka kannattivat mm. poikatyötä tehneen TUL:n liittymistä Suomen Poikiin. SDP:n kannaksi muodostui toukokuun puolivälissä 1940, että työväenliike ei ole mukana uudessa poikajärjestössä ennen kuin työväestön suhde suojeluskuntaan on lopullisesti määritelty. Kannanotto ei kuitenkaan estänyt työväen poikatyöntekijöitä osallistumista kesällä 1940 järjestetyille Suomen

Poikien poikajohtajakursseille, ja innokkuutta ”poikien Aseveliliiton” perustamiseen oli heidän keskuudessaan riittämiin.

Nevala-Nurmi pohtii artikkelissaan, miksi lottatyttöille ei perustettu jatkosodan aikana omaa itsenäistä järjestöä kuten suojeluskuntapoikien Sotilaspojat. Hän esittää syyksi mm. voimavarojen puutteen ja tyttöjen vähäisemmän arvostuksen. Tarkempi vertailu poikiin voisi ratkaista ongelman. Suomen Pojat -järjestön kaaduttua jo syksyllä 1940 suojeluskuntaupseereiden ja partiojohtajien välisiin linjaerimielisyyksiin ja Suojeluskunta-järjestön poliittisen leiman himmentyessä, suojeluskuntajohto uskoi, että

se oli kykenevä ratkaisemaan poikatyöky-symyksen yksin. Sotilaspoikien perustaminen oli osa imago-kampanjaa, jolla suojeluskuntien poikatyötä rakennettiin koko maahan, kaikkien yhteiskuntaluokkien pojille sopivaksi harrastukseksi. Pikkulottiin verrattuna ratkaiseva ero on siinä, että tyttötyössä eri järjestöjen yhteensulautumisista tai niiden toiminnan yhdenmukaistamisesta ei neuvoteltu eikä järjestöjen välinen kilpailu tytöistä äitynyt läheskään niin kiivaaksi kuin poikien puolella, joten itsenäisen pikkulottajärjestön perustamiselle ei syntynyt ulkoista painetta.

SEPPO HENTILÄ

Tutkijat ja sota

Seppo Hentilä arvioi Marjatta Hietalan toimittaman teoksen *Tutkijat ja sota*, jossa käsitellään Suomen tiedeyhteisön ja tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana.

■ Toinen maailmansota syineen ja seurauksineen kiehtoo tutkijoita uudella tavalla. Perinteisten poliittisen ja sotahistorian teemojen rinnalle ovat nousseet yksilöiden, sukupuolten, eri väestö- ja ammattiryhmien sekä yhteiskunnan eri sektoreiden ja instituutioiden kriisikokemukset. Nämä teemat tulivat aivan uudella painolla näkyviin myös sodan päättymisen 60-vuotismuistoa käsittelevissä tilaisuuksissa, seminaareissa, näyttelyissä, julkaisuissa ja dokumenttifilmeissä. Esimerkiksi Saksan historian museossa Berliinissä esillä olleessa upeassa *Mythen der Nationen – Mythen der Geschichte* -näytellyssä aiheena olivat Euroopan eri kansojen sotaa koskevat muistot ja niiden käsittely.

Toista maailmansotaa koskevassa tutkimuksessa on itse asiassa jo 1960-luvulta lähtien puhuttu niin sanotusta uudesta sotahistoriasta. Nimitys on epäilemättä syntynyt negaationa ”vanhalle” tai ”perinteiselle” sotahistorialle, eli uusi sotahistoria voitaisiin laveasti ottaen määritellä sellaiseksi sota- ja kriisiaikoihin kohdistuvaksi historian tutkimukseksi, jonka kohteena eivät ensisijaisesti ole ”sotatapahtumat” eli sotien poliittiset

syyn ja seuraukset tai sotilaalliset operaatiot. Suomessakin uuden sotahistorian piiriin luettavasta tutkimuksesta on jo näyttöä, esimerkiksi mainittakoon vaikkapa Maria Lähteenmäen *Parakkipiikoja ja jänkäjä-käreitä* (1999) ja Marianne Junilan *Kotirintaman aseveljeyttä* (2000). Kummassakin tutkimuskohteena ovat Lapin siviiliväestön kohtalot sodan jaloissa. Ja uutta tutkimusta on tietävästi tulossa ja ainakin kovasti tekeillä eri tahoilla.

Tutkijat ja sota -teoksen¹ kirjoittajat kuuluvat akatemiaprofessori Marjatta Hietalan johtamaan tutkijaryhmään, jonka tavoitteena on selvittää tutkimusmiljöiden vetovoimaisuutta ja menestystekijöitä, kansainvälisten tutkijaverkostojen muotoutumista ja merkitystä sekä yksittäisten tieteenharjoittajien liikkuvuutta ja urakehitystä. Projektin työ on jatkoa Hietalan aiemmille kaupunkija innovaatiotutkimuksiin, joissa tieteenhistorialla on ollut vahva paino. Ei voi sanoa, että *Tutkijat ja sota* -kokoomateoksen kirjoitukset olisivat syntyneet pelkkinä projektin oheistuotoksina, sillä aihepiiri on itsessään aivan keskeinen, niin monin eri tavoin toisen maailmansodan aiheuttama kriisi kosketti myös kansainvälisen tiedeyhteisön ja yksittäisten tieteenharjoittajien toiminnan ja elämän edellytyksiä.

Suomessa on tutkijat ja sota -teemaa tähän mennessä sivuttu yksittäisten tieteenharjoittajien elämäkerroissa ja muistelmissa sekä tieteenhistorian ja eri tieteenalojen historian yleisesityksissä. Hietalan toimittamaa

1. Marjatta Hietala (toim.) (2006) *Tutkijat ja sota. Suomalaisen tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana*. Historiallinen Arkisto 21, Helsinki: SKS, 484 s.

teosta ei julisteta vielä alan ensimmäiseksi kokonaisuudeksi – eikä se tätä asemaa itsekään tavoittele. Sellaisen aika on vasta tulossa. Kokoomateoksella on aina omat rajoitteensa, ja ne näkyvät myös tässä kirjassa. Artikkelien aiheet ovat vain valikoima tärkeitä teemoja, olipa valikoima kuinka monipuolinen hyvänsä. Marjatta Hietalan laaja johdantoluku avaa kokoelmaan otettujen artikkelien teemoja erinomaisesti, mutta yksittäisen kirjoituksen sinänsä kiinnostavista havainnoista tahtoo joskus olla aivan liian pitkä matka ”yhteiseen” ja ”yleiseen”, mitä tarvittaisiin kokonaisuuden hahmottamiseksi. Alan kansainväliseen tutkimuskirjallisuuteen perustuvan yhteisen teoreettisen käsitteistön tarkempi hiominen olisi varmasti auttanut asiaa. Joka tapauksessa kirjassa nousee esille monia tärkeitä teemoja ja runsaasti lisävalaistusta saadaan siihen, miten suomalainen tiedeyhteisö ja tutkijat selviytyivät sota-ajan kriisistä.

Kontakteja Saksaan

Marjatta Hietala on selvittänyt alkuperäislähteisiin nojautuen suomalaistutkijoiden sota-ajan kontakteja Saksaan. Näitä yhteyksiä hän on tarkastellut jo 1800-luvulta lähtien eräissä aiemmissa töissään. Sota-ajan yhteydet ovat tunnetuista syistä poliittisesti arka ja moraalisesti herkkä aihe. Suomalais-saksalaisen aseveljeyden myötä muodostuneista siviilikontakteista on jo jonkin verran tutkimustietoa, mutta yhä aiheen yllä leijuu tietynlainen skandaalinkäry. Muutamissa niin sanotun tutkivan journalismin menetelmin tehdyissä tv-ohjelmissa on esitetty väitteitä nimeltä mainittujen suomalaistutkijoiden yhteyksistä eettisesti ja moraalisesti tuomittaviin saksalaisiin tutkimushankkeisiin. Väitteet on koetettu myös dokumentoida, mutta menetelmänä on ollut ”natsisympatioista” epäiltyjen henkilöiden asiayhteydestään irrotettujen tekstien vallaton siteeraaminen. Taitavana historioitsijana Marjatta Hietala osaa sitoa tarkastelunsa oikeaan kontekstiinsa ja oikeisiin aika- ja asiayhteyksiinsä.

Suomalaistutkijoiden Saksa-kontaktien tarkastelussa relevantti historiallinen lähtökohta on se, että jo ennestään tiiviit yhtey-

det jatkuivat ja verkostot säilyivät myös kolmannen valtakunnan aikana – ja siitä huolimatta. Saksa oli toiseen maailmansotaan saakka lähes kaikilla tieteenaloilla johdava maa tai vähintään hyvin lähellä kansainvälistä kärkeä. Hietala mainitsee esimerkkinä vuonna 1911 perustetun *Kaiser-Wilhelm-Gesellschaftin*, jonka laitoksissa Berliinin Dahlemissa työskenteli yli 20 myöhemmin Nobelin palkinnon saanutta fyysikköä, kemistiä ja fysiologia.

Mutta suomalaistutkijoilla oli toki pitkäaikaisia yhteyksiä muuallekin kuin Saksaan: erityisesti Ruotsiin ja muualle Skandinaviaan, Isoon-Britanniaan ja Yhdysvaltoihin. Ennen toista maailmansotaa suomalaisten tiedeyhteyksien määrä ja suuntautuminen eri maihin kuvasti koko lailla hyvin sitä, missä kansainvälisen tutkimuksen kärki oli eri tieteenaloilla tuohon aikaan. Aulikki Litzén kertoo kemisti A. I. Virtasta koskevassa kirjoituksessaan hauskan tapauksen. Virtanen ei näet vielä 1920-luvulla osannut englantia vaikka hallitsikin suomen lisäksi neljää muuta kieltä. Niinpä hän pyysi erästä amerikkalaiskollegaansa ottamaan mukaansa tulkin, ”koska ne, jotka osaavat täällä englantia, eivät ymmärrä kemiaa tai bakteriologiaa”.

Maailmansodan syytyminen katkaisi tutkijoiden yhteydet käytännöllisesti katsoen kaikkialle muualle paitsi Saksaan ja Ruotsiin. Hietalan laskelmien mukaan suomalaistutkijoilla oli sotavuosina määrällisesti enemmän kontakteja Ruotsiin kuin Saksaan. Jälkimaailmaa kiinnostaa kuitenkin varmasti eniten se, kuinka tutkijat selviytyivät kansallissosialistisen Saksan tieteelle asettamista ideologisista arvoarvostelmista. Tämä on myös Hietalan tutkimusongelma. Hieman vapaasti tulkiten hänen vastauksensa on tämä: sopeutuen ja yhteistyötä opportunistisesti hyödyntäen, mutta ei niin, että suomalaiset olisivat noin vain hyväksyneet saati omaksuneet kansallissosialistiset arvot.

Saksalaiset olivat vuoden 1933 jälkeen kiinnostuneita erityisesti sellaisista tieteenaloista, jotka olivat kansallissosialistisen ideologian arvohierarkiassa tärkeitä. Rodun ja verenperinnön puhtautta ja maaseudun elinvoimaisuutta korostanut *Blut und Bo-*

den -ideologia tarvitsi perusteluksien historiantutkimusta, kielitieteitä ja antropologiaa. Näiden alojen suomalaistutkijoista Hietala mainitsee erityisesti Emil Öhmannin, Paavo Ravilan ja Niilo Pesosen, joilla oli Saksassa runsaasti kysyntää. Pesonen valmisteli 1942 jopa Saksan mallin mukaisen rotubiologisen tutkimuslaitoksen perustamista Suomeen, mutta suunnitelma jäi Saksan sotamenestyksen kääntynyt toteutumatta.

Opetusministeriön joulukuussa 1941 asettama Itä-Karjala-toimikunta käynnisti vallattujen alueiden hyödyntämistä ja tulevaa Suomeen kuulumista silmällä pitäen lukuisia tutkimushankkeita, joissa otettiin mallia saksalaisten vastaavasta toiminnasta valloitetuilla itäalueilla. Maantieteilijä Väinö Auerin, kielitieteilijä Paavo Ravilan ja maatalousoikeuden asiantuntijan Kyösti Haatajan ministeriötasolla valmistellut erityistehävät eivät olleet ideologisesti kuin ehkä sen kukonaskeleen päässä kansallissosialistisen Lebensraum-opista.

Marjatta Hietalan artikkeli osoittaa, että kansainvälisten tutkijaverkostojen jäljittäminen on työlästä puuhaa. Lähteet ovat sirpaleisia ja hajallaan monissa eri maissa ja arkistoissa. Parhaimmillaan on tarjolla kirjeenvaihtoa, kertomuksia luento- ja kongressimatkoilta, suosituksia, kansainvälisten tieteellisten seurojen jäsenyyksiä, palkintoja ja muistelmia. Niiden pohjalta voidaan selvittää, keiden tutkijoiden ja laitosten kanssa yhteistyötä harjoitettiin. Myös yhteisistä teemoista ja muista tutkimusintresseistä saadaan tietoa. Tältä osin Marjatta Hietalan uurastus suomalaistutkijoiden Saksa-yhteyksien jäljillä ansaitsee tunnustuksen.

Sota-ajan yliopisto

Mervi Kaarnisen seikkaperäinen selvitys yliopistoista ja korkeakouluista sodan poikkeusoloissa pääsee kirjoituksista ehkäpä lähimmäksi tavallisen tutkijan ja opiskelijan arkea. Hyödyllisiä ovat myös hänen kokoomansa sota-ajan tieteellistä toimintaa kuvaavat tilastot. Useimmille miespuolisille akateemisille sodan syttyminen tarkoitti opintojen, tutkimuksen ja opetuksen keskeyttämistä asepalveluksen tai sota-ajan yhteiskunnan vaatimien muiden tehtävien takia.

Niin sanotun asemasodan aikana 1942–44 saatiin aikaan lomautusjärjestelmä, jonka ansiosta osa rintamaylioppilaista pääsi vuorollaan jatkamaan lukujaan. Koska lääkitähenkilökunnasta oli koko ajan kova pula, lääketieteen opiskelijoiden oli muita hankalampaa saada opintolomia. Sota-aikana myönnettiin joitakin helpotuksia tutkinto- ja tenttijärjestelyihin ja myös rintamalla järjestettiin jonkin verran yliopistokursseja.

Raskaimman uhrin antoivat sodassa kaatuneet ja pahoin haavoittuneet. Kaarnisen mukaan talvi- ja jatkosodassa menetti henkensä 1435 Helsingin yliopiston kirjoissa ollutta opettajaa ja opiskelijaa. Kun mukaan luetaan myös muiden korkeakoulujen henkilömenetykset, määrä nousee yhteensä noin kahteen tuhanteen. Henkilöuhrien lisäksi yliopistot ja tutkijat kokivat myös aineellisia menetyksiä. Helsingin yliopiston pommituksissa talvella 1944 tuhoutui arvokkaita kokoelmia. Kielitieteilijä Aimo Turuselta paloi Kalevalan Kanteletar-osiota käsittelevän väitöskirjan käsikirjoitus Riihimäen pommituksissa, ja Turunen teki myöhemmin väitöskirjansa aivan toisesta aiheesta. Juristi Paavo Kastarilla oli onneksi käsikirjoituksestaan kolme kopiota, joista yksi säilyi Helsingin pommituksissa, ja Kastari pääsi väittelemään pian talvisodan jälkeen.

Kaarninen tarkastelee kirjoituksessaan myös tutkimuksen ja tutkijoiden rekrytointia sotaponnistusten tueksi. Toisin kuin suurissa sotaikäyvässä maissa tämä toiminta oli Suomessa kuitenkin enemmän satunnaista kuin järjestelmällistä. Eräät yksittäiset tutkijat ja tutkijaryhmät tekivät puolustusvoimien ja eri ministeriöiden tilauksesta tutkimuksia, joiden tuloksena syntyi joukko sota-ajan yhteiskunnassa käyttökelpoisia keksintöjä ja innovaatioita. Laajamittaisin sota-aikana toteutetuista tutkimushankkeista oli edellä mainittu Itä-Karjala-projekti, mutta sekin oli tarkoitettu etupäässä tulevan elämän järjestelyjä varten. Joka tapauksessa projekti tarjosi runsaasti tilaisuuksia kenttätöihin kieli- ja kansatieteilijöille, historioitsijoille, antropologeille, lääkäreille, jne. Kaarnisen mukaan monet näiden alojen tutkijat olivat sotavuosina hyvinkin tuotteliaita.

A. I. Virtasen huippuyksikkö

Kirjainyhdistelmä AIV on varmasti jokaisella maalta kotoisin olevalla suomalaisella tuttu. Vuonna 1945 kemisti A. I. Virtaselle myönnettiin rehun säilöntämenetelmän kehittämisestä Nobelin palkinto. Eräiden ulkomaalaisten ja suomalaistenkin asiantuntijoiden mielestä Virtanen ei tieteellisten ansioidensa perusteella olisi ansainnut kunnianosoitusta, vaan se tuli hyvityksenä sodasta kärsimään joutuneelle Suomelle. Oli niin tai näin, Virtasella oli monia sellaisia avuja, joita jokainen nykyprofessori voi vain kadehtia. Hän oli aktiivinen ”verkostoituja”, hänellä oli erinomaiset managerin taidot ja hän hallitsi loistavasti myös, niin kuin nykykielellä sanottaisiin, ”hakemusarkkitehtuurin”, eli tutkimushankkeiden käärimisen potentiaalista rahoittajaa mahdollisimman hyvin houkuttelevaan pakettiin.

Aulikki Litzen selvittää erittäin kiinnostavassa artikkelissaan Virtasen ja hänen laitoksensa selviytymistä sodan aiheuttamasta kriisistä, kun ulkomaiset yhteydet ja rahoitus supistui ja osin katkesivat, ja tutkijoista ja laboratoriohenkilökunnasta huomattava osa joutui rintamatehtäviin. Litzen nimeää Virtasen johtaman Biokemiallisen tutkimuslaitoksen nykytermein Suomen ensimmäiseksi tieteen huippuyksiköksi. Virtasen johtajakaudella (1931–73) laitokselta valmistui yli 30 väitöskirjaa, ja puolet väitelleistä eteni myöhemmin professoreiksi. Laitoksen kotimainen pääsponsor oli Valio, joka saattoi hyödyntää Virtasen maatalouskemiallisia innovaatioita.

A. I. Virtanen kuului niihin ilmeisen harvoihin suomalaistutkijoihin, jotka eivät olleet erityisen innostuneita yhteyksistä Saksaan. Litzenin mukaan Virtanen riitaantui 1930-luvulla saksalaisten kanssa koska ei onnistunut saamaan AIV-rehulleen patenttia Saksasta. Syynä oli se, että *IG Farbenilla* oli oma kilpaileva valmisteensa. Kiinnostava ja yllättäväkin tieto on se, että Virtasella oli yhteyksiä Saksasta Hitlerin vainoja paenneisiin juutalaisiin tutkijoihin. Joitakin heistä hän koetti suosituksillaan auttaa työsaan- nissa Yhdysvalloista ja Englannista. Esimerkiksi Virtasen tärkein saksalaiskollega Carl Neuberg siirtyi Yhdysvaltoihin. Talvisodan

aikana Virtasen kriittisyys Saksaa kohtaan vain kasvoi. Molotov–Ribbentrop -sopimuksen takia hän ei enää olisi halunnut lukea Saksaa edes sivistyskansojen joukkoon.

Litzenin tärkeimpiä lähteitä on A. I. Virtasen laaja kirjeenvaihto, jota tämä kävi vuosikymmenten ajan satojen henkilöiden kanssa yli kahteenkymmeneen maahan ja viidellä eri kielellä. Nykyisenä sähköpostiaikana yhtä tiivis kontaktinpito voisi ehkä onnistua tavalliselle kuolevaisellekin, mutta moniko enää nykyään tallentaa kirjeenvaihtonsa niin huolellisesti kuin pitäisi? Ulkomaisia säätiöitä Virtanen pommitti rahanomuksilla ja onnistukin yrityksissään varsin hyvin. Talvisodan jälkeen Rockefeller-säätiö alkoi avustaa Biokemiallista tutkimuslaitosta, mutta maksatukset katkaisivat 1941 Suomen liittyttyä sotaan Saksan rinnalle. Tällöin Virtanenkin asetti hetkeksi toiveita Saksan suuntaan. Lokakuussa 1941 hän vieraili valtakunnan tutkimusneuvoston *Reichsforschungsratin* kutsumana edellä mainitussa Kaiser-Wilhelm-Gesellschaftissa Berliinissä.

Keväällä 1944 Virtanen sekaantui poliittikkaan ja kirjoitti *Uuteen Suomeen* kirjoituksen, joka oli täynnä puolustusintoa ja luottamusta siihen, ettei Saksa jätä Suomea yksin Neuvostoliiton kynsiin. Ensisijaisen motiivina oli kuitenkin Virtasen ankara antikommunismi ja neuvostovastaisuus eikä suinkaan se, että hän olisi kääntynyt Saksan ihailijaksi.

Virtanen oivalsi Litzenin mukaan muita aikaisemmin, että tieteen painopiste tulisi sodan jälkeen siirtymään Yhdysvaltoihin, ja tästä junasta hän ei tahtonut myöhästyä. Tähän sisältyy myös vastaus kysymykseen, miksi ja miten Virtanen ja hänen huippuyksikkönsä selviytyivät. Hänellä oli ollut yhteyksiä länteen jo ennen sotaa, ja Nobelin palkinto kasvatti hänen mainettaan. Virtasen jalasta tuli aiempaa leveämpi amerikkalaisten säätiöiden oven välissä.

Virosta Suomeen ja Ruotsiin

Timo Rui kuvaa artikkelissaan Viron tiedeyhteisön lähes täydellistä hajoamista toisen maailmansodan aikana kahden miehitysarmeijan vyöryessä vuoron perää maa-

han. Huomattava osa eri alojen johtavista virolaistutkijoista lähti sotavuosina maanpakkoon. Määränpäänä oli useimmiten Ruotsi, jonne monet myös jäivät pysyvästi. Tärkein pakoreitti kulki Suomen kautta, suomalais-tutkijoiden ja muiden Viron-ystävien avustuksella. Suomalaisten ja virolaisten tutkijoiden kontaktit olivat 1920- ja 1930-luvulla muodostuneet hyvin läheisiksi. Tarton yliopistossa oli tuolloin ollut professoreina useita nimekkäitä suomalaisia tutkijoita. Henkilökohtaisia ystävyyssuhteita oli syntynyt runsaasti, ja lisäksi heimoaate vahvisti yhteenkuuluvuuden tunnetta. Tutkijayhteyksissä Viron suuntaan Suomi oli pääasiasa antavana osapuolena.

Osa virolaistutkijoista pakeni maasta jo kesällä 1940 Neuvostoliiton miehitystä. Timo Ruin esimerkkihenkilönä on maantieteilijä August Tammekann, joka saapui heinäkuussa 1940 perheineen Helsinkiin. Jatkosodan aikana hän tutki Itä-Karjala -toimikunnan apurahalla suomensukukuisten kansojen levinneisyyttä. Helsingin pommitukset talvella 1944 kypsyttivät Tammekannissa lopullisesti päätöksen Ruotsiin siirtymisestä. Tähän saakka hänen tarinansa noudatti Virosta paenneiden tutkijoiden tyyppillistä elämänkulkua. Epätyypillinen, mutta tutkijalle ja hänen perheelleen onnellinen käänne tapahtui 1952, kun August Tammekann pääsi palaamaan Suomeen tultuaan nimitetyksi Helsingin yliopiston maantieteen professoriksi.

Timo Vilén paneutuu artikkelissaan vuonna 1967 lääketieteen Nobelin palkinnon saaneen Ragnar Granitin siirtymiseen Ruotsiin talvisodan jälkeen. Granit tuli tunnetuksi silmän väriaistimuksia, erityisesti verkkokalvon hermostollisia mekanismeja, koskevista tutkimuksistaan. Virtasen tavoin Granitilläkin oli enemmän yhteyksiä Isoon-Britanniaan ja Yhdysvaltoihin kuin Saksaan. Mielenkiintoista tätä taustaa vasten on se, että paradigmaattisestikin Granit siirtyi saksalaisista psykologian selitysmalleista anglosaksisessa maailmassa vallalla olleisiin neurofysiologisiin selitysmalleihin.

Vilén kuvaa yksityiskohtaisesti Ragnar Granitin tilannetta talvisodan aikana. Huippututkija määrättiin piirilääkäriksi Turun

saaristoon, missä tutkimustyön jatkaminen oli mahdotonta. Jo ennen sotaa alkaneet valmistelut ulkomaille siirtymiseksi realisoituivat nopeasti. Kysyntää Granitilla todellakin oli, sillä hänelle tarjottiin huippulaboratorion johtajan virkaa Harvardista. Pitkään harkittuaan hän valitsi Tukholman Karoliinisen instituutin, vaikka sen tarjoamat facilitateetit eivät ainakaan aluksi näyttäneet vetävän vertoja Harvardille. Menettikö Suomi tulevan Nobel-tutkijan Ruotsille? Kysymys ei ole relevantti, sillä Vilénin mukaan Granitin siirtymisessä Ruotsiin yhtenä motiivina oli se, että hän voisi tutkimuksillaan edistää pohjoismaista tiedettä. Granitin kontaktit Suomeen jatkuivat tiiviinä, ja monet hänen entisistä oppilaistaan hyötyivät niistä suuresti.

Tutkimusta sodan tarpeisiin ja sodasta huolimatta

Useissa *Tutkijat ja sota* -teoksen kirjoituksissa mainitaan tärkeänä havaintona se, että tiedettä ja tutkimusta ei Suomessa järjestelmällisesti käytetty sotapommitusten tukena. Ehkäpä huomattavin poikkeus oli Tampereelle 1934 perustettu Valtion lentokonetehdas.

Sampsu Kaataja tarkastelee kirjoituksessaan lentokoneitehtaan esimerkin pohjalta sotilaallisen konfliktin vaikutusta tieteen ja teknologian kehitykseen Suomessa. Hänen rohkea päätelmänsä on, että ilmavoimien valmistautuminen sotaan synnytti Suomeen itse asiassa aivan uuden tutkimusalan, lentokoneenrakennusteknologian. Tampereella toteutetuista tutkimusprojekteista valmistui seitsemän väitöskirjaa, ja kymmenestä lentokoneitehtaalla sota-aikana työskennelleestä tutkijasta tuli Teknillisen korkeakoulun professoreita. Yksi tärkeimmistä tutkimuskohteista oli kotimaisten raaka-ainneiden, erityisesti puun, soveltuminen lentokoneenrakennuksen käyttöön. Näin syntyi lujuusominaisuuksiltaan erinomainen lentokonevaneri. Myös Erkki Laurilan kehittelemät mittarit edustivat alansa huippua. Sotien jälkeen lentokoneenrakennusteknologian kehitys Suomessa pysähtyi Pariisin rauhansopimuksessa määrättyjen aserajoitusten takia.

Suomalainen tiedeyhteisö ja tutkijat selviytyivät sota-ajan kriisistä suurin piirtein samalla tavalla kuin muukin yhteiskunta, reaalipoliittisella asenteella ja tarjolla oleviin tilaisuuksiin tarttuen. Näin voi *Tutkijat ja sota* -teoksen perusteella päätellä. Suomalaistutkijoiden Saksa-yhteyksien aktiivisuuskäyrä seurasi tarkoin maailmansodan suhdannekehitystä; kun Saksan tappio alkoi 1943 näyttää entistä todennäköisemmältä, yhteistyö väheni ja jo suunnitelluista hankkeista luovuttiin vähin äänin. Ei liene sattuma, että sodanjälkeisiä menestyjiä olivat A. I. Virtasen ja Ragnar Granitin kaltaiset huipputiedemiehet, joilla oli ollut ennen sotaa yhteyksiä muuallekin kuin Saksaan. Toisaalta myös Saksassa opin saaneet loivat Suomessa sotien jälkeen komeita uria, eikä saksalaisyhteyksistä muodostunut vakavaa rasitetta kenellekään. Mainittakoon, että Niilo Pesosesta tuli myöhemmin jopa lääkitöhallituksen pääjohtaja, vaikka hän kärsi 1946 kahdeksan kuukauden vankeusrangaistukseen siitä, että hänen ollessaan lääkärinä Viipurin sotilassairaalassa kuolleiden neuvostoliittolaisten sotavankien ruumiita oli lähetetty tutkimustarkoituksiin Helsingin yliopiston anatomian laitokselle.

Tutkijat ja sota -teosta lukiessa mieleen tulee monia kysymyksiä, joista yhtä kannattaa lopuksi hieman viljellä. Miten tulisi menetellä, jotta tutkimuksessa päästäisiin kansainvälisten verkostojen ja kontaktien selvittämisestä askel eteenpäin ja astetta syvemmälle, selvittämään sitä, kuinka kansainväliset vaikutteet siirtyivät tieteellisiin paradigmoihin, teorioihin ja metodeihin? Ilmeisesti siihen ei ole muuta keinoa kuin tarttuminen eri tieteenalojen ruisleipään, erityistutkimusten vertailevaan lukemiseen. Tätähän toki tieteenhistorian tutkimuksessa koko ajan tehdäänkin.

Ongelmana usein kuitenkin on – edellä mainittua A. I. Virtasen dilemmaa mukaillen – se, että ne, jotka osaavat englantia, eivät ymmärrä historiaa ja päinvastoin. Jos esimerkiksi fyysikko tai kemisti haluaisi selvittää, missä määrin kansallissosialistisen ideologian arvojärjestelmä vaikutti hänen oman tieteenalansa tutkimuksiin, olisi hänellä oltava myös kohtuullisen hyvä historiantutkijan koulutus. Vieläkin korkeampi saattaisi olla kynnyks, jonka eteen humanistihistorioitsija joutuisi yrittäessään selvittää mahdollisia ideologisia tai muita arvoarvostelmia fyysikan tai kemian laboratoriotutkimuksista.

Massiivinen teos isostavihasta

Kustaa H. J. Vilkuna: Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta. Historiallisia Tutkimuksia 229. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006 Jyväskylä. 623 s.

■ Valloittaja-armeija kaluaa ympäristöään heinäsiirkaparven tapaan tyhjäksi kaikesta tielleen osumasta. Asukkaita ja infrastruktuuria tuhotaan, jotta vastapuolen armeijan huolto ja operaatiomahdollisuudet kävisivät vaikeiksi. Asukkaat lamautetaan väkivallalla, jotta he olisivat kykenemättömiä vastarintaan. Tällaisen näkemyksen esittää Kustaa H. J. Vilkuna Venäjän armeijan toimista Ruotsin valtakunnan itäisellä puoliskolla 1700-luvun alun suursodassa. Ruotsin ja Venäjän välinen sodankäynti oli muuttanut luonnettaan. Enää ei ollut kyse ajallisesti ja paikallisesti suppeista kahakoista tai sissiretkistä vaan totaalaisesta sotimisesta.

Kustaa H. J. Vilkunan työ isonvihan ajasta liittyy melko

vanhaan suomalaiseen suuren Pohjan sodan tutkimuskenttään, jossa aiempia laajoja esityksiä ovat olleet K. L. Lindqvistin *Isonvihan aika Suomessa* (1919), Lauri Kujalan *Pohjanmaan puolustus suuren Pohjan sodan aikana* (1953), Raimo Rannan *Kaakkois-Suomi sodan varjossa 1700–1709 ja Viipurin komendanttikunta 1710–1721. Valtaus, ballinto ja oikeudenhoito* (1987), Christer Kuvajan *Försörjning av en ockupationsarmé. Den ryska arméns underhållssystem i Finland 1713–1721* (1999) ja Antti Kujalan *Miekka ei laske leikkiä. Suomi suuressa Pohjan sodassa 1700–1714* (2001).

Vilkunan kirjan rakenne on sikäli poikkeuksellinen, ettei se sisällä perinteistä johdantolukua tapahtumien taustan, tutkimuskysymysten ja -tradition sekä lähteiden esittelyn muodossa. Kysymyksenasettelunsa Vilku esittää esipuheessa, tosin hieman ripotellusti. Pääkysymyksiä on kaikkiaan neljä.

Ensimmäisenä tarkastelun keskiössä on venäläisvalloituksen eteneminen. Vilku niputtaa väestön kärsimykset vihan käsitteen alle. Viha ilmeni ihmisryöstöinä, kidutuksina, pakkoverotuksena, raiskauksina, sotasaaliin ryöstelynä, tu-

hoamisena ja suoranaisine verilöylynä johtaen maan asukkaiden kokemukseen perikadosta. Todellisista ja luulemistaan vastarinnan yrityksistä valloittaja rankaisi armottomasti. Hirmutekojen ja kauhukertomusten säilyttäminä väestöä pakeni muualle maahan, metsiin ja myös Pohjanlahden toiselle puolelle. Väestöä kiusasivat venäläisten lisäksi erilaiset talonpoikaiset sissijoukot ja komppaniat, jotka ainakin muodollisesti olivat toimivinaan Ruotsin kruunun hyväksi. Käytännössä näiden sekalaisen vapaajoukkojen toiminta ei juuri eronnut vihollisen toimeenpanemasta mielivallasta ja terrorista.

Vilkunan tutkimuksesta on todettavissa, että valloittaja menetteli eri tavoin maan eri osissa. Venäläisten antamat julistukset tekivät tehtävänsä 1710 Ruotsin itäisellä voitto- maalla, Käkisalmen läänissä, ja osassa Viipurin lääniiä. Ne siirtyivät melko mutkattomasti Venäjän ylivallan alle ja välttyivät aineellisilta tuhoilta muuta maata paremmin. Tosin varhaisissa venäläissuunnitelmissa esitettiin näiden rajamaakuntien tuhoamista, jotta valtakuntien väliin olisi luotu tyhjä turvavyöhyke, joka olisi estänyt hyökkäykset Venäjän alueelle.

Pohjanmaan osalta tsaari Pietari I antoi hävityskäskyjä Pohjanlahden yli tapahtuneen liikkeen lopettamiseksi ja Ruotsin armeijan toimintamahdollisuuksien estämiseksi. Osittain hävityskäskyt olivat rangaistusta pohjalaisten uppiniskaisuudesta alistua Venäjän valtaan. Aiemmissä tutkimuksissa on jo osoitettu, että Venäjän tavoitteet olivat erilaiset maan etelä- ja länsiosan sekä itä- ja kaakoisosan suhteen ja että siten myös väkivallan käyttö oli eriasteista (ks. esim. Luukko 1967: 746; Karonen 1999: 318–319). Tämän seikan Vilkuna olisi voinut tuoda selvemmin esiin.

Vihan ja perikadon kokemuksilla oli vaikutuksensa ihmismieliin ahdistuksina ja pelkoina sekä esivalta- ja moraalikäsitysten purkaantumisina. Monin paikoin rahvas hyökkäsi kartanoiden kimppuun tai alkoi rosvota tyhjiksi jääneiden taloja ja pakolaisten omaisuutta. Samalla myytti hyvästä ja suojelevasta hallitsijasta, Ruotsin kuninkaasta, särkyi kansan keskuudessa (voisipa sanoa ansaitustikin), kun rahvaan fyysinen ja psyykinen sietokyky lopulta murtui. Tämä muodostaa oman luontevan alakäsitelmänsä.

Vilkuna on ensimmäinen, joka juurta jaksaen kuvaa venäläisten väkivallan ilmene- mismuodot ja laajuuden isonvihan ajalta. Monessa suhteessa vasta nyt aika on ollut kypsä tarkastella isonvihan vaikeita kysymyksiä, kuten venäläisten harjoittamaa seksuaalista väkivaltaa suomalaisia naisia kohtaan. Tässä suhteessa Vil- kunan esitystä voi pitää uraa uurtavana. Paikoitellen (esim.

s. 56–57) venäläisterrori kaik- kine tapahtumapaikkoineen vyöryy lukijan silmille sellai- sena sumana, että lukija on uupua. Vilkuna palaa aiemman käsityksen piiriin, että venäläisten terrori olisi ollut laajaa, perinpohjaista, organisoitua ja raakaa monin paikoin. Välillä (noin 1950-luvulta 1980-luvul- le) tutkimuksessa oli vallalla se käsitys, että julmuuksia olisi vahvasti liioiteltu muun muassa propagandistisessa tarkoi- tuksessa Ruotsin hallituksen taholta. Tämän vuoksi olisi ollut paikallaan tuoda esiin tut- kimustraditiossa tapahtuneet muutokset ja jättää julmuuk- sien läpikäyminen vähemmäl- le.

Toisen pääkysymyksen Vil- kunan tutkimuksessa muodos- taa valtauksen muuttaminen pysyväluontoiseksi haltuun- otoksi. Vilkuna tarkastelee monitahoisesti niin hallintojär- jestelmän luomista kuin uuden järjestyksen innokkaita myötäil- jöitä hallinnon monilla tasoil- la sekä venäläisvallan pääty- mistä lopulta rauhan tuloon.

Kolmas keskeinen tutkimus- kysymys liittyy siihen, miksi suomalaiset puhuivat harvoin sota-ajasta. Sen sijaan he pu- huivat ”Venäjän vallasta” ja ”vihasta” ja lopulta ”isostavi- hasta”. Vilkuna selittää tämän historiallisperäisten kertomus- ten ja kuvausten tiivistymiseksi ja vakiintumiseksi myyttiksi sekä ajanjakson muuttumiseksi epookiksi, suomalaisten omaksi sotakokemukseksi. Ruotsin valtakunnan läntisessä pääpuoliskossa 1710-luvun ta- pahtumat olivat vain osa suur- ta Pohjan sotaa. ”Isonvihan” käsitteellä miehityskausi 1714–21 alettiin erottaa muista sa-

mankaltaisista vihan jaksoista, lähinnä 1740-luvun alun ”pik- kuvihasta”. Kansanomaisessa kronologiassa ”isoviha” alkoi jäsentää menneisyyden kol- maksi epookiksi: vanhaksi Ruotsin vallan ajaksi, Venäjän vallan ajaksi (1710/1714–21) ja uudeksi Ruotsin vallan ajaksi. Vilkunan mukaan ”viha” unoh- tui varsin nopeasti vallanpitä- jien mielistä, varsinkin valta- kunnan läntisessä osassa, jossa viha oli jäänyt lähinnä kaukai- seksi kumuksi idässä. Suomen puolustuskysymys otettiin kui- tenkin vakavaan tarkasteluun vallanpitäjien kabineteissa val- takunnan typistyttyä melkoi- sesti Uudenkaupungin rauhas- sa 1721. ”Isonvihan” käsite esiintyi kansanomaisessa ajan- luvussa eritoten venäläisten pahoin mellastamalla Pohjois- Pohjanmaalla. Entisen Käkisal- men läänin alueella puhuttiin sitä vastoin usein ”venäläisen ylivallan ajasta”. Käsitteet ku- vastavatkin venäläisten toimin- tatapojen erilaisuutta maan eri osissa.

Rauhaan ja Ruotsin valtaan palaaminen ei sujunut kitkat- tomasti. Valloituksen ja miehi- tyksen aikana syntyneet katke- ruus, kauna ja levottomuus syvenivät yhteiskunnassa. Niinpä Vilkuna tarkastelee vii- meisenä neljäntenä kysymyk- senään vihan jatkumista ja muuntumista erityisesti herra-, naapuri- ja naisvihaksi. Vihan kohteina olivat lähinnä ne, jot- ka olivat olleet yhteistoimin- nassa vihollisen kanssa (virka- miehet, naiset) tai jotka olivat selviytyneet kriisin pyörteissä muita vähemmällä menetyksil- lä.

Isonvihan aika vaikutti asen- teisiin, tunteuksiin ja ajatte-

lutapoihin. Yhtenä ilmentymänä oli maan asukkaisiin iskosnutun pelko Venäjään ja venäläisiin. Pelko näkyi seuraavien sotien yhteydessä. Kirjan ulkopuolelta todettakoon, että hatujen sodan aikana huhut lähestyvistä venäläisistä laukaisivat yleisen pakokauhun ja joukkopaon Hämeen, Pohjanmaan ja Varsinais-Suomen kaupungeissa ja maaseudulla, siis juuri niillä alueilla, jotka olivat joutuneet eniten venäläisten väkivallan kohteiksi isonvihan vuosina. Isonvihan synnyttämät pelot ja kokemukset näkyivät myös ”ankarana ryssävihana”. Isonvihan käyttöä ryssävihan lietsomisessa sortovuosina ja valkoisen Suomen aikana Vilkuna olisi voinut kuvata hieman enemmän.

Käyttämällä aiempaa tutkimusta enemmän Vilkunan esittämästä näkemyksestä olisi tullut paikoin monisärmäisempi. Mainitsen muutaman yksityiskohdan. Raimo Rannan ja Veijo Saloheimon tutkimusten osalta on jo ollut tunnettua, että Itä-Suomesta Venäjälle ”ropottitöihin” (pakkotöihin) vietyjä käytettiin eritoten Pietarin kaupungin rakennustöissä. Kajaanin läänin sarkasodan osalta on korjattava, että se käytiin maaliskuun puolivälissä 1712, ei helmikuussa, eikä kyse ollut summittaisesta venäläisten vihanpurkauksesta vaan vianalaisille kauppiaille Kajaanissa tehdyn selvän vääryyden kostamisesta. Sarkasodan jälkeen olot vakiinnutettiin uudelleen rajarauhan avulla Ruotsin ja Venäjän kruunujen edustajien toimiessa aktiivisesti mukana. Rajamaakuntiin kohdistuneen väkivallan osalta on todettava, ettei se

aina ollut Venäjän armeijan aikaansaannosta. Usein iskujen takana oli rajantakainen siviiliväestö kostomielessä tai muuten sota-ajan katkottua rauhanomaiset kontaktit rajasukkaiden väliltä.

Rauhan tultua rahvaan puheella, hautauspuheilla ja kirjalliseen muotoon laadituilla elämäkertakirjoituksilla (*personalioilla*) välitettiin tietoa isonvihan ajasta. Niillä muun muassa osoitettiin Jumalan kaitseminen ulospääsynä kauhuista. Puheella ja kirjoituksilla tarjottiin myös ajattelu- ja toimintamalleja venäläisten varalta uuden sodan joskus mahdollisesti syttyessä. Samalla puheet ja kirjoitukset toimivat väylänä sisälle koteloituneen tuskan purkamiselle.

Nootteja silmäillessään huomaa, että tutkimus rakentuu lähinnä kihlakunnanoikeuksien renovoitujen tuomiokirjojen varaan. Niistä Vilkuna ei esitä lähdeanalyysiä kuin kapaleen verran sivulla 26. Hän kutsuu käräjillä olleita tapauksia ”rahvaanmiesten ja -naisten käräjäruikutuksiksi”. Luonnehdintaa ei voi pitää oikein sopivana, vaikka on selvää, että kertomuksillaan rahvas pyrki saamaan itselleen taloudellista etua ja esitti sen vuoksi tapahtumat mahdollisimman negatiivisessa sävyssä. Valheita ja epäjohdonmukaisuuksia, ainakin karkeimpia ja suurimpia, oiottiin kuitenkin käsittelyn aikana käräjäfoorumilla, kuten Vilkuna toteaa. On toisaalta huomattava, että kärsimysten ja menetystä esittäminen ja tutkinta olivat ajallisesti huomattavan takautuvaa. Oikeuslaitos alkoi toimia vasta, kun olot maassa alkoivat vakiintua. Pai-

koin ylimääräisiä käräjiä istutettiin jo vuodesta 1716 ja vakinaisia käräjiä vuodesta 1719 lähtien venäläisten alkaessa valmistella maan pysyvää halluunottoa. Osassa maata oikeuslaitos alkoi toimia vasta rauhan tultua. Tuomiokirja-aineiston ja muiden asiakirjalähteiden osalta olisi lisäksi kaivannut tietoa siitä, millaisten ajallisten ja paikallisten rajausten puitteissa aineistoa on läpikäyty. Asia kylläkin selviää katsomalla lähdeluetteloa.

Kielellisen ilmaisun osalta on todettava, että se on huolellista ja erittäin sujuvaa. Esipuheessa julkaisijalle ja kustantajalle osoitettujen kiitosten kohdalla olisi kyllä toivonut, että nimet olisivat tulleet kirjoitetuiksi vakiintuneella tavallaan (kaikki alkukirjaimet isolalla). Joissakin paikannimissä on kömmähdyksiä. Salmin Lunkulansaaren (s. 33) tulisi olla Lunkulansaari ja Nisegorodin (s. 462) Nišni Novgorod. Massiiviseen sivumäärään sopii kyllä muutama virhekin.

Ilmaisussa olisi voinut harvita taulukointia. Nyt monet oleelliset numerot, esimerkiksi kidutettujen, murhattujen ja Venäjälle vietyjen osalta, peittyvät tekstin joukkoon. Lukuja olisi voinut myös verrata aiempiin arvioihin. Esimerkiksi Pohjois-Pohjanmaan osalta Vilkunan esittämä lukumäärä surmatuista ylittää aiemmin koko Suomesta tehdyn vastaavan arvion. Runsasta sivumäärää olisi saanut pienemmäksi supistamalla esimerkkitapausten määrää tai vetämällä yleiset linjat venäläisten menettelystä ja niiden vaikutuksista suomalaisväestöön.

Poikkeuksellinen piirre tut-

kimuksessa on, ettei siinä ole yhtään kaaviota, karttaa, kuvaa tai taulukkoa. Yli 600-sivuisessa tutkimuksessa niitä olisi kaivannut havainnollistajaksi tai ainakin keventäjäksi, tosin sivumäärä olisi paisunut entisestään. Vilkunaa on sen sijaan kiitettävä siitä, että kirja pitää sisällään poikkeuksellisen laajan (28 s.) englanninkielisen tiivistelmän tutkimustulosten levittämiseksi suomalaisen tiedeyhteisön ulkopuolelle. Sukuja paikallishistoriaa tutkivien tarpeita Vilkuna on ajatellut hyvin laatimalla 34-sivuisen henkilöhakemiston asuinpaikkaa ja sosiaalista asemaa koskevine tietoineen.

Edellä esitetyistä huomautuksista huolimatta Vilkun tutkimus isonvihan ajasta on ansiokas ja tervetullut. Massiivisella tietomäärällään, monipuolisella tarkastelullaan ja sujuvalla kerronnallaan se tulee muodostumaan keskeiseksi tutkimukseksi kyseessä olevan aihepiirin ja ajanjakson tarkastelussa.

Jukka Kokkonen

Renqvistin herätys Liperissä

Esko Hartikainen: Heränneitä ja nukahtaneita. Kulttuuri, kontrolli ja herätys 1800-luvun alun Liperissä. Bibliotheca historica. SKS 2005 Helsinki. 421 s.

■ Esko Hartikaisen väitöskirja on tervetullut lisä vieläkin suh-

teellisen vähälukaiseen herätysliikkeitä koskevaan suomalaiseseen historiantutkimukseen. Kirkkohistoriassa kenttä on toki viljalti tutkittu, mutta yleisempään sosiaali- ja kulttuurihistorialliseen valotukseen herätykset on asetettu vasta aivan viime vuosikymmeninä. Uskonnollisten liikkeiden yhteiskunnallista ja poliittista roolia ovat tutkimuksissaan paikantaneet muun muassa Heikki Ylikangas ja sosiologian puolelta Kirsti Suolinna ja Risto Alapuro sekä kirkkohistorioitsijoista Jouko Talonen. Juha Siltalan psykohistoriallinen tutkimus *Suomalainen abdistus* on avannut uusia uria keskusteluun uskonnon roolista suomalaisen identiteetin ja modernin minuuden rakentumisessa enkä voi olla myöskään mainitsematta omaa, Liisa Eerikintyttären kautta avautuvaa analyysiani kansalaisyhteiskunnan hurmoksellisesti sävyttyneistä alkutahdeista. Anne Ollila, Pirjo Markkola ja Marjo-Riitta Antikainen ovat tutkimuksissaan niin ikään analysoineet uskonnollisen toiminnan ja kokemuksen sukupuolittunutta luonnetta. Kirkkohistorian alalta puolestaan uudentyypistä tutkimusotetta edustaa Ilkka Huhdan herännäisyyden julkisuuskuvan muotoutumista koskeva väitöskirja.

Vaikka Hartikaisen tutkimuskohde on vähemmälle huomiolle jäänyt renqvistiläinen herätys, täysin kyntämätön ei kirkkohistorian piirissä ole tämäkään sarka. Ilmari Salosen 1930-luvulla julkaiseman kaksiosaisen Renqvist-elämäkerran lisäksi on syytä muistaa pari vuotta sitten postuumina ilmestynyt Kauko Pirisen Ren-

qvistiä ja hänen herätystään oikeushistoriallisesta näkökulmasta tarkasteleva tutkimus, jota Hartikainen on voinut tutkimuksissaan hyödyntää. Hänen näkökulmansa on kuitenkin Pirisen tutkimusta tuntuvasti laveampi.

Hartikaisen väitöskirja on teoreettisesti kunnianhimoinen ja näkökulmiltaan moneen suuntaan aukeava tutkimus. Tavoitteena on tarkastella Henrik Renqvistin ympärille 1810–20-luvun taitteessa Liperissä puhjenneen uskonnollisen herätyksen merkitystä sekä paikallisyhteisössä että valtakunnan poliittisessa kulttuurissa. Herätystä Hartikainen ei näe muusta elämismaaailmasta erillisenä hengellisenä kokemuksena vaan ymmärtää sen ja siitä kumpunneet yhteisölliset reaktiot samanaikaisesti sekä modernia minuutta rakentavana että uusia kulttuurisia erottautumisia tuottavana monisyisenä prosessina. Painopiste on vahvasti liperiläisessä pieniyhteisössä, jonka elämänmenon rikkoutuminen ja siitä kimmonneet reaktiot kietoutuvat erottamattomasti valtakunnallisiin, välillisesti jopa maailmanpoliittisiin tahtumiin. Tekijä itse palauttaa näkökulmansa valinnan birminghamilaisesta kulttuurintutkimuksesta saatuihin viirikeisiin, mutta toteutus myötäilee nähdäkseni selkeämmin Pohjoismaissa viime vuosina tehtyjä tutkimuksia, joissa herätysliikkeitä on Hartikaisen tapaan tarkasteltu toisaalta kontrollin, toisaalta kulttuurikamppailun näkökulmasta.

Yhteys pohjoismaiseen viiteryhmään näkyy selvästi Hartikaisen kysymyksenasettelus-

sa, jossa kontrolli nostetaan tutkimuksen keskeiseksi käsitteeksi. Renqvistiläiseen herätykseen kohdistuneen kontrollin eri muotojen ympärille Hartikainen kietoo monipolvisen, tarkentavan kysymyksenasettelun, jota kautta lukijalle avautuvat niin paikallisen elämänmenon koko kirjo ja kirkollisten esimiesten silmätiukuksi joutuneen Renqvistin sotkuiset oikeusprosessit kuin keisarivallan huomion saavuttaneen ongelmavyöhydin poliittiset selvittely-yritykset. Kontrollia epämääräisemmäksi jää toinen tutkimusta strukturoiva käsite – kulttuuri ja tarkemmin ottaen kulttuurikonflikti. Riippuen siitä, mihin tutkimustraditioon tekijä kulloinkin nojaa, kulttuuri merkitsee tutkimuksessa milloin elämäntapaa, milloin erottautuvaa ala- tai vastakulttuuria, milloin taas kulttuurisen kokonaisrakennelman osa-alueita tai jopa yhteiskunnan eri tasot läpäisevää kokonaisrakennelmaa itseään.

Käsitteellinen selvennys ja pidemmälle viety analyysi olisi ollut tarpeen etenkin kansankulttuurin kohdalla, joka Liperissä näyttää muodostuneen poikkeuksellisen moniaineksiseksi. Tematiikkaa olisi ollut kiinnostavaa jatkaa esimerkiksi tarkemmalla erittelyllä siitä, miten shamanistispiräinen kansanusko kristillisine muunnoksineen konfliktoitui renqvistiläisyyden kanssa ja toisaalta, miten ortodoksinen uskonto kannattajineen sijoitui segmentoituvan paikalliskulttuurin kentässä. Hartikainen kyllä sivuaa näitäkin kysymyksiä, mutta lukuisten muiden käsitteellis-teoreettisten

ainesten juoksutuksessa ne jäävät melko pinnallisiksi sivujuonteiksi.

Teosta kautta linjan leimava käsitteellinen vyörytys ja tutkimuskirjallisuuden laeva esittely osoittaa kiistatta tekijän lukeneisuuden ja hänen kiitettävän pyrkimyksensä tulkita tutkimuskohdettaan useista teoreettisista näkökulmista. Kääntöpuolena on kuitenkin se, että kun yhteen tutkimukseen pyritään mahdollittamaan tietämyksen koko kirjo, syväle puretuva analyysi jää eri tulkinnallisten vaihtoehtojen kohdalla helposti keskeneräiseksi. Lukija joutuu myös käyttämään runsaasti aikaa pysyäkseen tekijän jäljillä ja löytäkseen kaiken tietämyksen keskeltä tärkeimmät tutkimukset helmet. Tekijän oma tieteellinen visio jää niin ikään usein lukijan ulottumattomiin.

Perusteellisella tutkimusotteellaan Hartikainen saa joka tapauksessa aiheesta poikkeuksellisen paljon irti. Teoksen 12 luvussa avautuu Renqvistin herätyksen kirvoittamien oikeudellisten ja kulttuuristen konfliktien täyttämä panoraama, jossa metodinen painopiste siirtyy luontevasti paikallisesta valtakunnalliseen ja päinvaltiin. Kartoitetuksi tulevat yhtä lailla niin valtionkirkollinen hallinto- ja kontrollijärjestelmä kuin rahvaan oman elämäntavan ne piirteet, joihin Renqvistin mobilisoima ja eliitin vastarintaa synnyttänyt kontrolli kohdistui.

Hartikainen erittelee renqvistiläisyyden ominaispiirteet ja jäljittää yksityiskohtaisesti liikkeen johtajaa ja kannattajia vastaan suuntautuneet oikeusprosessit. Niiden kautta avau-

tuu samalla oivallinen näkökulma 1800-luvun paikallisyhteisön sosiaaliseen järjestykseen ja sen rikkoontumisen synnyttämiin reaktioihin. Niin ikään tuon ajan ihmisten kunniansta arka mielenmaisema tulee herätyksen synnyttämän kulttuurisen erottautumisen ohella herkullisesti esitetyksi.

Kulttuurikonflikti-analyysi terävöityy, kun tarkastelu kohdennetaan hallinnolliselle ylätasolle ja sieltä Renqvistin toimintaan suuntautuneisiin sanktioihin. Hartikainen osoittaa vakuuttavasti, millaisia uhkakuvia herätys valtiollisella tasolla synnytti. Uskonnollisen erillisryhmän syntyminen ei merkinnyt vain yhteiskunta- rauhan paikallista häiriintymistä vaan samastui helposti myös valtiopetossyytteisiin johtavaan separatismiin. Uhkakuvien taustamekanismeja olisi voinut hie- man tarkentaa kontekstioimalla ylimpien viranomaistahojen toimet selkeämmin toisaalta valtiopoliittisiin tapahtumiin, toisaalta vuonna 1809 muodostuneen Suomen suuriruhtinaskunnan hallintojärjestelmän keskeneräisyyteen. Vielä 1810- ja 1820-luvulla valtionkirkkojärjestelmä ja etenkin seurakunnat paikallistason hallinnosta ja kontrollista vastaavina eliminä turvasivat tärkeällä tavalla maan rauhallista siirtymää Ruotsin kuninkaan alaisuudesta Venäjän keisarikuntaan.

Tutkimuksen kiintoisinta antia on kulttuurikonfliktiasetelman siirtäminen liperiläiseen paikallisyhteisöön. Hartikainen kartoittaa huolellisesti yksilöiden niitä säätyläisryhmiä, jotka hallinnollisen eliitin rinnalla asettuivat voimakkaimmin vastustamaan renqvistiläi-

sen reformiliikkeen pesiytymistä Liperiin ja sen ympäristöön. Näiden vastapoolina hän analysoi heränneiden liperiläisten perusjoukkoa, jossa etenkin liikkeeseen joutuneella väestönosalla oli keskeinen rooli. Talollisten poikien runsas osuus on merkillepantavaa tilanteessa, jossa yhä useampi tähän ryhmään kuuluva oli vaarassa ajautua sosiaaliseen vajoamiseen. Naisista sen sijaan leskiä lukuun ottamatta aineisto yllättävästi vaikenee. Tämä on merkillistä sikäli, että esimerkiksi Lounais-Suomen rukoilevaisuudessa naiset olivat tähänkin aikaan liikettä vahvasti kantava voima. Vaikka Hartikainen noteeraa risti-riidan ja hakee erilaisia selityksiä renqvistiläisyyden näennäiselle miesvaltaisuudelle, perusteellisempi analyysi olisi saat- tanut tuoda tulkintaan uusia vivahteita. Voi ainakin kysyä, olisiko tiheämmällä lukemisella päässyt virallisen aineiston taakse muodostamaan edes otaksumia liikkeen todellisesta joukkovoimasta. Voi myös kysyä, että jos renqvistiläisyys oli poikkeuksellisen maskuliininen liike niin mikä sitä Renqvistin persoonan lisäksi itse asia- sa selittää.

Kokoavissa tulkintaluvuissa Hartikainen sitoo taitavasti yhteen renqvistiläisyyden hengelliset ja reformatoriset piirteet ja liittää ne kulttuuriksi nimeämänsä ilmiön kokonaisuuteen. Näin tehdessään tekijä liikkuu varmoin ottein – joskin paljolti aikaisempaan tutkimukseen nojaten – modernin minuuden rakentumisesta uusi- muotoisen järjestäytymisen ensivaiheiden erittelyyn. Esi- tyksen monet kohdat pakotta-

vat myös lukijan ottamaan kantaa tulkintoihin ja pohti- maan niihin vaihtoehtoisia rat- kaisuja – mikä on aina ansiok- kaan tutkimuksen merkki.

Itse jäin esimerkiksi mietti- mään, osuuko Hartikainen ai- van kohdalleen Renqvistin persoonan eri puolten paino- tuksessa. Renqvistin toiminta- han leimasi toisaalta mystissä- vyinen rukouselämä ja toisaal- ta ankarat, yhteiskunnallisesti sivilisoivat reformivaatimukset. Hartikainen näyttää painotta- van enemmän jälkimmäistä ja tulkitsevan sitä kautta myös hengelliset harjoitukset suori- tuskeskeisesti. Voisiko kuiten- kin hengelliseen erottautumi- seen johtaneen hartaudenhar- joituksen irrottaa yleisemmistä kansansivistystä ja tapakulttuu- rin muutosta ajavista tavoitteis- ta ja tarkastella Renqvistiä itseäänkin modernisaatioissa ja- kaantuvan maailmankuvan eräänlaisena henkilöitymänä? Tätä kautta myös tutkimukses- sa esiintyvä sekularisaatiokäsi- te – nimenomaan siltä osin kuin se kytkeytyi uskonnolli- sissa herätyksissä käynnisty- neeseen hengellisen ja maalli- sen erkaantumiseen – saattaisi saada uutta sisältöä. Sekulari- saatioproblematiikan innova- tiivinen purkaminen onkin nähdäkseni herätysliiketutki- muksen seuraava tärkeä vaihe ja siihen Hartikaisen tutkimus tarjoaa tukevan lähtökohdan.

Irma Sulkunen

Oman elämänsä sankari sodassa ja rauhassa

Pirkko Leino-Kaukiainen: Tuntematon sotilas Turkin sodassa: sotamies S. A. Wallinin elämänvaiheet. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1041. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2005 Helsinki. 387 s., kuv.

■ Suomessa Turkin sotana tunnettu konflikti, joka ajoit- tuu vuosiin 1877–78, oli vii- meinen Venäjän ja Turkin vä- lisistä valtataisteluista Balkanil- la ja Kaukasiassa. Bulgarialaisille tämä konflikti on vapaus- sota. Kansainvälisesti puhutaan venäläis-turkkilaisesta sodasta. Tätä nimitystä käyttivät myös sodassa mukana olleet ja siitä kirjoittaneet suomalaiset, joista yksi on sotamies Sten Anders Wallin (1853–1937).

Turkin sodan aikaan oli vie- lä harvinaista, että tavalliset rivimiehet osasivat kirjoittaa, ja vielä harvinaisempaa, että he kirjoittivat muistelmiaan. Wal- linkaan ei kirjoittanut omista sotakokemuksistaan ennen kuin ilmeisesti 1930-luvulla. Ne julkaistiin vasta 2005, osa- na Pirkko Leino-Kaukiaisen teosta *Tuntematon sotilas Turkin sodassa*. Wallinin rintama- kumppanit Aleksi Lindfors ja Wilhelm Lindman sen sijaan olivat julkaisseet omat kerto- muksensa jo heti sodan jäl- keen. Wallinin kirjoitustaito oli

tuolloin vielä melko vajavaisten.

Leino-Kaukiaisen näkökulmaa voisi kutsua arjen historiaksi. Hän toteaa teoksen alkusivuilla kirjoittavansa tavallisen suomalaisen miehen tarinaa. ”Tavallinen” tarkoittanee tässä tilattomasta väestöstä nousutta, alkoholisti-isän ja vahvan äidin välissä kasvanutta, yrittämisen (tai myyttisen sisun) motivoimaa miestä, ”oman elämänsä sankaria” kuten Leino-Kaukiainen erään luvun otsikoi. Ilmeisesti myös sosiaalista nousua, jota Wallin edustaa, on pidettävä 1800-lopulla ja 1900-luvun alussa tavallisena (tavoittelemisen arvoisena) ilmiönä.

Suomalaisia Turkin sodassa on Suomessa aiemmin tarkasteltu monografia-laajuudessa Tapio Hiisivaaran aikalaismuistelmiin perustuvassa historia-teoksessa *”Tuhannenpa veran poikia läksi...”* (1968) ja Keijo Kylävaaran samantapaisessa tutkimuksessa *Balkanin santaa* (1978) sekä allekirjoittaneen historian ja kulttuuri-antropologian välimaastoon sijoittuvassa kirjassa *The Finnish Guard in the Balkans* (2003). Leino-Kaukiainen ottaa tarkastelun kohteeksi yhden sotilaan ja laajentaa tarkastelun kattamaan tämän koko elämänsä.

Wallinin kertomus väräytymisestään Suomen kaartiin – joka oli ainoa suomalainen joukko-osasto, joka osallistui Turkin sotaan – sekä kuvaukset sotakokemuksistaan käsitävät noin puolet Leino-Kaukiaisen teoksesta. Toisen puolen muodostaa paljolti Wallinin pojalleen Antille kirjoitamiin kirjeisiin perustuva rekonstruk-

tio Wallinin muista elämänvaiheista.

Wallinin kuvaus elämästään kaartissa ennen sotaan lähtöä (6. syyskuuta 1877) on eräänlainen sankaritarina. Päähenkilö opettelee sietämään kelvotonta ruokaa, keksimään keinoja selviytyä kunnialla kovasta kurista ja simputuksesta sekä juopottelevista tovereistaan.

Itse sodan kuvausta, joka on siis kirjoitettu puoli vuosisataa tapahtumien jälkeen, hallitsevat arkiset tapahtumat ja ongelmat: Wallinin komppanian vaikeudet siirtymisessä paikasta toiseen, ruoan puute, sotilaiden keskinäiset suhteet. Sotatahtumilla, joita Suomen kaartin kohdalla olikin vähän, on kuvauksissa sivurooli. Wallinin katse ei monestikaan ulotu oman komppanian ulkopuolelle; eikä juuri lainkaan Suomen kaartia kauemmas. Hän pohtii vain vähän ja satunnaisesti sodan yleisiä syitä tai tavoitteita. Sota on hänelle pitkälti oman komppanian ja oman pataljoonan tai yleistäen suomalaisten kamppailua vieraisissa, vaikeissa olosuhteissa.

Wallin tunsi ilmeisen hyvin aiemman suomenkielisen Turkin sotaan käsitelleen kirjallisuuden, erityisesti oman komppaniansa väepälin Johannes Jernvallin 1881 ilmestyneen *Wäepeli Lemminkäisen päiväkirjan*, jota hän lainaa tai korjaa useampaan otteeseen.

Muistelmien – ja koko Leino-Kaukiaisen teoksen – yksi keskeinen viesti on, että sota ei ollut sotamiehille pelkästään tai edes ensisijaisesti taistelua ja diplomatiaa. Sotamiestä kiinnosti huomattavasti enemmän lämmin ja kuiva nukku-

mapaikka, terveydentila (Turkin sodan taisteluissa suomalaisia kaatui 24, mutta tauteihin kuoli ainakin kuusinkertainen määrä) sekä varmuus seuraavan ruoka-annoksen jakamisesta ajallaan kuin se, millaisin perustein Venäjä lähti sotaan, ketä vastaan se soti tai millainen strategia sopi parhaiten seuraavan vuoristotukikohdan valtaamiseen. Tämä ”arjen” ulottuvuus on monesti unohdettu sodan tutkimuksessa. Esimerkiksi aihetta tutkineet venäläiset sotahistorioitsijat ovat usein keskittyneet sotataidon, sotilasjohtajien ja ”korkean politiikan” analysointiin. (Venäjällä ei rivimiesten muistelmia sodasta ilmestynytäkään.) Wallinin muistelmat suuntaavat huomion siitä mitä ”todella tapahtui” siihen, miten sotilas muodosti itselleen kuvan sodasta ja määritteli, mikä hänelle on tärkeää.

Leino-Kaukiainen on uskolinen arjen näkökulmalle myös sikäli, että hän kertoo, mitä Wallinille tapahtui sodan jälkeen. Tämä osuus kattaa lähes sata sivua. Siinä kartoitetaan, osaksi Wallinin omiin muistelmiin nojautuen, aluksi Wallinin vaiheet kaartin aliupseerina vuoteen 1892 saakka. Tuolloin Wallinista tuli Seurasaaren silloisen kansanpuiston (virkestysalueen) valvoja. Tämä osuus on yhtä lailla Seurasaaren virkestysalueen (josta 1912 erotettiin nykyinen ulkomuseon alue) kuin Wallinin historiaa. Teoksen viimeisillä sivuilla seurataan, paljolti Suomen kaartiin liittyvien 1920- ja 1930-luvun muistojuhlien kautta, Wallinin viimeisiä elinvuosia.

Runsas kuvitus, joka koos-

tuu aikalaislehdissä julkaistuis-
ta piirroksista, Wallinin kartta-
piirroksista ja eri lähteistä pe-
räisin olevista valokuvista elä-
vöittää ja täydentää hyvin
tekstiä ja monipuolistaa kuvaa
siitä, miten aikalaiset näkivät
sodan. Kuvat kertovat omaa
tarinaansa, jota ei toistaiseksi
juuri ole tutkittu.

Teoksen ulkoasussa on
muutamia kauneusvirheitä. Si-
vun 26 ja 27 kartat Kiskon ja
Uskelan pitäjistä ovat käytän-
nössä lukukelvottomia; ne oli-
si kannattanut joko painaa
värillisinä tai piirtää. Bosnian
naapurin kirjoitusasuksi on
suomessa vakiintunut Hertse-
govina, ei Leino-Kaukiaisen
käyttämä Herzegovina.

Teoksen tavoite ja yleisö,
jolle se on suunnattu, jäävät
hiukan avoimiksi. Pääotsikko
viittaa Turkin sotaan, mutta
alaotsikko, elämäkerta, vastaa
paremmin teoksen sisältöä.
Wallinin oma ääni kertoo lä-
hinnä sodasta, Leino-Kaukiaisen
ääni sotaa edeltäneestä ja
sitä seuranneesta ajasta. Yhdis-
täväänä tekijänä on huoli tervey-
destä, johon Wallin kiinnittää
erityisesti huomiota niin so-
dassa kuin rauhassakin. Toi-
nen yhdistävä tekijä sodan ja
rauhan ajan kerronnassa on
suomalaisuuden ja yritteliäis-
yyden korostaminen, snellman-
nilainen ja topeliaaninen usko
sivistykseen ja Suomeen. Tä-
ten teos herättää myös pohti-
maan jälleen kerran sitä, mil-
laisista aineksista Suomea ja
suomalaisuutta on rakennettu
ja mikä oli yksilön rooli tuossa
rakennustyössä.

Teuvo Laitila

Fennomanian monet kasvot

**Tarja-Liisa Luukkanen: Säät-
ty-ylioppilaasta ensimmäi-
sen polven sivistyneistöön.
Jumaluusopin ylioppilaiden
sukupolvikehitys ja poliittis-
yhteiskunnallinen toiminta
1853–1918. Historiallisia tut-
kimuksia 218. SKS 2005 Hel-
sinki. 459 s.**

**Marko Paavilainen: Kun
pääomilla oli mieli ja kieli.
Suomalaiskansallinen kieli-
nationalismi ja uusi kauppias-
kunta maakaupan vapautta-
misesta 1920-luvun alkuun.
Bibliotheca Historica 96. SKS
2005 Helsinki. 286 s.**

■ Useat tutkimukset ovat vii-
me vuosina tarkentaneet ku-
vaa suomalaisesta nationalis-
mista. Uusissa tutkimuksissa
fennomaniaa, suomalaisuuslii-
kettä tai laajemmin suomalaista
kansallista liikehdintää on
tarkasteltu vertailevasta eu-
rooppalaisesta näkökulmasta
ja yhteydessä viimeaikaiseen
kansainväliseen nationalismista
käytyyn tutkimuskeskuste-
luun. Näissä tutkimuksissa on
usein korostunut kansallisuus-
liikkeen nousun yhteys mo-
dernin kansalaisyhteiskunnan
järjestäytymiseen ja uudenaisten
valtiollisten ja poliittisten
toimintatapojen läpimurtoon.
Osmo Jussilan äskettäin ilmes-
tynyt tutkimus *Suomen suuri-
ruhtinaskunta*” tekee vaikutta-
van yhteenvedon tämän tutki-
mussuuntauksen ydinaluee-
seen pitkään kuuluneesta
suomalaisen valtion rakenta-

misestä historiasta. Jussilan teos
nostaa kiistämättömällä todis-
tusvoimalla kansallisen kehi-
tyksen keskiöön 1800-luvun
hallintoeliitin ja sen kamppai-
lun erillisen valtioyksikön vah-
vistamiseksi.

Kaksi tuoretta tutkimusta
avaa suomalaisen nationalis-
miin näkökulmia, jotka poik-
keavat viime vuosien kansa-
kunnan ja valtion rakentamista
korostavasta linjasta. Tarja-Liisa
Luukkanen *Säätty-ylioppi-
laasta ensimmäisen polven
sivistyneistöön* hahmottaa Hel-
singin yliopiston jumaluusopin
ylioppilaiden, tulevan papis-
ton, yhteiskunnallis-poliittisten
näkemysten muotoutumista
vuosina 1853–1918. Marko
Paavilaisen väitöskirjatutkimus
*Kun pääomilla oli mieli ja
kieli* tarkastelee kauppiaskun-
nan kielinationalismia maa-
kaupan vapautumisesta 1920-
luvun alkuun. Molemmissa
tutkimuksissa on siis kyse sel-
laisesta kansallisesta toimeliai-
suudesta, joka on jäänyt syr-
jään modernin politiikan esi-
taistelijoihin ja kansanliikkei-
den läpimurtoon keskittyneistä
tulkinnoista. Samalla Luukka-
sen ja Paavilaisen tutkimukset
nostavat esiin sellaisen puolen
tulevan papiston ja nousevan
kauppaporvariston poliittisesta
aktiivisuudesta, joka ei ole on-
gelmitta sopinut näiden ryh-
mien myöhempiin käsityksiin
epäpoliittisesta historiallisesta
roolistaan. Luukkanen ja Paa-
vilainen palauttavat rohkeasti
uskonnollisen fundamentalis-
min ja pääomapiirien valtapyy-
kimykset keskusteluun suoma-
laisesta nationalismista – mutta
uusista ja entistä vivahteik-
kaimmista näkökulmista.

* * *

Tarja-Liisa Luukkasen tutkimus hakee vauhtia teologiyloppi- laiden yhteiskunnallisen toiminnan analyysiin uusimmasta nationalismia koskevasta tutkimuskeskustelusta. Samalla se tulee antaneeksi yllättävän todistuksen tämän tutkimusalueen keskusteluilmapiiiristä kirkkohistoriallisessa tutkimuksessa. Tutkimuksensa saatesanoissa Luukkanen kertoo joutuneensa tutkimuksensa käsitteilyvaiheessa puolustamaan tutkimusotettaan kritiikkiä vastaan, jonka mukaan ”nationalismin tutkimus olisi ylipäätään vanhakantaista tai vanhanaikaista”. Keskusteluasetelma on perin kummallinen, kun kyseessä on viime vuosikymmenten kansainvälisen tutkimuskeskustelun eittämätön muotiteema. Toisaalta hätävarjelun liioittelulta tuntuu myös Luukkasen perustelu tutkimusteemansa oikeutukselle ja ajankohtaisuudelle, jonka hän hakee kommunismin romahduksesta ja ”edistykseellisten” ideologisten tuomioiden sortumisesta sen mukana. Kriittinen vertaileva nationalismin tutkimus on toki ollut Suomessakin oleellinen osa historiantutkimuksen kenttää jo useamman vuosikymmenen ennen kommunismin romahdusta.

Sääty-ylioppilaasta ensimmäisen polven sivistyneistöön hahmottaa Karl Mannheimin sukupolvitarkastelun avulla Helsingin yliopiston jumaluusopin ylioppilaiden, tulevan papiston, yhteiskunnallis-politiittisten näkemysten muotoutumista vuosina 1853–1918. Tutkimus erottaa kolme erityyppistä sukupolvea: varhai-

sen fennomanian sukupolvi, sisäänpäin kääntyneiden säilyttäjäjen sekä yhteiskunnallisen avautumisen sukupolvi. Ensimmäisen sukupolven vaiheissa korostui Luukkasen mukaan erityisesti ideologinen, kielellinen fennomania. 1870-luvulla muotoutuneen säilyttäjä sukupolven aikana taas nousi esille uskonnollinen fundamentalismi, yhteiskunnallinen konservatismi ja kamppailu kulttuurihegemoniasta. Suurlakon jälkeen hurskauselämää korostanut suuntaus vähitellen päättyi, ja uuden ylioppilaspolven kiinnostus kohdistui Luukkasen mukaan enemmän yhteiskunnallisiin kysymyksiin, mm. työväen kysymykseen.

Luukkanen piirtää vivahteikkaan ja värikkäänkin kuvan nousevien teologisukupolvien maailmankatsomuksellisen suuntautumisen käänteistä. Hieman lukijaa jää tosin arveltamaan, missä määrin esitettyyn sukupolvityypittelyyn sisältyy lajityypille tunnusomaisia stereotyyppien rakentelua, jossa sukupolvien välisten erojen etsiminen helposti syrjäyttää kullekin ajankohdalle tunnusomaiset ristiriidat ja vastakainasettelut.

Niinpä Luukkanen korostaa ”fennomaanisukupolven” vahvaa sitoutumista suomenkielen asiaan, vaikka teologiyloppi- laat palasivat käytännössä käyttämään kokouskielenään ruotsia hyvinkin pian sen jälkeen, kun olivat ulospäin ensimmäisinä julistautuneet kokonaan suomenkieliseksi järjestöksi. Samoin sisäänpäin kääntyneiden säilyttäjäjen eristäytyminen maailmasta on varsin vahvasti alleviivattua. Luukkasen mukaan vain rait-

tiusaate tarjosi tälle uskonnolliseen fundamentalismiin taipuvaiselle sukupolvelle organisoituneen yhteyden ”kansaan”. Laajemmassa katsannossa ajatus eristäytymisestä (ja kansalaistoimintaan osallistumisesta sen vaihtoehtona) jättää kuitenkin taka-alalle kirkon ja papiston perinteisesti vaaliman seurakunnallisen yhteisöllisyyden ajatuksen, joka on konservatiivisessa ajattelussa usein nähty yhteiskunnan ja kansakunnan yhtenäisyyden luonnollisena perustana. Tämä yhteiskuntanäkemyksen, joka asettaa seurakunnan yhteiskunnan (ja kansakunnan) perussoluksi, tarjoaisi kenties nyt esitettyä selkeämmän jatkumon myös suurlakon jälkeiseen yhteiskunnallisesti suuntautuneeseen sukupolveen ja sen ajatusmaailmaan.

Tässä suhteessa tutkimuksen yhteenvedon osan sukupolvityypittely saattaa jopa hieman syödä Luukkasen historiallisen analyysin vahvinta uutta antia. Luukkanen piirtää nimittäin sinällään komean tulkinnan ”säilyttäjä sukupolven” kilpailuasetelmasta maallistuvaa kulttuuri- ja yhteiskuntaelämää edustavien uusien ryhmien paineessa. Kaukana ei olekaan johtopäätös, että tässä kontekstissa uskonnollinen fundamentalismi ei suinkaan ollut vain eristäytymisen aate vaan myös vastavoima modernin politiikan ja radikalisoituvien kansanliikkeiden tarjoamille yhteisöllisyyden muodoille – ja samalla perustelu papiston keskeiselle roolille uuden kansallisen tulevaisuuden rakentamisessa.

Kansallisen ajattelun ja uskonnollisen fundamentalismin

suhteen esiin nostona Luukkasen tutkimus on rohkea avaus, ja sen toivoisi saavan jatkoa, joka yhdistäisi nyt solmitut tulokinnalliset säikeet itsenäisyyden ajan AKS:läisen teologiskupolven analyysiin. Luukkainen palauttaa suomalaisen nationalismin tutkimuksen keskiöön pappilakulttuurin ja uskonnollisen päätöksen, jotka ovat helposti jääneet syrjään modernin yhteiskunnan muotoutumiseen keskittyneeltä tutkimustraditiolta. Kenties juuri näiden säikeiden syvämpi ymmärtäminen olisi tärkeää oman aikamme poliittisten ja maailmankatsomuksellisten murrosten keskellä.

* * *

Myös Marko Paavilaisen väitöskirjatutkimus on rohkea avaus suomalaisen historian tutkimuksen kentällä. Se yhdistelee taloushistorian ja poliittisen historian näkökulmia, ja täydentää tietämystä kummallakin alueella nostamalla esiin pimentoon jääneitä tai jopa aktiivisesti unohdettuja tilanteita, joissa talouden ja politiikan välinen rajalinja on ylitetty ylpeästi ja äänekkäästi. Suomalaisessa tutkimusperinteessä kysymyksenasettelun tekee erityisen ansiokkaaksi juuri se jännite, joka sisältyy eri aikojen tapoihin käsittää politiikan ja talouden suhde. Aikaisempi tutkimus on usein pyrkinyt aktiivisesti häivyttämään näköpiiristä tilanteet, joissa talous ja politiikka on sotkettu toisiinsa myöhemmän käsityksen mukaan sopimattomalla tavalla.

Marko Paavilainen ilmoittaa tutkivansa kaupan alaa poliittisen historian näkökulmasta

”sekä sen metodein”. Tässä mielessä voidaan väitöskirjan lähtökohta-asetelmaa pitää monessakin mielessä poikkeuksellisenä ja vaativana. Ensinnäkin kaupan ja talouden historiaa on Suomessa tutkittu harvemmin muusta kuin liike- tai kansantaloudellisista näkökulmista, ja väitöskirjan tekee poikkeukselliseksi juuri sen harvinainen pyrkimys yhdistää nationalismin ja talouden tutkimus.

Poliittisen historian näkökulma jää tutkimuksessa kuitenkin paljolti epäselvää. Tutkimukseen ei sisälly laajaa teoreettista jäsenystä, vaan sen keskeiset käsitteet ovat osin käytössä ”nimenomaisesti suomenmielisten antamassa merkityksessä”. Tässä mielessä Marko Paavilaisen väitöskirja ei ole – eikä pyrikään olemaan – kaikenkattava kartoitus nationalismin ja liike-elämän tai kansallisuusliikkeen ja kauppiaskunnan suhteista. Se keskittyy tietoisesti tarkastelemaan nationalismia rajatun ”kielinationalismin” kehitystä ja vaikutusta kaupan ja kauppiaskunnan historiassa. Tästä rajauksesta seuraavat tutkimuksen suurimmat vahvuudet, mutta kenties myös sen suurimmat käyttämättä jääneet mahdollisuudet.

Marko Paavilainen piirtää tutkimuksessaan selkeän yleiskuvan kaupan ja eri kaupparyhmien kehityksestä 1800-luvun lopulta 1920-luvun alkuun. Hän täydentää aikaisempaa tietämystä suomenkielisen pääomaleirin syntyisestä uusilla tulkinnoilla suomalaisuuden vedonneiden kauppayhtiöiden perustamisesta, suomenkielisen kauppaopetuksen

läpimurrosta, suomenkielisen kauppalehdistön synnystä ja maakaupan kapinallisten luomasta uudesta kaupparyhmästä. Tutkimus perustuu vankalle lähdepohjalle. Sen päälähteaineistot muodostuvat varsin monipuolista aineistosta mutta Paavilainen onnistuu rakentamaan niiden varassa kuvaamaan ilmiöstä ansiokkaan kokonaiskuvan.

Paavilainen osoittaa myös kiistatta kielikysymyksen olennaisen merkityksen kaupan historian keskeisissä käänteisissä. Tältä osin hän nostaa uudelleen esiin suomalaisen talouselämän historian unohdetun ulottuvuuden. Samalla Paavilainen valottaa kiinnostavasti suomalaisuuteen vedonneen kauppapääoman suhtautumista osuustoimintaliikkeen nousuun ja suurlakon ja itsenäistymisen jälkeiseen poliittisen kentän uudelleen ryhmittäytymiseen. Näissä jaksoissa Paavilainen avaa kiinnostavia kysymyksiä yksityiskaupan reaktioista kansalaistoiminnan uusien muotojen läpimurtoon ja politiikan demokratisoitumiseen.

Kaiken kaikkiaan tiukasti rajattu kysymyksenasettelu on siis ollut perustana selkeälle jäsennykselle ja juonenkuljetukselle. Toisaalta tutkimuksen tehtävänmäärittely ja keskeisten käsitteiden valinta olisi kernaasti saanut nojautua laajempaan rajankäyntiin aikaisemman tutkimuksen kanssa. Erityisesti jää kaipaamaan näkökulman ja käsitteiden valinnan perustelua suhteessa siihen laajaan keskusteluun, jota nationalismista on viime vuosikymmeninä käyty sekä Suomessa että kansainvälisessä tiedeyhteisössä.

Paavilaisen käyttämä suomalaiskansallisen kielinationalismin konseptio on ehkä turhankin lähellä aikalaistoimijoiden omaa ymmärrystä "suomalaisuudesta" ja "kansallisesta" työstä. Suhteessa nationalistisista käytyyn tutkimuskeskusteluun voidaan nähdä ainakin kolme tutkimusperspektiiviä, jotka Paavilaisen rajautuminen kielinationalismiin katkaisee:

Ensinnäkin sivuun jää tutkitun ilmiön suhde fennomaniaan nationalistisena, kansallista valtiollisuutta ja valtiollista valta-asemaa tavoittelevana, liikkeenä. Voidaan kysyä, missä määrin kielinationalismi (ja pitäytyminen kielinationalismiin) oli kommentti tai vaihtoehto valtiollisiin tavoitteisiin tähtäävälle aktiiviselle ja passiiviselle vastarinnalle? Kuten tutkimuksesta käy ilmi tämä asetelma oli ajoittain vuosisadan alun keskustelussa mukana, vaikkei sitä sopinutkaan toivottaa julkisesti ääneen. Kysymys kielinationalismin suhteista valtiollisiin tavoitteisiin kärjistyi maailmansodan vuosina, jolloin esimerkiksi jääkäriliikkeen näkökulmasta suomalaisuuden edistämistä mitattiin varmasti paljon vähemmän liike-elämän suomenkielistymisellä kuin osallistumisella tai osallistumattomuudella Venäjän varusteluponnistuksiin. Tästä kysymyksestä Paavilaisen tutkimus ei lausu mitään.

Toinen katkennut tutkimusperspektiivi liittyy fennomaniaan yhteiskunnallisena liikkeenä. Fennomaaninen sivistyneistö oli 1880- ja 1890-luvulla keskeisesti mukana suurten kansanliikkeiden, raittiusliikkeen, nuorisoseuraliikkeen, työväenliikkeen ja lopulta

osuustoimintaliikkeen käynnistämisesä. Tätä taustaa vasten "kielinationalismia", joka irrottautui vanhasta valtavirrasta ja kääntyi ajoittain avoimesti sitä vastustamaan, olisi sopinut tarkastella myös suhteessa yhteiskunnalliseen järjestäytymiseen. Kuten teoksen osuustoimintaa koskettelevat jaksot osoittavat kielinationalismin eräät piirteet saattaisivat selityä jopa paremmin kriittisestä asennoitumisesta yhteiskunnallisten liikkeiden nousuun kuin kaupan sisäisistä vastakkainasetteluista ja osuusliikkeen kilpailuhaasteen näkökulmasta.

Kolmas sivuun jäävä tutkimuskysymys liittyy kielinationalismin suhteeseen fennomaniaan poliittisena liikkeenä. 1870-luvun fennomania oli edelläkävijä modernille poliitikalle tunnusomaisen retoriikan omaksumisessa Suomessa. Vallan vaatiminen kansalle, kansan tahdon asettaminen vallan oikeutuksen perustaksi sekä esiintyminen kansan edustajana ja edusmiehenä olivat fennomanian nousun keskeisiä elementtejä. Vanhasuomalainen puoluejohto oli irrottautunut radikaaleimmasta poliittisesta retoriikasta ja poliittisen järjestelmän uudistusvaatimuksesta vähitellen 1880-luvulta lähtien, mutta ne olivat suomalaista puoluetta jakavia kysymyksiä vielä vuosisadan vaihteessa ja erityisesti suurlakkovaiheessa. Suhteen määrittely tähänkin fennomanian sisäiseen vastakkainasetteluun olisi epäilemättä täydentänyt kuvaa kielinationalismista ja kauppiaiden suhtautumisesta siihen. Nykyisellään tutkimusasetelma pelkistyy turhan suo-

raviivaisesti puhtaan aatteellisuuden ja itsekkään voitontavoittelun väliseksi jännitteeksi kauppiaiden kielinationalismin selittäjänä. Se vakuuttaa lukijan ilmiön merkittävytydestä mutta jättää ikään kuin suosiolla tulevan tutkimuksen vastattavaksi suuren kysymyksen siitä, mikä oli liike-elämän kielinationalismin merkitys ja käytännöllinen vaikutus suomalaisen nationalismien kokonaisukehitykselle 1900-luvun alussa.

Ja enemmänkin, käsitevalinnat, jotka perustuvat pitkälti kauppiaiden aikalaismääritykselle kansallisen asian tai suomalaisuuden puolustamisesta, eivät kavenna vain kuvaa suomalaisesta nationalismista vaan myös sen kilpailijoiden ajatusmaailmasta. Kielinationalismia edustaneiden kauppiaiden pyrkimys monopolisoida kansallisen asian ja suomalaisuuden edistäminen leimaamalla vastustajansa "epäkansallisiksi" sulkee suomalaisen nationalismien ulkopuolelle kaikki ne, jotka pitivät kielikysymystä toisarvoisena ja pyrkivät ensi sijassa edistämään kansallista asiaa ja suomalaisuutta toimimalla maan valtiollis-juridisen aseman vahvistamiseksi, yhteiskunnallisen järjestäytymisen edistämiseksi tai poliittisen osallistumisoikeuden laajentamiseksi.

Paavilaisen aikalaistoimijoilta omaksuma nationalismi-käsitteet kaventaa tutkimuksen alaa, mutta suurinta osaa tutkimuksen ansioista tämä poliittisen historian näkökulman rajallisuus ei varjosta. Rajauksensa puitteissa tutkimus piirtää sitenkin selväpiirteisen kuvan tarkastelemastaan ilmiöstä.

Vaikka tutkimuksen alkujaksosta kaipaisi jämakämpää teoreettista jäsenystä ja kriittisempää käsitteiden valintaa, niin kokonaisuutena tutkimus ei ajelehti ohjatta aikalaikäisyyksien ja lähdeaineistojen viettävänä. Päinvastoin, Paavilaisen tutkimus on rakennettu tavalla, jossa ensin kuvattujen vaiheiden tulokset rakentavat ikään kuin kriittisen raamin tarkastella toimijoiden myöhemmässä vaiheessa tekemien poliittisten ja retoristen valintojen perusteita. Suomalaisuustaistelun avulla asemansa vaikiinnuttaneiden kauppiaiden herkkyyks tuomita uudet yritykset politisoida kaupankäynnin ehdot, luo itsessään kriittisen perspektiivin samojen toimijoiden nuoruuden innossa viljelemään retoriikkaan. Tässä mielessä teokseen sisältyvä kirjallisesti hienoja jaksoja, joihin on ladattu suuren historiallisen ja inhimillisen draaman aineksia.

Tämän draamallisen rakenteen voisi jopa ajatella kantavan syvempää teoreettista jäsenystä tutkimuskohteesta kuin tekijä on tahtonut tutkimuksensa alussa eksplikoida. Teoksen kriittinen, paikoin suorastaan ironinen, tekstinkuljetus irrottaa sen aluksi omaksutuista aikalaikäisyyksistä ja laventaa tutkimusotetta käytännössä yli alkujakson pelkistetyn kysymyksenasettelun. Samalla se tekee tutkimuksesta nautittavaa luettavaa. Teksti onkin pitkin linjaa vetävää asiaproosaa ilman turhaa tärkeilyä tai konstailua. Tässä mielessä Marko Paavilaisen väitöskirjatyo on paitsi antoisa tutkimus myös hyvä kirja.

Ilkka Liikanen

Pohjoisen Suomen työväen äänenkannattaja

Tauno Saarela: Kansan Tahto. Pohjolan työväenlehti. Kustantaja Yrjö Mäkelin -seura ry. Gummerus 2006 Jyväskylä. 448 s.

■ Tammikuussa 2006 kansalaisyhteiskunnan pioneereista satavuotisjuhliansa vietti *Kansan Tahto*, Oulussa vuonna 1906 perustettu "köyhien ja sorrettujen äänenkannattaja". Juhlan kunniaksi julkaistu historiantutkimus *Kansan Tahto – Pohjolan työväenlehti*, on dosentti Tauno Saarelan näyte siitä, kuinka kertoa oleellinen poliittisen lehden menneisyydestä tilaustutkimuksen asettamissa rajoissa. Saarela on keskittynyt puhtaasti *Kansan Tahdon* sisällön tarkasteluun. Hän tuo esille *Kansan Tahdon* uutisoinnin aiheet, tyylin ja tavoitteet, pohdii millaista kuvaa *Kansan Tahto* uutisillaan ja kirjoituksillaan halusi lukijoilleen luoda. Saarela valottaa myös lehden alueellista roolia pohjoisen etujen vaalijana ja sitä, miten lehti reagoi periferian ja keskuksen eturistiriitihin niin liikkeen sisällä kuin valtakunnan päätöksenteossakin.

Sen sijaan Saarela ei pohdi *Kansan Tahdon* roolia työväenliikkeen toimijana, ei nivo lehteä työväenliikkeen organisatoris-hallinnolliseen konteks-

tiin tahi tarkastele sitä mielipidevaikuttajana suhteessa muihin Pohjois-Suomen poliittisiin lehtiin. Hän olettaa lukijan olevan kyllin sivistynyt osataksseen itse liittää tapahtumat laajempaan yhteyteen, minkä vuoksi hän taustoittaa uutisointia sekä siihen vaikuttaneita tekijöitä yleensä niukasti. Yllättävää kyllä valittu linja toimii – tosin vain lehden sisällön kuvauksen ja analysoinnin osalta. Vuorovaikutussuhteiden sivuuttaminen kaventaa ymmärrystä *Kansan Tahdon* toiminnasta ja vaikutuksesta ilmestymisalueellaan – sanalla sanoen *Kansan Tahdon* merkityksestä Pohjois-Suomen yhteiskunnallisessa elämässä. *Kansan Tahto* ei elänyt tyhjiössä vaan pyrki julkisen keskustelun kautta antamaan ja ottamaan niin kuin muutkin poliittiset lehdet.

Saarela on jäsentänyt lehden historian kronologisesti. Tutkimuksen rungon muodostavat päätoimittajien (Yrjö Mäkelin, Niilo Nikkilä, Into Kangas ja Yrjö Rautio/ Eero Matoro) mukaan nimetyt neljä lukua, joita täydentävät lehden kannalta ratkaisevista vuosista 1907–07 ja 1919–30 kertovat luvut. Päälukujen alla Saarela esittää lehden aineistoa temaattisesti nostamalla esiin kullekin aikakaudelle tärkeimmät aiheet. Tällä tavalla Saarela tulee samalla seuloneeksi lehden sisällöstä teemat, jotka toistuvat vuosikymmenestä toiseen, eli kirjoitukset työväenliikkeen menettelytavoista, työväestön toimeentulosta sekä kansalaisoikeuksien toteutumisesta yhteiskunnassa. Eriyissävänsä *Kansan Tahdon* uutisointiin antaa pohjoinen

näkökulma, joka kuitenkin monessa yhteydessä supistuu oululaiseen näkökulmaan.

Lehden sisältöön vaikutti myös kunkin päätoimittajan oma näkemys työväenlehden yhteiskunnallisesta ja poliittisesta tehtävästä. Yrjö Mäkelinin aikana uutisoinnissa näkyi vahvasti ohjaus ja opastus, haluttiin valistaa lukijat "oikeaoppiseen" työväenliikkeen toimintaan. Taustalla vaikuttivat liikkeen toiminnan tuoreus, mutta myös yleensä työväenliikkeen sivistyneistön (Mäkelin mukaan lukien) näkemys työväestön toiminnan vaistovaraisuudesta, kykenemättömyydestä itsenäiseen ammatilliseen tahi poliittiseen toimintaan. Niinpä Kansan Tahtokin keskittyi alkuvuosina neuvomaan pohjoisen tukkityöläisiä, kuinka heidän olisi järjestäydyttävä isojen liittojen alaisiin kunnallisiin osastoihin työmaakohtaisten työhuonekuntien sijaan. Sanellessaan ohjeita ylhäältä alaspäin Kansan Tahto ja Mäkelin sivuuttivat kokonaan tukkityöläisten kokemukset ja näkemykset ongelmaratkaisussa: muun muassa heidän huomionsa työn liikkuvasta luonteesta, ja sen asettamista ehdoista ammatillisessa järjestäytymisessä.

Kymmenen vuotta myöhemmin (1917) tunnetusti kansallismielinen Mäkelin koetteli jälleen kepillä jäätä yrittäessään innostaa pohjoisuuomalaista työväestöä suojeluskuntatoimintaan. Tälläkään kertaa työväki ei huomionnut Kansan Tahton suosituksia vaan toimi itsenäisesti ja valitsi järjestyskaartit. Saarela tekee Kansan Tahton linjasta terävän yhteenvedon todetessaan, että

oikeaoppisuuden korostaminen uutisoinnissa esti toimittajia näkemästä niitä mahdollisuuksia, joita työväestön aktiivinen ja itsenäinen toiminta työväenliikkeelle tarjosi.

Lukijat eivät kuitenkaan pahastuneet Mäkelinin idealismista, olihan tarjolla myös armotonta yhteiskuntakritiikkiä niin yleisessä uutisoinnissa kuin pakinoissakin. Kaikista lehden pakinoitsijoista Mäkelinin luoman Riitahuhdan Esan maine on kantanut kauimmas. Hänen kautta Mäkelin toi kansanomaisin sanankääntein esille yhteiskunnalliset epäkohdat ja herätteli lukijoiden tyytymättömyyttä, mutta loi samalla uskoa tulevaisuuteen ja työväestön mahdollisuuksiin vaikuttaa elämäänsä. Pohjoisen työväenliike manifestoi vuonna 1923 vankilassa kuolleen Mäkelinin muiston ensin patsaana ja vielä vuosikymmeniä päästä kadunnimenä.

Kansalaissodan jälkeen Kansan Tahton tulevaisuus oli vaakalaudalla useaan otteeseen. Vuosina 1918–30 Kansan Tahto ja sen seuraajat (*Pohjan Kansa*, *Pohjan Voima*) lakkautettiin viranomaispäätöksillä neljä kertaa. 1920-luvulla lehden uutisissa ja kirjoituksissa korostettiin erityisesti sanavapautta ja kansalaisoikeuksia, joiden polkemisesta lehdellä ja työväestöllä oli omakohtaisia, karvaita kokemuksia. Kun lehti vuonna 1945 alkoi jälleen ilmestyä Kansan Tahto -nimisenä, ei se vielääkään voinut täysin luottaa vapauteensa ilmaista näkökantansa julkisesti. Kemin lakon aikaiset kriittiset kirjoitukset viranomaisten ja hallituksen toiminnasta poikivat lokakuussa 1949 oikeusmi-

nisterin aloitteesta haasteen Oulun raastuvanoikeuteen. Kansan Tahto joutui jälleen samaan puolustustaistoon, mutta mielenkiintoista oli se, että em. arvojen liittäminen sosialistimaiden etiikkaan ei näyttänyt uuden päätoimittajan, Niilo Nikkilän mukaan olevan tarpeellista. Nikkilän oma poliittinen etiikka ja sen käytännön sovellus rakentuivat hänen sota-aikaisten kokemustensa (vankeus suomalaisessa keski-tysleirissä), kylmän sodan realismin ja NKP:n linjan pohjalle, eikä hän täten antanut tilaa kriittisille arvioille ihmisoi-keuksien toteutumisesta Stalinin vainoissa tai DDR:n, Puolan ja Unkarin kansannousuis- sa. Kansan Tahton linja ja reaktiot heijastivat hyvin aika- kauden kaksinapaista maail- ma, jolle oli ominaista sosia- lismien ja kapitalismien välinen, kaikille elämänalueille tunkeva kilpailu. Varsinkin kansainvä- lisiä asioita uutisoidessaan, oli kyse sitten kulttuurista, talou- desta tai muusta yhteiskunnal- lisesta toiminnasta, Kansan Tahto sortui automaattisesti jaotteluun amerikkalainen ja länsimainen vastaan neuvosto- liittolainen ja sosialistinen. Nikkilä pitäytyi puolustuskan- nalla Neuvostoliiton, sosialis- min ja NKP:n suhteen, kritiikki kohdistettiin länsimaiseen yh- teiskuntaan.

Sen sijaan sodanvastainen kirjoittelu, yleensäkin rauhan- työ, silloin kun se liittyi imperia- lisminvastaiseen taisteluun, oli vahvasti esillä 1950-luvun uutisoinnissa. Lehdessä keski- tyttiin myös aikaisempaa enemmän Pohjois-Suomen taloudellisen tulevaisuuden vi- siointiin, tuotiin esille arjen

työelämää, sen puutteita ja parannusehdotuksia. Erityisessä tarkkailussa oli hallituksen harjoittama talous-, alue- ja koulutuspolitiikka. Kotimaan politiikassa Kansan Tahto piti kiitettävästi heikomman puolta, tosin taiteilu hallitus- ja siten oppositiopuolueen äänenkannattaja toi omat ongelmansa uskottavuuden ylläpitämiseksi.

Saarelan tutkimuksen mukaan Nikkilän aikana työväenliikkeen sisäisistä ongelmista keskusteltiin vain silloin, kun ne ilmenivät sosialidemokraattisessa liikkeessä. SKDL:n ja SKP:n linjassa ei ollut huomauttamista. Sen sijaan helmikuussa 1957 kuolleen Nikkilän seuraajaksi valitun Into Kankaan päätoimittajakaudella ei vasemmiston erimielisyyksien piilottelu enää onnistunut. Sananvapaus oli Kankaalle vahvempi arvo kuin edeltäjälleen ja hän myös sovelsi sitä laajemmin. Aroistakin asioista tuli keskustella avoimesti, vaikka keskustelu välillä äityi kärkevästi, niin kun kävi SKP:n vanhoillisten ja uudistajien sanailussa. Lehti myös esitti Neuvostoliittoa kohtaan kritiikkiä, niin sen sisä- (NKP:n menettelytapa Hrushtshevin syrjäyttämiseksi) kuin ulkopoliittikan-kin (Tshekkoslovakian miehitys 1968) suhteen.

Kankaan alkukaudella Kansan Tahto teki myös kulttuurisia avauksia. Tavoitteena oli lopettaa yhteiskunnallinen eristäytyminen ja katsella elämää muustakin kuin poliittisesta näkökulmasta. Lehdessä alettiin muun muassa arvioida neuvostokirjallisuuden ja suomalaisten klassikoiden lisäksi länsimaista ja modernia suo-

malaista kirjallisuutta, viritettiin kansalaiskeskustelua arkipäivän kulttuurista ja annettiin arvoa myös populääri- ja nuorisokulttuurille. Monet lehden esiin nostamat teemat, kuten siviilipalvelus, homoseksualismi tai sukupuolikasvatus, olivat hämmentäviä osalle lukijoista, mutta niiden avulla Kansan Tahto halusi erottautua edistykseksi verrattuna muihin, pohjoissuomalaisiin lehtiin, jotka asettuivat vankumatta konservatiivisten arvojen kannattajiksi. Saarelan mukaan avoimuus kuitenkin tyrehtyi 1970-luvulle tultaessa, jolloin Kansan Tahto jämähti osapuolijaon jalkoihin.

Saarelan tutkimus avaa laajan kuvan Kansan Tahdon tärkeiksi arvottamista sosiaalisista, taloudellisista ja poliittisista muutoksista Suomessa sekä niistä lehden sivuilla käydyistä keskusteluista. Samalla se paljastaa työväenliikkeen sisäisen dialogin ja liikkeen kipupisteet, jotka tietoisesti tai tiedostamatta nousevat esiin lehden sivuilla. Lukijan tutkimus kuljettaa, ei ainoastaan työväenliikkeen vaan yleensä suomalaisen yhteiskunnan menneisyyteen pohjoisen näkökulmasta tarkasteltuna. Saarela unohtaa kuitenkin yhden tärkeän näkökulman, sukupuolen. Vaikka lehden toimitus on selkeästi miesvoittoinen (lopussa olevan liitteen pohjalta laskettuna vain joka kuudes vakinaisen toimituksen työntekijöistä on ollut nainen, ja heitäkin palkattiin vasta 1940-luvulta alkaen), lehden uutiset ja sisällöt on tehty miesnäkökulmasta ja miesten arkea kosketavista aiheista eivätkä tasa-arvokysymykset ainakaan tämän

tutkimuksen mukaan nouse sisällössä esille, ei Saarela kommentoi sukupuolinäkökulmaa. Toki hän toteaa lehteen perustetun *Naistennurkan* vuonna 1947 ja viittaa toimittaja Anneli Pukeman kriittisiin, sukupuolirooleja käsitteleviin artikkeleihin, mutta jättää asian kokonaisuutena käsittelemättä. Pohjois-Suomen sorrettujen ja köyhien joukossa oli myös naisia. Jatkossa on syytä miettiä, miksi Kansan Tahto ei ollut myös heidän äänenkannattajansa?

Ulla Aatsinki

Vuosisata paperia

Antti Kujala: Paperiliiton historia. Paperiteollisuuden työmarkkinasuhteet ja suomalainen yhteiskunta. Paperiliitto 2006 Helsinki. 676 s.

■ Paperiteollisuudella on Suomessa ollut varsin merkittävä asema. Siksi myös alan ammatiliiton historia on syystäkin laaja ja tukeva teos. Dosentti Antti Kujalan kirjoittama Paperiliiton satavuotishistoria on perusteellinen selvitys paperiteollisuuden työntekijöiden ammattiyhdistystoiminnan joskus hyvinkin värikkäistä ja mutkikkaista vaiheista.

Paperiliitto on viime vuosikymmeninä ollut yksi ammattiyhdistysliikkeen tärkeimmistä liitoista, jonka käyttäytymistä työmarkkinoilla on seurattu hyvin tiiviisti niin työnantajien

kuin muun ammattiyhdistysliikkeen piirissä. Paperityöläiset ovat olleet SAK:laisten työntekijöiden palkkatilastojen kärjessä. Kuitenkin paperiteollisuus oli matalapalkka-ala vielä toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan asti. Paperiteollisuus puolestaan oli jo silloin tärkeä Suomen viennille. Paperiliiton kotipaikka on ollut suunnilleen puolet sen toiminta-ajasta Tampere, missä myös paperiteollisuudella on ollut merkittävä asema. Liitto siirtyi pääkaupunkiin vasta 1950-luvulla.

Kujalan tutkimus keskittyy Paperiliiton työmarkkinasuhteiden tarkasteluun. Kujala toteaa, että alan työntekijöiden historia on tarkoituksellisesti jätetty pois kirjasta. Ratkaisu on perusteltu, sillä jo nyt kirja on varsin laaja.

Paperiliiton ohella Kujala tarkastelee huomattavasti koko suomalaisen ay-liikkeen ja ennen kaikkea SAK:laisen ay-liikkeen historiaa sekä suomalaista taloushistoriaa ja poliittista historiaa. Paikoitellen SAK on lähes enemmän esillä kuin Paperiliitto. Näin tapahtuu varsinkin ammattiyhdistysliikkeen hajaannuksen vuosina 1950-luvulla ja 1960-luvulla. Paperiliiton osuus näissä tapahtumissa oli tärkeä ja SAK:n johdossa oli tällöin Vihtori Rantanen, joka oli aikaisemmin johtanut Paperiliittoa. Vasemmistopuolueiden vaiheet ovat läheisesti vaikuttaneet ay-liikkeen toimintaan. Ay-liikkeen hajaannus oli yhteydessä SDP:n hajaannukseen ja tämäkin ilmeni Paperiliiton historiassa. TPSL:n merkitys Paperiliitossa oli huomattava.

Kujala on pyrkinyt selvittä-

mään työmarkkinasuhteet varsin perusteellisesti ja analysoivasti. Hän on varsin kriittinen ja sellainen asenne koskee myös Paperiliiton toimintaa. Joskus tulkinat jäävät hieman yksioikoisiksi. Esimerkiksi Kujala toteaa Penna Tervan olleen Urho Kekkonen takana presidentinvaalissa vuonna 1956. Muita asiasta esitettyjä tulkintoja Kujala ei tässä yhteydessä tuo esiin, vaikka hän yleensä tuo hyvin esiin erilaiset vaihtoehdot.

Ammattiyhdistysliikkeen historian kirjoittamisen ongelma on, että perinteiset kirjalliset lähteet eivät läheskään aina tuo kaikkia tapahtumien taustoja ja syitä esille. Pöytäkirjat kyllä yleensä vastaavat tapahtumien kulkua, mutta taustat eivät niistä käy ilmi. Siksi Kujalakin joutuu usein tekemään johtopäätöksiä, joiden ehdontonta varmuutta hän ei ole pystynyt osoittamaan. Silti hänen perustelunsa ovat usein hyvin vankalla pohjalla. Ay-liikkeen historiassa tällaisia asioita, joista lähteitä ei juurikaan ole, oli esimerkiksi ulkomaisen rahoituksen osuus ay-liikkeen toimintaan.

Ay-historia voi olla värikästä ja Kujala kirjoittaa hyvin vivahteikkaasti, mutta silti asiassa pysyen. Maailma muuttuu kuitenkin muuallakin kuin ay-liikkeessä niin nopeasti, että esimerkiksi vertaus pisteiden tippumisesta kuin Suomelle Euroviisuissa on saanut nykyisin kokonaan uuden merkityksen.

Kujalan tutkimus ulottuu Paperiliiton perustamisesta ja jo sitä edeltävästä ajasta nykypäiviin asti. Paperiliiton viime vuosien historiaan kuuluu lii-

ton johdon keskuudessa tapahtuneet henkilösuhteista johtuvat muutokset ja viime vuoden poikkeuksellisen hankala työmarkkinaselkkaus, jossa työnantajien osuus oli suurempi kuin työntekijöiden. Kujala käsittelee myös nämä tapahtumat varsin perusteellisesti. Ne ovat pääasiassa tapahtuneet Paperiliiton historian kirjoittamisprosessin aikana, mitä voidaan pitää poikkeuksellisenä. Ehkä ne siksi saavat kirjassa hieman liian korostuneen aseman.

Kirjassa on runsaasti tilastoliitteitä, jotka tosin painottuvat viime vuosikymmeniin. Tavallisesti ay-historioissa olevia henkilöluetteloita ei kirjassa ole. Raskaasta koosta huolimatta ulkoasu on huoliteltu. Kokonaan nelivärisen kirjan hieno kuvituskin painottuu viime vuosikymmeniin.

Paperiliiton vaiheista on aikaisemminkin ilmestynyt historioita. Kun 1930-luvulla liiton johdossa oli poliittisia erimielisyyksiä, määrättiin yksi henkilö pysymään toimessaan ja kirjoittamaan liiton historian viemättä toimistosta pois yhtään paperia. Tämä historia ei kuitenkaan valmistunut. Kujala tulkitsee, että tällöin liiton historian kirjoittaminen oli suurin rangaistus, mitä voitiin keksiä. Nykyisin tilanne on kuitenkin täysin erilainen.

Pekka Kaarninen

Raittiusliike murisi, Alko valvoi, kansa nautti

Matti Peltonen, Hanna Kuusi ja Kaarina Kilpiö (toim.): Alkoholien vuosisata. Suomalaisen alkoholiolojen käännetä 1900-luvulla. Historiallinen Arkisto 122, SKS 2006, 473 s.

■ Suomalaisen alkoholipolitiikan historia on paradokseja pullollaan. Oy Alkoholiliike Ab pyrki 1950- ja 1960-luvulla valistuksen ja ohjailun kautta hillitsemään tuotteidensa ostoa, samalla kun se pyrki kasvattamaan myyntiään. Raittiusliike puolestaan piti alkoholin täyskieltoa päämääränään aina 1950-luvulle saakka; tosin se oli myös vaatimassa 1940-luvun lopulla Alkon yliholhoavan ja ostajia arvottavan ostajatarkkailun purkua.

Suomalaisen alkoholipolitiikan historiallinen tarkastelu on ollut pitkään lähinnä organisaatiotason, Alkon, panimo-teollisuuden ja raittiusliikkeen historiaa. Eräitä erikoiskysymyksiä on kylläkin tarkasteltu syvemmin: esimerkiksi kielto-laki 1919–32 on kirjoittanut Jorma Kallenautiona, Raimo Pullatia ja muutamia muita, mutta kattava kokonaiskuva tuostakin kiehtovasta ajanjak-sosta on vielä rakentamatta.

Tärkeitä avauksia alkoholipolitiikan ruohonjuuritasolle ovat olleet Satu Apon kansanomaisia alkoholikäsitteitä peilaava tutkimus ja Matti Pelto-

sen tapakasvatusta ja alkoholiin liittyvää asenneilmastoa kartoittaneet tutkimukset.

Tätä linjaa jatkaa kiinnostavalla tavalla Matti Peltosen, Hanna Kuusen ja Kaarina Kilpiön artikkelikokoelma *Alkoholien vuosisata*. Kokoelman artikkeleissa tarkastelun painopiste on kiinnostavasti 1950-, 1960- ja 1970-luvussa, joskin edeltäviä aikojakin käsitellään. Useiden artikkeleiden näkökulma on ylhäältä alaspäin, so. Alkosta, raittiusliikkeestä ja valtiovallasta kansaan katsova, mutta näkökulmaa tasapainotetaan onnistuneesti näkökulmavaihtelulla ja alkoholikäytöstä kertovalla muistitiedolla.

Artikkeleiden taustalta nousee esiin yksi mies ylitse muiden, sosiaalipoliitikko ja myöhempi Alkon jakelutoimen johtaja Pekka Kuusi. Raittiusliikkeen puolelta Alkoon tullut Kuusi rakensi tutkimustensa kautta vapaampaa alkoholipolitiikkaa, jonka seurauksena alkoholinkulutuksen painopiste siirtyi miedompiin juomiin, samalla kun kulutus lähti 1970-luvulla kasvuun. Vapaus on osittain johtanut vallattomuuteenkin: alkoholinkulutus on meillä kuudessakymmenessä vuodessa viisinkertaistunut.

Hannu Kahloksen artikkeli ”Ostajantarkkailun aika alkoholipolitiikassa” on kokoelman parasta antia. Kahlos osoittaa, miten luontevasti viinakortti-järjestelmä ja siihen kytketty asiakkaiden valvonta olivat sidoksissa aikakauden yhteiskunnalliseen asenneilmastoon ja sitä mukaileviin yhteiskuntatieteellisiin tutkimustuloksiin. Hän tuo myös taitavasti, ilman jälkiviisastelun makua esille tähän liittyvät paradoksit.

Naisten suhde alkoholin käyttöön on 1900-luvun suomalaisessa alkoholipolitiikassa eräs sen kiinnostavimpia kysymyksiä, sillä naisten alkoholin käyttö ”miehistyi” nopeasti hyvin lyhyellä aikavälillä. Naisten alkoholinkäyttö kasvoi vuosien 1969–76 välillä puolella. Myös aikaisempien vuosikymmenten naisten suhdetta alkoholiin valotetaan uusista näkökulmista. Kysymystä ”miksi Jaana juo?” olisi voitu mielestäni valottaa jo tästä lähtökohdasta, mutta valitut näkökulmat tuovat nekin tähän kysymykseen oman vastauksensa.

Naisten rooli salakauppiaina on Kirsi Rasinahon kielto-lakirikollisuutta käsittelevän artikkelin kiinnostavin osuus. Aija Kaartisen artikkelista ”Kun naiset kielto-lakia kumosivat” valottaa puolestaan mielenkiintoisella tavalla naisten roolia kielto-lain kaatamiseksi käydyssä poliittisessa taistelussa. Kielto-lakia vastustaneiden naisten näkökulmasta kielto-lakia vastaan käydyssä taistelussa oli ennen kaikkea kyse miesten alkoholinkäytön järjestämisestä. Hallitun juomisen salliminen oli tästä näkökulmasta parempi vaihtoehto kuin kielto-lain synnyttämä hallitsematon kulutus ja siihen kytkeytynyt yleisen moraalien rappio.

Valitettavasti samalta suunnalta – naisten suhdetta alkoholiin valottavista artikkeleista – löytyvät myös vähemmän toimivat tulokset. Esimerkiksi Mari Soikkelin artikkelissa ”Naisen paikka olutmainoksissa” käytetty naistutkimuksen teoreettinen viitekehys reippaiden tulkintojen taustalla ei aivan vakuuta. Jää myös sellai-

nen maku, että 1960-lukua tulisi tuntea enemmän, jotta sitä pystyttäisiin uskottavasti käsittelemään naistutkimuksen välineillä.

Alkoholin vuosisata täydentää Peltosen omien tutkimusten (mm. *Remua ja ryhtiä*, Gaudeamus 2002) ohella suomalaisen valistavan ja ohjailevan alkoholipolitiikan historiaa. Teoksen kuvitus on tavanomainen ja osin yllätyksetön, mutta kannen perusidea on mainio.

Marko Tikka

Ne 700 vapaaehtoista

Tuomas Hoppu: Historian unohtamat. Suomalaiset vapaaehtoiset Venäjän armeijassa 1. maailmansodassa 1914–1918. SKS 2005. 361 s.

■ Vanhastaan on tiedetty ja ihmeteltykin, että sortotoimin kiusattuja suomalaisia värväytyi vapaaehtoisina Venäjän armeijaan maailmansodan rintamille 1914. Heidän määräkseen on yleensä ilmoitettu omana aikanaan tilastoidut 544 miestä, joskin lukua on pidetty pikemmin miniminä. Ilmiö on myös yhdistetty sotaan joutunutta Venäjää kohtaan Suomessa tunnettuun lojaalisuuteen.

Tuomas Hoppu on väitöskirjassaan ottanut tutkiakseen ja selittääkseen suomalaisten värväytymisen Venäjän armeijaan ensimmäisen maailman-

sodan aikana niin perinpohjaisesti kuin se ylipäättään on mahdollista. Tutkimuksen kohde ei siis ole suuren suuri populaationa, mutta silti aihe on suppea vain näennäisesti. Se nimittäin liittyy monin sitein suuriin asioihin, jopa maailmanhistoriallisiin yhteyksiin. Tutkija problematisoi aiheensa syvällisesti ja monitahoisesti ja tutkii kohdettaan taitavasti assosioimissaan yhteyksissä osana suomalaista yhteiskuntaa, Venäjän armeijaa ja sen sodankäyntiä, maailmansodan kulkua ja lopulta Venäjän vallankumousta ja Suomen vuoden 1918 sotaa. Näin tutkimus avaa kiintoisan ja uutta paljastavan näkökulman erityisesti Suomen ja Venäjän yhteyksiin ja Suomen vuoden 1918 rintama- jaon problematiikkaan. Tutkimus sijoittuu sekä sotahistorian että erityisesti sodan yhteiskuntahistorian piiriin.

Tutkimustehtävä on asiallisesti perusteltu aiemman tutkimuksen kriittistä tarkastelua ja historiallista kontekstia vasten. Tutkimuksen pääkysymykseksi on nostettu suoraan ja yksinkertaisesti se, mistä vapaaehtoisessa värväytymisessä Venäjän armeijaan oli kysymys. Tutkimustehtävä on onnistuneesti rajattu ja jäsennetty osakysymyksiin. Tekijän tarkkuutta lähtökohtien tiedostamisessa osoittaa myös huolellinen käsitteiden määrittely, erityisesti käsitteen vapaaehtoinen jakaminen alakäsitteisiin, mikä palvelee analyysin täsmällisyyttä ja selkeyttä läpi koko tutkimuksen.

Päätehtäviksi nousevat värväytyneiden kaikinpuolinen luonnehtiminen ja selittäminen, vapaaehtoisten määrä,

aluejako ja sosiaalinen tausta, vapaaehtoisten motiivien selvittäminen, vapaaehtoisiksi lähteminen, heidän palvelunsa Venäjän armeijassa ja eroon pääsy siitä sekä lopulta palvelu vuoden 1918 sodassa Suomessa sen molemmilla puolilla ja vielä vapaaehtoisten myöhempien vaiheiden tutkailu. Enempää tutkittavaa ei väitöskirjalta voi vaatia, sitä on miltei liikaakin, varsinkin, kun kaikkien näiden tutkimiseksi on jouduttu näkemään suunnattomasti vaivaa kelvollisten lähteiden löytämisessä ja niiden tarkassa analyysissä johtopäätösten perustelemiseksi.

Harvan Suomen historian väitöskirjan lähdeaineisto on ollut niin työläästi ja vaikeasti koottavissa kuin Hopun väitöskirjan. Ytimenä siinä on ollut vapaaehtoisista kertovien henkilötietojen kokoaminen eri arkistoista, kokoelmista ja hakuteoksista ja niihin perustuvan henkilöhistoriallisen tiedoston rakentaminen. Mittava, tutkijan itsensä toteuttama kirkonarkistojen läpikäynti hakee vertaistaan. Sotilasviranomaisien arkistoista on tarkalla vainulla saatu yhtä ja toista arvokasta mutta korvaamattomaksi puutteeksi, jolle tutkija ei tietenkään voi mitään, on jäänyt sotilaiden itsensä tuottaman yksityisaineiston niukkuus. Sitä olisi tarvittu erityisesti heidän motiivinsa ja muiden tuntojensa selvittämiseksi. Tarkalla ja kriittisellä tutkimuksella ja luovalla päättelyllä Hoppu on kuitenkin kyennyt puutetta korvaamaan.

Tutkimuksen rakenne pää- ja alalukuineen nousee suoraan kysymyksenasettelusta ja on toimiva ja onnistunut, aika

ja rakenne on onnistuttu sujuvasti yhdistämään. Aihe on altis toistolle, mutta se on valitulla rakenteella onnistuttu välttämään. Korkeintaan alalukujen järjestystä olisi voinut hieman tarkistaa johdonmukaisuuden nimissä.

Tutkimuksen toteutus on metodisesti hallittu kaikin osin. Lähteiden käyttö on perusteellista, tarkkaa ja kriittistä, lähteiden kvaliteetti on otettu huomioon tietojen varmuutta arvioitaessa ja niihin rakennettuja ilmiöitä selitettäessä. Tekijä on pyrkinyt kaiken aikaa johtopäätöksiin ja selityksiin. Vain harvoin on kriittinen arvioija eri mieltä tai jää toivomaan täsmällisempää pohdintaa kuin tekijä. Tutkija on onnistunut hyvin yleistävien, usein kvantifiointiin perustuvien johtopäätösten ja yksilöllisten henkilöhistoriallisten tietojen yhdistämisessä. Vaikka lähdeaineisto on vaikea ja niukka, Hoppu on käsittelyssään onnistunut ottamaan kantaa käytännössä kaikkiin ajateltaviin Venäjän armeijan vapaaehtoisia koskeviin keskeisiin kysymyksiinsä.

Itse värväytyminen, vapaaehtoisina värväytyneiden määrä, sosiaalinen identiteetti ja siihen liittyen värväytymisen monisyiset motiivit ovat tutkimuksen painavinta antia. Taus-taksi Hoppu on tutkinut suomalaisten suhtautumista sotaan samoin kuin viranomaisten toimia ja aloitteita värväytymisessä. Esiin nousee yhtenä asenteena suomalaisten lojaalisuus sotaan joutunutta Venäjää kohtaan ja sen ilmenemisen muodot. Lojaalisuus jäi Hopun mukaan kuitenkin lyhytaikaiseksi, rajoittui alkusyk-

syn 1914, mutta se muodosti kuitenkin suotuisan ilmapiirin ja keskeisen edellytyksen värväytymiselle. Värväytymisen erikoinen, lyhyt huippukausi rivimiesten osalta – vain pari viikkoa syyskuun 1914 alussa – on hyvä tulos, mutta sen selittäminen jää vaikeutensa vuoksi jotenkin vaillinaiseksi. Johtuiko se lojaalisuuden hiipumisesta? Tutkijan tärkeinä pitämät sosiaaliset ja taloudelliset motiivit, köyhyys ja työttömyys, eivät sitä yksin selitä, koska niiden kestolla ei ollut rajoja. Sotainto, seikkailunhalu ja toveripiirin esimerkki lienevät Hopun mukaan olleet keskeisiä. Näiden taustana olisi kannattanut ehkä tutkia syvemmin suhtautumista Venäjän sodankäyntiin, sotameneestykseen ja -tappioihin Suomessa syksyllä 1918.

Tarkkoja lukuja vapaaehtoisista ei Hoppukaan voi esittää mutta hän päätyy noin 500 rivimiehen ja 130 sotakoululaisen palveluun Venäjällä. Vuoden 1914 noin 500 värväytyneestä 75 % värväytyi syyskuussa. Lisäksi hakuprosessissa oli mukana noin 400 miestä, joista osa perui lähtönsä, osa hylättiin. Sotakoululaisiakin värväytyi eniten vuonna 1914, mutta heitä värväytyi tasaisesti myös seuraavina sotavuosina. Alueellisesti värväytymisen paino oli selvästi Hämeessä ja Uudellamaalla sekä suurissa kaupungeissa.

Hoppu on monin osin verrannut Venäjän vapaaehtoisuutta heimosotien vapaaehtoisuuteen; tosin tässä olisi vertailun pohjana ollut käytettävissä kattavampaa tutkimusta. Lisäksi eri heimosodat poikkesivat osanottajapohjaltaan ja luon-

teeltaan melko paljon toisistaan. Venäjän vapaaehtoisina lähteneet olivat joka tapauksessa iältään selvästi vanhempia kuin heimosoturit. Eron selittää se, että heimosotiin osallistui runsaasti heimohengen tartuttamia koululaisia kuten myös niitä nuoria, jotka eivät olleet ikänsä puolesta ehtineet mukaan vuoden 1918 sodan rintamalle. Hoppu on selvittänyt myös vapaaehtoisien ammattijakaumaa, koulutusta, perhesuhteita, kieltä, uskontoa, työtaustaa, rikollisuutta ym. Perhe ja sen toimeentulo oli varsin tärkeä työntävä tekijä.

Upseerioppilaiden koko sodan ajalle ulottuva värväytymisen liittyi Hopun mukaan siihen, että upseerioppilaiden päämotiivina oli pääsy sotilasuralle. Toisaalta tavoitteena oli koulutautua myös mahdollista Suomen itsenäisyystaistelua silmällä pitäen. Motiivit olivat siis pitkälti samat kuin jääkäreillä. Siksi he myös pyrkivät pysyttelemään ja pysyivätkin hengissä paremmin kuin rivimiehet. Hoppu osoittaaakin, että yli 70 % upseerikoulutuksen saaneista hakeutui valkoiseen armeijaan 1918.

Vapaaehtoisten palvelu Venäjän armeijassa ja eri tavoin siitä tapahtunut irtautuminen on tutkimuksessa eräänlainen välisio. Suomalaisiin ja heidän kohtaloihinsa hajallaan Venäjän armeijan eri yksiköissä on ollut vaikea päästä kiinni. Tappiot on kuitenkin voitu selvittää varsin luotettavasti: yli 30 % rivimiehistä kaatui. Hoppu on pyrkinyt vertailemaan suomalaisten tappioita muiden kansallisuuksien kanssa, mutta se jää kovin epävar-

malle pohjalle tietojen hataruuden ja yhteismitattomuuden vuoksi. Karkuruus oli suurta kuten vapaaehtoisilla yleensäkin silloin, kun sota ei suju odotusten mukaisesti. Hyvän vertailukohdan karkuruuden osalta tarjoavat jälleen heimosotaretket.

Vapaaehtoisten osallistuminen ja heidän panoksensa Suomen vuoden 1918 sotaan rintaman molemmin puolin saavat osakseen tarkan analyysin. Tämä erinomainen luku on selvästi tutkimuksen toinen painopiste. Vapaaehtoisten rekrytoitumista niin punaisiin kuin valkoisiin on seurattu tarkasti yksilötasolla. Hoppu osoittaa luotettavasti, että alkuperäisistä vapaaehtoista noin 300:n oli mahdollista osallistua sotaan ja noin 200 osallistui. Molemmilla puolilla tappeli miehiä suunnilleen yhtä paljon, punaisella puolella kuitenkin enemmän rivimiehinä, valkoisella taas päällikkötehtävissä. Tätäkin kautta täydentyy kuva siitä, että vapaaehtoinen sotakoululaisuus Venäjällä oli pitkälti paralleeli ilmiö jääkäriliikkeelle. Sodan jälkeen aktivistit ja jääkärit osoittivat vain kovin niuvaa ja aliarvioivaa asennetta Venäjän upseereita kohtaan. Kuitenkin Martin Wetzter ja Frans Helminen nousivat kenraalikuuntaan saakka.

Näin Venäjän armeijan vapaaehtoisuus asettuu Hopun tutkimuksessa kaikin osin kuvatuksi ja selitetyksi ja sitä kautta osaksi Suomen ja Venäjän historiaa ensimmäisen maailmansodan aikana.

Tuomas Hoppu on kirjoittanut tutkimuksensa täsmällisellä mutta hyvin sujuvalla ja lu-

ettavalla asiatyylillä. Tutkimuksessa ei ole juurikaan oikeakielisyysvirheitä eikä edes painovirheitä. Tutkimus on kaikkienensa hyvin jännittävää luettavaa. Runsaan asiasisällön sulattamista helpottavat väliyhentevedot ja hyvin koottu loppuyhteenveto. Myös teknisesti tutkimus on huoliteltu.

Jouko Vahtola

Suomalaista antisemitismia jäljittämässä

Jari Hanski: Juutalaisvastaisuus suomalaisissa aikakauslehdissä ja kirjallisuudessa 1918–1944. Kirja kerrallaan 2006 Helsinki. 332 s.

Jari Hanski: Juutalaisviha Suomessa 1918–1944. Ajatus Kirjat 2006 Helsinki. 448 s., kuvitettu.

■ Jari Hanski on ottanut antisemitismin historiaan liittyvässä väitöskirjassaan ja sen laajennetussa kaupallisessa versiossa tarkastelun kohteeksi Suomessa vuosina 1918–44 julkaistuissa aikakauslehdissä ja kirjallisuudessa esiintyneen juutalaisvastaisuuden. Kansainvälisesti tarkasteltuna antisemitismi on ollut viime vuosikymmeninä varsin vilkkaan tutkimuksen kohteena, tosin tutkimuksen keskiössä on ollut lähinnä holokausti. Merkittävä osa tutkimusta käsittelee myös maailmansotien välisellä kaudella voimakkainta juutalais-

vastaisuutta edustaneiden valtioiden antisemitismia.

Suomessa juutalainen vähemmistö on ja on aina ollut kooltaan varsin vaatimaton, ja se on myös integroitunut hyvin osaksi suomalaista valtaväestöä. Näin ollen on hyvin ymmärrettävää, että juutalaiskysymys ei ole ollut täällä koskaan politiikan keskiössä. Tätä kautta on myös ymmärrettävissä, että antisemitismin tutkimus – ja erityisesti suomalaisen antisemitismin tutkimus ei ole kuulunut Suomessa tutkimuksen valtavirtoihin – ei ainakaan akateemisten opinäytteiden saralla. Suomen eri yliopistoissa on tarkastettu antisemitismin liittyviä pro gradu -töitä ja lisensiaatintutkielmia, joista osa on sivunnut myös 1900-luvun suomalaista antisemitismia. Väitöskirjoja suomalaisen antisemitismin historiaa ei sitä vastoin ole tätä ennen ilmestynyt. Suomalaista antisemitismia on tutkittu kokonaisuudessaankin varsin vähän, ja juutalaisvastaisuuden esiintymistä suomalaisissa aikakauslehdissä ja kirjallisuudessa koskeva tutkimus on rajoittunut lähinnä muiden tutkimusten yhteydessä tehtyihin viittauksiin. Aiheeseen liittyvä perustutkimus on puuttunut, joten Jari Hanskin työllä on ollut selvä tutkimuksellinen aukko täytettävänä.

Tutkimuksessaan Hanski pyrkii selvittämään, millaista oli suomalainen juutalaisvastainen kirjoittelu vuosien 1918–44 aikana: juutalaisvastaisuudella on maailmalla pitkä traditio, mutta oliko Suomessa omaa juutalaisvastaisuutta ja sitä ajavia tahoja? Vaikuttiko suomalaisten suhtautumiseen

juutalaisiin maailmansotien välisen ajan saksalaissuuntautuminen, joka huipentui aseveljeyteen jatkosodassa? Oliko Suomessa piirejä, jotka lietsoivat järjestelmällisesti juutalaisvastaisuutta vai oliko juutalaisvastaisuus vain sivujuonne muussa politiikassa? Edelleen Hanski pyrkii myös selvittämään, oliko suomen- ja ruotsinkielisillä sekä eri puolueilla ja eri poliittisilla suuntauksilla eroja suhtautumisessa juutalaisiin, ja tapahtuiko suhtautumisessa juutalaisiin muutoksia tutkimusajankohtana, ja jos tapahtui, niin milloin ja miksi?

Lähdeaineistonaan Hanskilla on 433 Suomessa vuosina 1918–44 ilmestynyttä aikakauslehteä. Tutkimusaineisto kattaa mm. erilaiset äärioikeiston julkaisut, armeija- ja suojeluskuntalehdet, uskonnolliset aikakauslehdet sekä joukon muita aikakauslehtiä, mm. *Suomen Kuvalehden*. Sanomalehdistä Hanskilla on ollut aineistonaan uskonnollisiin lehtiin kuuluvat *Kotimaa*, *Herättäjä* ja *Människövännen* sekä Isänmaallisen kansanliikkeen *Ajan Suunta*. Kirjallisuudesta Hanski on käyttänyt maantieteen oppikirjoja, lähinnä Venäjää ja Neuvostoliittoa koskevia muistelmia ja kaunokirjallisuutta sekä *Siionin viisaiden pöytäkirjoja* koskevaa kirjallisuutta.

Hanskin tutkimus rakentuu neljästä juutalaisvastaisuuden tyyppiin perustuvasta pääluvusta, joiden sisällöt, kuten kirjoittaja toteaa, kietoutuvat toisiinsa. Hän jakaa suomalaisen antisemitismin uskonnolliseen juutalaisvastaisuuteen, taloudelliseen juutalaisvastaisuuteen, bolshevismiin samastamiseen sekä juutalaisten kiel-

teiseksi tulkittuun kansainvälisyyteen liittyvään juutalaisvastaisuuteen. Hanski katsoo uskonnollisen juutalaisvastaisuuden jääneen Suomessa vain muutamiin yksittäisiin kannottoihin. Taloudellista antisemitismia esiintyi enemmän, mutta siinäkin hyökättiin joltai epämääräistä kansainvälistä juutalaisuutta vastaan, tosin myös Suomen juutalainen kauppiaskunta sai tässä osansa. Juutalaisten bolshevismiin rinnastamista ja heidän syyllistämistään osallistumisesta erilaisiin kansainvälisiin hankkeisiin tai ryhmiin, kuten esim. vapaamuurareihin, esiintyi aineistossa eniten. Tällöinkään syytöksiä ei voinut kohdentaa kehenkään tiettyyn suomalaiseen juutalaiseen vaan syytökset liikkuvat epämääräisessä kansainvälisen juutalaisuuden muodostamassa vaarassa.

Hanskin mukaan vuosien 1918–44 suomalaisissa juutalaisvastaisten kirjoitusten teemoissa ja sananvalinnoissa näkyi tutkitun aineiston perusteella selkeästi ulkomainen ja erityisesti saksalainen vaikutus. Monen juutalaisvastaisesti kirjoittaneen elämänvaiheista löytyi suora yhteys Saksaan esimerkiksi opintojen tai jääkärikoulutuksen kautta. Kirjoittajan mukaan Saksa-suhde korostui erityisesti kansallissosialistien valtaannousun myötä, sillä sen jälkeen suomalainen juutalaisvastaisuus toisti pitkälle saksalaisia argumentteja. Juutalaisuusvastaisuus oli keskeinen osa suomalaisten kansallissosialistien ja osittain myös muun äärioikeiston politiikkaa, muttei koskaan ainoa osa; tärkeämpi kysymys oli Neuvostoliitto ja sen muodos-

tama uhka. Vaikka tässä joutokossa lietsottiin juutalaisvastaisuutta ja siitä puhuttiin ja kirjoitettiin, se oli kuitenkin enemmän osa Saksasta otettua politiikan ja poliittisen puheen mallia kuin todellinen politiikan teon väline. Suurin osa juutalaisvastaisesti julkisuudessa kirjoittaneista oli suomenkielisiä, mutta ruotsinkielisten osuus oli Hanskin mukaan kuitenkin suurempi kuin heidän välilukuun suhteutettu osuutensa väestöstä. Mielipiteissä ei sinänsä ollut eroa.

Tutkitussa aineistossa yhteensä 71 lehteä 433:sta julkaisi ainakin yhden juutalaisvastaisen kirjoituksen, mikä ei Hanskin mukaan kuitenkaan tarkoita, että kaikkia näitä lehtiä olisi pidettävä luonteeltaan juutalaisvastaisina. Selkeästi juutalaisvastaisia mielipiteitä esittäneiden henkilöiden määrä jäi noin 50:een, joiden lisäksi oli myös huomattavasti suurempi määrä nimimerkkien taakse kätkeytyneitä, jotka myös toivat esille juutalaisvastaisuutta. Sittenkin suomalaisen juutalaisvastaisuus jäi vain pienen piirin harrastukseksi. Hanskin mukaan juutalaisten näkyvien puolestapuhujien että vastustajien määrä oli tutkitun materiaalin perusteella pieni: suurimmalle osalle suomalaisia juutalaiskysymyksellä ei näytä olleen merkitystä ja heidän suhtautumisensa juutalaisiin ja juutalaisuuteen oli melko neutraalia.

Jari Hanskin tutkimus antaa aihetta myös monenlaisen kritiikkiin. Työn suurimmat heikkoudet liittyvät sen rakenteeseen, analyttisyyden puutteeseen, kontekstuaaliseen sirpaleisuuteen ja terminologiseen

epätarkkuuteen. Kritiikkiä herättää mm. tutkimuksen lähde- pohjaan liittyvä raja- us jättää Suomessa ilmestynyt antisemi- tistinen käännöskirjallisuus *Siionin viisaiden pöytäkirjoja* koskevaa kirjallisuutta lukuun ottamatta tarkastelun ulkopuo- lulle. Tämä kaventaa tarpeet- tomasti tutkimuksen kattavuut- ta Suomessa julkaistun antise- miittisen kirjallisuuden tutki- muksena. Kritiikkiä ansaitsee myös Hanskin pitäytyminen hyvin tiukasti historiallis-kvali- tatiiviseen tarkastelutapaan. Vaikka hän käyttää työssään yli 400 julkaisua ja poimii niis- tä satamäärin viitteitä, niin ko- aineistoa ei tilastoida lainkaan. Kvantitatiivisten metodien käyttö olisi tuonut työhön lisää analyttisyyttä. Nyt lukijalle jää kokonaiskuva hämäräksi ja tutkimuksesta on vaikea hah- mottaa, mikä julkaisu edusti minkäkinlaista juutalaisvastai- suutta ja koska.

Myös työn kontekstoimisesa on ongelmia. Hanskin voi sanoa tavoittaneen työhönsä kaiken olennaisen aihepiiriin- sä liittyvästä aiemmasta tutki- muskirjallisuudesta. Sen sijaan tutkimuksen kontekstiin, 1900- luvun eurooppalaiseen antise- mitismiin liittyvä kirjallisuus on jäänyt varsin toissijaiseksi. Tämä näkyy siinä, että kansainvälisen kuvan luominen jää varsin sirpaleiseksi. Niinkin kansainvälisen ilmiön kuin an- tisemitismin kohdalla tätä on pidettävä ilmeisenä puutteena. Suomalaisen juutalaisvastai- suuden vertailua kansainväli- seen kenttään olisi toivonut huomattavasti enemmän. Nyt se jää osin hyvin sattumanva- raiseksi.

Kontekstin vieraudesta ker-

too jo kysymyksenasettelun pohdinta, oliko 1800-luvun lo- pulla Venäjällä laajalti levin- neillä pogromeilla kannattajia myös Suomessa. Tätä kysy- mystä voi pitää jopa absurdi- na, sillä Suomen 1920- ja 1930- luvun noin 1500 hengen juuta- laisyhteisöllä ja Venäjän 1800- luvun lopun ja 1900-luvun alun monimiljoonaisella juuta- laisyhteisöllä ei ollut juuri muuta yhteistä kuin uskonto. Antisemitismin historiasta tus- kin löytyy yhtään esimerkkiä siitä, että väkeä olisi lietsottu pogromeihin aikakauslehtikir- joittelun avulla. Sama konteks- tin vieraus heijastuu myös lop- puluvun toteamuksesta, että Suomessa juutalaiset eivät kui- tenkaan joutuneet eristäyty- mään muusta yhteiskunnasta, vaan he saattoivat elää ja vai- kuttaa muiden ihmisten tavoin. Toteamusta voi pitää vähem- män relevanttina, sillä sen jäl- keen kun Euroopan viimeinen ghetto suljettiin Roomassa vuonna 1870, tätä instituutiota ei Euroopassa tunnettu ennen syksyä 1939. Saksan sota-ai- kaisten miehitysalueiden ghe- tot ovat kuitenkin huono ver- tailukohde Suomen juutalaista asutusta ajatellen.

Kritiikkiä ansaitsee myös Hanskin paikoitellen löysä ter- minologinen ilmaisutapa, sanonnan epätarkkuus, mikä tulee erityisesti esille suoma- laisen äärioikeiston kenttään liittyvien termien käytössä. Teosta lukiessa ei voi aina olla varma siitä, mitä ilmaisulla 'äärioikeisto' milloinkin tarkoi- tetaan. Tarkoitetaanko äärioi- keistolla Suomen kansallisso- sialisteja ja Isänmaallista kan- sanliikettä yhdessä vai kansal- lissosialisteja erikseen vai vain

pelkkää Isänmaallista kansan- liikettä?

Vaikka Jari Hanskin väitös- kirja antaakin monelta osin aihetta kritiikkiin, työllä on myös ansionsa. Jari Hanski hallitsee laajan aineistonsa ja tuo sen avulla esiin uutta veri- fioitua tietoa vuosien 1918–44 juutalaisvastaisuudesta suoma- laisessa aikakauslehdistössä. Hanskin tutkimuksen suurin ansio on sen perustutkimuk- sellisessa kattavuudessa.

Hanskin väitöskirjassa työn otsikko ja sisältö vastaavat tut- kimuksen kaupallista versiota paremmin toisiaan. Jälkimmäi- sessä väitöskirja-aineistoa on tosin laajennettu vuoden 1938 juutalaispakolaisia ja näiden myöhempiä kohtaloita sota- ajan Suomessa käsittelevällä aineistolla sekä Suomesta Sak- salle neuvostoliittolaisten sota- vankien joukossa luovutettujen juutalaisten tapaukseen liitty- vällä debatilla. Lisäyksistä huo- limatta myös Hanskin *Juuta- laisviha Suomessa 1918–1944* -teos on hänen väitöskirjansa tavoin ennen kaikkea tutkimus suomalaisen aikakauslehdistön juutalaisvastaisuudesta. Seik- kaperäisempi tutkimus edellä mainitun aikakauden suoma- laisen yhteiskunnan antisemiit- tisydestä odottaa edelleen kirjoittajaansa.

Eero Kuparinen

Marc Blochin historia-teoreettinen perintö

Anna Sivula: Kysymyksiä ja voimaviivoja. Marc Blochin historiantutkimuksellisen tuotannon metodologinen perintö. Annales Universitatis Turkuensis C: 241. Turku 2006, 608 s.

■ Anna Sivulan tutkimus *Kysymyksiä ja voimaviivoja* Marc Blochin metodologisen ajattelun perinnöstä on monella tavalla kunnianhimoinen tutkimushanke, jolle hän on omistanut opinnäytteensä pro gradu -tutkielmasta saakka. Vuosien mittaan Anna Sivulan ote on muuttunut historiografisesta, historiankirjoituksen historiaan paneutuvasta tutkielmasta yhä enemmän historiateoreettiseksi analyysiksi. Mielestäni tämä heijastaa 1980- ja etenkin 1990-luvulla tapahtunutta muutosta historiantutkimuksen määrittelyssä. Aiemmin pärjättiin kahdella termillä, toisaalta puhuttiin (historian) *metodista* ja se kattoi kaiken mahdollisen etenkin varsinaisten metodien ulkopuolisen historiateoreettisen ajattelun ja toisaalta viljeltiin termiä *historianfilosofia*, joka niin ikään tarkoitti kaikkea muutakin kuin historiantutkimuksen pohdintoja. Näiden kahden sinänsä varsin kaukana toisistaan olevan termin väliin jäi melkoinen hämärä alue, metodologian koko kenttä.

Kun *historiateorian* käsite vakiintui 1990-luvulla, tuli ilmeiseksi, että juuri tämä edellä mainittu metodin ja historianfilosofian väliin jäänyt alue oli tullut mielenkiinnon kohteeksi. Työ uudella kentällä on väistämättä aluksi kovin hapan ja epätasaista; on esimerkiksi keskitytty aivan kohtuuttomalla tarmolla väittelemään (ehkä täysin triviaalista) kysymyksestä, onko historiankirjoitus fiktiota vai ei. Samalla myös aiemmin historiateoreettista keskustelua dominoineet filosofit alkoivat viimeistään 1990-luvulla väistyä keskusteluista ja historiantutkijan koulutuksen, usein myös tutkimuskokemuksta, omaavat tutkijat alkoivat esittää entistä enemmän teoreettisia puheenvuoroja omasta tutkimustyöstään. Tällä hetkellä oikeastaan ainoa merkittävä poikkeus tähän filosofien ”kelkasta putoamiseen” on äskettäin edesmennyt ranskalainen filosofi Paul Ricoeur, joka seurasi jossain määrin oman aikamme historiantutkimusta. Siksi onkin varsin oikeaan osunut, että Anna Sivula on työssään hakenut käsitteellisiä työkaluja juuri Ricoeurin töistä.

Anna Sivulan työ on kunnianhimoinen kokonaisvaltaisuutensa takia. Se on kokonaisvaltainen ainakin siinä konventionaaliossa mielessä, että tutkimuskohteeksi on valittu Blochin koko historiantutkimuksellinen tuotanto, eikä esimerkiksi vain hänen nimenomaan historiateoreettisiksi kannanotoiksi tarkoittamiaan tekstejä. Hän perustelee rajauksella sillä, että tutkimusihanteiden toteuttaminen antaa luotettavamman kuvan tutkijan

kannattamista ratkaisuista, kuin ehkä satunnaisiksi jääneet ja usein vasta tutkijauran loppuvaiheessa esitetyt erilliset metodologiset kannanotot. Onkin varsin perusteltua olla keskittymättä vain keskeneräiseksi jääneen *Historian puolustus*-teoksen antiin. Toisaalta juuri Marc Bloch oli sikäli erityislaatuinen tutkija, että hän jätti jälkeensä metodologisia tekstejä lähes kaikista uransa vaiheista. Tutkitun aineiston ulkopuolelle on rajattu myös Blochin kirjoittamat arvostelut, joiden lukumäärä oli varsin huomattava, sillä hänen lasketaan arvostelleen 1920- ja 1930-luvulla yli tuhat historiateosta. Sivulan tekemä rajaus on sikäli merkittävä, että se myös kansainväliseen Bloch tutkimukseen nähden avaa uusia näköaloja.

Anna Sivulan työn rakenne on selkeä. Sovinnaisempien taustalukujen, jotka käsittelevät Blochin elämänvaiheita ja hänen ajatteluunsa todennäköisesti vaikuttaneita historiateoreettisia keskusteluita, jälkeen Blochin omaa ”historian diskurssia” tarkastellaan kolmitasoisessa jäsennyksessä. Sen osia ovat historiallinen teksti representaationa, historiallinen teksti ymmärtämisenä ja selittämisenä sekä historiallisen tekstin suhde lähdeaineistoon (lähteen käsittäminen, referentiaalisuus). Innoituksen jäsennykselleen Sivula on saanut jo mainitulta filosofi Paul Ricoeuriltä, joka puolestaan viittaa ranskalaisen historiantutkijan ja historiateoreetikon Michel de Certeau’n kuuluisaan artikkeliin historiografisesta operaatiosta 1970-luvun alusta. Sivula käyttää pääasias-

sa Ricoeurin vuonna 2000 ilmestynyttä teosta *Mémoire, l'histoire, l'oubli*. Sivulan työn rakenneratkaisua pohtiessa tulee helposti mieleen Carole Finkin Marc Bloch -elämäkerta vastaan esitetty arvostelu, johon Sivulakin viittaa. Monelle on ollut järkytys lukea hyvin sovinnaisesti jäsenneily kronologisesti etenevä elämäkerta Blochista, jonka voisi kuvitella inhonneen juuri sellaista epäproblemaattisena esiintyvää ”ehjän juonen” otetta. Mielestäni Anna Sivula on oman rakenneratkaisunsa kehittäessä huomattavasti Carole Finkiä omaperäisempi.

Työssä olisi ehkä voinut pohtia vielä nykyistä enemmän Ricoeurin ”historiografisen operaation” käsitteelle antamaa tulkintaa, vaikka onkin totta, ettei Sivula lue Ricoeuria epäkriittisesti. Kun Ricoeurin tulkintaa vertaa de Certeau’n ajatukseen, käy selvästi ilmi, että hän on oikeastaan lainannut vain käsitteen nimen ja vaihtanut sen sisällön. de Certeau’n esittelemä käsite sisälsi kolmi- jaon, jonka osat olivat (historiantutkijan) sosiaalinen paikka (rekrytointi, akateeminen organisaatio ja hierarkia jne.), historiantutkimuksen tieteelliset käytännöt ja historiantutkimuksen konventiot. Kun myös de Certeau’n kontribuutio osallistui narratiivisuuskeskusteluun, olisi se ollut Ricoeurin ratkaisun rinnalla potentiaalinen jäsentelymalli Sivulan työille.

Pidän kuitenkin Anna Sivulan valintaa työnsä kompositioksi tyylikkäänä ja varma-vaistoisena. Ensinnäkin se tekee kunnia Annales-ryhmittymän johtaville tutkijoille (esim.

juuri Blochille tai Fernand Braudelille) luodessaan omaperäisen totaalihistoriallisen jäsennyksen, joka Ricoeurin esimerkin mukaan jaottelee ”historian diskurssin” kolmeen tasoon. Kytkiessään kysymysten esittämisen vaikutuksen kaikkiin ”historiografisen operaation” segmentteihin, Sivula antaa Ricoeurin jäsentelylle paitsi ehjyyttä ja kokonaisvaltaisuutta, myös omaperäisen ja Blochin työn tulkinnan kannalta tärkeän korostuksen. On myös kiinnostavaa havaita, että Sivulan rakenneratkaisu saa tukea kirjallisuudentutkimuksen suunnasta. Amerikkalainen kirjallisuudentutkija Dorrit Cohn on juuri myös suomeksi ilmentyneessä teoksessaan *Fiktio mieli* (Gaudeamus 2006, alkuteos ilmestyi 1999) korostanut, pohtiessaan fiktion käsitettä, miten historian diskurssi on kolmijakoinen: ensinnä siihen kuuluvat itseoikeutetusti minä tahansa kertovan tekstin kaksi tasoa: tarina ja diskurssi (aines ja juoni), mutta välttämättä myös kolmas aspekti, referentiaalinen suhde lähdeaineistoon. Cohnin mielestä sellaiset narratologit kuin Hayden White ja Paul Ricoeur (teoksessaan *Temps et récit*, 1983–85) olivat oudolla tavalla ”ajastaan jäljessä” korostaessaan kertomuksen juonta niin paljon, että tämä korostus teki fiktiostakin yksiulotteisen rakenteen.

Toisena Paul Ricoeurin teoksen käyttämiseen liittyvänä ongelmana nostaisin esille ”johtolangan” käsitteen ja sen miten Ricoeur siteeraa Carlo Ginzburgia. Tämä on tärkeää siksi, että Ginzburg on niin selvästi ja voimakkaasti saanut

vaikutteita juuri Blochilta ja siksi, että Blochin ajattelussa erottelu ”todistajalausannon” ja ”johtolangan” välillä on keskeistä. Hän erotteleekin vapaaehtoisesti annetut todistukset ja vastahankaiset todisteet. Anna Sivula käsittelee tätä lähteiden käsitteen lavennusta hyvin Blochin ”historiografisen operaation” kolmatta referentiaalista tasoa analysoidessaan. Viime aikoina moni on alkanut puhua historiallisen päättelyn yhteydessä johtolangoista Carlo Ginzburgin tehtyä 1970-luvun lopulla tunnetuksi käsitteen ”johtolankaparadigma”, joka viittaa tietynlaiseen historioteoreettiseen suhtautumistaan lähteiden antamiin todisteisiin. Näen Ginzburgin ”johtolangan” käsitteen erilaisena kuin historismin ”lähde”; historismin lähteet ovat enemmän luonteeltaan monumentteja, ts. todisteita menneisyyden subjektien tietoisesta ajattelusta, siitä mitä he tarkoittivat. Mutta ”johtolangat” olivat niin dekkarikirjailija Conan Doyleen, taidehistorioitsija Morellin kuin psykoanalyysin isän Sigmund Freudin ajattelun metodologiassa, jota Ginzburg artikkelissaan esitteli, jääneet toiminnan subjektin tiedostamatta ja tarkoittamatta. Salapoliisi tutkii rikollisen vahingossa, huomaamattaan jättämiä jälkiä, ei hänen tietoisia aikomuksiaan. Siksi voi myös olettaa, että se ”narratiivisuus” joka syntyy johtolankojen seuraamisesta, on erilaista kuin vanha aikalaietietoisuuden tutkimukseen keskittynyt ”narratiivisuus”.

Juuri tästä näkökulmasta avautuu Blochin ajattelun kiinnostavia historian metodisään-

töjä uudistavia puolia. Ricoeur suhtautuu kuitenkin johtolankoihin erikoisella tavalla ja yrittää hävittää eron todistajalausannon ja johtolangan välillä. Sivula noteeraa hyvin Marc Blochin kaikkiruokaisuuden lähteiden suhteen, mutta seurattessaan Ricoeurin käsitykseni mukaan puutteellista tulkintaa ”johtolanka-paradigmasta”, hän tulee antaneeksi sekä Blochista että Ginzburgista liian konservatiivisen kuvan. Heidän kohdallaan ei ole kysymys vain lähdekritiikin merkityksen korostamisesta, vaan lähdekritiikin sääntöjen kehittämisestä. Uskon, että Blochin kritiikki edellisen sukupolven tärkeää metodologista puheenvuoroa, Ch. V. Langlois ja Ch. Seignobos parivaljakon oppikirjaa *Introduction aux études historiques* (1897) on paljon kovempaa ja kokonaisvaltaisempaa, kuin mitä hänen esimerkiksi *Historian puolustus*-käsikirjoituksessa käyttämä pehmeä ote paljastaa. Tarvitaisiin enemmän vertailevaa lähilukua näiden tekstien välillä.

Anna Sivulan ehkä tärkein tulos on osoittaa Bloch historiantutkijaksi ja pyrkiä panemaan selkeä piste niille määrittely-yrityksille, jotka ovat nähneet Blochin sosiologina tai ainakin historiallisena sosiologina. Samalla hän antaa kokonaisvaltaisen kuvan Blochin tutkimustyylistä hänen tutkimustyönsä lopputuotteiden kautta analysoituna. Hän tutkii tarkasti, millainen oli ensimmäinen leimallinen ”probleemi-orientoitunut” Annales-ryhmittymän huippuedustaja. Hän näyttää millaisissa yhteyksissä syntyivät Annales-suunta-

uksen leimalliset iskusanat ja -termit kuten pitkä kesto, totaalihistoria tai mentaliteetti-historia. Hyvin antoisaa on lukea, miten Blochin omat keskeiset käsitteet, joissa näkyy hänen erityislaatunsa murroskauden historiateoreetikkona, syntyivät ja muutuivat teoksesta toiseen. Samalla Sivula tekee Ricoeurin ”historiografisen operaation” käsitteen omakseen, kääntämällä sen nurinpäin ja lisäämällä probleemiorientoituneen tutkijan esittämien kysymysten vaikutuksen ”operaation” kaikille tasoille. Näin tulee sivuutetuksi esimerkiksi ylitiöpositivistinen tiedekäsitys, joka hyväksyy kysymysten esittämisen vain tutkimusprosessin alussa.

Voi kuitenkin olla, että Blochin työssä on tämän laajan työn jälkeenkin vielä kiinnostavia piirteitä ja yllättäviä sisäisiä jännitteitä analysoitavaksi. Anna Sivula nostaa työnsä historian representatioita käsittelevän jakson eräksi päätulokseksi, Blochin historiallisten teosten eräksi meta-juoneksi vapauden kasvun teeman. Havainto voi olla jossain määrin sovinnainen, tutkijan Bloch uransa alkuvaiheessa monen muun tuon ajan agrarihistorioitsijan tapaan maaorjuuden lakkauttamista, ns. talonpoikaisvapautuksia. Mutta Bloch jätti myös jälkeensä julkaisemattoman artikkelin orjuuden häviämisen syistä Länsi-Euroopassa. Samaan aikaan 1930-luvun lopulla myös Benedetto Croce kirjoitti historiasta vapauden kasvuna. Toinen mielenkiintoinen pohdinnan aihe nousi väitöstilaisuudessa Anna Sivulan lektion

erään korostuksen pohjalta. Hän painotti sitä miten Blochin ajattelun mukaan historian metodisääntöjen muuttuminen on ”vain hidasta, mutta jatkuvaa”. Olisi mielenkiintoista pohtia minkä roolin tämä käsitys, jos se on täysin oikea, jättää tapahtumille historiateorian kehityksessä. Ovatko esimerkiksi Peter Burken Annales-ryhmän historiansa otsikossa korostamat (vallan)kumoukset mahdollisia historian metodologisessa kehityksessä? Eikö ns. *Methodenstreit* 1800-luvun lopun Saksassa ollut melkoinen mullistus myös historiantutkimuksen historiassa?

Sivulan tutkimus osoittaa laaja-alaista perehtymistä sekä Marc Blochin tuotantoon että tutkimuskohdetta lähellä olleisiin virtauksiin historiantutkimuksen piirissä. Samalla Blochin työn tarkastelu ”perinnön” näkökulmasta johtaa myös siihen, että nykyisin käynnissä olevia historiateoreettisia keskusteluja etenkin Ranskassa seurataan laajasti referoiden. Tämä lisää työn laaja-alaisuutta ja raskautta. Sivula toimii kuitenkin enemmän perukirjoittajan tapaan ja tekee analyyttisen luettelon Blochin jälkeensä jättämästä perinnöstä, niistä aineksista jotka olisivat olleet perillisten keskenään jaettavissa. Hän ei tutki enää sitä, keitä perilliset olivat ja mitä he perintöosiltaan saivat aikaan.

Anna Sivulan tutkimus on hyvin kirjoitettu, ilmaisut ovat paikka paikoin suorastaan loistokkaita ja voin vakuuttaa, että sitä lukee helposti ja sujuvasti. Se tuo suomalaiseseen keskusteluun useita kiinnostavia käsitteitä, esimerkiksi ”rikottu

kompositio” tai ”vertailun nolla-aste”. Työn dokumentointi on runsasta ja tarkkaa. Ainoa suurempi teoksen toteuttamiseen liittyvä ongelma on tekstin runsaus, joka johtuu mm. siitä, että monen muun tämän ajan väitöskirjan tekijän tapaan Anna Sivula tekee paikka paikoin (erityisesti alaviitteissä) väitöstutkimuksen sijasta hakteusta.

Parasta työssä on sen kunnianhimoinen kurkottaminen omaan näkökulmaan, josta Blochin ajattelua avataan. Vaikka tässä turvataan Paul Ricoeurin antamaan lähtökohtaa, kyse on Blochin tuotannon omaperäisestä tulkinnasta, joka myös pystyy murtamaan eräitä Ricoeurin ajattelun rajoituksia. Työ ansaitsisi tulla julkaistuksi jollakin vähän suuremmalla eurooppalaisella kielellä, mutta paljon nykyistä versiota tiiviimpänä. Anna Sivula on osoittanut rohkeutta ottaessaan riittävän suuren kysymyksen tarkasteltavakseen ja uskaltamalla lähteä ratkomaan sitä omaperäisestä jäsenyksestä käsin.

Matti Peltonen

Tampere-laisten historiaa

Jouni Keskinen, Jarmo Peltola ja Sami Suodenjoki: Tampere-laiset: Tehdaskaupungin väestö, alue ja asuminen. Tampereen museoiden julkaisuja 79, Vapriikki 2005 Tampere, 312 s.

■ Neljännesvuosisata sitten *Historisk Tidskrift för Finland* omisti paikallishistorioille kokonaisen teemanumeron (1/1981). Siinä Päiviö Tommila nosti Suomessa ennen vuotta 1920 julkaistujen kaupunkihistorioiden joukosta tieteellisesti merkittävimmäksi Väinö Voionmaan Tampereen historian. Tommila luonnehti Voionmaan tutkimusotetta urauurtavaksi, kun tämä painotti ihmisjoukkojen, kaupunkilaisten ja instituutioiden merkitystä. Yhtä korkeaa arvosanaa Tommila ei antanut sotienvälistä aikaa käsittelevälle Eino Jutikkalan Tampereen historialle (1979). Voionmaa oli sukupolvea aikaisemmin (1935) tarkastellut samaa sotienvälistä aikaa omassa Tampereen historiasaan. Seitsemän vuosikymmentä myöhemmin uuden sukupolven historiantutkijat esittävät taas oman näkemyksensä sotienvälisestä Tampereesta. Miltä tämä kolmas tulkinta näyttää?

Kirjan tekijät Jouni Keskinen, Jarmo Peltola ja Sami Suodenjoki ovat Tampereen yliopiston historiatieteen laitoksen kasvatteja. Heidän nyt kir-

jan muotoon päätyneet tutkimustyönsä on alkuaan liittynyt Tampereen kaupungin museotoimen ja yliopiston historiatieteen laitoksen yhteiseen verkkojulkaisuhankkeeseen (www.historia.tampere.fi). Kirjan tekijöiden osuutena hankkeessa ovat olleet erityisesti Tampereen väestö ja alueellinen kehitys.

Tekijät kertovat yrittäneensä tehdä kirjan, ”jonka kautta kaupunkilainen pääsee lähelle omaa historiaansa”. He esittelevät ensin koko kaupungin osalta taloudellisen kehityksen pääpiirteet sotienvälisinä aikoina sekä alueliitokset ja keskeiset väestötiedot. Tämän jälkeen käydään pitkässä pääluvussa ”Kaupunki sosiaalisena alueena” suunnilleen samat tiedot läpi alue alueelta: kantakaupunki, uusi kantakaupunki, laitakaupunki, esikaupunki ja kaupunkia reunustaneet alueet. Kunkin alueen omanlaistansa ja eri tavoin muuttuvaa ilmettä jäljitetään sekä väestöä kuvaavien tietojen että rakennuskannan, rakentamisen ja kaavoituksen avulla. Tällainen alue alueelta etenevä esitystapa on varmaan tarkoituksenmukainen silloin kun entiset tai nykyiset tampere-laiset etsivät tietoja oman asuinalueensa muotoutumisesta. Sen sijaan sellaiselle, joka lukee kirjan kannesta kanteen, samojen otsakkeiden toistuminen alkaa tuntua puuduttavalta, semminkin kun otsakkeet ovat usein kovin opinnäyttemäisiä: ”Väestön sosiaalinen jakauma”, ”Sukupuolijakauma ja kielisuhteet”. Nämä sopivat taulukoiden, kuvioiden ja liitetaulukoiden otsakkeiksi, mutta eivät tavallisille tampere-laisille

tarkoitettua yleisesityksen alalukujen otsakkeiksi.

Taulukot ja kuvat puolestaan olisivat paremmin hyödynnettyinä voineet vapauttaa tekijät kirjoittamaan vähemmän numeroista ja enemmän kaupunkilaisista ja näiden elämästä. On todella ansiokasta, että tekijät ovat pelastaneet tutkimushankkeen yhteydessä kerättyjä numerotietoja ja perusaineistoja muiden kiinnostuneiden ja jälkipolvien käyttöön julkaisemalla ne erilaisina taulukkoina ja kuvioina – liitetäulukkoita olisi voinut olla vaikka enemmänkin (esimerkiksi tonttikohtainen luettelo uudisrakennuksista olisi ollut arvokas lisä). Mutta miksi kirjoittajat tyytyvät toistamaan tekstissään niitä samoja numeroita ja prosenttilukuja, jotka lukija helposti itsekin näkee taulukosta tai kuvioista? Numerojen vyörytyksen sijaan kirjoittajat olisivat voineet syventää lukijan tietämystä kertomalla enemmän numeroiden kuvaamista ilmiöistä, näiden taustoista ja seurauksista sekä yhteyksistä laajempiin kokonaisuuksiin.

Tekijöiden hyvästä tahdosta huolimatta he eivät näytä mietineen riittävästi, miten tamperelaiset pääsisivät tämän teoksen avulla parhaiten ”lähelle omaa historiaansa”, ja miten teos tavoittaisi lukijansa. Kun teoksessa ei ole asiahakemistoa eikä taulukko- ja kuvio- luetteloa ja sisällysluettelonkin on varsin suurpiirteinen, niin kuinka kirjan käteensä ottava voisi tietää, että siinä käsitellään esimerkiksi vuoden 1940 siirtoväkeä ja esitetään tutkimustuloksia sotienvälisen ajan työttömyydestä. Tavallista lu-

kijaa ajatellen olisi myös ollut tarpeen selittää erinäisiä tutkijoille tuttuja käsitteitä. Mikä esimerkiksi oli henkiraha ja mitä ”henkirahasta vapauttaminen” (s. 220) kertoi muille asianomaisesta henkilöstä? Ja olisiko myös kannattanut mainita, että henkirahan kolmen vuosisadan pituinen historia päättyi vasta 1920-luvulla, siis juuri kirjan kattamana ajanjaksona. Entä mitä mahtoivat olla uusien kerrostalojen varustetasoon kuuluneet ”yhteiset radiolaitteet”, jonkinlaisia yhteis- antennejako? Ja keitä mahtoivat olla väestötiedoissa mainittu ”apulaiset”, kotiapulaisiako? Tuskin kaikki nykylukijat ymmärtävät myöskään, mitä tarkoittaa lausahdus ”... eteläisen Tampereen miesten työttömyyskortit jäivät systemaattisesti palautumatta joltakin suurelta valtion varatyömaalta” (s. 229). Tutkijoiden sisäpiirityyliä on teoksessa muutenkin runsaanlaisesti: porvaristo ”dominoidi” sen sijaan että se hallitsisi tai vallitsisi, kattojen kaltevuuskulmat eivät olleet ”identtisiä”, siis samoja, mittayksikkö ei ole ”eksakti”, siis tarkka tai täsmällinen, ja niin edelleen. Tutkijoiden kapulakielestä puolestaan käy esimerkiksi lause ”Absoluuttisestikin esikaupungit ja laitakaupunki olivat kommunisteille tärkeitä...” (s. 234). Yliopistossa tekstille kuin tekstille on aina lukijansa, mutta tämännäköinen yleisesitys pyrkii markkinoille, jossa sen kanssa huomiosta kilpailevat monet paljon houkuttelevammat tuotteet.

Laajalle lukijakunnalle tarkoitetuissa historian yleisesityksissä muistitieto, perimätieto, tarinat, kaskut ja sen sellai-

set ovat usein tekstin suola. Tämänkin teoksen pitkää, vähän luettelomaista selvitystä Tampereen keskustaan kaavoitetuista ja rakennetuista muista kuin asuinrakennuksista piristää ihmeesti sinänsä vähäinen tieto, että elokuvateatteri Scalan orkesterista tuli koko ensimmäinen radiossa soittanut orkesteri, kun naapuritalossa puhelinosuuskunnan ullakolla aloittanut Suomen ensimmäinen radioasema lähetti sen soittoa ”eetteriin” (s. 52) – mutta miksi lukijalle ei kerrota, minä vuonna tämä tapahtui. Muistitieto tuo väriä esimerkiksi selostukseen kunnallistekniikan etenemisestä eri kaupunginosissa: Punakylän ulkokaikälöissä ei ollut lamppeja, vaikka sähkövalo oli Amurissa jo yleinen, ja kun Juhannuskylään saatiin vesiposti, niin naiset kerääntyivät uudelle vedenottopaikalle juoruamaan kylän asioista (s. 175). Muistitietoa olisi teoksessa voinut käyttää enemmänkin.

Teoksessa on monta hyvää huomiota ja kiinnostavia kehityksiä. Eri asuinalueiden rakentamisen ja asuntojen varustetason peilaaminen yläluokan, keskiluokan, ammattityöläisten ja heikommin palkattujen työläisten edustamaan kysyntään on hieno oivallus, joka avaa näkymiä myös teoreettiseen keskusteluun. Hyvää teoksessa on myös se johdonmukaisuus, millä naisvaltaisen kaupungin työläisnaisten toimeentuloa on kartoitettu. ”Kaupungin rakentamisen arvot ja asenteet” esittelee tapaustutkimuksen luonteisesti uuden Hämeensillan ja Nekalan kansakoulun rakentamiseen liittyneitä kunnallispoliittista ja -taloudellista käden-

vääntöä, ja luku päättyy mielenkiintoiseen huomioon konsensuspolitiikan edellytyksistä. Ja tamperelaisia varmaan miellyttää teoksen viimeisen alaluvun aloitus: ”Tamperelaiset rakensivat vanhasta teollisuuskaupungista maailmansotien välisenä aikana modernin teollisuuskaupungin.” Tämä tiivistää hyvin kirjasta välittyvän tulkinnan sotienvälisen ajan Tampereesta.

Teoksen ansioihin kuuluu myös sen hieno kuvitus. Miten paljon hyvät valokuvat ja huolellisesti mietitty kuvitus lisäävätkään tällaisen yleisesityksen kiinnostavuutta ja käyttöarvoa – en varmaan ole ainoa lukija, joka aloittaa teokseen tutustumisen katsomalla kuvat ja kuvatekstit. Samoin etu- ja takakannen sisäsivujen kartat nostavat teoksen arvoa, ja suoraan välttämättömiä ne ovat muille kun tamperelaisille lukijoille. Vain yhtä kuvaa jäin kaipaamaan, mutta ehkä sitä ei ole olemassakaan: millaisia olivat Pyynikinrinteen talojen erikoisuudeksi mainitut kaupunginarkkitehti Bertel Strömmerin piirtämät parvekekuistit (s. 63)?

Kirjan taitto ja ulkoasu ovat tietysti makuasioita, mutta kirjan ylenpalttinen värinkäyttö ei ainakaan vastaa siinä käsitellyn aikakauden ilmettä – vaikka mainokset tuolloin tulivatkin katukuvaan, niin räikeät värit liittyvät nykytekniikkaan. Lukijana en keksinyt, mitä taulukoiden ja kuvioiden riemunkirjavuuden tai kuvatekstien ja lähdeluettelon punaisen ja lainausten sinisen värin on tarkoitus viestiä. Minusta sinisten ja punaisten tekstien vilinä samalla aukealla oli joskus suo-

rastaan lukemista häiritsevää (esim. s. 286–287). Lisäksi lukijan tarkkaavaisuutta koetellaan liikaa, kun saman aukean kuviossa naisten ja miesten pylväiden värit vaihtavat paikkaa (s. 32–33). Kirjan taittoon on selvästikin uhrattu paljon huomiota, ja siksi taiton paikoittainen viimeisteleminen (esim. s. 42 ja 77) pistää silmään.

Kun edeltäjät ovat Väinö Voionmaan ja Eino Jutikkalan taseisia historianutkijoita, on vasta tutkijanuransa alussa olevilta kirjoittajilta rohkea teko haastaa edeltäjänsä tarttumalla samaan aiheeseen, sotienväliseen Tampereeseen. Pyrkiesään kirjoittamaan tampere-laisten historiaa Jouni Keskinen, Jarmo Peltola ja Sami Suodenjoki tavallaan seuraavat omien tutkimusalojensa puitteissa nimekkäiden edeltäjiensä jalanjalkia. Parhaimmillaan heidän tekstinsä herää eloon ja pelkkä asiatietojen esittely syvenee tulkinnoiksi, mutta monin paikoin teosta vaivaa luettelomaisuus ja opinnäytelmäisyys. Onneksi runsas ja monipuolinen kuvitus auttaa lukijaa eteenpäin siinä vaiheessa, kun loputtomat numerotiedot alkavat uuvuttaa.

Marjatta Rabikainen

Kiskotietä uusiin asemiin

Timo Herranen: Uusiin asemiin. 1950-luvun lopulta 1990-luvun puoliväliin. Rautatieläisten liiton historia 3. Rautatieläisten liitto 2005 Helsinki. 318 s.

■ Viime vuosina oivallisesti täydentynyt ja edelleen karttuva ammattiliittohistorioiden sarja sai vuonna 2005 merkittävää lisävahvistusta paitsi keskusjärjestö SAK:n uusimmasta historiateoksesta myös muun muassa Timo Herrasen kirjoittamasta Rautatieläisten Liiton historian kolmannelta osasta, joka täydentää liiton jo kolme vuosikymmentä aiemmin muiden kirjoittajien voimin alkaneen historiatutkimuksen 2000-luvun kynnykselle. Herrasen esitys, jonka tapahtumat alkavat 1950-luvun lopussa ja joka on nimeltään *Uusiin asemiin*, tarkastelee junamiesten ja -naisten työtä ja ay-toimintaa erittäin kiintoisissa tilanteissa. Junaliikenne koki monia suuria muutoksia kuten sähköistämisen sekä pääkaupunkiseudun lähiliikenteen toteutuksen, minkä lisäksi valtiollinen rautatiemme VR oli tulossa edelleen jatkuvien suurten murrosten aikaan. Tekijä poimii liiton vaiheista kolme pääetappia, jotka kuljettivat rautatieläisiä liitossaan kirjan nimen tarkoittamiin uusiin asemiin. Ensimmäinen oli ay-liikkeen ja samalla rautatieläisliiton hajautuminen 1950-luvun

lopussa, toinen niiden eheytyminen vuosikymmentä myöhemmin ja kolmas työnantajan piirissä tapahtuneet organisaatiomuutokset 1990-luvulla, jolloin VR konsanaan yhhtiöitettiin.

Timo Herrasella on selkeät piirustukset työelleen, jossa Valtionrautateiden kehitys ja sen palveluksessa olevien rautatieläisten ammattiyhdistystoiminnan vaiheet limittyvät toisiinsa kiinteästi. Hän on jakanut kirjansa päälukuihin teemoittain, ei kronologisesti. Jaottelutavan valinta riippuu tietenkin niin kirjoittajan mieltymyksistä ja lähtökohdista kuin myös itse tutkimusaiheesta ja tutkittavan ajankohdan pituudesta. Herrasen tällä kertaa tekemä valinta toimii. Johdatettuaan lukijansa ensin tutkimusaiheeseensa tekijä tarkastelee aluksi esittelynomaisesti Valtionrautateitä ja niiden henkilöstöä, luo sen jälkeen kiintoisan, lähinnä rautatieläisten haastatteluihin perustuvan kuvan näiden työurasta, sen kehityskaaresta ja väen elämästä työmaillaan VR:n palveluksessa aina eläkevuosiin asti. Hän ei myöskään unohda tarkastella rautatieläisten yhteisöllisyyttä työmaillaan, ammatiosastoissa ja vapaa-ajanvietossa. Kuvaus rautatieläisten työuran vaiheista, heidän elämästään asemilla, ratatyömailla ja junissa, on yksi kirjan antoisimmista osuuksista ja kertoo onnistuneesti ammattiliiton jäsenen elämäntodellisuudesta varsinaisessa työssään.

Seuraavaksi tekijä käy tarkastelemaan rautatieläisten ammattijärjestöä kovasti koskettanutta ay-liikkeen hajaannusprosessia ja uudelleen eheytymistä junamiesten vinkkelistä

sekä Rautatieläisten liittoa järjestönä poliittisine kamppailuineen. Tässä vaiheessa ollaankin jo kirjan puolivälissä, jonka jälkeen Herranen käy käsittelemään liiton konkreettisia toimia ammattiliittona. Kuvaan tulevat kamppailut rautatieliikenteen ja työpaikkojen säilymisen puolesta. Esiin käy, miten liitto kantaa huolta myös VR:n asemasta yhteiskunnassa. Omana lukunaan Herranen käsittelee katkerat taistot VR:n omien konepajojen toiminnan puolesta. Tämän jälkeen tekijä luo huomionsa liiton työmarkkinatoimintaan palkkapolitiikan ja työehtosopimusten äärellä, minkä jälkeen hän tarkastelee vielä työsuojelu- ja työympäristökysymyksiä, joihin Rautatieläisten liitto on kiinnittänyt ponnekkaasti huomiota, sekä rautatieläisten haasteita liikelaitokseksi ja lopulta osakeyhtiöksi muutetun VR:n luomissa uusissa olosuhteissa. Lukija voi oikeastaan käydä teokseen käsiksi mistä pääluvusta alkaen hyvänsä ja lukea niitä missä järjestyksessä tahansa oman halunsa mukaan. Esitys toimii, mitä tukee tekijän intensiivinen ja kompakti, lukijan oteessaan pitävä tapa kirjoittaa.

Ammattiyhdistysliikkeen kuten muutoinkin työväenliikkeen historiassa merkittävän vaiheen muodostanut sosialidemokraattisen liikkeen hajaannus, joka ulottui 1950-luvun lopulta aina 1970-luvulle, mutta päättyi ensimmäiseksi juuri ay-liikkeessä 1960-luvun lopulla, näkyi merkittävästi myös Suomen Rautatieläisten liitossa (SRL), ja niinpä Timo Herranen tarkastelee sitä seikkaperäisesti. Sosiaalidemo-

kraattisen liikkeen repeämäns. leskisläisiin ja skogiläisiin merkitsi rautatieläisten ammattiliitossa SDP:n leskisläisten jäämistä vähemmistöksi omassa poliittisessa ryhmässään, mistä seurasi uuden rautatieläisammattiliiton perustaminen, aluksi Rautatieläis-Unionin ja pian Rautatieläisten Ammattiyhdistysten Liiton (RAL) nimellä. Siinä missä konsanaan keskusjärjestö SAK, repesi myös junaväen liitto. Rautatieläisten hajaantuminen noudatti laajemminkin vastaavissa tilanteissa käytössä ollutta kaavaa. Irrrottautuneet liittyivät ensin keskusjärjestön hajaantumista ennakoineeseen, SAK:n skogilaista johtoa vastustaneiden sosialidemokraattien toimesta vuonna 1958 perustettuun Ammattiliittojen Yhteistyöjärjestöön, minkä jälkeen he löysivät uuden keskusjärjestön SAK:n rinnalle perustetusta, SDP:n vuoden 1957 ylimääräisessä puoluekokouksessa enemmistön ja johdon saaneen Tannerin-Leskisen linjan näkemyksiä noudattaneesta SAJ:stä vuonna 1960.

Herranen selvittää nämä hajaannuksen kiemurat – niiden monimutkaisuudesta huolimatta – niin selkeästi kuin pelkän tekstin puitteissa on mahdollista. Esiin nousevat myös taustalla olleet liiton sisällä vallinneet puheenjohtaja W. E. Backmanin ja sihteeri Onni Kosken kannattajien väliset ristiriidat, jotka liittyivät voimakkaisiin erimielisyyksiin tuolloisten kiskobussien, ”lättähattujunien”, konduktöörin ja rahastajien asemasta sekä uudeksi puheenjohtajaksi vuoden 1957 liittokokouksessa valitun Kosken johtamasta, kiskobussi-

konduktöörien asemaan liittyneestä lakosta. SAK:ssa jatka- neiden sosialidemokraattien leiriin kuuluneen Kosken johdossa ollut Rautatieläisten liitto ei loppujen lopuksi kärsinyt liittohajaannuksesta paljoakaan, sillä huomattava osa myös SDP:n sisäisissä mitelöissä leskisläisiin lukeutuneista rautatieläisistä koki juuri SAK:n omaksi keskusjärjestökseen ja jäi repeämässä alkupe- räisen liittonsa jäseniksi. Niin- pä RAL jäi pysyvästi pieneksi järjestöksi Rautatieläisten liit- toon verrattuna.

Rautatieläisten liiton vah- vasta asemasta SAK:ssa kertoi omaa kieltään se, että puheen- johtaja Onni Koskesta tuli yksi kolmesta SAK-ministeristä Ahti Karjalaisen muutoin täysin porvarilliseen keskustaoikeis- tohallitukseen, joka johti maa- ta vuosina 1962–63. Maalaisliit- to, joka halusi idänpoliittisista syistä hallitukseen edes jon- kinlaisen vasemmistoedustuk- sen, näki juuri SAK:n oivallise- na vaihtoehtona tilanteessa, jolloin SDP oli idänsuhteiden kannalta epäedullisessa tanneri- lais-leskisläisessä komennos- sa eikä laitavasemmiston mu- kaantulo ollut minkäänlainen realiteetti. SAK:n voimamiehen Vihtori Rantasen kanssa hyväis- sä väleissä tuolloin ollut Koski sai SAK-kumppaneikseen hal- litukseen keskusjärjestön sih- teerin Olavi Saarisen sekä Met- talliliiton puheenjohtajan Onni Närväsen. Asetelma ei ollut miltään osin helppo; SAK-lai- set ammattiyhdistysmiehet porvarihallituksessa olivat oiva arvostelun kohde niin tanneri- laiselle SDP:lle, SAJ:n tausta- voimalle, samoin kuin kom- munisteillekin. Myös kentältä

nousi paineita SAK-ministereiden suuntaan. Onni Koski jat- koi kuitenkin kahdella tuolilla ja joutui hankaliin tilanteisiin lopulta vuoden 1963 virka- mieslakon yhteydessä, joka nosti pintaan myös VR:n sisäi- sen ammattiliittokentän erimie- lisyydet. Kuuluihan esimerkik- si Veturimiesten liitto SAK:n ulkopuoliseen, vuonna 1961 aloittaneeseen Virkamiesten Yhteisjärjestöön, jonka moni- mutkaiset esivaiheet Herranen tuo ytimekkäästi esiin.

Valtapolitiikka ammattiyh- distysliikkeessä on aina ollut kovaa peliä olipa sitten kyse liittojen välisistä sopimusala- kiistoista, sosialidemokraat- tien sisäisistä mitelöistä, so- siaalidemokraattien ja kommu- nistien välisistä voimainkoitok- sista tai näiden kaikkien erilai- sista yhdistelmistä. Kabinettien kappailut ovat kaukana ta- vallisen työläisen arkisesta aherruksesta, mutta niiden pohjalta ay-liikkeessä on aina tehty linjaukset tulevaan. Kuu- sikymmenluvun edetessä kävi selväksi, ettei ay-liikkeen kah- tiajako ollut työväen etujen mukaista, ja niinpä eheyttämi- sen puolesta alkoi kuulua yhä enemmän äänenpainoja. Niitä esittivät muun muassa Paperi- liiton voimakastahtoinen pu- heenjohtaja Veikko Ahtola sekä Rautatieläisten liiton pe- räsimmä jatkanut Onni Koski. Samoihin aikoihin 1960-luvun puolivälissä, jolloin työnantaja- järjestö STK oli jo asettunut tu- kemaan SAK:ta johtavana työn- tekijäjärjestönä, myös SDP:n vuonna 1963 valittu uusi johto Rafael Paasion johdolla katsoi myönteisesti ay-liikkeen ehey- tymisen suuntaan. SAK:n sär- mikäs puheenjohtaja Vihtori

Rantanen oli kuitenkin vielä eri kannoilla ja närkästyi Kos- ken kannasta siinä määrin, että päätti junailla tämän sivuun Rautatieläisten liiton johdosta vuoden 1965 liittokokouksessa. Herranen kuvaa liittokokouk- sen esivaiheet ja itse kokouk- sen tapahtumat tavalla, joka tuo lukijan mieleen kaunokir- jallisuuden jännitystrillerit. Koskella oli tiukat paikat, kun tukijoukot alkoivat käydä vä- hiin, mutta ratkaisu löytyi kui- tenkin lopulta. Rantasen konst- tit tavoitteensa puolesta jäävät tosin Herranen kuvauksessa hieman epäselviksi. Peli oli kovaa, osin rumaakin, mutta tarkoitushan pyhittää keinot. Lopputuloksena oli Kosken jatkaminen tehtävässään. Hän jäi eläkkeelle vasta vuonna 1973.

Huonommin kävi sen sijaan Rantaselle, joka uhrattiin ehey- tyksen hyväksi SDP:n ja SKP:n edustajien tekemässä vuoden 1966 kuuluisassa Leskisen- Saarisen sopimuksessa, jossa ammattiyhdistysliikkeen ehey- tämisen periaatteesta sovittiin. Ensimmäisenä etappina oli Vihtori Rantasen syrjäyttämi- nen SAK:n edustajakokoukses- sa vuonna 1966. Utta puheen- johtajaa etsivät muun muassa liittopuheenjohtajat Koski ja Ahtola, jotka lopulta toivat esiin Maaseututyöväen Liiton puheenjohtajan Niilo Hämäläi- sen, josta tulikin keskusjärjes- tön uusi ykkösmies kyseisessä edustajakokouksessa. Moniai- set vaiheet ammattiyhdistys- liikkeen eheyttämiseksi päät- tyivät lopulta vuonna 1969, jolloin siihenastisen SAK:n ja SAJ:n yhdistymisen pohjalta syntynyt keskusjärjestö, uusi SAK näki päivänvalon. Uuden

SAK:n synty oli myös se tekijä, joka lopullisesti vaikutti rautatieläisten hajanaisen liittokentän eheytymiseen.

Professori Heikki Waris, joka oli johtanut jo 1960-luvun puolivälistä ammatillisen liikkeen eheyttämiseen tähdenneitä keskusteluja, kävi vetämään myös rautatieläisten ammatillisen järjestäytymisen eheytykeskusteluja kuusikymmenluvun jälkipuoliskolla. Kyse ei ollut pelkästään SRL:n ja RAL:n yhdistymisestä, vaan, mikäli mahdollista, myös laajemmasta VR:n väen ammattiliittojen yhdistymisestä. Rautatieläisten keskuudessahan oli jo ennen 1950-luvun lopun hajaannustakin ollut järjestöä lähes joka lähtöön. Veturimiehillä oli oma liittonsa ja konduktööreillä oma yhdistyksensä, minkä lisäksi viran- ja toimenhaltijatkin olivat järjestäytyneet omiin nimiinsä. Pääosassa oli kuitenkin SRL:n ja RAL:n yhtyminen, johon oli paineita kentänkin suunnalta. Jos myös SRL:n osasto oli sosiaalidemokraattien käsissä, kummankin liiton samalla paikkakunnalla vaikuttavat osastot tekivätkin jo yhteistyötä, sillä eriseuraisuudesta hyötyi vain työnantajataho. Herranen kuvaa monisäikeisen yhdentymisprosessin parhaansa mukaan, ja tarkalla lukemisella prosessin eteneminen avautuu. Tässä kohden lukija kaipaisi kuitenkin VR:n järjestökentän monimuotoisuutta selventäviä kaavioita, joiden avulla päälinjat olisi helppo havaita. Samalla olisi vaivattomampi seurata tekijän kuvausta keskustelujen ja ratkaisujen etenemisestä.

Seitsemänkymmenluvun taitteessa tapahtunut eheytyminen

– RAL:n yhdistyminen SRL:oon – oli Rautatieläisten liitolle tärkeä etappi, jonka myötä se saattoi jatkaa uusissa asemissa uuden SAK:n keskiuurena liittona edunvalvontatyötään entisestään voimistuneena ja sosiaalidemokraattien keskinäisestä nokittelusta vapautuneena. Ammattiliitto saattoi kantaa huolta varsinaisesta tehtävästään entistä ponnekkaammin. Se onkin kiinnittänyt huomionsa yhtä lailla rautatieliikenteen palvelutasoon kuin konsanaan vaikkapa VR:n konepajojen kohtaloon ja halunnut kehittää työnantajansa mahdollisuuksia hoitaa tehtäviään yhteiskunnassa – samalla liitto on ajanut myös oman jäsenistönsä etuja, muun muassa työllisyyttä.

Politiikka säilyi kuitenkin edelleen liiton piirissä ay-liikkeen yleisten linjojen mukaisesti. Sosiaalidemokraatit ja kansandemokraatit kävivät omaa kisaansa jäsenten kannatuksesta ja toisiaan vastaan. Herranen kertoo rautatieläistenkin ammattiliitossa esiintyneestä SDP:n ja SKDL:n väen toverillisesta kilvoittelusta, jossa edelliset olivat enemmistöasemansa turvin päättämässä liiton linjoista, olkoonkin, että monissa ammattiosastoissa, muun muassa edesmenneen Pasilan konepajan osastossa, tuolloin liiton suurimmassa, kommunisteilla oli vahva enemmistö. Puoluepolitiikka ja siihen liittyneet kiistat – kommunistien osapuolijakoa ja sen ilmenemismuotoja unohtamatta – olivat todellisuutta eritoten 1970-luvulla.

Herrasen huomion kohteena ovat luonnollisesti myös työmarkkinakysymykset tulo-

neen, joihin kommunistit Rautatieläistenkin liitossa suhtautuivat varsin nihkeästi – näin varsinkin jos SKDL sattui olemaan eduskunnassa opposition penkillä. Herranen kuvaa asiantuntevasti rautatieläisten neuvottelut työ- ja virkaehtosopimuksistaan, niiden yhteydet tuporatkaisuihin ja neuvottelujärjestelmien muutokset. Lukija jää kuitenkin kaipaamaan selkeämpää esitystä konkreettisesta palkka- ja reaaliansiokehityksestä viimeisten vuosikymmenten ajalta. Miten rautatieväen elintaso on kehittynyt, mitkä ovat erot eri ammattiryhmien kuten asemamiesten, juna- ja vaunuhenkilöstön, konepajamiesten ja muiden välillä sekä suhteessa tärkeimpien teollisuusalojen työntekijäin vastaavaan kehitykseen? Tätä tekijä olisi voinut tarkastella syvemmin.

Valtionrautatiet on tänä päivänä VR Osakeyhtiö rinnakkaisyhtiöineen, kuten eduskunta näki hallituspuolueiden edustajien voimin hyväksi päättää Esko Ahon porvarihallituksen esityksestä vuonna 1994. Timo Herrasen tutkimus päättyy yhtiöittämiskehityksen ja työntekijäpuolen sen mahdollisista kielteisistä vaikutuksista kummunneen huolen kuvaamiseen. Eri liikennemuotojen kovassa kilpailussa valtiovalta näki yhtiöittämisen parhaaksi ratkaisuksi, ja 2000-luvun kilpailuttamishankkeet tulevat tuomaan työntekijäpuolelle entisestään uusia haasteita. Kuten Herranen tuo Rautatieläisten liiton edustajien sanoin esiin, kyse ei ole pelkästään VR:n taloudesta, vaan sen nimissä myös ideologisista ratkaisuista.

Tekijä nivoo varsin onnistuneesti poliittisen kehityksen ay-toimintaan ja jälkimmäisen yleisen kehityksen kuvaamaan liiton vaiheisiin. Ammattiyhdistysliikkeen toiminnan puoluepoliittinen luonne ja siihen liittyvät kamppailut nousevat selkeästi esiin, minkä rinnalla korostuu varsinaisen edunvalvontatyön ja itse rautatietyön kulku eteenpäin pitkälti omia raiteitaan. Herrasen työ on paljolti myös VR:n historiaa, mikä on teokselle pelkästään ansioksi. Tarpeen mukaan näyttämölle nostetaan myös paikalliset ammattiosastot poliittisine virityksineen ja edunvalvontatoimineen; niiden yhteyttä liittoon ei unohdeta.

Työstä puuttuu varsinainen kehityslinjat yhteen nivova loppuluku. Näinkin rautatieläisten tie liittohajaannuksesta eheytyksen kautta kohti uusia haasteita työmarkkinoilla yhtiöityvän työnantajan rinnalla käy toki esiin. Loppuluvussa olisi kuitenkin voinut vielä pohtia lähemmin esimerkiksi työläisyyttä tämän päivän yhteiskunnassa rautatieläisten kannalta samoin kuin ammattiyhdistysliikkeen asemaa ja jäsenyyttä siinä.

Teoksen oikoluvussa on ilmeisesti oltu kiireisiä, sillä kaikenlaisia pieniä lönti-ym. vastaavia virheitä on jäänyt jonkin verran. Myös asiavirheitä löytyy ainakin sen verran, että puoluesihteerinä vaikuttaneesta Väinö Leskisestä on tullut vastoin todellisuutta SDP:n puheenjohtaja (s. 316) ja TPSL:n Päivän Sanomista SAK:n äänenkannattaja (s. 62 ja 74).

Kaiken kaikkiaan Timo Herrasen esitys on pätevää tutkimustyötä ja oivallinen jatke

Rautatieläisten liiton tässä vaiheessa trilogiaksi kasvaneelle historiategokselle. Ehkäpä voimme odottaa neljättä nidettä jossakin siellä 2030-luvun kieppeissä.

Erkki Vasara

Kádárin Unkarin ja Kekkonen Suomen suhteiden tarkastelua

Anssi Halmesvirta & Heino Nyysönen (toim.): Bridge Building and Political Culture: Hungary and Finland 1956–1989. *Hungarologische Beiträge* 18. Jyväskylän Yliopisto 2006. 449 s.

■ Vaikka suomalaiset ja unkarilaiset ovat aina suhtautuneet toisiinsa sympaattisesti, Suomessa ja Unkarilla on ollut varsin vähän vaikutusta toistensa historiaan. Unkari oli pitkään Neuvostoliiton miehitysvallan alainen kommunistinen diktatuuri, Suomi puolueettomuuttaan korostava länsimainen demokratia. Nyt molemmat ovat yhtäläiset arvot tunnustavia Euroopan Unionin jäseniä, tosin aivan erilaisen kehityskulun seurauksena.

Lähtökohdista riippumatta kahden etäällä toisistaan sijaitsevan Euroopan pikkuvaltion vaiheiden ja keskinäisten suhteiden tarkastelulla ja analyysillä on epäilemättä oma mie-

lenkiintonsa ja merkityksensä. Suomen Akatemian rahoittamaan tutkimusprojektiin ”Kádár’s Hungary – Kekkonen’s Finland c. 1956–1989” pohjautuvassa seitsemän suomalaisen ja yhden unkarilaisen tutkijan artikkelikokoelmassa käsitellään osittain vertailevasti, osittain muuten vain Suomea ja Unkaria ensi sijassa Urho Kekkonen presidentti- ja János Kádárin puoluesihteerikausina.

Monet artikkelit kiertyvät Kekkonen ja Kádárin persoonallisuuksien ja heidän noudattamansa politiikan ympärille. He eivät kovin usein tavanneet mutta näyttävät ymmärtäneen toisiaan ja tulleen hyvin toimeen keskenään. Kádárin käsityksen mukaan Unkarissa ei ollut vieraita joukkoja, koska neuvostojoukot koostuivat ystävistä ja veljistä – Kekkonen osasi myös hienotunteisuuden taidon.

Hieman väkinäiseltä tuntuu joskus yhtäläisyyksien etsiminen Kádárin ja Kekkonen väliltä. Kádár aloitti 1956 kansannousun jälkeen teloittamalla satoja maanmiehiään, vankiloihin ja eristysleireihin suljettiin kymmeniä tuhansia. Kekkonen sanotaan jättäneen ”poliittisia ruumiita”. Mautonta, minkä kirjoittajakin tuntuu tajuavan.

Liennytyksen ja rauhanomaisen rinnakkaiselon merkeissä Kádárin ja Kekkonen dialogi oli luontevaa, ETYK:in loppuasiakirjankin periaatteista oli vaivatonta olla yhtä mieltä. Moskova jopa antoi Kádárilte luvan Suomen puolueettomuuden tietynlaiseen tunnustamiseen.

Kirja on etevien nuoren polven tutkijoiden huolellista työ-

tä; joskus huomaa, että he eivät ole ehtineet elää ajan hermolla, mitä tosin historianantutkimus ei saa edellyttääkään. Lähdeaineisto on ollut laajaa (ehkä *Viikkosanomatkin* on omalla tavallaan edustava) ja sen läpikäynti perusteellista. Suomella on yleensä ollut varsin pätevät lähettiläät Budapestissa ja heidän tuoreeltaan laatimansa, osuvat analyysinsä kelpaavat vielä nytkin melkein sellaisinaan ammattitutkijoiden työn perustaksi. Unkarin Helsingin-lähettiläiden raportit ovat olleet myös käytettävissä, mutta niiden luonne on paljolti liturginen.

Kulttuuri on Suomen ja Unkarin suhteissa ollut tunnetusti keskeisellä sijalla ja se saa kirjassa kattavan käsittelyn. Pitkälle ehdittiin 1980-luvun loppuun mennessä päästä siitä, kun sotien jälkeen ”suttuisen ja epämiellyttävän näköinen” Helsingin-lähettiläs Ferenc Munnich, kenraaliluutnantti, ilmaantui ulkoministeriöön sanoen käskevästi: ”Wir müssen einen Kulturpakt machen”.¹ Kovaotteinen stalinisti Munnich on päässyt livahtamaan kirjaan ”Suomen-ystävänä”.

Mielenkiintoinen on artikkeli Suomen ja Unkarin psykologien yhteistyöstä tai pikemminkin pyrkimyksestä yhteistyöhön – hankaluuksien syitä ei ole vaikea arvata.

Kirjan kaksi viimeistä artikkelia ovat maatalousaiheisia. Ne tuntuvat jotenkin irrallisilta muuhun kokonaisuuteen ja lähestymistapaan verrattuna. Suomen maataloutta koskeva

artikkeli on täsmällinen ja selkeä mutta se sivuaa vain Suomea. Esimerkkejä molemmista maista enemmän tai vähemmän eepisissä muodossa tarjoaa toinen artikkeli. Ehkä enemmän ”yhteismitallisuutta” olisi kaivattu.

Uudenlaiseen tutkimusaiheeseen keskittyvä kirja on virkistävä, luettava, uusia näkökulmia avaava ja muutenkin onnistunut. Ehkä se inspiroi tutkimaan Suomen ja muidenkin ”pikkuvaltioiden” suhteita.

Pekka Harttila

Kuusisen kädenjälki neuvosto vallan huipulla

Jukka Renkama: *Ideology and Challenges of Political Liberalisation in the USSR, 1957–1961. Otto Kuusinen’s “Reform Platform”, the State Concept, and the Path to the 3rd CPSU Programme. Bibliotheca Historica 99, SKS 2006 Helsinki. 396 s.*

■ Kun kansa sai syksyllä 2004 äänestää ”suurimmasta suomalaisesta”, Otto Wille Kuusinen sijoittui vaatimattomalle 38. sijalle. Kuusisen poliittinen ura kautskylaisena sosiaalidemokraattina Suomessa sekä emigranttikommunistina ja stalinistina Neuvostoliitossa huipentui Stalinin kuoleman jälkeisinä vuosina. Hänet valittiin

Neuvostoliiton kommunistisen puoleen (NKP) keskuskomiteaan ja presidiumiin, joka ensimmäisen sihteerinsä Nikita Hruštševin johdolla päätti sosialistisen supervallan suunta- viivoista. Kuusinen käytti valtaansa valtioideologian uudistamiseen, mikä olisi toteutessaan voinut kääntää reaaliosialismin kehityksen ihmiskasvoisemmaksi.

Kuusisen suomalaisuus lie-nee antanut alkusysäyksen Jukka Renkaman valtio-opin alaan kuuluvalla väitöskirjalla *Ideology and Challenges of Political Liberalisation in the USSR, 1957–1961*. Sen varsinaisen tutkimuskohde on, pääotsikonkin mukaan, Neuvostoliiton valtioideologian muutospainne Hruštševin vahvimalla valtakaudella. Hruštšev muistetaan vuoden 1956 NKP:n XX:n puoluekokouksen sensaatiomaisesta puheesta, jossa hän tuomitsi Stalinin kauden terrorin ja henkilöpalvonnan. Sodanjulistus stalinismille aiheutti levottomuutta sekä kansandemokratioissa että lännen kommunistispuolueissa. Neuvostokommunismien ideologisen linnakkeen haastaminen ei edennyt pintaa syvem- mälle. Kremlin ideologit onnistuivat korvaamaan yhden marxismi-leninismien peruskäsitteistä mutta tukahduttamaan mahdollisuudet, joita uudistus olisi tarjonnut neuvostojärjestelmän demokratisoimiselle.

Renkama keskittyy ideologisen keskusteluun NKP:n huipulla. Muutospaineet kasautuivat erityisesti marxismi-leninismien valtiokäsitteen ympärille. Virallinen valtiomuoto oli neuvostovallan alusta alkaen ollut proletariaatin diktatuuri. Kuu-

1. Heikki Brotherus: *Ritarikadun salaisuudet*, Weilin+Göös 1985, s. 148.

sinen ehdotti vuonna 1957, että käsitteestä luovuttaisiin: mihin enää tarvittiin diktatuuria, kun sosialismi ja neuvostokansan moraalispoliittinen ykseys oli saavutettu jo vuonna 1936? Kuusinen tavoitteli maltillista sosialistista demokratiaa, jonka valtiokäsite ehkäisisi terrorin uusiutumisen. NKP:n vuoden 1961 puolueohjelmaan Neuvostoliiton valtiomuodoksi kirjattiin ”koko kansan valtio” (*all-people's state*).

Renkaman tutkimuksellinen raja-alue ideologiaan ja erityisesti valtiokäsitteeseen jättää ns. reaalityodellisuuden tarkastelun ulkopuolelle, minkä tekijä hyvin tiedostaa. Kapeaa rajausta voi pitää onnistuneena, sillä tekijä pitää sen, minkä lupaa, ja perkaa sisäpiiriin ideologista kamppailua ansiokkaasti. Kremlin ideologisen mausoleumin kiiltävän pinnan alla käytiin kädenvääntöä uudistajien ja vanhoillisten välillä. Sosialistisen leirin sisäiset ideologiset kiistat vaikuttivat julkilausumiin, ja viimeisen sanan sanoi aina Hruštšev. Hänet kuvataan ailahtelevaksi improvisoijaksi, jolla ei ollut kykyä eikä halua ideologiseen hius-tenhalkomiseen. Se oli Kuusisen leipälaji.

Kuusinen oli nimenomaan Hruštševin suojatti ja hänen hovissaan ristiriitainen ilmestys. Hän oli palvellut monta herraa pyhästä Leninistä lähtien ja onnistunut aina selviytymään, kun viereltä vietiin. Kominternin kauden teoreetikon ikä ja kokemus herättivät kunnioitusta. Kremlin valtapeleissä hän jäi sivustaseurajaksi, jonka vaikutusvalta perustui ensimmäisen sihteerin suopeuteen. Vanhoilla päivillään Kuu-

sinen jossain määrin palasi nuoruutensa leninistisiin ihanteisiin, jotka Stalinin kauden paha uni oli romuttanut. Vai kykenikö hän jälleen myötälämään käskijäänsä, kuten hän oli tehnyt Stalinin alaisuudessa?

Renkaman tarkkaan analysoimat julkiset ja yksityiset kannanotot todistavat, että Kuusinen pyrki johdonmukaisesti uudistamaan Neuvostoliiton valtioideologiaa. Hän oli nuoremille liberaaleille älyllisesti innostava esikuva ja vanhoilliselle dogmaatikkoille revisionisti, joka uhkasi saattaa neuvostomaan hallitsemattomaan kaaokseen. Tutkittuun kauteen mahtui antirevisionistinen kampanja, jonka aikana Kuusisen ideat rinnastuivat Jugoslavian ja Unkarin tuomittaviin ideologisiin rimpuihuihin. Sitä tasapainotettiin 1960-luvun alussa Maon Kiinan ja dogmatismien vastaisella kampanjalla, jonka aikana Kuusinen löysi jälleen yhteisen sävelen Hruštševin kanssa. Yksityiskirjeissään Kuusinen kyseenalaisti ensimmäisen sihteerin mielipiteitä, jos toki hän ymmärsi, miten niihin saattoi sopivilla muotoiluilla pyrkiä vaikuttamaan. Kuusinen toi julki pettymyksensä vuoden 1961 vesitetyt ja toisaalta utopistisen puolueohjelman muotoiluihin.

Ideologista keskustelua käytiin marxismi-leninismien ahtaan kehikon sisällä ja munkkilatinaa muistuttavalla käsitteistöllä. Perusoletuksista oltiin puoluejohdossa jokseenkin yksimielisiä: Neuvostoliitto oli vakiinnuttanut asemansa sekä supervaltana että johtavana sosialistisena maana. NKP:n etu-

joukko johti sosialismin kehittämistä kohti kommunistista yhteiskuntaa. Uudistajien mielestä oli syytä aloittaa hallintojärjestelmän varovainen demokratisoiminen, joka sitouttaisi kansalaisia kommunismin rakentamiseen. Muiden maiden edistykselliselle vasemmistolle reformit toimisivat propagandavälteinä. Dogmaatikkojen mukaan sosialismi ei vielä ollut niin vahvoissa kantimissa, että sen perustavat käsitteet joutaisivat romukoppaan. Kukaan Kremlin teoreetikoista ei kyennyt ennakoimaan, miten muutokset marxismi-leninismien peruskäsitteissä vaikuttaisivat käytännön politiikkaan – eikä liioin sitä, että ne eivät vaikuttaisi juuri mitenkään.

Väitöskirjan parasta antia on kuvaus vuoden 1961 puolueohjelman valmistelutyöstä, jonka johdosta liian liberaalina pidetty Kuusinen oli sivuutettu heti alkumetreillä. Analyysi avaa Kremlin päätöksentekoprosessin monopolisuurta: reformistien ja dogmaatikkojen keskinäisen kamppailun lisäksi lopputulokseen vaikuttivat ulkopuoliset tieteelliset asiantuntijat. Sosialistisen leirin sisällä etenkin jugoslaviain kilpaileva puolueohjelma loi painetta NKP:n ohjelmatyöhön. Hruštševin kädenjälki näkyi yltiöpäisenä optimismina, jolla neuvostotalouden kehityksen mahdollisuudet esitettiin. Harkitsemattomina voi pitää myös tarkkoja aikarajoja, joiden puitteissa hyvinvointi ja kommunismi luvattiin saavuttaa. Utopistisuus nakersi puolueohjelman uskottavuutta ja vaikutti siihen, että realistisimpia avauksia ei otettu vakavasti. Tyytyväisin taisi olla Radio Jere-

van, jolle puolueohjelma tarjosi ehtymättömän anekdoottien lähteen.

Johdannossaan Renkama pohtii esimerkillisesti tutkimuksensa lähtökohtia, rajoituksia ja pyrkimystä lähestyä tutkimuskohdetta aikansa kontekstissa. Hän suhtautuu ristiriitaisia tunteita herättävään Kuusiseen kriittisesti mutta kiihottomasti. Samalla otteella puretaan myös tutkimuksen keskeisin käsite, Kuusisen "reformiohjelma" (*reform platform*). Se on tutkijan apuväline, jolla tarkoitetaan Kuusisen tutkitun kauden teksteistä ja puheista luettua ideologista uudistuslinjaa. Kuusisen ideat olivat välillä ristiriitaisia, eikä hän kirjoittanut niitä yhtenäiseksi "ohjelmaksi". Liioin ei voida tietää, miten tarkkaan Hruštšev huomioi niitä päätöksenteossaan. Kun tutkija tiedostaa ja kirjoittaa auki käsitteensä varaukset, sen käyttö on perusteltua.

Tutkimuksen rakenteessa olisi ollut vielä parantamisen varaa. Taustaluvusta saa vaikutelman, että tutkija on lähtenyt luotaamaan sekä neuvostomarksisia että -historiaa liian tarkasti ja joutunut jättämään leikin kesken 1930-luvulla, josta hypätään melkein suoraan vuoden 1961 puolueohjelmaan. Stalinin valtajärjestelmä eittämättä vakiintui terrorivuosina ja jähmettyi kypsään muotoonsa, jossa ei ollut sijaa ideologian kehittelylle. Kuusisen ideat poimitaan ensin alkupe- räisistä dokumenteista, minkä jälkeen niitä verrataan sekä Kremlin että muun sosialistisen leirin aikalaishaastajiin. Matkan varrella niitä peilataan myös sosialismin klassikoihin.

Näin puretaan ansiokkaasti käsitystä monoliittisesta neuvostoideologiasta ja selitetään reformien etenemisen tahmeutta. Kuusisen kannat kertautuvat joka yhteydessä, mutta ne eivät välttämättä tarkennu mekaanisella rinnastamisella. Systemaattinen käsittely pakottaa poukkoilemaan kronologisessa esityksessä. Ehkä valtio-opin väitöskirjalta ei tulekaan edellyttää historiantutkimuksen perinteisintä esitystapaa. Kriitistä huolimatta tutkimuksen analyttistä voimaa ja tarkkuutta ei voi olla ihailematta.

Sisällöllisistä painotuksista jäin miettimään stalinismin suhteellisen kevyttä käsittelyä. Se nousee tekstistä esiin lähinnä negaation kautta Kuusisen ja muiden uudistajien kritiikissä. Kuusisen suhde Staliniin, joka on keskeinen kysymys edellisen myöhäisen "revisionismin" arvioimisessa, ei saa lisävalaistusta. Kuusinen rakensi koko ideologisen "reformiohjelman" Stalinin näkemykselle sosialismin ja kansalaisten moraalipoliittisen ykseyden saavuttamisesta vuonna 1936. Stalinismin perusoletuksen kyseenalaistaminen olisi romahduttanut koko ideologisen korttitalon. Kun Kuusisen 1930-luvun stalinismia käsitellään, lähteenä on käytetty Arvo Tuomisen muistelmia. Kotimaisen kommunismitutkimuksen sivuuttaminen kummastuttaa.

Lukukokemuksena tutkimus on melko raskas, vaikka Renkama on tehnyt parhaansa marxismi-leninisin kesyttämiseksi. Hän suhtautuu vakavasti aiheeseen, joka nykynäkökulmasta olisi helppo tehdä naurunalaiseksi. Ote on analyttinen, päättely terävää ja kieli

elävää. Tutkija oikaisee kuvia kumartamatta sekä muistelijoi- ta että asiantuntemattomia kollegoitaan. Lähdeapparaatti on laadittu omintakeisesti historiantutkimuksen standardeihin verrattuna, mutta pienen totut- telun jälkeen se kyllä toimii.

Mikä jäi Kuusisen kädenjäl- jeksi neuvostovallan huipulla? Hänen nuoremmat uudistaja- kollegansa ovat tarmokkaasti kiillottaneet esikuvansa kilpeä glasnostin ajoista lähtien. Renkaman tutkimuksessa Kuusi- sen ajattelun julkinen ja yksityinen puoli tarkentuvat ja aset- tuvat aikakautensa kontekstiin. Ideologina hän oli maltillinen reformikommunisti, joka tun- tui uskovan, että puolue voit- taisi neuvostokansalaiset puo- lelleen sitä mukaa, kun heille annettaisiin valtaa vaikuttaa omaan elämäänsä. Kuusisen suurimmaksi saavutukseksi jäi proletariaatin diktatuurin käsit- teen poistaminen puolueohjel- masta, jota ei enää vakavissaan pyritty toteuttamaan Brežnevin kaudella. "Koko kansan val- tion" käsite jäi henkiin, mutta sen sisältö kaventui laajamit- taisen terrorin estämisen ta- keeksi.

Renkaman aatehistoriallisen vyörytyksen johtopäätös on kiinnostava: Stalinin luoman totalitaristisen valtajärjestelmän osittainen uudistaminen ideologian peruskäsitteitä päivittä- mällä epäonnistui, sillä rohkea hanke ei saanut riittävästi kan- natusta puoluejohdossa. Reformistit hävisivät dogmaatikoille, minkä kruunasi Hruštševin syr- jäyttäminen vuonna 1964. Puo- luevaltion totalitarismia ei ole sittemmekään kyetty purka- maan demokraattisemmaksi menettämättä koko järjestel-

mää koossapitävää legitimi-teettä.

Joni Krekola

”Maallisen uskonnon kipeä tarve”

Esko Salminen: Viestinnällä vallankumoukseen. 'Demokraattisen toimittajakoulutuksen' aika 1960-luvulta 1980-luvulle. Edita 2004 Helsinki. 353 s.

■ Otsikko on Esko Salmisen kirjassa esiintyvä siteeraus Yrjö Ahmavaaran 1987 ilmestyneestä teoksesta *Esseitä tästä ajasta*. Itsekin aikoinaan radikaaliin vasemmistoon lukeutunut Ahmavaara toteaa, että marxilaisuuden virheellinen tulkinta ja maallisen uskonnon kipeä tarve juoksuttivat länsimaista älymystöä pyhiinvaellusmatkoille Moskovaan 1930-luvulta saakka.

Suomen joukkotiedotusta nämä harharetket pimensivät etenkin 1960- ja 70-luvulla, mutta monet käytännöt jatkuivat Neuvostoliiton romahdukseen saakka. Vielä vuonna 1983 Suomen Sanomalehtien Liiton periaateohjelmaan sisältyi käsitys, jonka mukaan kaiken radio- ja televisiotoiminnan oli oltava yhteiskunnan valvonnassa, eikä mainonnan katsottu kuuluvan niiden toimintakuvaan. Samaan ohjelmaan oli kirjattu myös liiton toimiminen sopusoinnussa YYA-sopimukseen perustuvan

aktiivisen ja rauhantahtoisen puolueettomuuspolitiikan kanssa. Tähän sopusointuun ei kuulunut Neuvostoliiton olojen eikä toimien arvostelu tai edes kriittinen tarkastelu.

Suomalaisen tiedonvälityksen rajoista kertoo myös vasta vuonna 1995 rikoslaista poistettu niin sanottu uhkapykälä. Sen perusteella ”vieraan valtion” loukkaamiseen syyllistynyt journalisti voitiin tuomita jopa kahden vuoden vankeuteen. Vieraalla valtiolla tarkoitettiin Neuvostoliittoa.

Teoksessaan *Viestinnällä vallankumoukseen* tiedotusopin professori Esko Salminen on tarttunut näihin suomalaisen tiedotuskulttuurin kipupisteisiin. Hän kuvaa vasemmistoradikalismien nousuun ja liikkeessä toimineiden sokeaan Neuvostoliiton ihailuun liittyneitä piirteitä, jotka vääristivät etenkin 1970-luvulla kuvaa neuvostotodellisuudesta. Tutkimuskohteena Salmisella on Tampereen yliopistossa annettu toimittaja- ja tiedottajakoulutus, joka kehittyi yliopiston tiedotusopin laitoksella marxilais-leniniläiseen teoriaan perustuvaksi journalismin opetuksiksi.

Tampereella annettuun koulutukseen keskittynyt tutkimus kartoittaa journalistikoulutuksen tähän saakka varsin vähän tutkittua historiaa. Samalla se luo arvokasta kuvaa suomettuneisuuden ja vasemmistoradikalismien eli stalinismiin nojautuneen taistolaisuuden päämääristä ja sen käyttämistä keinoista. Sitä on vaikea mitata, missä määrin tällä koulutuksella todellisuudessa pystyttiin ajamaan vallankumouksen asiaa. Salminen toteaaakin,

että 1980-luvulle tultaessa vallankumouksellinen into ja toiminta alkoivat hiipua opiskelijoiden väsyessä liikkeen retoriikkaan ja toimintatapoihin.

Salminen ei ollut vuonna 2004 aiheen parissa ensimmäistä kertaa. Hän on julkaissut useita tiedottamiseen ja propagandaan liittyviä tutkimuksia. Suomalaisen lehdistön suhdetta Neuvostoliittoon ja Venäjään hän luotasi vuonna 1996 teoksessa *Vaikeneva valtiomabtti? Neuvostoliitto/Venäjä Suomen sanomalehdistössä 1968–1991*. Sen perusteella varsinkin 1970- ja 1980-luvulla suomalaisjournalistit ajautuivat itänaapurია käsitellessään selkeään itesesensuuriin. Salminen laskeekin todellisen lehdistönvapauden Suomessa alkaneen vasta aiemmin mainitusta rikoslain uudistuksesta.

Koska *Viestinnällä vallankumoukseen* -teoksessa kyseessä on historian tutkimuksen kannalta hyvinkin tuore aikakausi, Salminen on pystynyt hyödyntämään myös omia kokemuksiaan ja muistitietoaan. Kattava lähdeaineisto käsittelee kuitenkin perinteisen historian tutkimuksen metodin mukaisesti lähinnä vain kirjallisia ja painettuja lähteitä eli alkuperäisiä aikalaisdokumenteja. Tutkimusta täydentää erillinen luku, jossa mukana olleet tilittävät ajatuksiaan liikkeen toiminnasta Neuvostoliiton romahduksen jälkeen. Salmisen kirjan lukeneen on helppo yhtyä Max Randin toivomukseen vuodelta 1990: hän toivoi, että suomalaisille journalisteille kehittyisi periaatteellinen moraalinen poliittisten vallanpitäjien manipuloitavissa.

Salmisen teos etenee loogisesti. Aluksi hän kuvaa Suomen ylioppilasradikalismia, uusvasemmistoa ja niiden pyrkimyksiä sekä poliittista tilannetta 1960- ja 1970-luvulla. Seuraavaksi esitellään keskeiset viestinnän toimijat sekä selvitetään informaatioosotaan ja toimittajakoulutukseen liittyvät käsitteet. Sen jälkeen käsitellään suomalaisen journalistikoulutuksen historiaa ja journalismin kehityslinjoja 1920-luvulta 1960-luvulle. Varsinaisen tutkimusjakson kerronta etenee 1960-luvulta 1980-luvulle kronologisesti. Tällä kaudella Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksen professorit Kaarle Nordenstreng ja Pertti Hemánus käänsivät tiedotusopin opetuksen marxilaisille linjoille. Yhteiskunnalliseen opetusjaostoon kuulunut toimittajatutkinto keskittyi samaan aikaan toimittajan käytännön työssä tarvitsemien taitojen opetukseen.

Salminen ehti seurata Tampereen yliopistossa uusvasemmistolaisen tiedotusopin ja porvarillisen toimittajatutkinnon välistä kärhämää itse aitiopai-kalta toistakymmentä vuotta. Hän käsitteleeikin paitsi opetuksen suomettuneisuutta ja radikaalin vasemmiston vyörytystä Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksella, myös ajankohdan viestintäilmapiiriä ja laitoksen ja siitä vuoteen 1990 erillisenä toimineen toimittajakoulun keskinäisiä kiistoja ja oppiriitoja. Poliittiset kiistat nimityksistä ja viroista johtivat usein henkilökohtaisiin hyökkäyksiin ja painostukseen, joissa korrekrit menettelytavat unohtuivat.

Salminen tarkka ja objektiiv-

vinen tutkimus- ja kirjoitusote ilmenevät erinomaisesti myös niiden tapahtumien kuvauksessa, joissa hän itse oli vahvasti mukana. Tapahtumat hänen nimityksestään toimittajatutkintoon perustetun journalistiikan apulaisprofessorin virkaan on käsitelty tyylikkäästi, vaikka kiistaan kuului Salmisen kohdalla yleensä muodollisena pidetyn koelunnon hylkääminen laitosneuvostossa vuonna 1980. Salminen nimettiin virkaan erinäisten vaiheiden jälkeen vuonna 1982.

Mielenkiintoinen on myös kuvaus tiedekunnassa annetun opetuksen muuttumisesta yhä teoreettisemmaksi ja liukumisesta jatkuvasti etäämmälle käytännön toimitustyöstä, perusteena marxilaiset teoriat toimittajista vallankumouksen tiedostavana etujoukkona. Opetuksen yksipuolisuuden seurauksena tiedotusopista tuli kuitenkin uhka itselleen, kuten Salminen sanoo. Lehdet alkoivat Tampereen ideologisen koulutuksen vastapainoksi perustaa omia koulutuskanaviaan, joista mainittakoon *Sanoma Osakeyhtiön* toimittajakoulu.

Salminen katsoo, että Tampereella opetettu tiedotusoppi hämärsi länsimaista journalismikäsitystä. "Edistyksellisyyden" nimissä laitoksella syylistyttiin opiskelijoiden ohjaukseen, jossa keskeistä oli Neuvostoliiton propagandististen väitteiden kritiikitön omaksuminen. Itäblokin oloja ei toisin sanoen pitänyt kuvata sellaisina kuin ne olivat, vaan sellaisina kuin Neuvostoliitossa sanottiin niiden olevan.

Voi vain arvailla, missä määrin marxilainen koulutus ja va-

semmiston ylivalta ovat vaikuttaneet journalistien toimintaan ja välillisesti myös suomalaiseen yleisöön, vaikka Tampereen tiedotusopin laitoksen lisäksi toimittajilla oli muitakin koulutuskanavia. Yksi suuria virheitä lienee se yliolkaisuus, jolla media Suomessa suhtautui Yhdysvaltojen presidentti Ronald Reaganiin. Mahdollisesti vääristynyt kuva esti näkemästä ja käsittelemästä Neuvostoliiton heikkouksia ja näin sen romahdus pääsi yllättämään suomalaiset täysin.

Neuvostoliiton kuitenkin luhistuttua 1990-luvun taitteessa Suomen tiedotusvälineissä käynnistyi kylmän sodan jälkipuintina suomettumiskeskustelu. Silti vielä 2000-luvun puolella Salmisen kirjan ensiarvioissa muun muassa *Helsingin Sanomissa* ja toimittajien ammattilehdessä *Journalistissa* tutkimusta vähäteltiin. Taustalla lienee sekin, ettei suomalaiseen keskustelukulttuuriin ole kuulunut arkaluontoisten kysymysten käsittely etenkin Neuvostoliiton ollessa kyseessä. Sotien aikana syntyneen ja kylmän sodan aikana kehittyneen itesesensuurin juuret ovat syvällä. Keskustelun vaimetta selittänee myös se, että mukana olleita toimii yhä yhteiskunnan ja journalismin avainpaikoilla.

Ehkä siksi, että Salminen on käsitellyt suomettuneisuutta ja itesesensuuria teoksessaan *Vai-keneva valtiomabti*, hän ei tällä kertaa juuri mieti sitä, miksi tiedotuskoulutus ja monet toimittajat ajautuivat stalinismiin. Ajan henkeä kuvaa myös "edistyksellisenä" esiintyneen suomalaisen älymystön siirtyminen runsaslukuisasti SKDL:n

riveihin 1970-luvulla. Jonkin verran jää kuitenkin kaipaamaan laajempaa pohdintaa siitä, miksi tällöin jopa tiedotusopin laitoksella oliin valmiita vapaaehtoisesti kaventamaan sananvapautta ja hylkäämään vapaaseen tiedonvälitykseen perustuvat länsimaiset arvot.

Mielenkiintoinen on Salmisen näkemys naisliikkeen kehityksestä 1980-luvulla ja sitä seuranneesta naistutkimuksesta uusvasemmiston suoranaisena seuraajana vihreän liikkeen ohella.

Salmisen kirja oli vuoden 2004 Tieto-Finlandia -ehdokas.

Vaikka se ei palkintoa saanutkaan, ehdokkuus kertoo tutkimusaiheen merkittävyydestä. Ja myös Salmisen kirjoittajan taidoista, joiden ansiosta *Viestinnällä vallankumoukseen* -kirjaa on ilo lukea.

Sinikka Wunsch

Kirjoittajat

■ Ulla Aatsinki on tamperelainen filosofian lisensiaatti. Hän valmistee väitöskirjaa pohjoisen radikalismista eli politiikan modernisaatiosta periferian näkökulmasta 1900-luvun alkuvuosikymmeninä.

Johan Bäckman on helsinkiläinen valtiotieteiden maisteri, vapaa tutkija ja kustantaja.

Heini Hakosalo on oululainen filosofian tohtori. Hänen väitöskirjansa käsitteli sairauksikäsitteiden historiaa 1800-luvun aivotutkimuksesta otetun taustatutkimuksen valossa. Hän tutkii varhaisia naislääkäreitä Suomessa ja muissa maissa.

Pekka Harttila on helsinkiläinen suurlähtetilas ja varatuomari.

Seppo Hentilä on Helsingin yliopiston poliittisen historian professori.

Marko Junkkarinen on joensuulainen filosofian lisensiaatti. Hän valmistee väitöskirjaa Yhdysvaltain 1700-luvun aatehistoriasta.

Pekka Kaarninen on tamperelainen yhteiskuntatieteiden lisensiaatti. Hän tutkii tällä hetkellä Tampereen kaupunginarkiston historiaa.

Ville Kivimäki on historian jatko-opiskelija Åbo Akademiassa. Hän valmistee väitöskirjaa sotakokemuksesta Suomen Akatemian hankkeessa "Rauhan tultua jatkunut sota. Toisen maailmansodan jälkivaikutukset suomalaisessa yhteiskunnassa n. 1944–2000".

Jukka Kokkonen on filosofian tohtori ja toimii Suomen Akatemian tutkijatohtorina Joensuun yliopiston Karjalan tutkimuslaitoksessa. Hän tutkii itärajan rajarauhaperitettä Ruotsin ajalla.

Joni Krekola on valtiotieteen maisteri. Hänen väitöskirjansa *Stalinismin lybyt kurssi. Suomalaiset Moskovan Lenin-koulussa 1926–1938* tarkastetaan Helsingin yliopistossa lokakuussa 2006.

Oiva Kuisma on Helsingin yliopiston estetiikan dosentti. Hänen kirjoittamansa tutkimus suomalaisen estetiikan historiasta, *The History of Finnish Aesthetics from the Late 18th Century to the Early 20th Century*, julkaistaan lähiaikoina.

Eero Kuparinen on Turun yliopiston yleisen historian dosentti ja lehtori. Hänen vuonna 1999 julkaisemansa "Aleksandriasta Auschwitziin. Antisemitismin pitkä historia" on ensimmäinen suomenkielinen antisemitismin historian kokonaisesitys. Kuparinen valmistee teoksesta vuonna 2007 ilmestyvää uutta laitosta.

Teuvo Laitila on Joensuun yliopiston uskontotieteen dosentti ja kirkkohistorian (ort.) lehtori. Hän tutkii Itä-Euroopan uskontoelämää.

Ilkka Liikanen on Karjalan tutkimuslaitoksen johtaja.

Arto Nevala Joensuun yliopiston historian dosentti. Hän kirjoittaa Joensuun yliopiston 40-vuotishistoriaa.

Antti Oikarinen on tamperelainen filosofian maisteri.

Marko Paavilainen on helsinkiläinen filosofian tohtori. Hän kirjoittaa Suomen partioliiikkeen satavuotishistoriaa.

Riikka Nisonen on tamperelainen filosofian maisteri. Hän valmistee väitöskirjaa Tšekkoslovakian ja lännen tiedesuhteista kylmän sodan aikana.

Matti Peltonen on Helsingin yliopiston sosiaal historian professori ja Suomen Akatemian varttunut tutkija.

Marjatta Rahikainen on Helsingin yliopiston sosiaal historian dosentti.

Kari Selén on Helsingin yliopiston Suomen historian dosentti.

Irma Sulkunen on Tampereen yliopiston Suomen historian professori.

Marko Tikka on tamperelainen filosofian tohtori.

Jouko Vahtola on Oulun yliopiston Suomen historian professori.

Erkki Vasara on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti. Hän kirjoittaa Sähköalojen ammattiliiton historiaa.

Sinikka Wunsch on oululainen filosofian tohtori. Hänen väitöskirjansa käsitteli sanomalehdistössä Neuvostoliitosta luotua viholliskuvaa talvisodan aikana. Sen jälkeen hän on tutkinut Neuvostoliitto-kuvan muutosta väliarauhan kaudella.

MAAILMA 2006

Suomen Elinkeinoelämän Keskusarkisto (Elka) 25 vuotta

■ Elka syntyi, kun haluttiin saada yritysten ja elinkeinoelämän järjestöjen arvokkaat asiakirjat talteen tutkijoiden käytettäväksi. 25 vuoden aikana keskusarkistoon on luovutettu asiakirjoja yli 19 hyllykilometriä lähes 3 000 yrityksestä ja toimipaikasta.

Ensimmäisen kerran elinkeinoelämän keskusarkiston perustamista esitti ruotsinkielisten talousmiesten Ekonomiska Samfundet 1930-luvulla. Sodan jälkeen Kauppakamarilaitos otti asiakseen elinkeinoelämän keskusarkiston perustamisen. Se laati yksityiskohtaiset suunnitelmat arkistolle, mutta kun ryhdyttiin keskustelemaan laitoksen kustannuksista, maksumiehiä ei löytynyt ja keskusarkisto jäi perustamatta.

Yritysten arkistohoidon kehittäminen koettiin kuitenkin tarpeelliseksi, ja vuonna 1960 perustettiin Liikearkistoyhdistys. Sen yhdeksi tehtä-

väksi asetettiin keskusarkiston perustaminen, mutta käytännössä yhdistys keskittyi yritysten arkistonhoitajien koulutus- ja neuvontatoimintaan.

Vuonna 1975 voimaan tullut laki yksityisarkistojen valtionavusta mahdollisti julkisen tuen myös elinkeinoelämän asiakirjojen tallentamiseen. Toiminnan rahoittamisen tultua vihdoin ratkaistuksi Liikearkistoyhdistys ryhtyi suunnittelemaan keskusarkiston perustamista. Sijointupaikasta tehtiin useita esityksiä, mutta lopulta Mikkelin veti pisimmän korren. Elkan säätiö perustettiin 1979, ja keskusarkisto aloitti toimintansa 2.5.1981.

Elkan säätiössä ovat jäseninä tällä hetkellä: Elinkeinoelämän Keskusliitto, Etelä-Savon kauppakamari, Etelä-Savon maakuntaliitto, Helsingin kauppakorkeakoulu, Keskuskauppakamari, Liikearkistoyhdistys, Liikesivistysrahasto, Mikkelin kaupunki, Stifelsen för Åbo Akademi ja Suomen Kulttuurirahasto. Valtuuskunnan puheenjohtaja on johtaja Arto Ojala EK:sta ja hallituksen puheenjohtaja kaupunginjohtaja Jyrki Myllyvirta.

Elka on 11 henkilön työpaikka. Elinkeinoelämän asiakirjojen vastaanottamisen ja tutkijapalvelun lisäksi työpa-

nosta vaatii aineiston järjestäminen ja luettelointi. Elka oli Suomessa ensimmäisiä arkistoja, joka otti tietotekniikan avuksi aineistojen luetteloinnissa ja kuvailussa.

Digitaalinen aika koskettaa myös Elkaa ennemmin tai myöhemmin. Yhteistyössä Mikkelin ammattikorkeakoulun kanssa Elka on ollut kehittämässä tuhoutumisuhan alaisten äänitteiden ja videoiden digitointimenetelmiä sekä ns. alkujaan digitaalisten asiakirjojen haltuun ottamisen ja pitkäaikaisen arkistoinnin menetelmiä. Tulevassa digitaalisessa Elkassa asiakirjoja on mahdollista katsella ja kuunnella yhä enemmän tietoverkkojen kautta ajasta ja paikasta riippumatta.

Suomen maataloushistorian seura perustettu

■ Helsingissä Tieteiden talolla perustettiin torstaina 8.6.2006 Suomen maataloushistorian seura / Finlands agrarhistoriska sällskap.

Seuran perustamista tukivat Suomen Maatalousmuseo Sarika sekä Talonpoikaiskulttuurisäätiö. Seuran toiminnan tarkoituksena on edistää maataloushistorian ja -perinteen tutkimusta, harrastusta, tallennusta ja esille tuontia sekä toimia maaseutu- ja maataloushistoriasta kiinnostuneiden keskinäistä yhteydenpitoa edistävänä valtakunnallisena seurana.

Seuran puheenjohtajaksi kokous valitsi Silvo Hietasen ja hallituksen jäseniksi: Maren Jonasson, Petri Kähkönen, Jari Niemelä, Ilkka Nummela, Viljo Rasila, Mikko Roppo, Teppo Vihola ja Iina Wahlström.

SASS:n konferenssi 2007

■ *Society for the Advancement of Scandinavian Study*n (SASS) 97. konferenssi pidetään Quad Cities -alueella Davenportissa Iowassa/Rock Island Illinois 26.–28. huhtikuuta 2007. Järjestäjänä on Augustana College.

Työpäpaperien aiheet voivat käsitellä mitä tahansa Skandinavian tutkimukseen liittyviä kysymyksiä. Yksityisen tutkijankin työpäpaperit ovat tervetulleita mutta järjestäjät toivovat että osallistujat voisivat muodostaa samasta aiheesta kiinnostuneiden 3–4 hengen ryhmiä ja lähettää yhteisen työpäpaperin.

Työpäpaperit on lähetettävä 14. joulukuuta 2006 mennessä tavallisena sähköpostina osoitteeseen sass2007@okstate.edu. Muilla tavoin kuin sähköpos-

titse lähetettyjen ilmoittautumisten on oltava perillä 15. joulukuuta osoitteessa: Jason Lavery, Department of History, Oklahoma State University, 501 Life Sciences West, Stillwater, OK 74078 USA (fax + 1-405-744-5400).

Lähempiä tietoja Dr. Larry Scott scscott@augustana.edu. Konferenssin verkkosivut avataan myöhemmin. Verkkosivuja ja konferenssia koskevaa informaatiota saa myös SASS:n verkkosivuilta <http://www.scandinavianstudy.org>.

Vesialan asiantuntijat kokoontuvat Tampereelle 2007

■ Tampereella järjestetään 13.–17.6.2007 viides International Water History Association (IWhA) -konferenssi, jossa käsitellään vesiasioita yhdyskuntien kehityksessä monesta eri näkökulmasta. Konferenssi kokoa yhteen eri tieteenalojen asiantuntijoita ympäri maailmaa.

Konferenssissa nostetaan esille muun muassa teknis-taloudelliset, toimintapoliittiset, ympäristölliset, lainsäädännölliset, yhteiskunnalliset ja kulttuuriset näkökulmat. Pääteemoja ovat vesi ja kaupunki; vesi, terveys ja sanitaatio; vesi, ruoka ja talous; veden historian tutkimuksen metodologiat sekä vesihistorian merkitys pitkäällä aikavälillä.

Yksityissektorin osallistumisesta vesihuoltopalveluiden

tuotantoon ja sen pitkän aikavälin maailmanlaajuisista vaikutuksista esitelmöi maailman johtaviin ympäristöhistorian asiantuntijoihin lukeutuva yhdysvaltalaisen Houstonin yliopiston professori Martin V. Melosi. Sosiologi José Esteban Castro Newcasten yliopistosta Englannista käsittelee veden ja kansalaisoikeuksien suhdetta. Muista puhujista mainittakoon professorit Asit K. Biswas ja Esko Kuusisto.

Konferenssin järjestävät yhteistyössä Tampereen yliopiston historiatieteen laitos ja Tampereen teknillisen yliopiston bio- ja ympäristötekniikan laitos. Tapahtuman kotisivut löytyvät osoitteesta <http://www.envhist.org>

Nimitys

■ Turun yliopiston poliittisen historian professoriksi on nimitetty dosentti Kimmo Rentola 1.8.2006 alkaen.

Palkittu

■ Hämeen Wanhan Linnan Kilta ry on nimennyt Hämeen Jaarliksi dosentti Aino Katermaan. Hämeen vanhan linnan ja sen lähiympäristön historiallisten arvojen säilyttämistä ja tunnetuksi tekemistä vaaliva kiltä nimeää Hämeen Jaarliksi henkilön, joka ansiokkaalla tavalla on tehnyt tunnetuksi Hämeen keskiaikaisen linnan historiaa, osallistunut nykyisen tilan luomiseen tai kuvannut linnaa kirjallisuuden tai taiteen keinoin.

Notes on the contents

■ The theme of the *Historical Journal* 3/2006 is science, knowledge and power.

Ville Kivimäki discusses in his article "Psykiatrien paperisota. Suomalaisotilaiden psyykkisten vammojen diagnoosit ja hoito toisen maailmansodan aikana" (The war of the psychiatrists. The diagnoses and treatment of the psychological trauma of Finnish soldiers in the Second World War.) the views of Finnish psychiatrists about the diagnostics and treatment of Finnish soldiers who suffered mental trauma in the Second World War. The article describes the ideological background to the diagnostic principles, their development and effect on treatment. The key research question is, how much freedom the psychiatric practices left for soldiers to talk about the mental traumas caused by the war and receive help in dealing with them.

Antti Oikarinen's article "Kreikkalaistuva Rooma – Rooman tasavallan aikaiset kirjastot ja kreikkalaisen kirjallisuuden leviäminen" (Hellenised Rome – libraries in the Roman Republic and the spread of Greek literature) discusses the expansion of Greek culture through Roman libraries and book collections. Which libraries and collections were brought from the Greek

world to the Roman Republic? How were the libraries of the Roman Republic established, by whom, how did they develop and what kind of Greek literature did they collect?

Marko Junkkarinen discusses the potential of world view research from the perspective of historical research in "Maailmankuvatutkimus historian 'aputieteenä'" (World view research as an 'auxiliary' science to history). The concept of world view is used broadly both in colloquial speech and scientific contexts. History is no exception. Often a more specific definition of the concept and the methodological potential offered by it are overlooked.

The topic of Oiva Kuisma's article "Henrik Gabriel Porthanin estetiikka" (Henrik Gabriel Porthan's aesthetic views) is the renowned humanist Henrik Gabriel Porthan who worked in the Academy of Turku in the 18th century. Dissertations written under the supervision of Porthan, as well as the work *Porthans manuskript om estetik och den sköna litteraturen* (2001) (Porthan's manuscript on aesthetics and literature), show that the rise of aesthetics was acknowledged in the Academy of Turku only a couple of decades later than elsewhere.

Otto Wichterle, who invented the soft contact lens, was an active debater on the state of science and its future in the socialist Czechoslovakia of the 1960s. As Riikka Nisonen

points out in her article "Poliitikkaa ja piilolinsejä – akateemikko Otto Wichterlen toiminta Prahan kevään ja normalisoinnin aikana" (Politics and contact lenses – Otto Wichterle and the Prague Spring and the ensuing normalisation), the occupation of Czechoslovakia in 1968 led to widespread political cleansing, which also shook the scientific world. Wichterle's activities during the Prague Spring and the 'normalisation period' that followed the occupation of Czechoslovakia are a showcase of the close but troubled relationship between science and politics during a significant transition period in Czechoslovak history.

The question of the relationship between science and power is also discussed by Heini Hakosalo in her column "Valta ei ole abstraktio" (Power is not an abstraction). Arto Nevala examines the salient characteristics and perspectives of different research generations during the history of universities and discusses what could be the future emphases in research ("Korkeakouluhistorian linjoja"; Developments in university history). Seppo Hentilä reviews the work *Tutkijat ja sota* (Researchers and war), edited by Marjatta Hietala, which deals with the contacts and fates of researchers during the Second World War.

(Translation: *Valtasana Oy*)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2007

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakokonaisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2007 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 34 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijalle vuosikerta maksaa vain 25 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 26 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (34 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (25 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä (26 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi _____

Lähiosoite _____

Postitoimipaikka _____

Lipuke lähetetään kirjekuudessa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja /Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

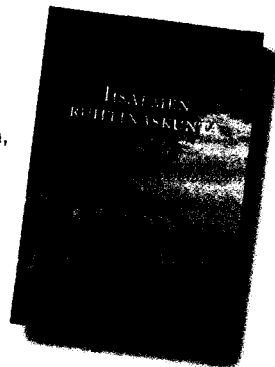
Lähetäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

Matti Klinge

Iisalmen ruhtinaskunta

Modernin projekti sukuverkostojen periferiassa

Teos on mahtava selvitys modernin tulosta maaseudulle, sukuverkostojen merkityksestä, sivistyssukujen vaiheista niin Pohjois-Savossa, Turun akatemiassa, Helsingin yliopistossa kuin Euroopan keskuksissakin. Kirjassa vilahtelevat kulttuurimme tärkeät vaikuttajat, ja siinä kuvataan elinkeinon muuttumista, Suomen maaseudun ja akateemisten piirien elämää ja suuria yhteiskunnan ja kulttuurin mullistuksia. Monipuolinen kuvitus on suurelta osin ennen käyttämätöntä. **42,-**

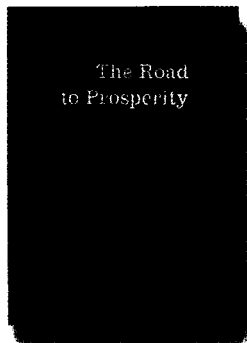

Maarit Leskelä-Kärki

Kirjoittaen maailmassa

Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä

Kulttuurihistoriallinen analyysi Helmi Krohnin (1871–1967), Aino Kallaksen (1878–1956) ja Aune Krohnin (1881–1967) kirjailijaksi tulemisesta ja kirjailijana olemisesta. Teos rakentaa rosoisuudessaan täyteläisiä henkilökuvia ja tarkastelee 1900-luvun taitteen ja alun suomalaista kirjallista maailmaa omaperäisistä näkökulmista. **32,-**

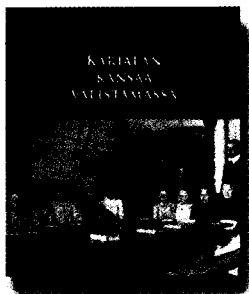
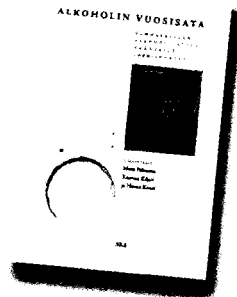

The Road to Prosperity

An Economic History of Finland

Edited by Jari Ojala – Jari Eloranta – Jukka Jalava

Ajankohtainen, perusteellinen teos Suomen taloudesta maatalouden, liiketoiminnan, ulkomaankaupan ja työllisyyden näkökulmista. Maamme eturivin taloushistorian ja taloustieteen tutkijat sitovat Suomen kertomuksen luontevasti osaksi kansainvälistä kehitystä. **42,-**

Pekka Nevalainen

Karjalan kansaa valistamassa

Itä-Karjalan pakolaiset opinteillä Suomessa

Ensimmäinen kokonaiskuvaus Suomen Itä-Karjalan väestöön kohdistaman heimotyön tärkeimmästä osa-alueesta – kouluttamisesta. Kirjasta löytyy tietoja satojen pakolaisten vaiheista opin poluilla. **32,-**

Alkoholin vuosisata

Suomalaisten alkoholiolojen käänneet

Toimittaneet Matti Peltonen –
Kaarina Kilpiö – Hanna Kuusi

Mielenkiintoinen kirja kieltolain vastustajista, alkoholipoliitikan ja raittiustoiminnan murroksista sekä 1960-luvulla alkaneesta alkoholiolojen vapautumisesta. **29,-**

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelupuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelupukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteri: Veikko Kallio, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, puh. ja fax 09-8129 3010, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalvelu.net. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) tai diskettinä sekä 2 tulostuksena Veikko Kalliolle. Julkaistavaksi hyväksytyt aineisto julkaistaan painettuna Historiallisessa Aikakauskirjassa sillä edellytyksellä, että se saadaan korvauksetta julkaista alkuperäisessä muodossa myös lehden digitaalisessa tiedokannassa.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävään Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2006: Historian Ystävään Liiton jäsenmaksu on 34 €, korkeakouluopiskelijoilta 25 €, yhteisöiltä 46 €. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 26 €. Vuosikertatilauksessa yms. 40 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 11 €.

Pankkiyhteys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 1994 asti 4 €, vuodesta 1995–2005 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy, Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävään Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12

Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiaateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 34 €, opiskelijoilta 25 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelupukkeen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille, viestiksi on tällöin merkittävä riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: prof. *Kimmo Katajala*

Varapuheenjohtaja: dos. *Marjaana Niemi*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavoitettavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, shs@histseura.fi ke 16–17 ja to 10–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 22, opiskelijat 18 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävään Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjatalo (Mariankatu 3, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Tutkimusohjelman ”Pohjoiset tilat” apurahat

Tutkimusohjelma ”Pohjoiset tilat”: valtioiden, yhteiskuntien ja alueiden muodostuminen, kulttuurien kohtaaminen sekä aatteiden ja identiteetin muovautuminen pohjoisessa Euroopassa vuoden 1800 jälkeen.

Tutkimusohjelman ”Pohjoiset tilat” tarkoituksena on synnyttää pohjoista Eurooppaa koskevaa uutta tutkimusta ja tieteellistä yhteistyötä. Tutkimusohjelmaa rahoittavat Riksbankens Jubileumsfond, Östersjöstiftelsen, Suomen Kulttuurirahasto, Svenska litteratursällskapet i Finland, Svenska Kulturfonden, The Estonian Science Foundation ja Nordforsk.

Hakemukset tulee jättää **31.1.2007** mennessä. Lisätietoja tutkimusohjelmasta ja hakuprosessista on saatavissa Riksbankens Jubileumsfondenin kotisivuilta www.rj.se. Tutkimusohjelman koordinaattorina toimii Torbjörn Eng, puh. + 46 (0)8 6084672 tai + 46 (0)735 256453, sähköposti torbjorn.eng@rj.se